

Univerza v Mariboru

Filozofska fakulteta

Slavistična prepletanja 3

Urednika

Gjoko Nikolovski

Natalija Ulčnik

Julij 2022

Naslov <i>Title</i>	Slavistična prepletanja 3 <i>Slavic Intertwining 3</i>
Uredika <i>Editors</i>	Gjoko Nikolovski (Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta) Natalija Ulčnik (Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta)
Recenzija <i>Review</i>	Mihaela Koletnik (Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta) Biljana Mirchevska-Bosheva (Univerza Sv. Cirila in Metoda v Skopju, Filološka fakulteta Blažeta Koneskega)
Lektoriranje <i>Language editing</i>	Natalija Ulčnik, Gjoko Nikolovski (slovenščina), Vanessa Walsh (angleščina)
Tehnična urednika <i>Technical editors</i>	Jan Perša (Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba) Gjoko Nikolovski (Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta)
Oblikovanje ovitka <i>Cover designers</i>	Jan Perša (Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba) Gjoko Nikolovski (Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta)
Grafika na ovitku <i>Cover graphics</i>	Zemljevid Slovanov avtorja Jovana Draškovića, 2021
Grafične priloge <i>Graphics material</i>	Avtorice in avtorji prispevkov, urednik in urednica, 2022
Založnik <i>Published by</i>	Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba Slomškov trg 15, 2000 Maribor, Slovenija https://press.um.si , zalozba@um.si
Izdajatelj <i>Issued by</i>	Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija https://www.ff.um.si , ff@um.si
Izdaja <i>Edition</i>	Prva izdaja
Vrsta publikacija <i>Publication type</i>	E-knjiga
Dostopno na <i>Available at</i>	https://press.um.si/index.php/ump/catalog/book/668
Izdano <i>Published</i>	Maribor, Slovenija, julij 2022

© Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba
University of Maribor, University Press

Besedilo / *Text* © avtorji in Nikolovski, Ulčnik, 2022

To delo je objavljeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva 4.0 Mednarodna. / *This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License.*

Uporabnikom je dovoljeno tako nekomercialno kot tudi komercialno reproduciranje, distribuiranje, dajanje v najem, javna priobčitev in predelava avtorskega dela, pod pogojem, da navedejo avtorja izvirnega dela. / *This license allows reusers to distribute, remix, adapt, and build upon the material in any medium or format, so long as attribution is given to the creator. The license allows for commercial use.*

Vsa gradiva tretjih oseb v tej knjigi so objavljena pod licenco Creative Commons, razen če to ni navedeno drugače. Če želite ponovno uporabiti gradivo tretjih oseb, ki ni zajeto v licenci Creative Commons, boste morali pridobiti dovoljenje neposredno od imetnika avtorskih pravic. / *Any third-party material in this book is published under the book's Creative Commons licence unless indicated otherwise in the credit line to the material. If you would like to reuse any third-party material not covered by the book's Creative Commons licence, you will need to obtain permission directly from the copyright holder.*

<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

CIP – Kataložni zapis o publikaciji
Univerzitetna knjižnica Maribor

811.16(0.034.2)

SLAVISTIČNA prepletanja 3 [Elektronski vir] / Gjoko Nikolovski,
Natalija Ulčnik, urednika. – 1. izd. – E-knjiga. – Maribor : Univerza v
Mariboru, Univerzitetna založba, 2022

Način dostopa (URL): <https://press.um.si/index.php/ump/catalog/book/668>

ISBN 978-961-286-610-5 (brezplačna)

doi: 10.18690/um.ff.6.2022

COBISS.SI-ID 113824515

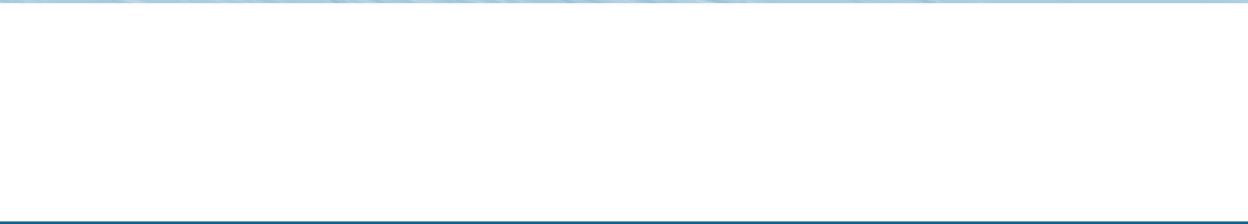
ISBN 978-961-286-610-5 (pdf)

DOI <https://doi.org/10.18690/um.ff.6.2022>

Cena
Price Brezplačni izvod

Odgovorna oseba založnika prof. dr. Zdravko Kačič,
For publisher rektor Univerze v Mariboru

Citiranje Nikolovski, G., Ulčnik, N. (ur.). (2022). *Slavistična prepletanja 3*.
Attribution Maribor: Univerzitetna založba. doi: 10.18690/um.ff.6.2022

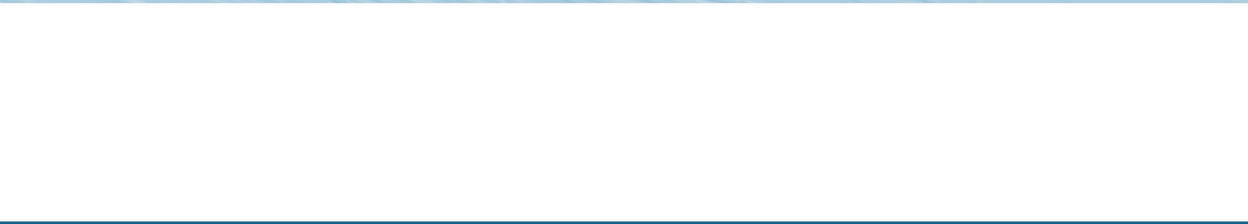

Kazalo

METODOLOŠKI PRISTOPI V SLAVISTIKI	1
Analogija in metodologija jezikoslovnega raziskovanja <i>Analogy and Methodology of Linguistic Research</i> Alenka Šivic-Dular	3
Južnoslovanski jeziki v kontekstu balkanske in srednjeevropske jezikovne zveze: teoretično-metodološki premisleki <i>South Slavic Languages in the Context of the Balkan and Central European Convergence Areas: Theoretical and Methodological Considerations</i> Matej Šekli	35
Методологические аспекты исследования предстандартных письменных языков (в контексте концепции Православной Славии) <i>Methodological Aspects of the Research of Prestandard Literary Languages (Based on the Slavia Orthodoxa Theory)</i> Anna Kretschmer	57
Македонскиот јазик наспрема бугарскиот и српскиот во делата на Реџиналд де Бреј и Хорас Лант <i>Macedonian Language versus Bulgarian and Serbian in Macedonian Grammars by Reginald De Bray and Horace Lunt</i> Александра Ѓуркова	73
Jezik Legende o sv. Teofilu u dva hrvatskoglagoljska zbornika <i>The Language of the Legend of Saint Theophilus in two Croatian Glagolitic Miscellanies</i> Tanja Kušćović	89
SLOVANSKA LEKSIKA V STIKU	107
Phytonomastic “Images” of Serbian and Other (South-)Slavic Names for the Species <i>Aconitum napellus</i> <i>Fitonimski “portreti” srpskih i (južno-)slovenskih onima za biljnu vrstu <i>Aconitum napellus</i></i> Maja Kalezić	109

Досадашњи домети лингвистичке славистике у проучавању миконима (назива гљива)	127
<i>Previous Achievements of Linguistic Slavic Studies in the Research of Mushroom Names</i> Јелена Јанковић	
Ukrajinski onimi u južnoslavenskim jezicima: prijedlozi za standardizaciju	145
<i>Ukrainian Onyms in South Slavic Languages: Proposals for Standardization</i> Ljudmila Vasiljeva	
O adaptaciji morfolologicznej najnowszych zapożyczeń w języku polskim i słoweńskim	161
<i>The Morphological Adaptation of New Loanwords in Polish and Slovenian Languages</i> Anna Stefan	
A regional Dictionary as a Source in Research into the Dynamics of Linguistic Changes	177
<i>Słownik regionalny jako źródło do badań dynamiki zmian językowych</i> Błażej Osowski	
Slovenski in makedonski jezik v leksikografski perspektivi	189
<i>Slovene and Macedonian Languages in A Lexicographic Perspective</i> Gjoko Nikolovski	
SLOVENSKA LEKSIKA	209
Kolokacijska analiza izbranega moško- in ženskospolskega para	211
<i>Collocational Analysis of a Selected Masculine-Feminine Pair of Personal Nouns</i> Irena Stramljič Breznik	
Feminativi v tretji izdaji <i>Slovarja slovenskega knjižnega jezika</i> in v <i>Sprotnem slovarju slovenskega jezika</i>	237
<i>Feminatives in the third edition of the Dictionary of the Slovenian Literary Language and in the Growing Dictionary of the Slovenian Language</i> Tjaša Markežič	
Priložnostne tvorjenke kot odraz dobe koronavirusa	253
<i>Ad-boc Formations as a Reflection of the Coronavirus Era</i> Ines Voršič	
Besedje v pridigah Jožefa Horvata	267
<i>Lexical Features in the Sermons of Jožef Horvat</i> Nina Horvat	

**METODOLOŠKI PRISTOPI V
SLAVISTIKI**

ANALOGIJA IN METODOLOGIJA JEZIKOSLOVNEGA RAZISKOVANJA

ALENKA ŠIVIC-DULAR

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Ljubljana, Slovenija,
alenska.sivic@guest.arnes.si

Sinopsis Jedro članka predstavlja obravnava t. i. kategorialne analogije, ki temelji na gradivu slovanskega glagola in izhaja iz nedoločniške klasifikacije glagola. Na podlagi slovanskih parnih glagolskih dvojnic (tj. variantnih dvojnic), ki se v svojih leksičnih in gramatičnih pomenih prekrivajo, se ugotavlja, da so nastale s prehodom (preskokom) iz nižje glagolske vrste v višjo, izofunkcijsko (tj. iz I. vrste → II. in/ali III. vrsto; iz II. vrste → III. vrsto). Sodeč po smeri poteka je najverjetnejši vzrok analogne spremembe različna produktivnost glagolskih oblik po vrstah, tj. nižja produktivnost izhodiščnih dvojnic in višja produktivnost ciljnih dvojnic. Pri morfološkem prestrukturiranju (tj. prehodu med glagolskimi vrstami) ciljna dvojnica prevzame tudi prozodične in morfološke lastnosti ciljne glagolske vrste.

Ključne besede:

analogija,
glagol,
besedotvorje,
slovanski jeziki,
diahronija

ANALOGY AND METHODOLOGY OF LINGUISTIC RESEARCH

ALENKA ŠIVIC-DULAR

University of Ljubljana, Faculty of Arts, Ljubljana, Slovenia, alenka.sivic@guest.arnes.si

Abstract This article focuses on categorial analogy, which is based on Slavic verb material and proceeds from infinitive verb classes. Based on Slavic paired verbal doublets (or doublet variants), which overlap in terms of their lexical and grammatical meanings, it has been established that they were created through a transition (or shift) from a lower verb class to a higher or isofunctional class (i.e., class I → class II and/or III; class II → class III). Judging from the direction of this process, the most likely cause of the analogous change is the different productivity of verb forms by class (i.e., lower productivity of the source variants and higher productivity of the target variants). In morphological restructuring (i.e., the transition between verb classes), the target variant also adopts the prosodic and morphological characteristics of the target verb class.

Keywords:

analogy,
verb,
word formation,
Slavic languages,
diachrony

*La langue est une robe couverte
de rapiécages faits avec sa propre étoffe.*

Ferdinand de Saussure

1 Uvod v tematiko¹

Indoevropsko jezikoslovje je proti koncu 18. stol. nastalo na domnevi o skupnem izvoru jezikov, ki jo je prvi izrazil angleški pravnik in orientalist William Jones. Iz podobnosti besedišča in oblikoslovja v sanskrtu, grščini in latinščini je pravilno sklepal, da morajo imeti skupno izhodišče. V kratkem so se primerjalne raziskave jezikov razmahnile v samostojno znanstveno področje, imenovano primerjalno jezikoslovje po primerjanju podobnega jezikovnega gradiva jezikov kot osrednji (in hkrati začetniški) metodi. Ta je omogočila evidentiranje tistega jezikovnega gradiva, ki je bilo v jezikih enako (ali podobno) oziroma prepoznano kot izvorno skupno. Iz primerjalnega jezikoslovja so izšle znanstvene usmeritve, ki z novimi poudarki in metodami prinašajo čedalje podrobnejšo in zanesljivejšo predstavo o pojavu in genezi indoevropske jezikovne družine, o spremenljivih zgodovinskih danostih (prostorskih, [relativno]kronoloških, kulturoloških itd.). Nazadnje so se diahroni indoevropistični raziskovalni vidiki širili tudi k sinhronim in panhronim (strukturalističnim, generativnim, tipološkim, fenomenološkim itd.) vprašanjem jezika.

Za metodološki preboj so v drugi polovici 19. stoletja poskrbeli t. i. mladogramatiki, ko so začeli sistematično preučevati odraze glasov v zgodovinskih pisnih virih in empirično utemeljevati razvojni potek glasov vsakega jezika skozi čas (tj. zgodovinsko fonetiko). In prav spoznanje, da etimološko sorodno ni samo to, kar je glasovno enako (podobno), ampak tudi tisto, kar se kot glasovno izvorno enako dokazuje s pravili glasovnega razvoja tudi za predzgodovinsko dobo, je omogočilo glasovno-oblikovno rekonstrukcijo približkov prajezikovnih oblik oziroma katere koli jezikovne razvojne stopnje na diahroni razvojni osi. Mladogramatiki so formulirali dva dejavnika, ki povzročata jezikovno spreminjanje, in sicer (1) zakon glasovnega razvoja in (2) analogijo. Prvi dejavnik – fonološki in diahroni po naravi – v jedro postavlja glasovne spremembe, ki naj ne bi poznale izjem in so deduktivno preverljive. Drugi dejavnik – nefonološki in sinhroni po naravi – pa deluje kot

¹ Članek izhaja iz korpusa glagolov v slovanskih etimoloških in opisnih slovarjih, dopoljenega z zgledi za preverjanje glagolske prehodnosti, ki se v slovarskih geslih nedosledno opredeljuje. Nadalje se priteguje aktualna primerjalno-zgodovinska literatura (besedotvorje, etimologija, analogija itd.).

protiutež spreminjanju, ker z razvojem porušena razmerja med jezikovnimi sestavinami (npr. morfemi, leksemi) asociativno povezuje in besedotvorno-oblikoslovno izravnava (nivelira) po modelih danega jezika. Znanstvena univerzalnost obeh dejavnikov razvoja ni bila nikoli spodbijana, čeprav je analogija zaradi vpetosti v zapletenejša razmerja med jezikovnimi prvinami z več ravnmi ostala v senci zakona glasovnega razvoja.

Po dobrih dvesto letih se včasih morda zdi, da je primerjalno-zgodovinsko jezikoslovje že vse preučilo in odgovorilo na ključna jezikoslovna vprašanja geneze indoevropskih jezikov. Vtis krepi dejstvo, da so iz njega izšle tudi znanstvene raziskave, ki so se teoretično in metodološko preusmerjale bolj v sinhrono vidike jezika (jezikov), čeprav takšna širitev in poglobitev jezikoslovja nedvomno koristi tudi poglobitvi diahronega raziskovanja. Preostro in kratkovidno preusmerjanje pozornosti sodobnega (slavističnega) univerzitetnega kurikulumu od diahronije v sinhronijo zaradi večje »uporabnosti«² pri študiju sodobnih jezikov pa je dvorezen meč, saj zmanjšuje razumevanje jezikovnih oblik in struktur, ki so v sodobnem jeziku prisotne, čeprav izvirajo iz daljne preteklosti.

V tem članku bi se rada posvetila zanimivemu neopaženemu pojavu analogije, ki v novi luči osvetljuje njeno izjemno vlogo za strukturo jezikov.

2 Analogija in njen obseg

Jezikoslovni obseg, vsebino in funkcijo analogije odražajo opisi in definicije. Izraz (in pojem) je nastal v grškem filozofskem in filološkem izročilu; že vsaj sredi 4. stol. pr. n. št. je postalo sporno, ali je jezikovno danost bolje pojasnjevati s pomočjo pravilnosti (analogije) ali nepravilnosti (anomalije) (Crystal 1993: 404), jezikoslovno pomembno pa je postalo v 1. stol. pr. n. št. v Rimu, ko se je med analogisti in anomalisti vnela polemika o naravi jezika. Analogisti iz aleksandrijske šole so prevzeli Aristotelov jezikovni nauk, po katerem jezik sestavljajo besedne kategorije, ki se med seboj ujemajo, in oblikoslovni vzorci (analogija).² Anomalisti pa so se navezovali na neoplatonsko pergamsko šolo, poudarjajoč, da je živ jezik spontan in da so mu lastne jezikovne nepravilnosti (tj. odkloni) v oblikoslovju in besedotvorju (anomalija).³

² Gr. *ἀναλογία*, tvorjenka iz pridevnika *ἀνά-λογος* 'primeren, soglasen, sorazmeren, skladen', etimološko pomeni 'pravo razmerje, skladnost, soglasje, sorazmerje'.

³ Gr. *ἀνωμαλία*, tvorjenka iz pridevnika *ἀνώμαλος* 'neraven, hrapav, neenak, raznovrsten', etimološko pomeni 'neravnost, hrapavost, neenakost, raznovrstnost, nepravilnost'.

Jezikoslovne pojme in kategorije prinaša slovnica *De lingua latina* (okr. leta 47–43 pr. n. št.) rimskega učenjaka Marka Terencija Varona (Ahačič 2003: 97–111). Analogijo (lat. *ratio pro-portio*)⁴ je opisal kot proporcionalno (somerno) razmerje med jezikovnimi oblikami (členi, alogoni). Temeljno razmerje je po njegovem tisto s štirimi členi, ki so razvrščeni v po dva para, poleg tega pa obstajajo tudi razmerja s po večjim številom analogonov, ki so si v drugačnem (npr. križnem) razmerju: vodoravno (križno) razmerje pri pridevniku tvorijo skloni: *albus – albi – albō, alba – albae, album – albi – albō*, navpičnega (križnega) pa spoli: *albus – alba – album*.⁵ Analogija temelji na nepokvarjeni in neodvisni naravi besed – ne pa na njihovi nevesčji rabi (ususu), ki izhaja iz človekove volje (tj. »nadetja imen stvarēm«) – in na lastnostih besed (tj. njihovem pregibanju) ali pa na obojem skupaj. Analogija ni mogoča pri besedah brez ustreznice ali besedah, kjer »razmerje (ratio) ni takšno, kakor bi moralo biti«, mogoča pa je, če stvari obstajajo, se uporabljajo in pregibajo v skladu z naravo (Ahačič 2003: 97–108). Varon navaja tudi naslednje štiri vrste rabe besed: (a) starinsko rabo (tj. besede, ki niso več v rabi ali ne zvenijo sodobno), (b) sodobno rabo, (c) ne-rabo (tj. besede, ki so po analogiji mogoče in pravilne, a se ne uporabljajo), (č) mešano rabo (Ahačič 2003: 108–111).⁶

Mladogramatične teoretične poglede je v 23 poglavjih večkrat ponatisnjenih *Prinzipien der Sprachgeschichte* (1880) predstavil Hermann Paul. Peto poglavje je posvečeno analogiji (Paul 1920: 106–120); šteje jo za duševno pogojen pojav, saj da se besede že na duševni ravni razvrščajo v skupine, ki se delno glasovno in/ali pomensko ujemajo in niso ločene, temveč se med seboj križajo. Paul govori o skupinah dveh vrst: (a) o snovni skupini (nem. *stoffliche Gruppe*) in (b) o oblikovni skupini (nem. *formale Gruppe*). Skupino (a) sestavljajo npr. vsi skloni posameznega samostalnika oziroma paradigmatske oblike posameznega glagola in se naprej deli na prekrivajoče se podskupine (npr. vse končnice vsakega samostalnika po slovničnih številih ali sklonih; besedni pari tipa *Vater – Mutter, alt – neu (jung), sterben – Tod, bin – ist – war* itd.). Oblikovne skupine (b) pa imenuje skupaj npr. vsa nomina actionis, komparative, glagole v vseh prvih osebah itd. z manjšimi podskupinami (npr. vse sedanjiške prve osebe v indikativu, konjunktivu itd.), ki so bolj ali manj trdno povezane. Vendar pa je funkcionalnega in glasovnega ujemanja v oblikovnih

⁴ Lat. *ratio pro-portio* (< *pro portione*) 'sorazmerje (sorazmernost), somerje (somernost), proporcionalnost, proporcčnost' je prevod gr. *ἀναλογία* 'nalika, analogija' (Wiethaler 2005: 295).

⁵ Varonovi oznaki »vodoravno (križno)« za sklonske oblike in »navpično (križno)« za spolske oblike se danes predstavljata obrnjeno (tj. spolske oblike kot vodoravne (križne) in sklonske oblike kot navpične (križne)).

⁶ V Varonovem času so bile star(insk)e oblike (tj. prvotno stanje) cenjena dragocenost, vrednota (analogija), odmik od njih pa anomalija.

skupinah precej manj kot v snovnih. In tudi, oblikovna skupina se vseskozi križa s snovno. V skupine so vključene ne samo posamezne besede, ampak tudi analogna razmerja med njimi, tako da nastajajo proporcionalne skupine in proporcionalne izravnave. Podlaga za izravnavo je pomensko ujemanje med snovnimi in oblikovnimi elementi, ki ga zato imenujemo snovno-oblikovne proporcionalne skupine (s kompleksnimi razmerji), po katerih se reproducirajo analogne tvorjenke (nem. *Analogiebildung*) po ustreznih proporcionalnih enačbah (Paul 1920: 106–120). Razmerje med (izhodiščnimi in analognimi) sopomenskimi tvorjenkami vidi Paul kot proces, v katerem druga izpodriva prvo, saj ni mogoče, da bi izhodiščna kar »zbledela« (nem. *verblässen*) in bi analogna napredovala brez ovir (Paul 1920: 116). Na razvoj (spreminjanje) jezika pa gotovo vplivajo bolj proporcionalne skupine z več in pogostejšimi analognimi tvorjenkami.

O analogiji je predaval tudi Ferdinand de Saussure in še danes so moderni teoretični pogledi objavljeni v znamenitem *Cours de linguistique générale* (1916).⁷ De Saussure individualnim glasovnim spremembam, ki nastajajo v govorici (franc. *langage*, nem. *Sprechen*) in povzročajo motnje, pripisuje veliko vlogo pri razvoju jezika, vendar pa šele takrat, ko v jezik (franc. *langue*, nem. *Sprache*) prodrejo že kot prekašena manjšina. Analogija naj bi bila duševni in slovnični pojav, oblike z glasovnimi spremembami pa po/v obstoječih vzorcih podane kot proporcionalna razmerja.

Analogne oblike se tvorijo po pravilih in skladno z enim ali več vzorci (npr. Imn. m spola se v nemščini ravna ali po vzorcu *Kranz* – *Krönze* ali po vzorcu *Tag* – *Tagge*), najpogosteje oblikoslovnimi in/ali besedotvornimi, vendar pa ni predvidljivo, v katere vzorce se bodo analogne tvorjenke uvrstile in koliko se bodo razširile. Kot pogoj za nastanek analogije poleg izbranega vzorca (modela, proporcionalne enačbe) postavlja de Saussure še tri udeležence v enačbi, in sicer: prvi udeleženec je fonetično osnovna oz. etimološka oblika (lat. *honōs*), drugi udeleženec je fonetično konkurenčna oz. stranska oblika (lat. *honōr*), tretji udeleženec je kolektivna oz. povezovalna oblika (lat. *honōrem*). Analogni razvoj v proporcionalni enačbi *honōr* – *honōrem* : *orātor* – *orātorem* (neujemalni člen, izravnani po vzorcu) ← *honōs* – *honōrem* : *orātōr* – *orātōrem* (proporcionalno razmerje med izhodiščnim parom in vzorcem) ← **honōs* – *honōsem* (izhodiščni par). Osnovna in konkurenčna oblika soobstajata vzporedno, sta pomensko in slovnično prekrivni, a sta po de Saussurju kljub

⁷ V prispevku uporabljam nemški prevod *Grundfragen der allgemeinen Sprachwissenschaft* (de Saussure 1967). Vanj sta v III. del (Dihrono jezikoslovje) uvrščeni poglavji 4. Analogija in 5. Analogija in razvoj (skupaj str. 192–207).

navidezni preoblikovanosti neodvisni, ker da izrinjenje osnovne oblike iz vzorca v sistemu ničesar ne spreminja. Iz tega de Saussure ugotavlja, da proces analogije ne vnaša nobene spremembe, ker tega ni v njeni naravi. Pač pa analogne tvorjenke, ki pred tem niso obstajale, krepijo produktivnost besedotvornih vzorcev, v katere se vključujejo (npr. povečanje števila nemških manjšalnic s pripono *-chen*), tudi zaradi težnje, da prej samo potencialne tvorjenke postajajo realne (de Saussure 1967: 192–201).

V poglavju *Analogie und Entwicklung* pa je de Saussure podal poglobljeno in daljnosežno mnenje o jezikovnozgodovinski vlogi analogije. V njej ne vidi več antične »falsche Analogie«, tudi ne samo (glasovnega) izravnavanja morfemov, temveč ji zaradi nenehnega preoblikovanja v jeziku pripisuje celo pomembnejšo vlogo kot zakonu glasovnega razvoja. Analogija deluje tudi konservativno – ne samo takrat, kadar inovativne oblike tvori iz starega jezikovnega gradiva, ampak tudi takrat, kadar starih oblik ne spreminja (torej kadar jezik prenavlja in kadar ga samo ohranja). Zato ima analogija enak mehanizem, kot je mehanizem človeškega govora (de Saussure 1967: 201–207).

Jerzy Kuryłowicz se je kot historični jezikoslovec in izvedenec za indoevropsko oblikoslovje dobro zavedal, da je analogijo težko zanesljivo napovedovati, mogoče pa jo je spremljati prek jeziko(slo)vnih pojavov. V letih 1945–1949 je formuliral šest zakonov pojavljanja morfološke analogije (Kuryłowicz 1947: 17–34),⁸ analogijo pa je kasneje upošteval tudi v primerjalni slovnici, npr. pri razlagi izvora ie. apofonije (Mańczak 1980: 283–288).⁹ Njegove zakone sestavlja šest stavčno izraženih trditev, ki izhajajo iz kategorialnih dejstev, določajo smer poteka morfološke analogije in prispevajo k osvetljevanju narave pojava (v zgodovinskem jezikoslovju so še danes pomembno raziskovalno vodilo):

1. zakon: Dvodelni morfem prevzame vlogo enodelnega (tj. sestavljeni marker [ima pripono/končnico in spremeno v osnovi, npr. nem. *Bäume*] nadomesti izofunkcijskega, ki ni sestavljen [obsega samo pripono/končnico, npr. pričakovano *Baum*]).

⁸ Francosko formulirani zakoni na več mestih otežujejo njihovo pojmovno nedvoumnost, kar se posredno kaže tudi v prevodih (Hock 1986: 210–229; Wikipedia: Jerzy Kuryłowicz). Za čim zvestejšo pojmovno interpretacijo zakonov se v prispevku izhaja iz kombinacije francoske in poljske različice besedila (Mańczak 1980; Sobotka 2016: 27), a se opira tudi na druge prevode ali dopolnila.

⁹ Prim. npr. Kuryłowicz 1960, 1964.

- 2. zakon:** Analogija deluje v smeri: temeljna (izhodiščna) oblika (*forme de fondation*) → tvorjena oblika (*forme fondée*).
- 3. zakon:** Struktura, ki sestoji iz konstitutivnega člena (*membre constitutif*) in podrejenega člena (*membre subordoné*), tvori podlago (*forme fondement*)¹⁰ za izolirani, a izofunkcijski člen (prim. stfranc. paradigmatski obliki 1mn. *lev-ons* in 2ed. *liev-es* → franc. *lèv-es* [= analogni]).
- 4. zakon:** Kadar je zaradi morfološkega preoblikovanja kaka oblika podvržena diferenciaciji, tedaj nova (analogna) oblika prevzame prvotno vlogo/pomen (tj. temeljne oblike), stara oblika pa drugotno (tj. tvorjene oblike) (prim. angl. mn. *brethren* : mn. *brothers* [analogna]).¹¹
- 5. zakon:** Jezik zaradi uvedbe osrednje razlike opusti manj osrednjo (obrobno).
- 6. zakon:** Prvi in drugi izraz v proporcu pripadata različnima sistemoma: prvi posnemovanemu govoru (*parler imité*), drugi pa posnemajočemu (*parler imitant*).

Witold Mańczak, učenec J. Kuryłowicza, se je na profesorjeve zakone morfološke analogije odzval polemično in predlagal naslednjih pet tendenc morfološke analogije:¹²

- 1. tendenca:** Daljše besede se navadno preoblikujejo po modelu krajših, ne pa obrnjenno.
- 2. tendenca:** Premena v korenu se pogosteje odstranjuje kot uvaja na novo.
- 3. tendenca:** Daljša pregibna oblika se navadno preoblikuje po krajši.

¹⁰ V oklepaju ga Hock dopolnjuje z angl. *pivot* 'os' za označevanje tistega dela besedne sestavine, ki se v paradigmi kot nova podstava posploši in v svojstvu analogne nadomesti starejšo izofunkcijsko podstavo v delu paradigmatskih oblik.

¹¹ Stara in nova (analogna) dvojica se pomensko razcepita, tako da nova dvojica prevzame vrednost množinske oblike, stara in neproduktivna dvojica pa drugotni pomen.

¹² Glede na to, da se je Mańczak k analogiji vračal tudi kasneje, se omenjajo tudi drugi njegovi zakoni/tendence. Prim. naslednje štiri, ki jih navaja Hock: Indikativne oblike pogosteje vplivajo na druge naklone (= 6.) in sedanjske oblike pogosteje vplivajo na ostale časovne oblike (= 7.) kot obrnjenno; če se leksikalno podobna zemljepisna in občna imena ne pregibajo enako, se razlike kažejo kot arhaizmi v lokalnih sklonih in kot inovacije v nelokalnih (= 8.); če na zemljepisno ime analogno vpliva druga oblika iste paradigme, se to začne in je pogosteje v lokalnih sklonih kot v nelokalnih (= 9.). Prim. še naslednje štiri, oprte na statistiko, ki jih navaja Sobotka (2016): 1. število izofunkcijskih morfemov se pogosteje zmanjšuje kot povečuje (psl. Dmn. *-omъ, *-emъ, *-amъ → polj. -om); 2. morfeme/krajše besede/besede se pogosteje nadomeščajo z morfemi/daljšimi besedami/besednimi skupinami kot obratno (stpolj. *najdomać* → polj. *znajdomać*); 3. morfemi/krajše besede/besede skupine se pogosteje ohranjajo kot morfemi/daljše besede/besedne skupine, poleg tega pogosteje ohranjajo arhaični značaj in vplivajo na preoblikovanje drugih (npr. Omn. polj. *stovami* in *stony* [k: *stowó*] poleg polj. *stówkami* [k: *stówkoj*]); 4. oblike s pogostejšo rabo se bolje ohranjajo od oblik z redkejšo rabo (npr. velelnik *jeździ* 'jezdi' namesto polj. *jeździć* [jeździć]).

4. tendenca: Ničte končnice se pogosteje nadomeščajo s polnimi kot obrnjeno.

5. tendenca: Enozložne končnice se pogosteje nadomeščajo z večzložnimi kot obrnjeno. (Sobotka 2016: 27–28; Hock 1986: 229–234)

Med indoevropci se je v novejšem času okrepilo zanimanje za jezikoslovne univerzalije, med temi tudi za splošna načela in za mehanizme analognega spreminjanja jezikov oziroma v jezikih. Ena težavnih točk je vprašanje o analogni spremembi kot jezikovnem dogodku: Se modifikacija oblikuje v postopnem procesu, ki se konča z nastankom nove, izofunkcijske oblike, kar se zdi logično in mogoče? Ali pa se analogna oblika pojavi kot na novo oblikovana celota? Tega vprašanja se v zanimivi razpravi loti Eugen Hill (2020: e39–e55); na gradivu germanskih in baltskih glagolskih paradigem je analitično dokazal, da oblikoslovna analogija ne more biti modifikacija starejših oblik v nove (analogne), temveč se starejše oblike v celoti nadomeščajo z novimi oblikami, ki so po že obstoječem modelu kot celota nastale popolnoma na novo (Hill 2020: e42)¹³ in nimajo jezikovne kontinuitete. To ugotovitev utemeljuje s tem, da se empirično lahko pojavljajo samo izhodiščne in ciljne oblike s po dvema morfemoma/markerjema (prim. stari pretekli deležnik *molt-en* → novi *melt-ed*), ne pa tudi teoretično sicer mogoči vmesni kombinaciji s po enim morfemom/markerjem (tj. *+molt-ed* ali *+melt-en*).¹⁴

2.1 Ugotovitve

Analogija od mladogramatikov velja za pomemben, psihološko utemeljen dejavnik jezikovnega razvoja, ki omogoča navzkrižno in večplastno povezovanje jezikovnega gradiva (besed, besednih oblik) po pomenski ali funkcijski podobnosti v asociativne mreže in jezikovne vzorce (modele). Analogija povzroča izrazite spremembe v slovničnem sistemu, s tem da »nepravilne« (nem. *unregelmäßige*) vzorce uravnava po »pravilnih« (nem. *regelmäßige*) (Crystal 1993: 330). S tem pa aktualizira vprašanje jezikovnega spreminjanja na morfološki ravni in z drugega zornega kota, tj. »odstranjuje nepravilnosti«, ki so posledica spreminjanja na fonetični (fonološki) ravni.

¹³ ».../ were replaced as wholes by forms created entirely anew on a preexisting model /.../« (Hill 2020: e42)

¹⁴ Jezikovni rezultat bi bil sicer pri obeh interpretacijah enak, vendar pa jezikovna dejstva manj podpirajo tezo o modifikaciji kot tezo o nadomeščanju (poleg tu navedenega ima še primere iz angleščine, grščine in latinščine, tudi samostalnike).

Analogne spremembe deduktivno niso napovedljive, so pa modelno predvidljive. Zato imajo spremembe, ki se pojavljajo priložnostno, majhno število hkratnih pojavitev in niso modelno predvidljive, ne morejo biti analogne, temveč nastajajo drugače, npr. s kontaminacijo, perintegracijo, vzvratno izpeljavo, po ljudski etimologiji (Hock 1986: 189–204). Analogne spremembe pa, ki so vezane na morfemsko sestavo (nivelizacija) in temeljijo na jezikovnih modelih (proporcionalna razmerja), so predvidljive vsaj glede smeri analognega poteka (Hock 1986: 167–171, 171–178).

Členi jezikovnega modela so v določenih razmerjih, ki jih ponazarjajo proporcionalne enačbe. Najpomembnejša med njimi je štiričlenska enačba tipa $a : a' = b : x(b')$ (tj. z enakim razmerjem med analogonoma na desni in levi strani enačbe). Iz nje tvorjena obrazca ponazarjata smer poteka analogne spremembe: (a) obrazec $a : a' \rightarrow b : x(b')$ (tj. analogna izravnava poteka v smeri vzorčnega binoma na desni) in/ali (b) $a' \rightarrow x(b')$ (smer analognega razvoja izhodiščne oblike v ciljno), prim. medparadigmatski prenos končnic iz manj produktivne paradigme v produktivnejšo (npr. sanskrtski I/Tmn. n -osnov s končnicami starih o - in n -osnov (Hock 1986: 175).

Morfološka analogija je vseprisoten dejavnik, ki z odpravljanjem sistemskih »nepravilnosti« v besedah in morfemih (tj. z niveliranjem), z nadomeščanjem neproduktivnih jezikovnih sestavin s produktivnimi ali/in z vključevanjem prevzetih besed v jezik skrbi tudi za sprotno prenavljanje jezikovnega sistema kot celote. Ker se sistemsko uravnavajo vsi morfemi, naj pojav ponazorim z nekaj tipičnimi zgledi po vrstah morfemov. Prim. morfološko prilagoditev izposojenk in umestitev v paradigmatski vzorec, npr. glede na spol (slov. *stbkle* sr spol ← got. *stikels* m spol 'goblet' [vpliv spola pomenskih skupin: psl. *sadlo, jadlo, *pradlo*]); glede na sklanjatev (slov. *korl* ← germ. *kar(a)l* 'kralj ← *Karel* [Veliki] [vpliv mehčane osnove v pomenski skupini: slov. *učitel, česar, kenedz*) (Brackney 2007: 32); glede na supletivizem osnov ed. : mn. (angl. ed. *cow* : mn. *kine* → *cow* : *cows*) (Hock 1986: 171). V slavistični primerjalno-zgodovinski literaturi je oblikoslovna analogija predstavljena npr. kot izravnavanje končnic po paradigmah in/ali med paradigmami (samostalnik, pridevnik, zaimek), kot izravnavanje tematskih in atematskih končnic (sedanjik), kot preurejanje t. i. trdih in mehkih oblik velelnika psl. **nesete* → *nesite*, sufiksacija (nedoločnik) itd. Za sistematičen študij analogije po slovanskih jezikih in tudi v primerjalni in kontrastivni osvetlitvi pa razmere še niso dozorele, čeprav upravičeno pričakujemo novih spoznanj in pogledov.

Teoretično velik dosežek je formuliranje zakonov in tendenc oblikoslovne analogije (Kuryłowicz, Mańczak) in razlogov za njen pojav (glasovne spremembe, številčnost in produktivnost jezikovnih sredstev), korelacija med številčnostjo in produktivnostjo, pojem osi izravnavanja (tj. podstave, ki postane izhodišče za tvorbo analognih oblik, npr. sln. 1ed. *nosi-s* → *nosi-m* < psl. **nosŕ-p*, 3mn. *nosi-jo* < **nose-tb*; polj. *jest-em*, *-esz* ← 3ed. *jes-t* < psl. **jes-tb*), pojem temeljnega besedišča, pojem upor temeljnega besedišča proti analogni spremembi idr.

Dilema, ali je morfološka analogija po naravi modifikacija ali »whole-word replacement« (Hill 2020) oziroma ali je povezana s kakimi omejitvami, je potrebna še dodatnega študija.

3 Glagolske kategorije in klasifikacija

V prispevku se izhaja iz nedoločniške klasifikacije Josefa Dobrovskega in Franca Miklošiča (in ne iz sedanjiške Augusta Leskiena, čeprav je slednja morda etimološko bolj utemeljena), ker je kot primerjalno izhodišče obravnave primernejša.¹⁵ Po tej klasifikaciji so glagoli razvrščeni v sedem glagolskih vrst: v sedmi so besedotvorno in oblikoslovno najstarejši glagolski prežitki, nekateri vmes že preoblikovani,¹⁶ vrste I–VI pa, ki so premišljeno razvrščene, s svojim zaporedjem odsevajo smer besedotvornega razvoja slovanskega glagola. Pri tem kaže poudariti, da so nedoločniški morfemi (tj. **-np-*, **-ĕ-*, **-i-*, **-a-*) nosilci kategorialnih pomenov vida in/ali prehodnosti, medtem ko so sedanjiški morfemi (tj. **-e-* [vrsti I, V], **-ne-* [vrsta II], **-je-* [vrsti I, V], **-i-* [vrsti III, IV]) in sestavljeni morfemi (**-ĕ-je-* [vrsta III], **-a-je-* [vrsta V], **-u-je-* [vrsta VI]) v tej lastnosti večinoma manj specializirani (Babič 2003: 155–161).

Znano je, da imajo glagoli I. vrste atematski nedoločnik **-θ-ti* (tj. obliko, tvorjeno s pripono **-ti* < **tĕi* neposredno iz glagolskega korena) in tematski sedanjik (tj. obliko z ie. pripono *-e/o-* ali *-ie/iō-*). Znano je tudi, da se vrsta deli na sedem razredov po glasovih, na katere se končuje glagolski koren, in v naslednjem zaporedju:

¹⁵ V skladu z navado v znanstveni literaturi so izhodiščne psl. glagolske tvorjenke rekonstruirane in imajo nedoločnik na prvem mestu, čeprav se ta v mak. in bolg. morfološko ni ohranil.

¹⁶ Nedoločniki s kategorialnim markerjem *-θ-* v glagolski vrsti VII imajo svoje sedanjike (atematske ali prevedene v atematske), ki predstavljajo prežitke prastare ie. dediščine (prim. psl. **da-ti* [damb < ie. **dō-dō-mi* < **dohs-* 'dati']; psl. **ĕs-ti* < ie. **ed-tĕj* / *-tĕj* [ĕmb < ie. **ed-mi*] < **h2ed-* 'jesti, gristi'; Snoj 2016: 126, 268). Izjema je psl. sedanjik **vĕmb* ← psl. **vĕdĕ* < ie. medialnega perfekta **uoid-Hai*, ki se v slov. jezikih ohranja v nedol. *vĕdĕ-ti*, korensko sorodnim z glagolom **nidĕti* < ie. **ueid-* 'videti' (Bezljaj/Snoj 2005: 288).

nezvočniki, zvočniki (tj. natančneje dvoglasniki) in samoglasniki (npr. 3ed. psl. **nes-e-tb* < ie. **nek-e/o-ti*; **vbj-e-tb* ali **vi-je-tb* < ie. **uei**h**- 'viti'*; psl. **zna-je-tb* < ie. **ĝno**H**-*; **my-je-tb* < **mū-* (Bezljaj/Snoj 2005: 420; Arumaa 1985: 231–236).¹⁷ Besedotvorna sestava sedanjika v tej glagolski vrsti je indoevropska: izbira in zaporedje sestavin določata slovnične lastnosti oblik, kot so tematsko pregibanje (tj. tematski morfem *-e/o-*), slovnična oseba, število in čas (tj. končnice, premene v korenu) in koren kot nosilec predmetnega pomena celotne paradigme. Ne omogoča pa ta besedotvorna sestava dekodiranja pomena prehodnosti in trajanja dejanja, ki sta inherentni pomenski sestavini korena (in dalje paradigmatskih oblik glagola) in odsevata dojetje samega dejanja. Glagolska prehodnost odseva zunajjezikovno dejstvo, ali dejanje prehaja na predmet (tj. sta dva udeleženca) oz. ali je skladenjski predmet udeležen v jedrnem skladenjskem vzorcu osebek – povedek [– predmet]. Glagolsko trajanje pa odseva prav tako zunajjezikovno lastnost v poteku dejanja oz. stanja glede tega, ali je časovno neomejeno ali ni (Ahmanova 1956: 320; Crystal 1993: 93).

Koren je pri glagolih I. vrste prav tako nosilec informacije o (ne)omejenem časovnem trajanju dejanja oz. stanja: prim. psl. nedov. **greb-e-* [**gre(b)-ti*] : dov. **reč-e-* [*reč'i* < **rek-ti*]). Slovanski glagolski vid je gramatikaliziran: nedovršne oblike iz dovršnih in dovršne oblike iz nedovršnih se tvorijo po določenih pravilih in z ustreznimi besedotvornimi sredstvi (morfemi), tako da nastajajo verige vidskih oblik, ki jih sestavljajo zaporedni členi z ritmičnim menjavanjem trajnosti. Prvi člen predstavlja osnovni nedovršni ali dovršni glagol, drugi člen je v vsakem primeru dovršni predponski osnovni glagol, tretji člen je predponski nedovršnik (tj. iterativ) osnovnega glagola, ki se v glagolski klasifikaciji umešča v V. glagolsko vrsto.

Slovanski dovršni glagoli so ali korensko dovršni osnovni glagoli ali tvorjeni z naslednjimi besedotvornimi sredstvi: (a) z levim modifikacijskim morfemom₁ (predpono) kot markerjem₁ dovršnosti: **pri-nese-*; (b) z desnim morfemom₂ (pripono) **ne-* [*-no-*] kot markerjem₂ puntualnosti: **dvig-ne-* [*dvig-ti* → *dvignoti*]; (c) z dvodelnim (bipartitnim) markerjem dovršnosti (predpono in pripono hkrati): **vz-dvig-ne-*; (č) s korenskim morfemom₃ (vpono) **-n-*: **sede-* [*šed-ti*]). Slovanski nedovršni glagoli (durativi) pa so ali korensko nedovršni ali pa tvorjeni z desnim morfemom₂ (pripono) **-a-* in podaljšavo korenškega samoglasnika iz predpinskih dovršnikov. Prim. nedov. **nes-e-* [*nesti*] → dov. **pri-nese-* [*pri-nesti*] → predponski nedovršnik

¹⁷ Pri tematskih glagolih na dvoglasnik **-ei-* se glasovni niz *-[e]i-* + *-e-* lahko preinterpretira kot sedanjski morfem *-ie-* (**npr. **vbj-e-* [*vit*] < ie. **uei**H**-e/o-*, lit. *vejū* [*vjit*] (Bezljaj/Snoj 2005: 325)).

(iterativ) **pri-nas-aje-* [*pri-nas-ati*]¹⁸ < psl. **nēs-* in dov. **reč-e-* [*rekti*] → dov. **po-reče-* [*po-rekti*] → drugotni nedovršnik (iterativ) **po-rěk-aje-* [*-rěk-ati*] < psl. **rěk-*.

Glagoli I. vrste so lahko, kot je torej znano, korenko neprehodni in prehodni (npr. nepreh. **teče-* [*te'ī* < *tek-tī*] : preh. **plete-* [*ples-tī* < *plet-tī*]). Prehodnost pa se lahko izraža tudi besedotvorno, in sicer: (a) z levim morfemom₁ (predpono) se nedovršni glagoli pretvarjajo v dovršne, hkrati pa se lahko pomensko spreminjajo in posledično se spreminja skladijska prehodnost (prim. neprehodni **pluti* → drugotno prehodni **prě-pluti* [morje]);¹⁹ (b) glagolski pomen neprehodnosti se izraža z desnim morfemom₂ (priponama) **-nō-* [sed. *-ne-*]²⁰ v glagolski vrsti II in **-ǣ-* [sed. *-ěje-* oz. *-i-*] v glagolski vrsti III/1, 2 (tj. kot gradniki indoevropskega izvora). Z desnim morfemom₂ **-nō-* [*-ne-*] in reduciranim korenskim samoglasnikom se tvorijo neprehodni in nedovršni glagoli tipa psl. **dbb-n-e* [*dbb-nō-tī*], znani iz vseh slovanskih jezikov, med katerimi prevladujejo izimenski nad izglagolskimi. V stcsl. je zabeleženih pet glagolov (tj. *gybnōti*, *kanōti*, *svchnōti*, *vyknōti*, *vlbnōti*), ki so starinski, kar dokazuje njihova nepopolna integracija z dovršniki (npr. *kanōti*) ali pa so samo nedovršni v slovanskih jezikih (npr. **gybnōti*, **svchnōti*, **vlbnōti*). Zaradi dejstva, da v markerju₂ **-nō-* prevladuje pomen dovršnosti, jih je A. Dostál razlagal z dekompozicijo iz predponskih glagolov tipa *navyknōti* → *vyknōti* (Dostál 1954: 166–167, 305) in statistično dokazoval, da se število nedovršnih v slovanskih jezikih in csl. besedilih povečuje, npr. *běgnōti*, *tegnōti* (stcsl., strus., stčeš., stpolj. *ciagnač*), *žasnōti* (stcsl., srb.-csl. *žasnōti*; stčeš. *žasnūti*) (Dostál 1954: 377–394). Kljub statistiki se danes neprehodni nedovršniki na *-nōti* tipološko kažejo kot stari.

Glagolski pomen neprehodnosti se izraža tudi z desnim morfemom₂, tj. z **-ǣ-* [sed. *-ěje-* poleg sed. **-i-*], ki ima baltske ustreznice v glagolih tipa lit. *-ėti* in etimološko navezavo na mlajšo plast glagolov tipa lat. *taceō*, *sileō*, germ. *phahan*, z nekaj nejasnostmi pa tudi na kelt. in gr. (Arumaa 1985: 249–250). Slovanske tvorjenke na **-ǣ-ti* so vse neprehodne in nedovršne (esivne in inhoativne), in sicer so tvorjenke vrste III/1 s

¹⁸ Pri nedovršnih glagolih, ki označujejo usmerjeni potek dejanja (npr. **ngsti*), se v delu slovanskih jezikov v funkciji drugotnega (iterativnega) nedovršnika uporablja tvorjenka iz glagola, ki označuje neusmerjeni potek (npr. **nositi*), prim. tip **prinositi* (hrv./srb., rus., polj.) poleg tipa **pri-nasi-ati* > **prinašati*; stcsl., sln., češ., slš.) namesto pričakovanega tipa **pri-nēs-ati* > **priněsati*. Prim. tvorjenke pri brezpredponskih glagolih, ki ne označujejo usmerjenega poteka dejanja (prim. psl. **gnęte-* [*ngesti*], **kal-je-* [*kalti*] → drugotno iterativno **gnětati*, **kalati*).

¹⁹ Obrnjeni razvoj (tj. prehodni → drugotno neprehodni v smislu refleksivnosti) pa sistemsko omogoča prosti morfem **je-*.

²⁰ Neprehodni psl. sedanjiki z nosno vpono **-n-* so: **leč-e-* [*leg-tī*], **sed-e-* [**ěd-tī*], **gred-e-* [→ *gred-tī*] < ie. *g'reidh-* 'korakati' (Snoj 2016: 218), **hōdō* [*by-tī*]). Baltske ustreznice so produktivne za tvorbo inhoativnega sedanjika.

pripono *-ě-je- izimenske: *běl-ěje- [bělě-tǐ], *žel-ěje- [želě-tǐ]),²¹ in vrste III/2 s pripono *-i- izglagolske: *tǫrpi- [tǫrpe-tǐ], leti- [letě-tǐ]).

Tudi v drugih glagolskih vrstah je desni morfem₂ (pripona) nosilec kategorialnih pomenov in ie. dediščina. Nedoločniški desni morfem₂ psl. *-ī- glagolske vrste IV psl. (psl. *-ī[tǐ] [sed. -ī-], lit. -y[tǐ] [sed. -i-] < ie. *-ī-) vnaša pomena nedovršnost in prehodnost. Tvorjenke so ali izglagolske (tj. iterativne: *bod-ī-ti [bodi-] in kavzativne *bud-ī-ti [budi-]) ali izimenske (faktivne: *čist-ī-ti [čisti-] < *čisto). Nedoločniški kategorialni desni morfem₂ glagolske vrste V *-a- (psl. *-a[-tǐ] [-a-je, -je-, -e-], lit. -o- < ie. *-ā- vnaša pomena nedovršnost in prehodnost. Sestavljajo jo brezpredpanski in predpanski glagoli. Med brezpredpanskimi so izglagolske (npr. *gьn-a-ti [žene-], *bьr-a-ti [bere-], *da[j]-a-ti [daje-]) in izimenske tvorjenke (npr. *glagol-a-ti [glagol-je-], *děl-a-ti [děl-a-je-]). Med predpanskimi prevladujejo drugotni iterativi (prim. *zaplēt-a-ti, nazǫr-a-ti ← *zaplete- [zaplestǐ], *nazǫri/e- [nazǫrě-tǐ]). Nedoločniški kategorialni desni morfem₂ glagolske vrste VI *-ova- (psl. *-ov-a- [sed. -uje-] < *-eu-ā-) tvori prehodne in nedovršne glagole tipa *kup-ov-a-ti [kup-u-je-].

Podani pregled kaže, da so nedoločniški desni morfem₂ -o-, -no-, -ě- v brezpriponskih tvorjenkah glagolskih vrst I–III nosilci (markerji) tudi/samo kategorialnih pomenov neprehodnosti in nedovršnosti slovanskega glagola, medtem ko so desni morfem₂ -i-, -a-, -ova- nosilci (markerji) kategorialnih pomenov prehodnosti in nedovršnosti.

²¹ Sedanjaški morfem III/1 *-ěje- se v slovanskih jezikih odraža na več načinov: (a) kot ohranitev nekontrahiranega sestavljenega morfema *-ěje-: rus. старею, умею; ukr. німію; polj. starzeję się; bolg. старея; mak. старее; sln. nareč./arh. živéjem, uméjem; (b) kot kontrahirani *-ěje- → [-ē-] → -e- sln. nareč./arh. *živēm, úmem; hrv.-kajk. sivem 'živim' (Belostenec 1973: 484), živem 'zimu trpim, merzel pojsztajam' (Belostenec 1973: 629); slš. rozumiem; (c) kot kontrahirani *-ěje- → [-ē-] → -i-; pojav -i- je ponekod razložljiv kot skrajni rezultat kontrakcije, večinoma pa ni mogoče izključiti analognega izvora pod morfološkim pritiskom glagolov tipa III/2: srb.-nareč. živim (Elezović), stārim, živim 'slabiti, venuti, nestajati' (Tivranski).

4 Morfološko prestrukturiranje glagolov

4.1 Morfološko prestrukturiranje: vrsta II → vrsta III

Na vprašanje analognega razvoja sem pred leti postala pozorna zaradi sln. glagolov na *-neti*, ko sem ugotovila, da je med 97 tvorjenkami s takšnim končajem v slovarju M. Pleteršnika najti tudi 15 takšnih, pri katerih sestavina *-n-* besedotvorno ni motivirana, tj. ne pripada besedotvorni podstavi (samostalnika oz. pridevnika) (Mader 1981: 106). Etimološka analiza je pokazala, da to skupino glagolov družijo skupne kategorialne lastnosti: so nedovršni in neprehodni, pojavljajo se vzporedno po besedotvornih parih tipa *venéti – vením* poleg *vénti – vĕnem*, *trobnéti – trobním* poleg *tróbniti – tróbnem*, od katerih se en par uvršča v III/2,²² drugi pa v vrsto II (Šivic-Dular 2011: 441–487). Sledove teh tvorjenk opažamo že pri protestantih, npr. [roka je] *okreprenela* 'otrpnila' (Dalmatin); [ŕerce ie] *obterprelu* (Trubar). Para po svojih značilnostih predstavljata variantni dvojnici, od katerih ena pripada izhodiščnemu morfološkemu vzorcu, druga pa ciljnemu, tako da razvoj poteka v smeri izhodiščni → ciljni.

Variantni dvojnici sta besedotvorno obe nesporno slovanski tvorbi in imata precej skupnih jezikovnih lastnosti. Tako variantno in ciljno dvojnico združujejo naslednje jezikovne lastnosti: isti glagolski koren ter prekrivni predmetni in kategorialni pomeni (nedovršnost, neprehodnost),²³ katerih nosilca sta izofunkcijska desna morfema₂ (*-no-*, *-ĕ-*). Ločujeta pa se po morfoloških vzorcih, prozodičnih lastnostih, kontinuiteti tvorbe in različni produktivnosti. Podedovane jezikovne lastnosti (prozodične, oblikoslovne) izkazuje samo izhodiščna dvojnica II. glagolske vrste (**vĕd-ne- [vĕd-no-ti]*),²⁴ ne pa tudi ciljna dvojnica III. glagolske vrste (**vĕdní- [vĕdnĕti]*),²⁵

²² Sln. narečja (Prekmurje) poznajo sedanjik na *-ej-/-ei-/-ĕ-* (npr. *ven-ei-*, *prhn-ej-*, *tih-né-*, 3mn. *strobn-ĕjo*) < *-ĕ* < kontrahiranega **-ĕ-* < psl. **-ĕje-*, 3mn. **-ĕjo* po glagolski vrsti III/1, ki vsebuje izimenske tvorjenke.

²³ Najprej se je zdelo, da je pogoj za pojav vzporednih dvojnic tudi inhoativnost (tj. vstop v stanje), a se je izkazalo, da je zadosten pogoj že neprehodnost in da je posledično inhoativnost morala biti imanentna lastnost poteka nedovršnih glagolov (tj. morda iz časov še pred gramatikalizacijo glagolskega vida).

²⁴ Sln. knjižni in narečni nepričakovani refleks *-ni-* < psl. morfema **-no-* (ob pričakovanem vzhodnosln. *-no-*: *dvignoti*) sega na slovanskem jugu do Neretve v Hercegovini (Lenček 1996: 145–153).

²⁵ Variantne dvojnice s sestavino *-n-* poznajo tudi drugi slovanski jeziki, a z različno pogostostjo (prim. sporadične v rus., ukr., slš., češ.; pogostejše v mak.; zelo pogoste v polj.), vendar pa s tipološko enakim prehodom nedovršnih in neprehodnih glagolov glagolske vrste II → izofunkcijsko glagolsko vrsto III/1, 2. Prim. variantne dvojnice tega razmerja: npr. **trpchnĕti [-ĕje-/-i-]* (ukr. *truchnĕti -nie-* 'gniti, trohneti', češ. *truchnĕti -im* poleg *trouchnĕti -im*, slš. *truchnĕt'*, sln. *trobnĕti*) poleg **trpchnoti [-ne-]*, ki jih je mogoče podpreti še z drugimi primeri, med njimi: rus. *tusknĕt's -ĕje-* 'stanovitjsja tusklym, tusklee' poleg *tusknuts-ne-*; češ./stčeš. *funĕt, chvnĕt* (onomatopejskega izvora); slš. *dupnet', pudnet'* (Machek 1971: 478); polj./stpolj. *pachnĕt -nie-* poleg *pachnĕt -nie-*, *wĕdnĕt -nie-* poleg *wĕdnĕt -nie-*, *o-lsniĕt -nie-* < **-slpĕnĕti* poleg *o-ls-nĕ-ĕ'* 'utratic wzrok < oślepnĕt' < **-slpĕnĕti*; mak. *venee* poleg *vene* < **vĕd-ne-*, *ginee* poleg *gine* < **gĕb-ne-*, *trpnee*

in sicer kljub morfološko-akcentskim ustrezniciam v slovanskih jezikih. Tudi iz tega gradiva sledi, da je izhodiščna dvojnica lahko samo tista, ki izkazuje razvojno kontinuiteto individualnega jezikovnega znaka s svojo dvojno naravo v smislu de Saussurjevih *signifiant* in *signifié* (tj. razvojni rezultat na vseh jezikovnih ravneh: fonetično-fonološki, prozodični, morfološki, skladenjski, pomenski). Diahroni razvoj torej pomeni prenašanje (transponiranje) jezikovnega znaka v njegovi dvojnosti, torej tudi njegove slovnične (kategorialne) pomene. Če pri tem kar koli ovira ali preprečuje diahroni prenos, tedaj razvojna sila v jeziku išče primerljiva sinhrona jezikovna sredstva in vzorce, ki omogočajo ta prenos. Iz tega je tudi jasno, zakaj je izhodiščna dvojnica bazična (tudi v etimološkem smislu) in kot takšna usmerjevalka analognega razvoja izbire ciljne dvojnice. Ciljna dvojnica potemtakem pomeni rezultat izbire nekega izmed obstoječih vzorcev (modelov), ne pa kreativnega dejanja. Posredno pa se vidi tudi to, da tiči vzrok analognega spreminjanja: natanko tam, kjer do spreminjanja prihaja, v glagolskem morfemu, ki se pri transsufiksaciji²⁶ nadomesti z drugim, izofunkcijskim. In če primerjamo pomensko funkcijo glagolskih morfemov izhodiščne in ciljne glagolske vrste (*-*no-* → *-*ě-*), potem se pokaže, da je neka ovira morala nastati prav pri prenosu kategorialnih pomenov.

Kot se rado zgodi, tudi tokrat dolgujemo razkritje tega univerzalnega mehanizma kategorialne analogije »napaki«, perintegraciji *-n-* < *-*n[ǫ]*-²⁷ v glagolsko osnovo pri nadomestni izpeljavi (transsufiksaciji). Ob tem ni postal jasen samo izvor nefunkcionalnega *-n-* v ciljni variantni dvojnici in s tem analognost njene tvorbe, temveč dokazan tudi obstoj pojava kategorialne analogije in morfološkega prestrukturiranja,²⁸ ki bi ga bilo brez tega *-n-* težko opaziti in še težje jasno dokazati. V slovanskih etimoloških slovarjih (krakovskem, moskovskem) neredko naletimo na glagole istega korena, pri katerih (besedotvornega, kronološkega) razmerja ne moremo opisati drugače kot s splošno formulacijo »sorodno z«, »v razmerju do«.

poleg *trpne*. Da ima češ. *práchno* (slš. *práchno*, polj. *próchno*, ukr./rus. *poroxno*) drugotno osnovo **porxn-*, je opazil že V. Machek in jo razlagal iz glagola [**práchn*]-*něti*, analognega po češ. *trouchněti*, polj. *butniec*, slš. *púdnet'*, *dúpnět'*, ki »označují zjeyv tytéž nebo podobné; glagol na *-něti* pa je naprej razlagal »obměnou staršího stavového **pbrx-no-ti* 'rozpadávati se v prach, schnouti, tlítí'« (Machek 1971: 478–479).

²⁶ Nadomestna izpeljava (češ. *derivace zaměnná*) pomeni, da neki besedotvorni morfem nadomesti drugega z enako funkcijo, pri tem pa se praviloma spreminjajo tudi oblikoslovne in prozodične lastnosti (Machek 1971: 200).

²⁷ Na etimološki konferenci v Brnu je M. Vajdlóvá opozorila na stčes. glagole *dounnati* 'tleti' in [*tutlati*], *tutnati* 'tajiti, (pri-, s-)krivati' (Vajdlóvá 2012: 89–6) poleg češ.-laš. *vy-dudnět'* 'vyhořeti' (Machek 1971: 125); zdí se, da češ. *-na-* in *-ně-* oba vsebujeta perintegrirani *-n[ǫ]*-.

²⁸ Izraz *morfološko prestrukturiranje* se nanaša na jezikovni pojav, ko nadomestna izpeljava povzroča nastanek variantne dvojnice in s tem njen »preskok« iz ene glagolske vrste v izofunkcijsko drugo.

Tudi to gradivo bo treba ponovno preučiti v luči morfološkega prestrukturiranja in analogije kot tihega dejavnika jezikovega razvoja.

4.2 Morfološko prestrukturiranje: vrsta I → vrsta II/vrsta III

Sem uvrščam nekaj izbranih zgledov, ki so v morfološkem prestrukturiranju nastali kot analogne ciljne dvojnice k nedovršnim in neprehodnim glagolom vrste I kot izhodišnim dvojnici. Nastajale so v različnih časih (tj. na različnih točkah diahronne osi) in v vseh slovanskih jezikih (govorih), vendar manj v arhaičnih conah, ki jih opredeljujemo po stopnji ohranjenosti korpusa glagolov vrste I. Prav tako so ciljne tvorjenke različno razširjene (tj. imajo različne areale), nekatere so prostorsko bolj omejene (lokalne), nekatere so razširjene po vseh slovanskih jezikih. Analogne ciljne dvojnice so brez kontinuitete v smislu jezikovnega razvoja, čeprav ne vem natančno, kaj jezikovni razvoj v konceptu jezika sploh pomeni. Kot se bo jasno videlo iz nadaljevanja, se ciljne dvojnice lahko pojavljajo v besedotvorno enakih ali močno podobnih vzorcih ne glede na točko pojavljanja na časovni osi. Poleg tega je tudi zanje kot za vsak jezikovni znak značilno, da jih jezik diahrono transponira, to pa pomeni, da pridobijo kontinuiteto.²⁹ Prva lastnost ciljne dvojnice je, da pri morfološkem prestrukturiranju nastane prvi in s »preskokom« (prenosom) nedoločnik, lastnost njegovih paradigmatskih oblik pa je, da »se nič ne mudi« in da prestrukturiranje poteka postopno, tako da: (a) se tematske oblike izhodiščne glagolske vrste ohranjajo, (b) se oblikuje »prehodna paradigma« z delnim vdorom oblik ciljne glagolske vrste, (c) paradigma v celoti preide v ciljno; vse te stopnje paradigmatskih oblik so pri analognih tvorjenkah tudi izpričane. Iz zapisanega logično sledi, da v ciljni paradigmi ključna vloga pripada nedoločniku kot nosilcu kategorialnega pomena (ali natančneje desnemu morfemu₂). Prek tega pa se v jasni luči pokaže, da izhodiščna in ciljna dvojnica nimata ne iste jezikovne narave, ne iste jezikovne funkcije in ne iste »prihodnosti«. Analogne tvorjenke so primarno kategorialnostrukturne in se zato ne glede na čas in prostor lahko pojavljajo ves čas produktivnosti glagolskega markerja₂. Analogna tvorjenka je torej stabilna (tj. praviloma se ne more ponovno morfološko prestrukturirati v novo ciljno dvojnico), kadar/če že vsebuje morfem₂, ki je osnoven za izražanje določenega kategorialnega pomena (npr. slov. *ě- < bslov. *-ē- za stanje in neprehodnost). Kadar/če pa analogna tvorjenka vsebuje funkcijsko manj temeljen morfem₂ (npr. psl. *-no-), se

²⁹ Pri diahronem razvoju bi se lahko razmejilo tudi genetsko kontinuiteto od kategorialne kontinuitete.

lahko še enkrat morfološko prestrukturira (prim. slovanske glagole tipa *-*no-ti* → *-*n-ě-ti*).

Slov. **čbte*- [*čisti*] 'numerare; intellegere; legere'³⁰

Izhodišče je ie. **k^uejt-* (**k^uit-*) s tremi pomenskimi sklopi: (1) 'intellegere', (2) 'numerare', (3) 'legere'. Prim. sorodno lot. *skēist* [*skēietu*] 'meinen, achten, vermuten', *skāitīt* 'numerare', sti. *cētati* 'pazi, opaza!'. Etimološko starejša se zdita pomena 'intellegere' ⇔ 'numerare' (→ 'spoštovati') in najmlajši 'legere'. Prim. prvi zapis 3mn. impf. *čbtěcho* 'numerare' (Črnorizec Hraber).

Slovanski lokalizem: Morfološko prestrukturirani češ.-valaški izglagolski *čnút* 'legere' < **čb(t)no-ti* **[čb(t)ne-]*. Kot **čbnōti* [**čbne-*] ga razlaga Machek (1971: 104), drugi slovarji lokalizma ne poznajo (SP 2: 206–208, 313; ÈSSJa 4: 119, 146, 177).

Slovanski lokalizem: Morfološko prestrukturirani glagol **čblēti* [*čbt-ěje-* poleg *čbtē-*] v vseh treh pomenih: sln. *štēti štējem* 'numerare' (prevladujoče), 'spoštovati' (Soška dolina), *čtēti čtēm* poleg *čtēm* in *štēti štēm*³¹ 'legere' (štajersko, prekmursko, sln. Istra); v hrv. prevladuje pomen 'legere', znana sta dva sedanjika tipa **čbt-ěje-* (po III/1) in tipa **čbt-ē-* (po I/1) oboje od 15. stol., hrv.-kajk. *čtējem* poleg *čtēm*, »Chtējem, chtēm. libros chtēti knjige« (Belostenec 1973: 733). Prim. tudi pomen 'slaviti': *čtiti čtījem* 'slaviti; brati' (od 15. stol.) > *čtjēti čtīm* (16.–17. stol.) poleg hrv.-knj. *šfti šftjem*, čak. *šft šftjen*, ČDL 1: 1214–1215) in hrv.-nareč. tudi *štjeti* poleg *šteti* [*šftīm*] (SP 1: 207).

Izglagolski **čblēti* [*čbt-ěje-*] se razlaga različno: kot lokalizem h glagolom **čbsti*, *čisti*, *čtati* (ÈSSJa 4: 177), kot drugoten iz sedanjiške osnove (SP 2: 206–208), po prenosu sedanjiške osnove v nedoločnike na *-iti*, *-ati* in *-ēti*, tako da so ti ustrezali »nastavcima glagola *misliti*, *pisati* i *věděti*« (Skok 1971: 329–330), analogno po vzorcu *mrēti* [*mrēm*] nastane *štēti*³² [nareč. *štēm*], nato analogno po *grējem* [*grēti*], *štējem* [*štēti*] (Snoj 2016: 762–763), »gewöhnlich durch Assimilation und Neubildung nach Verba *-ējem -ēti*

³⁰ Iz konfiguracije kategorialnih pomenov pri pomensko razvejanem psl. **čisti* je mogoče sklepati, da je prehodnost drugotna in da je posledica premikov v besednem pomenu (odraženih v skladnji), medtem ko je sprememba *prehodnost* → *neprehodnost* (refleksivnost) povezana s prostim morfemom **se*.

³¹ Prim. knjižnoprakmursko *čtēti čtēm* (iz leta 1870) poleg *štēti štēm* (iz leta 1754) (Novak 2006: 38, 740); *-ē-* in *-ē-* odražata dolgi kontrakt *-ē-* < **-ěje-*.

³² Razlogi za razlago z analogijo niso jasni oz. ni jasen nedoločnik, ki naj bi se analogno spreminjal (**čisti* → sln. *štēti*).

jetzt *stējem štēti*; in ung.-slov. neben *čtēti, čtāné* auch schon *štēt, štānéu* (Ramovš 1911: 7).³³

Psl. *ži-ve- [žiti] poleg *ži-je- [žiti]

Južnoslov. lokalizem: *živēti [živēje- → živī-]: sln. *živēti* [živ], sln.-nareč. *živem* (Prekmurje), *živēti živén* (Porabje); hrv.-čak. *živēt živèn* (Brač/Dračevca), čak. *živèn* (Arbe/Kušar: 39), *živèn* (Hvar/Vrbanj), hrv.-knjiž. *živjeti živim* (ČDL I: 1409), hrv.-kajk. *živeti živem* (Belostenec 1972: 1271; *vivo, viveo*); *živem živeti živel* (Belostenec 1973: 484); mak. *живее*, bolg. *živēja* poleg bolg.-nareč. *živam* (Smoljansko, Ardinsko itd.), stosl. *živī živō* 'pasci, vivere'.

Psl. *žiti živē- ima ustreznico, prim. lot. *dzivū* 'živeti, stanovati'; stprus. *gīwīt* 3ed. *gīwa* 'živeti'; lit. *gyvėnti, gyvūoti* 'živeti, stanovati', lat. *vivere* < ie. *ǵʰtH- (Bezlaj/Snoj 2005: 457); sedanjik *ži-je- (polj., dluž., gluž., slš., češ., deloma sln., hrv.) je morda kasnejši, čeprav ima že baltske ustreznice.

Južnoslovanski inovativni glagol tipa *živēti [živēje- → živī-] besedotvorno ni enoznačen. Največkrat se razlaga kot izpeljanka iz psl. *živb, čemur čisto besedotvorno ni mogoče oporekati. Generični pomen izpridevniških glagolov vrste III/1 je 'postajati (tak, kot označuje pridevnik)', zato bi moral tudi ta glagol pomeniti 'postajati živ' (ali kvečjemu pomensko premaknjeno → 'biti živ', kakor se slovarsko ponekod tudi opisuje). A ker vsebinsko jedro pomena po mojem najzvesteje zajema opisna oznaka 'naxoditsja v processe žizni' (tj. v smislu dogajanja in ne lastnosti glagola), se zdi skoraj neverjetno, da bi izpridevniška tvorjenka brez jasnega razloga izpodrinila psl. paradigmo glagola *žiti [žive-]. S tipološkega stališča se zdi vsekakor ustrenejša razlaga, da je *živēti ciljna dvojnica, nastala z morfološkim prestrukturiranjem iz glagola *žive- [žiti].

³³Ob glagolu *čisti [čste-] sta znani še dve morfološki prestrukturirani tvorjenki, in sicer *čstāti [čst-āje-]: hrv./srb. *čistiti čistam*, češ.-nareč. *čítat* 'legere' (verjetno nedov., preh.) in *čstīti [čste-] s »prehodno paradigmo« (rus. 1ed. *čtu*, 2ed. *čitš*, 3mn. *čitaj* poleg *čitaj*, deležnik *čitajščij* poleg *čitajščij*; spolj. *czycić* [czte]; ukr. *čytiti* [čtu, čytšb]). Razlaga se kot kavzativ h glagolom *čstī, *čstī, *čstī, a s pojasnilom, da je rekonstrukcija morda problematična zaradi faktitiva *čstīti (ESS) 4: 177).

Psl. *slove- [sluti]

Južnoslovanski lokalizem *slověti [slověje- → slovī-: sln. slověti slovī- poleg arh. slúti slóvem; hrv.-arh. sluti slovēm → sloviti slovem (16. stol.) → slòviti slòvīm nedov., nepreh. (Stulić: 'biti na glasu, govoriti') (Vaillant 1966: 199).

Morfološko prestrukturiranje najprej zajame izofunkcijski ciljni nedoločnik (Vaillant 1966), nato tudi paradigmatske oblike ciljnega vzorca. Drugotno ikavizacijo morfema₂ v vzorcu tipa III/1 ali morda III/2 (tj. -ě- > -i-) potrjuje tudi neprehodni pomen glagola.

Psl. *plove- [pluti] poleg *plŭj-je- [plŭj-ŭ]

Južnoslovanski lokalizem: *plověti [plověje- → plovī-]: hrv.-čak. plovīt plovīm, hrv.-knj. plòviti plòvī- nedov., nepreh. 'schwimmen, auf dem Wasser treiben' (Šimunović 1979), v 16. stol. »plove- avec des infinitifs ploviti et plovati pour pluti antérieur« (Vaillant 1966: 199).

Po Skoku »prezentska osnova plov- prenesena je u infinitiv« (Skok 1972: 685–686), vendar pa ne pojasnjuje razmerja med istokorenskimi glagoli. Morfološko prestrukturiranje zajame izofunkcijski ciljni nedoločnik (Vaillant 1966), nato tudi paradigmatske oblike ciljnega vzorca. Prehod v tip III/1 ali morda III/2 z ikavskim refleksom -ě- > -i- kaže tudi neprehodni pomen glagola.

Slovanski lokalizem: *plovāti [plovāje-] po vrsti V: hrv.-nareč. plovati 'pluti', češ. plovati plovám poleg češ. plove- [plouti] in plynouti plyne- 'plouti, plynoti, plovati' = 'po vodě se nésti, schwimmen' (Jungmann 1990: 128); Jungmannu oblika plovati ni jasna in jo komentira samo glasovno: »non est proprium iter. verbi pluji, quia u non mutatur in o, sed in om«. Morfološko prestrukturiranje je dalo nepričakovane (tj. nesistemske) ciljne dvojnice po V. glagolski vrsti, prim. tudi hrv.-nareč. tip *čbati.

Psl. *čьne- [čęti] 'wyrastać, pojawiać się, zaczynać (się)'

Slovanski lokalizem: *čьněti [čьněje-]: češ. *čním*, 3mn. *ční* poleg *čnějí* [čněti/čnítí] 'sterczec, wznosić się, wystawać'; slš. *čniem* [čniel] (SP 2: 313).

Machekova etimološka povezava s češ. *třměti* 'sterczec, wystawać' < *strǫmęti ni sprejemljiva (Machek 1971: 106); inhoativ iz (predpionskega) *-čьne *-čęti (Vaillant 1966: 383);³⁴ glagol stanja na -ęti iz *čьn-, čьn-, razmerju do im. inhoativa *čęti, *čьno (ÈSSJa 4: 146); glagol stanja ali inhoativ k *čьno čęti (SP 2: 313). Zelo verjetno gre za variantne dvojnice (skupna kategorialna pomena [nedovršnost, neprehodnost], povezljiv besedni pomen).

Slov. **tьle- [tьlti]**

Splošnoslovanski glagol: *tьlęti [tьlęje- poleg tьl-]: stcsl. *tьlęo* 'corrupti'; sln. *tłęti tłim*, hrv. *tljeti tłim*, hrv.-čak. *tlět tlejën*; mak. *tlee*; bolg. *tłęja*; rus. *tłęju*, strus. *tłęju*; polj. *tleć tleje* (poleg *tłić*); češ. *tlít tłim*; slš. *tliet*; ukr. *tlity tłiju*; brus. *tlivc* 'spreminjati se v prah'.

Glagol se zaradi brus. *tlo* 'trohnoba, prah, pepel' razlaga kot izimenski < psl. *tьlō 'mirovanje (ognja), tlenje', 'mirovanje'; sorodno lit. *tylęti tyliū* 'tiho biti', let. *tīli tilstu tīlu* 'postati mehke, prepereti, razpasti (o lanu)' (Bezlač/Furlan 2005: 187). Iz tipoloških razlogov je mogoče izhajati iz psl. *tьle- [tьlti] nedov., nepreh.

Psl. *lekte- [lekti]

Splošnoslovansko *letęti [let-]: sln. *letim* poleg *letęjem* (dialektizem; Primorska)³⁵ (Breznik 1910: 28).

Že dolgo se sprejema, da slov. *letęti [let-] vsebuje koren *lek-, prim. lit. *lękti lękiū* 'fliegen, laufen, rennen, stürzen' (iterativ *lakštyti*) in lot. *lękt lęcu* poleg *lęcu* 'fliegen,

³⁴ Vaillant navaja še druge »/l/ es altération ... plus graves en tscheque« pri infinitivih z -ę- tipa *tne* [tít(i)] 'frapper' → *tnout(i)*, stčeš. *pieti* > *piti* → *pnout(i)*, *kelne* [kelęti/ kęlti] → *kelnouti* 'maudire': *kelęje- [kęlti]* 'jurer', *z(d)mounti* 'presser, tordre (le linge)', *jme* [stčeš. *jiet*] → *jmounti* (Vaillant 1966: 192). Izhodišče za to inovacijo naj bi bilo v češ. *»douti* 'enfler' passant *ána-dmouti* d' après le présent *dme-«*. Slovaščina pa naj bi ohranjala arhaične oblike tipa *t'at* [tme-], *zajaj* [zajme-] z drugačno inovacijo *zmat* [zme-].

³⁵ Kolikor mi je znano, za obliko *letęjem* ne poznamo nobene slovanske sledi, ki bi kazala na psl. arhaizem, temveč jo je že Anton Breznik razlagal kot lokalno inovacijo na prostoru oblikovnega analognega delovanja glagolov III/1 → III/2 (prim. *zьněti: *zьněje- = *letęti: [*let-] → *letęje-* ob sicer še pogostejšem obrnjenem analognem vplivu III/2 → III/1 (prim. *letęti: *let- = *zьněti: [zьněje-] → *zivt*).

springen, hüpfen' (iterativ *lakstūt*, frekventiv *lęktāt*) < **lek-*, **lek-*. Nobena izmed več razlag doslej ni odpravila neujemanja v razlagi besedotvornih detajlov (Bezljaj 1982: 136; Fraenkel 1962: 353). A. Vaillant je domneval inovativno paradigmo tipa vrste III (tj. z nedoločnikom na *-*ē-ti*, s tematskimi oblikami v sedanjiku tipa **le(k)te-* [*le(k)tētī*]), ki je primerljiva z inovativnim baltskim iterativom na *-*i-ti* in s tematskimi oblikami v sedanjiku (prim. balt.-lit. *laksto-* [*lak-st-j-ti*, lot. *lak-st-īl*] 'letati' poleg sedanjiške osnove **lek-ste-*) (Vaillant 1966: 393). Vaillant je inovativno slov. paradigmo domneval zaradi redkih ostankov tematskih oblik (npr. rus.-nareč. *letučij* < **letot-j-* < **lekto-nt-* akt. delež. sed. časa). Iz dostopnih jezikovnih dejstev se glede domnevnega psl. glagola **lekte-* [*lekti*] ugotavlja naslednje:

Besedotvorno najstarejšo fazo zastopa tematski glagol (prim. lot. *lēcu* poleg *lęcu* [*lęktī*], lit. *lekiū* [*lękti*]); zgodnjeps. (hipotetični, potencialni) rekonstruirani glagol ***le(k)te-* [***le(k)t-tī*]), ki ga smemo iz jezikoslovnih razlogov umestiti v časovno bližino bslov. jezikovne skupnosti. Po svoji besedotvorni sestavi (tj. koren-[pripona]-tematski vokal-končnica) gre za potencialni status glagola s kontinuiteto in tudi potencialno vlogo izhodiščne dvojnice.

V drugo fazo sodi rekonstruirani glagol tipa **le(k)te-* [**le(k)tētī*], ki naj bi bil bslov. novotvorba, dokazljiva prek prežitkov tipa rus. *letučij*, psl. **pītomь*, **vědomь* itd. (Arumaa 1985: 245–246). Če je glagol tega tipa (tj. nedoločnik na *-*ē-ti*, tematske oblike sedanjika) po nastanku res analogen in posledica oblikoslovnega prestrukturiranja, potem ima nedoločnik [***le(k)tētī*] vlogo ciljne dvojnice, paradigmatške oblike pa so prenesene iz izhodiščne dvojnice.

V tretji fazi, ki je časovno ni lahko opredeliti, pa se je že moral v celoti prestrukturirati analogni paradigmatški vzorec tipa III/2-.

Iz povedanega izhaja, da je diahroni prenos omogočilo morfološko prestrukturiranje iz izhodiščne dvojnice glagolske vrste I tipa **lete-* [**lesti* < **le(k)t-tī*] → **letī-* [*letētī*].

Slov. **žbge-* [*žegtī*] poleg **žego* [*žegtī*]

Češki lokalizem *žbnu* [*žbnouti*] nedov./knjiž. 'žgati; žareti (o železu, kamnu)' < **žbgnē-* [*žbgnōtī*]³⁶ ← psl. **žbgo-* [*žegtī*] poleg **žego* [*žegtī*]³⁷ je prav zaradi neprehodnega pomena lahko prešel med glagole vrste II pod enakimi pogoji kot češ.-nareč. *čnít'*. Prim. tudi tvorjenko **žbge-*³⁸ [*žbgtati*]: sln., hrv.-kajk., ki je oblike tematskega sedanjika sčasoma nadomestila z oblikami tipa **žbg-aje-* [*žbgtati*] (Vaillant 1966: 168). Ta nedoločnik se pojasnjuje kot analogen po glagolu **tbkāti* (Bezljaj/Snoj 2005: 452) ali pa naj bi se naknadno uvrstil v bslov. glagolski tip s sedanjimi tematskimi oblikami sedanjika in nedoločnikom *-ā (Vaillant 1966: 212–214).

Psl. **zbre-* [*zbrtī*] *'gledati, zreti'

Južnoslovansko narečno *-*zbrne-* [*-zbrnōtī*] je rekonstruiran iz vzh.-srb. (Leskovac) glagola (*nad-*)-*zrnuti* -*zrnem*, mak.-nareč. (*na-*,³⁹ *ob-*)-*dzrne* 'se svrti so pogled'; bolg. (*na-*, *nad-*, *ob-*, *sv-*)-*zbrna* poleg refleksivnega *o-zbrna se* (BER). Izpričan je samo v predponskih glagolih, ki so v slovanskih jezikih znano avtomatično dovršni.

Glagol **zbr-ŋo-tī* Skok razlaga s tvorjenko iz korena **zbr-*, ne pa iz podstave **zbrē-* (Skok 1973: 661; geslo *zrěti* *zrēm* poleg *zrim*), bolg. etimološki slovar pri vseh tvorjenkah izhaja iz morfološkega vzorca **zbrěti* [*zbrī-*] (BER 1908: 671–672; geslo *zjarvam* 'viždam'), ki je zelo razširjen (rus., ukr., polj., gluž., dluž., češ.), Snoj pa omenja južno- in zahodnoslov. »indikacije na **zértik*, ki bi lahko bile analogne po **merī* > **mrěti*, 1ed. sed. **mērō* (sln. *mrēm*), če ne bi bilo deverbativov na **zorb* (Bezljaj/Snoj 2005: 426). V smislu korenske etimologije razlaga ustreza, a ker niso upoštevana in funkcionalno ovrednotena (sicer) fragmentarno ohranjena jezikovna dejstva, kot so tematske oblike⁴⁰ v »prehodni paradigmi«, pa niso metodološko

³⁶ Lokalni razvoj stčes. *žbu* [*žěci*] → *žbnu* [*žěci/žěti*] se prikazuje kot prehod »z 1. do 2. třídy na -nou- jako v řadě jiných případů« (Rejzek 2001: 748; Machek 1971: 726).

³⁷ Ta paradigma je danes redkejša kot simpleks (stcsl. *žego žěti*, rus. *žgu žěti*); ukr. *žgu žěti*; srb./hrv. *žěžem žěti*), pogosteje pa pri predponskih glagolih.

³⁸ Iz primerjave psl. korenov v velelniku (**pbc-*, **rbc-*, **lbc-*, **žbz-*) in sedanjiku (**peke-* > **pečē-*, **reke-* > **rečē-*, **teke-* > **tečē-*, **žge-* / *žbge-* > *žzē-* / *žžē-*) bi bila lahko drugotna (analogna).

³⁹ Zanimivo, da mak. 1ed. *nadzram* *dojdo* da *ve nadzram* 'došao sam da vas vidim' < **[nad-]zbr-aje-* [*zbr-a-tī*] z razvojem *(*d*)*zr-* < **zbr-* (ne pa podalšanega **-zbr-a-*) ne more odražati drugotnega iterativa. Pač pa je glagol drugotno prehodni (tj. s pomenskim premikom 'videti' → 'obiskati'). Pojav je vzporeden hrv. **čbt-a-tī* [*čbt-aje-*] poleg **čbtēti* [*čbt-ěje-* → *čbt-i-*].

⁴⁰ Glede na to, da I. glagolska vrsta vsebuje besedotvorno neproduktivne tvorjenke, ni verjetno, da bi tematske oblike pri morfološkem prestrukturiranju lahko šteli za kaj drugega kot za arhaizme, ki še niso bili izrinjeni. Prim. (arhaično) slš. *zrim* *zri*, mak. (*na-*, *nad-*)-*dzre-*; bolg. (*do-*, *na-*, *o-*, *pre-*, *pri-*, *pro-*)-*zrā* *zrěti*; deležniki: sln. *zrōc* < **zbrōt-*, *zri* < **zbr-tō*).

izrabljena za osvetlitev besedotvornega razmerja in razvojnih procesov v starejšem psl. obdobju.

Iz reliktoev tematske tvorbe, ohranjenih v paradigmah predponskih glagolov⁴¹ in morfološko prestrukturiranih, je mogoče rekonstruirati nekdanji psl. nedovršni in neprehodni glagol **z̥bre-* [z̥br̥t̥i],⁴² ki bi mogoče lahko predstavljal izhodišče za oblikoslovno prestrukturiranje tako v vrsto II (**z̥br̥me-* [**z̥br̥ti* → *z̥br̥m̥t̥i*]) kot tudi v vrsto III/1, 2 (**z̥br̥-ěje/-i-* [z̥br̥ět̥i]). Te tri glagolske tvorjenke si delijo pomenske in kategorialne lastnosti, jasno kontinuiteto pa kaže samo prva (izhodiščna) med njimi, zato je ie. izvor glagola *-ěti* [-*ěje/-i-*] nekoliko dvomljiv. Poleg tega sta domnevani psl. **z̥bre-* [z̥br̥t̥i] in lit. *žirti* [žyr̥i < **ž̥i-n-r-o-* poleg *žir-st-u*] prekrivna po besedotvorni sestavi (koren, tematska osnova), po združljivem leksikalne pomenu (tj. lit. 'iskriti se, lesketati se (o očeh)', slov. 'gledati, zreti') in po kategorialnih pomenih (tj. trajajoče dejanje, inhoativnost). Razlika pa je v tem, da je neprehodnost v lit. izražena z morfemom₃ (nosno vpono) ali izofunkcijskim morfemom₂ (pripono), v psl. pa je izražena hkrati z leksikalnim pomenom glagola. V prestavitvi neprehodnosti (inhoativnosti) s pomenske ravni na besedotvorno smemo videti lit. inovacijo, ki je tudi v psl. potekala v omejenih okoliščinah prek pripone **-ne-* [-*n̥o-*], deloma pa tudi še v zgodovinski dobi, prim. stčes. *šhu* → *šhnu se*.

5 Jezikovne kategorije in jezikovni razvoj

Slovnicih kategorij je veliko, so raznorodne, nanašajo se na vse jezikovne ravnine, nimajo hierarhično enake vloge za delovanje jezika, vsem pa je skupno, da se tako ali drugače nalagajo na konkreten leksikalni pomen. To pomeni, da je kategorialni pomen tisti neleksikalni pomen, ki bi preostal v glasovnem ovoju besede, če bi iz nje odstranili leksikalnega (tj. predmetnopomenskega). Slovnicih kategorialni pomeni so v slovanskih jezikih vezani na besedne morfeme, tako da so besedne oblike prava vozlišča, v katerih sobivajo v stabilnem ravnovesju med zaznamujočim (tj. glasovno lupino morfemov ali de Saussurovim *signifiant*) in zaznamovanim (tj. snopom strukturno-slovnicih informacij ali de Saussurovim *signifié*). Pod diahronim

⁴¹ Znano je, da osnovni nedovršni glagoli (simpleksi) I. vrste prvi izgubljajo produktivnost, da se posredno zasidrajo v dovršnih predponskih tvorjenkah, nazadnje pa jih nadomestijo drugotni nedovršniki (tj. tretji člen vidse verige, prim. **z̥bre-* → **na-z̥bre-* → **na-z̥ir-aje-* [na-z̥ir̥at̥i]).

⁴² Morda je upravičena domneva Snoja o slov. nareč. **ž̥ěr-ti*, analognem »po tipu **meriti* > **mrěti* 1ed. **m̥r̥t̥o*« (Bezlaž/Snoj 2005: 426), a bi se lahko nanašala samo za nedoločnik, čeprav bi pri morfološko pogojeni analogni izravnavi v morfemu pričakovali tudi spremembo prozodičnih lastnosti. In more pa se nanašati na tematske oblike glagola, ki so lastne paradigmi glagolov I. vrste.

razvojem sorodnih jezikov iste skupine razumemo spreminjanje na glasovni, oblikoslovni in besedotvorni ravni. Tudi stopnja jezikovne sorodnosti se primarno dokazuje na glasovni ravni, že zaradi manjšega števila glasovnih enot (fonemov), manjše zapletenosti razmerja med njimi in kategorialne mreže s prevlado binarnih opozicij, poleg tega pa nam zahodnjaška percepcija časa pomaga, da si diahroni glasovni razvoj naravno predstavljamo v obliki vertikalne (časovne) osi. Razen tega pa je z veliko mero zanesljivosti mogoče rekonstruirati včasih zelo radikalne glasovne spremembe.

Na morfološki ravni pa je stanje drugače zapleteno, ker je morfološka kategorialna mreža bolj razvejana in sestoji iz (pod)kategorij hierarhično različnega položaja in pomena za jezikovni sistem kot celoto. V novodobnih jezikih (tudi slovanskih) so nastale velike spremembe (poenostavitve) v morfološki strukturi, ki so nedvomno odvisne od trdnosti in obstojnosti kategorialnih pomenov in od njihove vertikalne usmerjenosti, s katero je povezana percepcija diahronnega razvoja. In predvsem, v kakšnem razmerju sta diahroni razvoj in kategorialna os.

Kot je znano, je psl. glasovni sistem podedovan, z njim pa sta podedovani tudi dve fonetično-fonološki kategorialni lastnosti, in sicer dolgotrajna opozicija pri samoglasnikih in zvočnikih (tj. kratki – dolgi) in zvonečnostna opozicija pri nezvočnikih (nezveneči – zvoneči). Ker se fonetična in besedotvorna raven pri dolgotrajni opoziciji prepletata, se bom tu usmerila samo k zvonečnosti opoziciji. Psl. nezvočniki v nevtralnem položaju (tj. med dvema samoglasnikoma) ne spreminjajo zvonečnosti (tj. nezveneči ostajajo nezveneči, zvoneči pa zvoneči). V določenih položajih pa psl. nezvočnike (**p*, *t*, *k*, *s*, *b*, *d*, *g*, *z*) glasovno spreminjajo (asimilirajo) psl. **i* (jotacija) in prednji samoglasniki (palatalizacije), in prihaja do prehoda ie. **s* > psl. **ch*. Pri tem pa te (s položajem pogojene, splošne) psl. glasovne spremembe ne spreminjajo vrste zvonečnosti, tako da se ta ohranja, nepretrgano vse do sodobnih slovanskih jezikov. Da torej psl. zvonečnosti ne spreminjata ne jotacija in ne palatalizacija, dokazuje naslednje gradivo: (a) nezveneči ie. **s* > nezveneče psl. **s*, *b*, *š*; (b) nezveneči ie. **k*/**kʰ*/**kʲ* > nezveneče psl. **k*, *č*, *c*; (c) nezveneči ie. **t*, *ti* > nezveneče psl. **t*, *tʹ* [> *č*, *c*, *š*]; (č) nezveneči ie. **p*/**pʰ* > nezveneče psl. **p*, *pʹ* [> *p*]; (d) zvoneči ie. **g*/**gʰ*/**gʰ*/**gʲ*/**gʲ* > zvoneče psl. **g*, *ž* [< **ž*], *z*/*dž* [< **ž*]; (e) zvoneči ie. **d*/**dʰ*/**dʲ* > zvoneči psl. **d*, *dʹ* [> *ž*, *ž*]; (f) zvoneči ie. **b*/**bʰ*/**bʲ* > zvoneči psl. **b*, *bʹ* [> *b*]. Jasno je torej razvidno, da je v diahronem prenosu nezvočnikov etimološko upravičena zvonečnost nespremenljiva konstanta, osrednji dogodek v jezikovnem razvoju pa spreminjanje glasovnega gradiva, ki spreminja slušno naravo

jezika. S fonetičnokategorialnega vidika se glasovno spreminjane nezvočnikov kaže kot fonetično omejena sprememba, v kateri se lahko spreminjata način in mesto artikulacije (tj. okoliščinski lastnosti), ne pa tudi (ne)zvenečnost kot njihovo konstitutivno jedro (tj. jedrna lastnost). Morda je tudi v tem zmožnost fonetično-fonološke analogije, da prav »spremenjene, glasovno razvite« nezvočnike v morfemih lahko izravnava v smeri osnovnih, iz katerih so se razvili.

6 Sklep

6.1 Pojem kategorialna analogija

Analogija je tudi jezikoslovni znanstveni izraz za poimenovanje tistega dejavnika jezikovnega razvoja, ki s spremembami nastale razlike v jezikovnih sestavinah izravnava po sinhronih jezikovnih vzorcih iz skupin produktivnih struktur. Ker deluje na več jezikovnih ravneh, lahko govorimo o morfonološki analogiji (izravnava glasovno sestavo na ravni morfema), morfološki analogiji (izravnava slovnične morfeme znotraj paradigme in med enakorodnimi paradigmami, npr. izofunkcijske končnice itd.), besedotvorni analogiji (po enem ali več vzorcih prevaja besede iz sistemsko mogočih v realne), skladenjski analogiji (uravnava skladenjske vzorce), kategorialni analogiji (skrbi za diahroni prenos kategorialnih lastnosti v jezikovnih sredstvih).

Kategorialno analogijo pri glagolu je mogoče izraziti v obliki formule (obrazca) in tudi zanjo se zdi najprimernejša ideja štiričlenske proporcionalne enačbe, tj. kategorialni pomeni : izhodiščna glagolska vrsta = kategorialni pomeni : ciljna glagolska vrsta. Logično bi bilo, da ima v primeru, ko izhodiščni vrsti neposredno sledita dve potencialni ciljni vrsti, prednost prva naslednja (in ne druga); v nizu je analognih sprememb (tj. morfoloških prestrukturiranj) lahko le toliko, koliko je markerjev za kategorialni pomen, s tem da se na zadnjem mestu v nizu nahaja tisti, ki je temeljni.

6.2 Pojem variantna dvojnica

Glagolski obliki sta variantni dvojnici, če tvorita analogno razmerje oziroma če je ena izhodiščna (variantna), druga pa ciljna (variantna) dvojnica. Pripadata dvema glagolskima vrstama oziroma dvema oblikoslovnima vzorcema (paradigmama) z enakimi kategorialnimi pomeni (tj. ki sta izofunkcijski). Med glagolskimi vrstami,

določenimi na podlagi nedoločnika (nedoločniška klasifikacija) oziroma oblikotvornega nosilca kategorialnih lastnosti, so v vrste I–III uvrščeni (tudi) izofunkcijski glagoli, v katerih sta združena kategorialna pomena nedovršnost in neprehodnost. Izhodiščna dvojnica je tista, ki pripada izhodiščni paradigmi, ciljna pa izofunkcijska, ki pripada ciljni paradigmi. Analogni razvoj poteka v smeri: izhodiščna dvojnica → ciljna dvojnica (tj. I → II in I → III oziroma II → III), od nižje do višje oštevilčene vrste, kar se ujema tudi s smerjo besedotvornega razvoja slovanskega glagola.

6.3 Značilnosti variantnih dvojnic

6.3.1 Dve glagolski obliki lahko štejemo za variantni dvojnici (tj. glagola z analognim razmerjem), če izkazujeta skupne jezikovne lastnosti.

6.3.2 Variantni dvojnici sta prekrivni, tj. vsebujeta etimološko isti koren, enake leksikalne pomena, enaka kategorialna pomena (nedovršnost, neprehodnost), ki jih zagotavljajo oblikotvorni morfemi v nedoločniku ($[-\emptyset-]$, $-n\emptyset-$, $-\acute{e}$); uporabljata se v enakih besedilnih in skladenjskih kontekstih), prim. **čete- [čisti] → *čētēti [čētēje-]* itd.).

6.3.3 Ker se ciljna dvojnica tvori iz sedanjske oblike izhodiščne dvojnice, izkazujejo tudi oblike ciljne paradigme enako vokalizacijo v korenu.

6.3.4 Variantni dvojnici lahko obstajata vzporedno, vendar pa z jasno težnjo, da izhodiščna dvojnica izpade iz jezikovnega sistema (to je najbolj opazno pri glagolih I. vrste), ciljna dvojnica pa se ohranja kot osamelka.

6.3.5 Oblikoslovni vzorec izhodiščne dvojnice izkazuje razvidno besedotvorno, oblikovno in prozodično ie. kontinuiteto paradigmatskih oblik te glagolske dvojnice, medtem ko oblikoslovni vzorec ciljne dvojnice izkazuje lastno prisotnost in produktivnost v jeziku (in ne kontinuitete oblik te glagolske dvojnice). Iz tega sklepamo, da je izhodiščna dvojnica podedovana, ciljna pa novotvorba.

6.4 Kontinuiteta jezikovnega gradiva

Že de Saussure se je zavedal, da diahrono jezikoslovje raziskuje povezanost med jezikovnimi členi, ki zaporedno obstajajo na časovni osi oziroma na načelu kontinuitete jezikovnega gradiva. Kot nespremenjeno ali kot spremenjeno se gradivo prenaša na vseh ravneh, na glasovni ravnini v skladu s pravili razvoja glasov (ne pa z izgovornimi anomalijami), npr. kot **baba* < **bābā* oziroma kot **nes-tī* < **nek-tēj*, **luna* < **louk-synā*. Na vsakem preseku časovne osi je mogoča morfonološka analogija, ki si zaradi fonetične spremembe v morfemu poišče model izravnavanja (tj. odpravljanja neskladja) v štiričlenskem proporcionalnem razmerju (npr. lat. *honōs* : *honōsem* → glasovni razvoj/rotacizem *honōs* : *honōrem*; proporcionalna enačba: *honōs* : *honōrem* = *orātor* : *orātorem* → *honor* : *honorem* = *orator* : *oratore*m).

6.4.1 Med paradigmatskimi oblikami ciljne dvojnice se (kot prežitki) lahko ohranjajo paradigmatske oblike izhodiščnega morfološkega vzorca, npr. tematske oblike sedanjika in/ali deležniki na psl. **-lb*, **-otb*/**-ot'b*, **-omb*.

6.4.2 Ciljna dvojnica lahko v glasovni sestavi tudi po transsufiksaciji ohranja sestavino (nepopolno nadomešččenega) morfema **-no-* (npr. **-n-ētī*).

6.5 Mehanizem kategorialne analogije (na glagolu)

Tradicionalno se šteje, da morfološka analogija pomeni postopno spreminjanje, v novejšem času pa zasluži pozornost na analizi pretežno germanskih glagolskih vzorcev postavljena teza, da gre za nadomeščanje celotne besede (angl. *whole-word replacement*) (Hill 2020: e48–e52).

Analiza slovanskih glagolov, ki so predmet te razprave o kategorialni analogiji, na to vprašanje ne daje enoumnega odgovora. Zdi se sprejemljivo domnevati, da se v vseh primerih kategorialne analogije prvi med oblikami prestrukturira nedoločnik. Tako je oblikoslovno prestrukturiranje $II \rightarrow II/2$ (tj. **vĕ(d)-no-tī* → **vĕ(d)-n-ĕ-tī*) najlažje razložiti s transsufiksacijo (tj. nadomestitvijo morfema *-no-* z morfemom **-ĕ*), čeprav je *-n-* perintegriran h korenu v več slovanskih jezikih (in neodvisno od atipičnega sln. knjiž./nareč. razvoja *-no-* > *-ni-*).

Pri morfološkem prestrukturiranju I → III/1 (tj. *čbte- [čis-ø-ti] → *čbt-ě-ti [čbtě-je-]) je v strukturalističnem duhu mogoče izhajati iz transsufiksacije (tj. nadomeščanja morfema -ø- z morfemom -ě-), vendar pa s hkratno izravnavo nedoločniškega korena po sedanjškem in z oblikovanjem osi izravnavanja (angl. *pivot of leveling*) tipa *čbtě-je-, ki je nova podstava paradigmatskih oblik te analogne tvorjenke, pogoste v lokalno zamejeni plasti analognih glagolov. Isto velja za morfološko prestrukturiranje I → III/2 (tj. psl. *lek-te- [lek-ti] → slov. *le(k)t-ě-ti [le(k)t-i-]), znano iz slovanskih jezikov z osjo analogije tipa *le(k)t-í-, ki je podstava strukturnega vzorca neprehodnih glagolov, ter za ostanke tematskih oblik v izvornih deležnikih, npr. *letot', *gor(i)ot'-: rus. *letúčij, gorjučij* (namesto *goruč-); srb. *gòrić, polj. gorący*.

6.6 Razlog za pojav analogije

Osrednji razlog za pojav kategorialne analogije pri glagolu je neproduktivnost jezikovnega znaka oziroma ošibljena zmožnost markerja (nedovršnosti, prehodnosti) v njem za diahroni prenos, torej neproduktivnost izhodiščnih dvojnic iz glagolskih vrst I ali II. Podedovani glagoli vrste I so simpleksi in zanje že po definiciji velja, da niso produktivni (de Saussure 1967: 199), še toliko bolj pa to velja za nedovršno-neprehodne glagole brez individualiziranega markerja (morfema).

6.7 Kategorialna analogija kot metoda

6.7.1 Raziskovanje netvorjenih glagolov, ki so nosilci kategorialnih pomenov nedovršnosti in neprehodnosti ter se uvrščajo v glagolski vrsti I–II, razkriva njihov temeljni položaj za osvetljevanje osrednjih procesov v razvoju psl. glagolskega sistema: dotika se dvofunkcijske narave morfema *-nø-, tj. kot markerja glagolske nedovršnosti (prim. drugotni inhoativ *to(p)-nø-ti [nedovršnik, inhoativ] k *-top-i-ti [faktivitv]); krepi nedovršni pomen psl. simpleksa *orste- [orsti] → polj. *róšcie*-[róšć] > *rosnie*- [rosnać] in kot markerja glagolske dovršnosti (prim. *kap-nø-ti [dovršnik, trenutni] < *kap-a-ti [nedovršnik, ponavljalni]); krepi dovršni pomen psl. simpleksa *reče- ([rekti] → češ. dov. *řek-ne*- [řeknouti]). Pri tem je druga vloga najbrž relativnokronološko kasnejša, kot je tudi glagolski vid slovanska inovacija. Odkritje kategorialne analogije podpira de Saussurjevo trditev, da je diahroni prenos jezikovnega gradiva po svoji naravi analogen; to dokazuje tudi nemožnost, da se prenesejo produktivnostno ošibljeni ali že neproduktivni glagoli (tj. izhodiščne dvojnice) in se nadomestijo z izofunkcijsko ciljno dvojnico; odkritje kategorialne analogije vsaj deloma pogloblja razumevanje diahronne stratifikacije slovanskih

glagolov brez jezikovnozagodovinske kontinuitete; kategorialna analogija osvetljuje relativno kronologijo nihanja (spreminjanja) produktivnosti jezikovnih sestavin v prostoru in času, vse podprto s statističnimi ocenami.

6.7.2 Poleg tega primerjalno raziskovanje ciljnega in izhodiščnega oblikoslovnega vzorca osvetljuje stopnjo oblikoslovne ustalitve v ciljnem vzorcu. Izkušnja z gradivom kaže, da je reliktov več, kadar poteka morfološko prestrukturiranje glagolov I. vrste.

6.7.3 Predstava o psl. korpusu podedovanih glagolov I. vrste ni dokončna, ta korpus se bo najbrž povečeval. Ker se šibitev produktivnosti glagolov I. vrste lingvistično lahko dokazuje tudi posredno, npr. z dovršnimi predponskimi tvorjenkami (tipa mak. *nadžre-* < **na-zbre-*) in nedovršnimi ustrezniki (tipa mak. *nadžram* < **na-zbr-aje-*, rus. *čitatʹ* [čitajetʹ]), so prav te tvorjenke dodaten vir podatkov pri rekonstrukciji psl. korpusa starejše dobe.

6.7.4 Kategorialna analogija je z oblikoslovnim prestrukturiranjem brisala zvezo med vrsto podstave (npr. izglagolsko, izimensko) in izbiro morfološkega vzorca, saj analogni prehod II → III/1 pomeni širitev tega razreda na izglagolske tvorjenke.

6.7.5 Iz povedanega se zdi več kot logična domneva (in v znanstveni literaturi je najti opozorila v tej smeri), da je kategorialna analogija z morfološkim prestrukturiranjem morala delovati tudi pri nedovršnih in prehodnih glagolih, vendar z drugimi ciljnim glagolskimi vrstami.

Literatura in viri

- Kozma AHAČIČ, 2003: O analogiji in njeni rabi v slovnici *De lingua Latina* Marka Terencija Varona. *Jezikoslovni zapiski* 9/1, 97–111.
- Peeter ARUMAA 1985: *Urslavische Grammatik*. III. Band Formenlehre. Heidelberg: Carl Winter, Universitätsverlag.
- O. S. AHMANOVA, 1956: *Slovarʹ lingvističeskib terminov*. Moskva: Izdatelʹstvo »Sovetskaja Ėnciklopedija«.
- Vanda BABIČ, 2003: *Učbenik stare cerkvene slovensčine*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slavistiko, Oddelek za slovenistiko.
- Ivan BELOSTENEC, 1972–1973: *Gazophylacium seu Latino-Illyricorum onomatum aerarium*. Zagrabiae typis Joannis Baptistae Weitz 1740. Reprint.
- BER = *Bälgerski etimologičen rečnik*. Tom I. Sofia: BAN.
- France BEZLAJ, 1982: *Etimološki slovar slovenskega jezika* 2. Ljubljana.
- France BEZLAJ, 2005: *Etimološki slovar slovenskega jezika* 4. Avtorji gesel France Bezljaj, Marko Snoj, Metka Furlan. Ur. Marko Snoj, Metka Furlan. Ljubljana: Založba ZRC.

- Noel C. BRACKNEY, 2007: *The Origines of Slavonic: Language Contact and Language Change*. Lincom Europa.
- Anton BREZNIK, 1910: *Die Betonungstypen des slavischen Verbums*. Doktorats-Akten Z. 741. Universitätsbibliothek Graz II 250.395 MsDiss. 1–53.
- ČDL 1979 = Mate HRASTE, Petar ŠIMUNOVIĆ, 1979: *Čakavisch-deutsches Lexicon*. Teil I. Unter Mitarbeit und Redaktion von Reinhold Olesch. Köln, Wien: Böhlau.
- David CRYSTAL, 1993: *Die Cambridge Enzyklopädie der Sprache*. Übersetzung und Bearbeitung der deutschen Ausgabe von Stefan Röhrich, riane Böckler und Manfred Jansen. Frankfurt, New York: Campus Verlag.
- Antonín DOSTÁL, 1954: *Studie o vidovém systému v staroslovenštině*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- ÈSSJa, 1974–[2016] = *Ètimologičeskij slovar' slavjanskix jazykov: praslavjanskij leksičeskij fond 1–[40]*. Moskva: Izdatel'stvo »Nauka«.
- Ernst FRAENKEL, 1962: *Litauisches etymologisches Wörterbuch 1–2*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.
- Eugen HILL, 2020: Analogy in inflectional change: Modification or whole-word replacement? *Language* 96/1, e38–e58.
- Hans Heinrich HOCK, 1986: *Principles of Historical Linguistics. Trends in Linguistics*. Studies and Monographs, 34. Berlin, New York, Amsterdam.
- Josef JUNGSMANN, 1990: *Slovník česko-německý*. Díl III. Ur. Jan Petr. Praha: Academia.
- Jerzy KURYŁOWICZ, 1947: La nature des procès dits analogiques. *Acta Linguistica Hafniensia* 5, 17–34. (Ponatisnjeno: *Readings in Linguistics II*. Ur. Eric P. Hamp, Martin Joos, Fred W. Householder, Robert Austerlitz. Chicago: University Press, 1966.)
- Jerzy KURYŁOWICZ, 1958: Ogólne tendencje zmian analogicznych. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* 19, 207–219.
- Jerzy KURYŁOWICZ, 1960: *Esquisses linguistiques*. Wrocław, Kraków: PAU/Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Jerzy KURYŁOWICZ, 1964: *The Inflectional categories of Indo-European*. Heidelberg.
- Rado LENČEK, 1996: O izoglosi *-ni- : -ne-* na južnoslovanskem govornem področju. *Izbrane razprave in eseji*. Ur. Marta Pirnat Greenberg. Ljubljana: Slovenska matica. 145–153.
- Elfriede MADER, 1981: Rückläufiges Wörterbuch des Slowenischen. Klagenfurt.
- Vacláv MACHEK, 1971: *Slovník etymologický jazyka českého*. Praha.
- Witold MAŃCZAK, 1958: Tendences générales des changements analogiques. *Lingua* 7, 298–325, 387–420.
- Witold MAŃCZAK, 1978: Le lois du développement analogique. *Linguistics* 205, 53–60.
- Witold MAŃCZAK, 1980: Laws of analogy. Ur. Jacek Fisiak. *Trends in Linguistics, Studien and Monographs* 17, 283–288.
- Hermann PAUL, 1920: *Prinzipien der Sprachgeschichte*. Fünfte Auflage. Halle.
- Franc RAMOVŠ, 1911: *Die gemeinlavischen reduzierten Vokale ь und ъ im Slovenischen*. Doktorats-Akten Z. 912. Universitätsbibliothek Graz, II 250.504 MsDiss.
- Jiří REJZEK, 2001: *Český etymologický slovník*. Voznice: Leda.
- Ferdinand de SAUSSURE, 1967: *Grundfragen der allgemeinen Sprachwissenschaft*. Zweite Auflage mit neuem Register und einem Nachwort von Peter v. Polenz. Berlin.
- Petar SKOK, 1971–1974: *Etimološki rječnik brvatskoga ili srpskoga jezika* 1–4. Suradivao u predradnjama i priredio za tisak Valentin Putanec. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Marko SNOJ, 2016: *Slovenski etimološki slovar*. Tretja izdaja. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- Piotr SOBOTKA, 2016: Witold Mańczak, Dorobek Profesora Mańczaka na tle paradygmatów lingwistycznych. *Linguistica Coperniana* 13, 15–31.
- SP = *Słownik prasłowiański*. Tom 1–7. Polska Akademia Nauk. Komitet Językoznawstwa. [Pod redakcją Franciszka Sławskiego]. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk: Wydawnictwo PAN, 1974–[].
- Alenka ŠIVIC-DULAR, 2011: Sekundarni glagoli na *-n-eti* v slovenščini. *Izživi sodobnega slovenskega slovaropisja*. Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta. (Zora, 75). 441–487.

- Alenka ŠVIC-DULAR, 2013: К типологии внутриязыковых факторов развития (на примере славянских языков). *Jeziškoslovni župiski* 19/1, 29–50.
- Andre VAILLANT, 1966: *Grammaire comparé des langues slaves*. Tom III. Paris.
- Milada VAJDLOVÁ, 2012: Zu den gegenseitigen Beziehungen der Verben doutnati, tutlati, tutnati. *Theory and Empiricism in Slavonic Diachronic Linguistics*. Ur. Iлона Janyšková, Helena Karlíková. (Studia etymologica Brunensia, 15.) Praha: Nakladatelství Lidové noviny. 80–96.
- Fran WIESTHALER, 2005: *Latinsko-slovenski slovar V*. Perg Sic. Ljubljana: Založba Kres.

Analogy and Methodology of Linguistic Research

The Neogrammarians, who emerged from the Leipzig School, changed the theoretical and methodological character of linguistics in the second half of the nineteenth century. Their theoretical views are presented in Hermann Paul's *Prinzipien der Sprachgeschichte* (Principles of Language History), a classic work published in 1880 that is still being reprinted today. As a creation of human culture, language can also be an object of historical research—that is, a (diachronic) comparative-historical discipline, which introduced a natural-science methodology to the study of linguistic laws and rules. The Neogrammarians formulated two factors in linguistic change: a) the law of unconditional phonological development and b) analogy as a non-phonological factor that, through the associative linking of linguistic material at all levels, creates associative patterns (or models) on which it relies to offset phonological, morphological, and word-formational anomalies connected with linguistic development. These two factors are still considered key in the diachronic study of similar languages.

This article presents important hitherto theoretical views on the nature, role, and mechanism of analogy (e.g., the findings of Hermann Paul, Ferdinand de Saussure, Jerzy Kuryłowicz, and Witold Mańczak.). However, it is not merely an impression that research to date has far from exhausted this topic, which has also been proven by Indo-European specialists' recent interest in morphological analogy (primarily in Germanic material, with the occasional inclusion of Baltic and Slavic material).

The main part of this article focuses on categorial analogy, named after two verb categories (i.e., perfectivity and transitivity), using verbal material from Slavic languages and proceeding from the infinitive verb classes. This analogous process occurs in the form of a morphological restructuring of Slavic simplex (imperfective and intransitive) verbs from a lower verb class into a higher, isofunctional class (i.e., class I → class II and/or III; class II → class III), but never in the opposite direction, from a higher to a lower verb class (e.g., class II **věd-no-ti* [*věd-ne-*] ← class III **věd-n-ě-ti* [*věd-n-ěje-/-i-*]). A formal signal of this process is the occurrence of paired doublet variants, which overlap in terms of their lexical and grammatical meanings. One of the two variants is the source variant, which belongs to a lower verb class and exhibits continuity, and the other is the target variant, which belongs to a higher verb class. Judging from the direction of the process, the most likely cause of the analogous change is the different productivity of verb forms by class (i.e., lower productivity of the source variants and higher productivity of the target variants). In morphological restructuring (i.e., the transition between verb classes), the target variant also adopts the prosodic and morphological characteristics of the target verb class. Evident from this occurrence is the structural role of categorial analogy, which, through morphological restructuring of nonproductive verb forms into productive isofunctional forms, facilitates the diachronic transition of categorial meanings, thereby balancing the structure of language itself.

Examining simplex verbs through the prism of categorial meanings, such as imperfectivity and intransitivity, opens new methodological opportunities for the diachronic stratification of Slavic verbs by origin. In addition, this examination method can provide indirect insight into the fluctuations of productive linguistic devices in time and place, and it may even contribute to a more accurate elucidation of the early genesis of the Slavic verb. This issue is illustrated using selected representative examples.

JUŽNOSLOVANSKI JEZIKI V KONTEKSTU BALKANSKE IN SREDNJEEVROPSKE JEZIKOVNE ZVEZE: TEORETIČNO- METODOLOŠKI PREMISLEKI

MATEJ ŠEKLI

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Ljubljana, Slovenija, matej.sekli@guest.arnes.si

Sinopsis V prispevku so južnoslovanski jeziki, razumljeni kot zemljepisne jezikovne pojavnosti (geolekti), obravnavani v kontekstu arealne jezikovne tipologije. Z vidika teorije zgodovinskega jezikoslovja se odgovarja na vprašanje njihovega oblikovanja znotraj jezikovnih zvez. V zvezi z južnoslovanskimi jeziki se v jezikoslovni literaturi namreč omenjata balkanska in srednjeevropska jezikovna zveza. V kritični pretres je vzet teoretično-metodološki pristop pri določanju srednjeevropske jezikovne zveze. Predlagana so nekatera teoretično-metodološka izhodišča za dopolnitev raziskovanja na tem področju.

Ključne besede:

zgodovinsko jezikoslovje, arealna jezikovna tipologija, jezikovna zveza, južnoslovanski jeziki, balkanska jezikovna zveza, srednjeevropska jezikovna zveza

SOUTH SLAVIC LANGUAGES IN THE CONTEXT OF THE BALKAN AND CENTRAL EUROPEAN CONVERGENCE AREAS: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL CONSIDERATIONS

MATEJ ŠEKLI

University of Ljubljana, Faculty of Arts, Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, Fran Ramovš Institute of the Slovenian Language, Ljubljana, Slovenia, matej.sekli@guest.arnes.si

Abstract The article approaches South Slavic languages (or, rather, geolects) from the viewpoint of areal linguistic typology. The main question addressed is how these languages developed within their individual convergence areas using the methods of historical linguistics. As far as the sprachbunds are concerned, past investigations seem to agree that there are basically two partly overlapping language leagues that the South Slavic languages form a part of, namely the Balkan and the Central European convergence areas. The theoretical and methodological approach in defining the Central European sprachbund is critically assessed, offering methodologically cleaner frameworks and main objectives in the investigation of this phenomenon.

Keywords:

historical
linguistics,
areal language
typology,
convergence area,
South Slavic
languages,
The Balkan
Convergence Area,
The Central
European
Convergence Area

1 Uvod¹

Medtem ko je geneza posameznih južnoslovanskih geolektov (zemljepisnih jezikovnih pojavnosti) hierarhične stopnje jezika in njihovih narečnih ploskev (baz), kakršna se izrisuje v genealoških jezikoslovnih raziskavah v okviru primerjalnega jezikoslovja slovanskih jezikov (ob zavedanju vse kompleksnosti genealoške jezikoslovne problematike) relativno dobro raziskana,² veliko več vprašanj ostaja odprtih v zvezi z oblikovanjem južnoslovanskih jezikov znotraj morebitnih jezikovnih zvez (rus. *языковой союз*, nem. *Sprachbund*, ang. *convergence area*). Južnoslovanski jeziki naj bi se oblikovali tudi znotraj dveh jezikovnih zvez, in sicer balkanske in srednjeevropske. Koncipiranje prve se v slavistiki pojavlja že od njenih znanstvenih začetkov (prim. Kopitar 1829, Miklosich 1861), druga pa je večje pozornosti deležna od 90. let 20. stoletja (prim. Kurzová 1996, 2019).

V nadaljevanju so najprej pregledno predstavljene tipološke jezikovne lastnosti jezikov balkanske in predpostavljene srednjeevropske jezikovne zveze. Nato je z vidika teorije in metodologije zgodovinskega jezikoslovja v kritični pretres vzeta opredelitev pojma *srednjeevropska jezikovna zveza*. V zvezi s tem sta soočena teoretično-metodološka pristopa jezikovne genealogije in arealne jezikovne tipologije. V sklepnem delu so predlagana nekatera teoretično-metodološka izhodišča za dopolnitev raziskovanja na tem področju.

2 Južnoslovanski jeziki in jezikovne zveze

V balkansko jezikovno zvezo spadata makedonščina in bolgarščina, medtem kot naj bi del predpostavljene srednjeevropske jezikovne zveze poleg (nekaterih) zahodnoslovanskih jezikov bila slovenščina, osrednjejužnoslovanski jezikovni prostor³ pa naj bi predstavljal prehod med obema.

¹ K študiju problematike, povezane s srednjeevropsko jezikovno zvezo, me je spodbudil dr. Robert Hammel (Humboldtova univerza v Berlinu, Fakulteta za jezikoslovje in književnost, Oddelek za slavistiko in hungaristiko) s svojim prispevkom *Slovenski jezik in srednjeevropska jezikovna zveza* (Hammel 2020), za kar sem mu zelo hvaležen. Pričujoči prispevek je nadgradnja nekaterih premislekov na to temo, ki so bili delno objavljeni v Šekli 2020b in 2021.

² O oblikovanju južnoslovanskih jezikov in njihovih narečnih ploskev prim. Šekli 2018: 81–169 in 2020a.

³ Znotraj genealoške jezikoslovne klasifikacije *osrednjejužnoslovanski jezik (srednjojužnoslavenski jezik)* (geolekt, tj. zemljepisna jezikovna pojavnost) zaobjema narečne ploskve, kot so kajkavščina, čakavščina ter zahodna in vzhodna štokavščina. Na tem jezikovnem prostoru se je na novo(vzhodno)štokavski narečni podstavi sredi 19. stoletja izoblikoval en knjižni jezik (imenovan *srbobrnški*, tudi *srbsko-brnški* ali *brnško-srbski*), iz katerega so po letu 1991 nastali štirje samostojni novoštokavski knjižni/standardni jeziki (nštok.) (sociolekti, tj. družbene jezikovne pojavnosti), in sicer hrvaški, srbski, bosanski in črnogorski.

2.1 Balkanska jezikovna zveza⁴

Balkanska jezikovna zveza zaobjema različne genetsko ne ožje sorodne indoevropske jezike na Balkanskem polotoku. Vanjo spadajo makedonščina in bolgarščina, albanščina, nova grščina in romunščina (njene različice so dakoromunščina, aromunščina, meglenoromunščina in istroromunščina), pri čemer nekateri k tem prištevajo še neindoevropsko turščino. Ti jeziki naj bi zaradi medsebojnega jezikovnega vplivanja razvili nekatere skupne, t. i. balkanske oblikoskladenjske lastnosti oziroma težnje po jezikovnem spreminjanju v smeri slednjih, t. i. tipološki cilj. Pri procesu jezikovnega zблиževanja je v srednjem veku zelo verjetno pomembno vlogo odigrala romunščina, tj. (s stališča drugih balkanskih jezikov) balkankoromanski jezikovni substrat in adstrat (jezikovna podplast in soplasi).

Opazovanje jezikovnega spreminjanja na časovni osi od vzhodne južne slovanščine 9. stoletja (izpričane v stari cerkveni slovanščini v klasičnem ciril-metodovskem obdobju 863–885, najstarejša ohranjena besedilo so s konca 10. in iz 11. stoletja) do sodobnih vzhodnojužnoslovanskih jezikov, tj. makedonščine in bolgarščine, pokaže, da so se v teh geolektih ohranili nekateri oblikoskladenjski arhaizmi in zgodile nekatere oblikoskladenjske inovacije. Predvsem slednje so korenito spremenile njuno slovnično zgradbo in posledično njun jezikovni tip. Makedonščina in bolgarščina torej med južnoslovanskimi jeziki izstopata prav s svojima močno preoblikovanima oblikoskladenjskima sistemoma, oblikovanje katerih naj bi bilo posledica zблиževalnega, konvergentnega spreminjanja znotraj balkanske jezikovne zveze. Te oblikoskladenjske lastnosti se odražajo tudi v krovnih knjižnih jezikih, knjižni makedonščini in knjižni bolgarščini. V nadaljevanju so na jezikovnem gradivu slednjih predstavljeni nekateri oblikoskladenjski balkanizmi (arhaizmi in inovacije) v glagolskem, imensko-zaimenskem in skladenjskem sistemu.

Glagolski sistem: 1) ohranjanje praslovanskih nezloženih preteklih časov, kot sta imperfekt (nedovršni pretekli čas) in aorist (dovršni pretekli čas) (mak. *Купивме убави сувенири* 'Kupili smo lepe spominke', blg. *Неотдавна четох тази книга* 'Pred kratkim sem bral/brala to knjigo'); 2) praslovanski perfekt (rezultativni pretekli čas) izraža tudi pripovednost (renarativnost) (mak. *Той паднал*, blg. *Той паднал* 'Padel je', tj. 'Baje,

⁴ Ta razdelek je povzetek predstavitev jezikovnih balkanizmov v knjižni makedonščini in bolgarščini v Šekli 2018: 51–72, ki je nastal na osnovi Асенова 2002 in Fiedler 2009. Prim. tudi Banfi 1985, Mišeska Tomić 2006.

da je padel', 'Govori se/pravijo, da je padel'); 3) izguba nedoločnika in namenilnika ter njuna nadomestitev z *da*-zgradbo (mak. *Можам да пливам* 'Znam plavati', blg. *Не мога да плувам* 'Ne znam plavati'); 4) nastanek prihodnjega časa z oblikotvornima členkoma **te* (tj. neosebno rabljena prvotna tretja oseba ednine sedanjika voluntativnega (hotenjskega) naklonskega glagola psl. **xoiētē* > stosl. *xošētē* 'hoče' > mak. *ќе*, blg. *ще*) (mak. *ќе напишам*, blg. *ще напиша* 'napisal/napisala bom') in **ima da* (tj. neosebno rabljena tretja oseba ednine sedanjika nujnostnega (debitivnega) naklonskega glagola psl. **jъmatъ* > stosl. *imatъ* 'ima' (> mak. *има*), zanikano psl. **ne jъmatъ* > stosl. *ne imatъ* 'nima' > **němatъ* > mak. *нема*, blg. *няма*) (mak. *има да напишам* 'napisal/napisala bom', mak. *нема да напишам*, blg. *няма да напиша* 'napisal/napisala ne bom'); 5) glagolski obliki s pomožnima glagoloma *habere* 'imeti' in *esse* 'biti, obstajati, nahajati se', ki poudarjata rezultat dejanja iz preddobnosti v času nastanka besedila, se pojavljata v makedonščini, ne pa tudi v bolgarščini (mak. *Ја имам видено тврдината* 'Videl/videla sem trdnjavo', *Имам дојдено* 'Prišel/prišla sem', *Не знам дали се дојдени* 'Ne vem, ali so prišli').

Imensko-zaimenski sistem: 1) izguba sklonskih končnic (sklonil) z izjemo *zvalnika* pri samostalniku ter delno dajalnika in tožilnika pri zaimku (mak. *Живеам во Скопје* 'Živim v Skopju', blg. *Живел в Софија* 'Živim v Sofiji'); 2) nastanek zaslonkih (postpozitivnih) določnih členov iz kazalnih zaimkov, npr. **tъ* 'tisti' (**stolъ tъ* > mak. *столот*, blg. *столът* '(ta) miza'; **kōtia ta* > mak. *куќата*, blg. *куќата* '(ta) hiša'; **sedlo to* > mak. *селото*, blg. *селото* '(ta) vas'); 3) nastanek primernika pridevnikov in prislovov s predpono **po-* in presežnika s predpono **naj-* (mak. *стар – постар – најстар*, blg. *стар – по-стар – нај-стар* 'star – starejši – najstarejši'); 4) izražanje svojine (poleg s svojilnimi zaimki) tudi z dajalnikom naslonkih oblik osebnih zaimkov (mak. *Ова е мојот брат* = *Ова е брат ми*, blg. *Това е мојот брат* = *Това е брат ми* 'To je moj brat' = '*To mi je brat').

Skladenjski sistem: 1) nastanek zaimkovnega podvajanja premega in nepremega predmeta, ki je značilno tako za makedonščino kot bolgarščino, a je bolj pogosto v makedonščini (mak. *Ги поздравивме Мара и Марко* 'Pozdravili smo Maro in Marka', blg. *На Светозар му хрумна една мисъл* 'Svetozarju je prišla na pamet ena misel'); 2) pojavljanje naslonkega niza na prvem mestu v stavku, tj. odprava Wackernaglove stave naslonk na drugem mestu v stavku, ki je značilna za makedonščino, ne pa tudi za bolgarščino (mak. *Го гледам* vs. blg. *Гледам го* 'Gledam ga').

Primerjava jezikovnih sistemov (knjižne) makedonščine in (knjižne) bolgarščine torej pokaže, da makedonščina izkazuje večjo stopnjo jezikovne »balkanizacije« kot bolgarščina (prim. nastanek glagolskih oblik s *habere* in *esse*, večja pogostnost zaimkovnega podvajanja premege in nepremege predmeta, odprava Wackernaglove stave naslonk).

2.2 Srednjeevropska jezikovna zveza⁵

V okviru arealne tipologije evropskih jezikov naj bi jeziki v srednjeevropskem prostoru spadali v srednjeevropsko jezikovno zvezo, imenovano nem. *Sprachareal* (Kurzová 1996), nem. *Sprachbund* (Skála 1998, 1999), ang. *convergence area* (Kurzová 2019). Sledi kratek povzetek definicije slednje, kakor je formulirana predvsem v Kurzová 1996, vsebinsko nekoliko dopolnjena v Kurzová 2019.

V srednjeevropsko jezikovno zvezo naj bi spadali nemški in madžarski jezik, od slovanskih jezikov pa češki in slovaški kot »osrednja« ter poljski in slovenski kot »obrobna«, medtem ko naj bi bil »srbohrvaški« prehodni jezik med t. i. srednjeevropskimi in t. i. balkanskimi jeziki. Merilo delitve jezikov znotraj jezikovne zveze na »osrednje« in »obrobne« je naglasno mesto, in sicer na prvem zlogu v »osrednjih« (nemški, madžarski, češki, slovaški) in ne na prvem zlogu v »obrobnih« (poljski, slovenski) srednjeevropskih jezikih.

Srednjeevropski jezikovni prostor je možno zamejiti tako v razmerju do zahodnoevropskega,⁶ severovzhodnoevropskega (znotraj katerega se omenjajo t. i. severovzhodni slovanski jeziki poljščina, ruščina, beloruščina in ukrajinščina kot tudi neslovanska jezika litovščina in finščina) ter balkanskega, pri čemer je srednjeevropski prostor odprt predvsem v smeri proti zahodu in severovzhodu. Od t. i. zahodnoevropskih jezikov, ki poznajo analitično imensko »sklanjatev«, je srednjeevropske jezike možno ločiti po ohranjanju sintetične imenske sklanjatve. Tu se namreč pojavljajo pregibanje besede (nem. *Wortflexion*, ang. *word inflexion*) v nemščini, pregibanje osnove (nem. *Stammflexion*, ang. *stem inflexion*) v slovanskih

⁵ Na področju arealne tipologije jezikov v srednjeevropskem prostoru so v 90. letih 20. stoletja s svojim delom bistveno pripomogli praški jezikoslovci. Srednjeevropski jezikovni prostor kulturnozgodovinsko povezujejo z jezikovnim stikom z nemščino znotraj habsburške monarhije (!) (zgodovina češko-nemškega jezikovnega stika je predstavljena v Skála 1998, 1999) ter ga jezikoslovno definirajo z lastnostmi t. i. srednjeevropskih jezikov (Kurzová 1996, 2019).

⁶ V jezikoslovni literaturi je zahodnoevropski jezikovni prostor imenovan tudi *Standard Average European* (Whorf 1938, Haspelmath 2001), vanj pa naj bi sodile sodile t. i. *europäische Kultursprachen* 'evropski kulturni jeziki'.

jezikih ter aglutinacija v madžarščini. Predpostavlja se, da naj bi nemščina sintetično sklanjatev ohranila zaradi stika s slovanskimi jeziki in madžarščino. Od t. i. severovzhodnoevropskih jezikov, ki imajo tudi drugačne tipe stavčnih zgradb kot tiste z osebno glagolsko obliko ter glavnima delovalnikoma v imenovalniku in tožilniku (polj. *Gotowano obiady i wieczerze* 'Pripravlja se kosila in večerje', dobesedno 'Pripravlano kosila in večerje', *Tak mu się to powiedziało* 'Tako je (nehote) povedal', dobesedno 'Tako se mu je povedalo', rus. *Мне зевается* 'Zeham', dobesedno 'Zeha se mi'), pa naj bi se srednjeevropski jeziki razlikovali po prevladujoči odsotnosti tovrstnih stavčnih zgradb. Stavčne zgradbe z osebno glagolsko obliko in nezaznamovanim besednim redom osebek–povedek–predmet prevladujejo v zahodnoevropskih jezikih, kar naj bi bila posledica nastanka analitizma znotraj imensko-zaimenskih besednih vrst.

Lastnosti jezikov srednjeevropske jezikovne zveze naj bi bile: A) glasovne: 1) naglasno mesto na prvem zlogu; 2) fonološko relevantna vokalna kvantiteta; B) oblikoskladenjske: 1) sintetična imenska sklanjatev; 2) sintetično (obrazilno) stopnjevanje pridevnikov in prislovov; 3) tričlenski sistem glagolskih časov (preteklik – sedanjik – prihodnjik) brez oblikovnega in pomenskega (funkcijskega) razlikovanja različnih preteklih časov; 4) opisni prihodnjik z ingresivnim (začetnostnim) pomožnim glagolom, in sicer nemško *werden* 'postati', slovansko **bǫd-* 'postati', madžarsko *fog* 'zgrabiti'; 5) opisni trpnik; 6) dvocentrična zgradba prostega stavka z besednim redom tipa osebek–povedek–predmet; 7) omejeno pojavljanje deležij; 8) oziralni odvisniki z oziralnimi zaimki, ki so po izvoru vprašalni zaimki; 9) produktivnost prefiksacije in posledična pogostost sestavljenih glagolov.

3 Jezikovna genealogija in arealna jezikovna tipologija

Iz navedenega povzetka prikaza tipoloških jezikovnih lastnosti jezikov predpostavljene srednjeevropske jezikovne zveze je možno izluščiti teoretično-metodološki pristop pri določanju slednje v Kurzová 1996 in 2019. Metodologija arealne jezikovne tipologije vsaj v tem primeru precej spominja na metodologijo jezikovne genealogije, kar v vseh točkah izvajanja ni upravičeno. Definicija srednjeevropske jezikovne zveze znotraj evropskih jezikov se opira na zemljepisno razširjenost jezikovnih pojavov, kar je v jezikovni genealogiji dobro znan princip valovne teorije (nem. *Wellentheorie*) o širjenju jezikovnih inovacij (Schmidt 1872: 27), pri čemer pa za razliko od jezikovne genealogije tu predstavljena arealna jezikovna

tipologija ne upošteva (relativne in absolutne) kronologije oblikovanja oz. nastanka obravnavanih jezikovnih pojavov. Poleg tega so jezikoslovna merila razmejevanja srednjeevropske jezikovne zveze do sosednjih in merila notranje členitve zveze same precej raznorodna in brez jasno določene hierarhije, in sicer so lahko oblikoslovna (tip imenske in zaimenske sklanjatve, stopnjevanje pridevnikov in prislovov, sistem glagolskih časov), skladijska (tipi stavčnih zgradb) in glasoslovna (naglasno mesto). Za opredeljujoče srednjeevropske oblikoskladijske lastnosti pa se zdi, da so določene po zgledu in razlikovalno do balkanskih (prim. preglednico Oblikoskladijske lastnosti »balkanskih« in »srednjeevropskih« slovanskih jezikov). Zaradi povedanega je na tej točki na mestu teoretično-metodološko protistaviti jezikovno genealogijo in arealno jezikovno tipologijo.

Preglednica 1: Oblikoskladijske lastnosti »balkanskih« in »srednjeevropskih« slovanskih jezikov

»Balkanski« slovanski jeziki	»Srednjeevropski« slovanski jeziki
analitična imenska in zaimenska »sklanjatev«	sintetična imenska in zaimenska sklanjatev
analitično stopnjevanje pridevnikov in prislovov	sintetično stopnjevanje pridevnikov in prislovov
mногоočlenski sistem glagolskih časov	tričlenski sistem glagolskih časov (preteklik – sedanjik – prihodnjik)
oblikovno in pomensko (funkcijsko) razlikovanje med različnimi preteklimi glagolskimi časi	oblikovno in pomensko (funkcijsko) nerazlikovanje med različnimi preteklimi glagolskimi časi
opisni prihodnjik z voluntativnim (hotenjskim) pomožnim glagolom *‘hoteti’	opisni prihodnjik z ingresivnim (začetnostnim) pomožnim glagolom *‘postati’, *‘zgrabiti’

Vir: raziskava avtorja

3.1 Jezikovna genealogija

Jezikovna genealogija idiome, tj. jezikovne (dia)sisteme, znotraj nekega (prvotno zemljepisnega, drugotno tudi družbenega) jezikovnega kontinuuma združuje glede na stopnjo njihove medsebojne jezikovne sorodnosti, tj. genetske identičnosti. Teorija in metodologija genealoške jezikoslovne klasifikacije sta bili najbolj natančno izdelani v primerjalnem jezikoslovju indoevropskih jezikov,⁷ prav tako pa tudi iz tega

⁷ Za začetnika indoevropskega primerjalnega jezikoslovja veljata Rasmus Kristian Rask (1787–1832) s svojim delom *Undersøgelse om det gamle Nordiske eller Islandske Sprogs Oprindelse* ‘Raziskava o izvoru starega nordijskega ali islandskega jezika’ (delo je bilo na natečajni razpis Danske akademije znanosti poslano leta 1814 in je v knjižni obliki izšlo čez štiri leta) (København, 1818), ki velja za zametek primerjalne slovnice indoevropskih jezikov, ter Franz Bopp (1791–1867) s svojim delom *Über das Conjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenen der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache* ‘O spregatvenem sistemu sanskrskega jezika v primerjavi s tistim v grškem,

izhajajočih primerjalnih jezikoslovjih posameznih indoevropskih jezikovnih vej, tudi slovanske.⁸

Jezikovna genealogija upošteva divergentno, oddaljevalno jezikovno spreminjanje v jezikovnem kontinuumu – navadno se uporablja pojem *narečni kontinuum* (ang. *dialect continuum*) –, pri čemer iz idioma »prednika« nastajajo njegovi »potomci«. Neki skupni jezikovni »prednik« se namreč zaradi zemljepisno omejenih jezikovnih inovacij samo v delu tega postopoma cepi na manjše idiome »potomce«. Zaradi jezikovnega spreminjanja torej nastane jezikovna raznolikost genetsko sorodnih idiomov. Jezikovna genealogija za poimenovanje sorodstvenih razmerij med idiomi operira s pojmi kot *prajezik* (nem. *Ursprache*, rus. *праязык*, ang. *proto-language*) oz. *jezikovna družina* (nem. *Sprachfamilie*, rus. *языковое семейство*, ang. *language family*), *jezikovna veja* oz. *jezikovna skupina*, *jezik*, *narečna ploskev (baza)* oz. *narečna skupina (grupa)*, *narečje*, *krajevni govor*.⁹ Genealoško jezikoslovje se deli na (zgodovinsko)primerjalno jezikoslovje (ki jezikovnemu spreminjanju sledi od prajezika do jezika) in narečjeslovje (ki jezikovnemu spreminjanju sledi od jezika do krajevnega govora). Jezikovna genealogija torej rekonstruira divergentno jezikovno spreminjanje in posledično nastajanje jezikovne raznolikosti genetsko sorodnih idiomov, zato je del zgodovinskega jezikoslovja.¹⁰

Pri določanju jezikovne sorodnosti znotraj jezikovne genealogije je najpomembnejše merilo (zgodovinsko)glasoslovno (Šekli 2018: 40–42). Že leipziška »mladogramatična« jezikoslovna šola (nem. *Junggrammatiker*) je namreč v 70. letih 19. stoletja

latinskem, perzijskem in germanskem jeziku' (Frankfurt na Majni, 1816). Prva velika sinteza raziskovanja na tem področju je monumentalna primerjalna slovnica indoevropskih jezikov *Grundriß der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen: Kurzgefasste Darstellung der Geschichte des Altindischen, Altiranischen (Avestischen und Altpersischen), Lateinischen, Umbrisch-Samnitischen, Altirischen, Götischen, Althochdeutschen, Litauischen und Altkirchenslavischen I–V* (Straßburg, 1886–1893, 21897–1916), katere avtorja sta Karl Brugmann (1849–1919) in Berthold Delbrück (1842–1922).

⁸ Predhodnik slovanskega primerjalnega jezikoslovja je Josef Dobrovský (Ioseph Dobrowsky) (1753–1829) s svojima slovnicama, in sicer s češko *Lehrgebäude der böhmischen Sprache* 'Slovnica češkega jezika' (Praga, 1809, 21819) in predvsem s starocerkvenoslovansko *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris* 'Ustroj starega narečja slovanskega jezika' (Dunaj, 1822). Slednja je z opisom najstarejšega izpričanega in posledično najbolj arhaičnega slovanskega jezika prinesla model za opis posameznih sodobnih slovanskih jezikov ter s tem spodbudila njihovo primerjanje v zgodovinski perspektivi. Franc Miklošič (Franz von Miklosich) (1813–1891) je avtor prve velike primerjalne slovnice slovanskih jezikov *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen I–IV: I. Leutlebre, II. Stammbildungslebre, III. Wortbildungslebre, IV. Syntax* (Dunaj, 1852–1875, 21876–1883).

⁹ Dvojice *prajezik – jezikovna družina*, *jezikovna veja – jezikovna skupina* in *narečna ploskev (baza) – narečna skupina (grupa)* so v sorodstvenem razmerju »prednik – potomec« (iz prajezika nastane jezikovna družina, iz jezikovne veje jezikovna skupina in iz narečne ploskve narečna skupina).

¹⁰ Za nastanek (zgodovinsko)primerjalnega jezikoslovja ter razvoj njegove teorije in metodologije v 19. stoletju prim. Pedersen 1931 (1952), za teorijo in metodologijo zgodovinskega jezikoslovja pa Hock 2021.

prišla do pomembnega spoznanja, da se glasovni sistem v jeziku spreminja najbolj regularno, sistemsko, »pravilno« in je najmanj odvisen od zunajjezikovnih dejavnikov.¹¹ V primerjavi z (zgodovinsko)glasoslovnim sta (zgodovinsko)-oblikoslovno in (zgodovinsko)skladenjsko merilo manj pomembni, (zgodovinsko)-besedoslovno merilo pa je tako rekoč nerelevantno.¹² Osnova genealoške klasifikacije idiomov so torej glasovne lastnosti (inovacije in arhaizmi) obravnavanih idiomov, ki imajo vrednost genetskih meril. Glasovnim se lahko pridružijo tudi oblikovne lastnosti, če se njihovi areali ujemajo z areali glasovnih lastnosti. Pri določanju genetskih meril sta zelo pomembni zemljepisna razširjenost jezikovnih inovacij ter njihova (relativna in absolutna) kronologija.

3.2 Arealna jezikovna tipologija

Arealna jezikovna tipologija idiome, tj. jezikovne (dia)sisteme, znotraj nekega jezikovnega prostora združuje glede na stopnjo njihove medsebojne tipološke podobnosti ne glede na njihovo jezikovno sorodnost (v jezikovne tipe torej združuje tako genetsko sorodne kot genetsko nesorodne idiome). Teorija in metodologija arealne tipološke jezikoslovne klasifikacije (evropskih jezikov) sta bili dokaj natančno izdelani pri preučevanju balkanskih jezikov.¹³

Za arealno jezikovno tipologijo je torej relevantno konvergentno, zbliževalno jezikovno spreminjanje (jezikovne inovacije), posledica katerega je večja stopnja tipološke podobnosti. Vzporedno z divergentnim jezikovnim spreminjanjem v jezikovnem kontinuumu sorodnih idiomov na nekem prostoru v nekem obdobju – navadno znotraj dlje časa trajajočih večjezičnih politično- in posledično kulturnozgodovinskih regij – zaradi zemljepisnega in družbenega jezikovnega stika,

¹¹ »Aller lautwandel, so weit er mechanisch vor sich geht, vollzieht sich nach a u s n a h m s l o s e n g e s e t z e n, d. h. die richtung der laubewegung ist bei allen angehörigen einer sprachgenossenschaft, ausser dem fall, dass dialektspaltung eintritt, stets dieselbe, und alle wörter, in denen der laubewegung unterworfenen laut unter gleichen verhältnissen erscheint, werden ohne ausnahme von der änderung ergriffen.« (Osthoff, Brugman 1878: XIII.)

¹² Iz prajezika podedovano besedje, ki je skupna jezikovna dediščina neke jezikovne skupine, je seveda predpogoj za zamejitev skupine sorodnih idiomov kot potomcev skupnega idioma prednika. Poleg tega je pomembno tudi vzporedno tvorjeno besedje (tj. besedje, ki je nastalo vzporedno v posameznih sorodnih idiomih) kot posledica podedovanih besedotvornih vzorcev. Za jezikovno genealogijo pa so pri določanju stopnje genetske sorodnosti idiomov znotraj iste skupine nepomembni posameznojezične besedijske inovacije ter prevzeto in kalkirano besedje.

¹³ Za začetnika preučevanja balkanskih jezikov velja Jernej Kopitar (Bartholomäus Kopitar) (1780–1844), ki je tipološko podobnost albanščine, bolgarščine in romunščine sintetično strnil takole: »nur eine Sprachform herrscht, aber mit dreierley Schprachmaterie« (Kopitar 1829: [253]). Znanstvene temelje jezikoslovne balkanologije je postavljala tudi Franc Miklošič (prim. Miklosich 1861).

ki ima lahko za posledico jezikovno vplivanje ter jezikovno prevzemanje in posnemanje, namreč lahko prihaja do konvergentnih jezikovnih sprememb tudi v različnih ne ožje sorodnih ali sploh nesorodnih idiomih. Rezultat teh procesov je lahko oblikovanje jezikovne zveze.¹⁴ Arealna jezikovna tipologija torej za poimenovanje rezultata konvergentnega jezikovnega spreminjanja v nekem jezikovnem prostoru operira s pojmom *jezikovna zveza* (rus. *языковой союз*, nem. *Sprachbund*, ang. *convergence area*). Pojasnjevanje oblikovanja oz. nastanka jezikovne zveze – jezikovno vplivanje in posledično jezikovno spreminjanje v okviru jezikovnega stika, konvergentne jezikovne inovacije in posledične skupne tipološke jezikovne lastnosti – spada na področje zgodovinskega jezikoslovja (Hock ³2021: 659–724). V nadaljevanju je z vidika teorije in metodologije zgodovinskega jezikoslovja podanih nekaj teoretično-metodoloških izhodišč za pojasnjevanje nastanka jezikovnih zvez.

Jezikovna zveza ni zamejena le zemljepisno, temveč tudi časovno. Jezikoslovna terminološka besedna zveza *jezikovna zveza* torej poimenuje zgodovinsko jezikovno pojavnost, ki ima svoj začetek in svoj konec. Je zgodovinski jezikoslovni tîrmin in kot tak ne more imeti panhronega pomena. Zbliževalni jezikovni procesi v nekem jezikovnem prostoru namreč vključujejo različne geolekte (in posledično njihove sociolekte) ne glede na njihovo genetsko sorodnost ter so značilni za neko časovno omejeno zgodovinsko obdobje, ki pri različnih jezikih lahko traja različno dolgo, odvisno od povezanosti danega jezika z ostalimi jeziki jezikovne zveze.¹⁵

Jezikovno vplivanje je lahko enosmerno (ang. *subversion*, *unidirectional influence*) ali večsmerno (ang. *convergence*, *bidirectional interaction*), pri čemer je za jezikovno zvezo navadno značilno večsmerno jezikovno vplivanje (Hock ³2021: 648–656).¹⁶

¹⁴ «Случается, что несколько языков одной и той же географической и культурно-исторической области обнаруживают черты специального сходства, несмотря на то, что сходство это не обусловлено общим происхождением, а только продолжительным развитием. Для таких групп, основанных не на генетическом принципе, мы предлагаем название языковых союзов.» (Грубецкой 1923: 116.)

¹⁵ Balkanska jezikovna zveza je zgodovinska jezikovna pojavnost, ki je začela izzvenevati z narodnimi preporodi od konca 18. stoletja in poskusi oblikovanja nacionalnih držav na Balkanu, posledica česar sta bila prevlada državnih jezikov v novo nastalih državah in dokončni prehod iz množične večjezičnosti v prevladujočo enojezičnost (najpозneje) v teku 20. stoletja (Steinke 2012). Prim. tudi pojem »*karolinška jezikovna zveza*« (ang. »*Carolingian Sprachbund*«) (Hock ³2021: 659, 719–724).

¹⁶ V angleškem jeziku se za poimenovanje jezikovne zveze uporabljajo strokovni izrazi kot *sprachbund*, *linguistic area* in *convergence area*, pri čemer se daje prednost slednjemu (Hock ³2021: 659). Tîrmin *convergence area* že sam po sebi nakazuje večsmerno jezikovno vplivanje (*convergence*), medtem ko je pojem *linguistic area* zelo splošen in je lahko razumljen tudi kot 'jezikovni kontinuum' ipd.

Posledica tega je velika stopnja medsebojne jezikovne povezanosti članov jezikovne zveze.

Obseg oz. stopnja tujejezičnega jezikovnega vplivanja ter posledičnega jezikovnega prevzemanja in posnemanja sta na eni strani odvisna od trajanja in/ali intenzivnosti jezikovnega stika (daljši in/ali intenzivnejši jezikovni stik pomeni močnejše jezikovno vplivanje) ter na drugi od tipološke podobnosti vplivajočega in vplivanega idioma (večja tipološka podobnost ima za posledico manjšo stopnjo jezikovnega prevzemanja in posnemanja), pri čemer praviloma najprej pride do prevzemanja in posnemanja besedja ter šele nato do posnemanja prvin slovnicične zgradbe, navadno torej v časovnem zaporedju »words first, grammar later« (prim. Weinreich 1953, Thomason, Kaufmann 1988, Thomason 2001, Trovesi 2004, Bayer 2006).

Skupno prevzeto besedje torej navadno pomeni manjšo stopnjo, skupne inovacije v slovnicični zgradbi pa večjo stopnjo jezikovnega vplivanja in zblíževanja. Jezikovna zveza se zato definira predvsem na podlagi konvergentnih slovnicičnih inovacij. Povedano matematično bi se lahko reklo, da je za definicijo jezikovne zveze jezikovni vpliv v besedju potreben, vpliv v slovnici pa zadostni pogoj.¹⁷ Podobno kot v jezikovni genealogiji so tudi pri določanju morebitnih konvergentnih slovnicičnih lastnosti jezikovne zveze relevantne skupne inovacije in ne toliko arhaizmi.¹⁸

Pri določanju jezikovne zveze je treba določiti relevantno hierarhijo jezikoslovnih meril v smislu, katera merila, na osnovi katerih naj bi bila ta definirana, so odločilna in katera ne. Za razliko od jezikovne genealogije, znotraj katere so pri določanju jezikovnega kontinuuma jezikoslovna merila prednostno razvrščena po principu »od

¹⁷ Predpostavka, da se v nekem jezikovnem prostoru skupno prevzeto (kot tudi po tujejezičnih modelih posneto) besedje pojavi pred posnemanjem slovnicičnih zgradb, je lahko tudi problematična. Srednjeevropski slovanski jeziki izkazujejo nemcizme, ki so v te jezike začeli prodirati že v praslavskem obdobju (tj. pred ok. 800), vpliv nemščine na slovnicično zgradbo teh jezikov pa je manjši. Balkanski slovanski jeziki pa izkazujejo relativno zgodnje preoblikovanje oblikoskladnjanskega sistema, medtem ko jim »kompaktnost« na ravni besedja dajejo predvsem turcizmi, ki pa so v primerjavi z nemcizmi v srednjeevropskem prostoru novejšega datuma (simbolična letnica začetka turškega vpliva na Balkanu je padec bizantinskega cesarstva leta 1453). Gledano arealnotipološko je značilna naslednja razvrstitev prevzetega besedja (pri čemer je treba računati z odpravljanjem prevzetega besedja v posameznih knjižnih jezikih): nemcizem v srednjeevropskih vs. turcizem v balkanskih slovanskih jezikih (stvn. *affo* → psl. **op-ica* > sln. *opica* vs. tur. *maymun* → nštok. *májmun*, mak. *májmyu*, blg. *маймуна* 'opica'; srvn. *ure* → sln. *úra* vs. tur. *saat* → nštok. *sât*, *sâbat*, mak. *caam*, blg. *caxam* 'úra'; srvn. *varve*, nem. *Farbe* → nar. sln. *barba*, *fârba* 'barva' vs. tur. *boya* → nštok. *bója*, mak. *boja*, blg. *boja* 'barva'; srvn. *heiden*, nar. nem. *Heiden* → sln. *âjda* vs. tur. *belda* → nštok. *hêljda*, mak. *xe.lda*, blg. *e.lda* 'ajda'; srvn. *polster*, nem. *Polster* → nar. sln. **pólster* > *pôvšter* 'blazina, zglavnik' vs. tur. *yastık* → nštok. *jástuké*, mak. *jacmak* 'blazina, zglavnik') (Striedter-Temps 1963, Snoj 2016, Škaljić 1966: passim).

¹⁸ Tujejezični vpliv nima za posledico le nastanka inovacij, temveč lahko vpliva tudi na ohranjanje arhaizmov (npr. ohranjanje predpreteklika (3sg *je bil delal / je bila delala*) in preteklega pogojnika (3sg *bi bil delal / bi bila delala*) v nekaterih primorskih narečjih slovenščine pod vplivom stičnih romanskih jezikov, v katerih obe obliki obstajata).

spodaj navzgor« (glasoslovno, oblikoslovno, skladijsko), pa je pri določanju jezikovne zveze zaradi stopnjevanja jezikovnega vplivanja ter posledičnega jezikovnega prevzemanja in posnemanja v smislu »words first, grammar later« primernejše postopati »od zgoraj navzdol«. Hierarhija jezikoslovnih meril mora biti torej »obrnjena«. Izkaže se namreč, da sta pri določanju skupnih tipoloških lastnosti jezikov, ki tvorijo kako jezikovno zvezo, bolj relevantni skladijska in oblikovna, neprimerno manj pa glasovna ravnina,¹⁹ natančneje njena segmentna raven.²⁰ Skupno prevzeto in/ali po tujejezičnih modelih posneto besedje pa je pokazatelj intenzivnega jezikovnega stika, ki je tako rekoč predpogoj za nastanek jezikovne zveze.

Pri pojasnjevanju oblikovanja oz. nastanka jezikovne zveze je poleg sinhronega (istočasjskega) vidika nepogrešljiv tudi diahroni (raznočasjski) vidik, tj. čas nastanka predpostavljenih konvergentnih jezikovnih sprememb. Šele čas nastanka posameznih jezikovnih pojavov v vpletenih idiomih (t. i. absolutna in relativna kronologija jezikovnih sprememb) namreč razkrije, ali so primerljive tipološke jezikovne lastnosti, ki so vidne na površini, zares posledica jezikovnega stika ali so samo naključne. Medtem ko je golo naštevanje skupnih jezikovnih lastnosti jezikov znotraj jezikovne zveze precej enostavno, pa pojasnjevanje njihovega nastanka predstavlja najtrši oreh zgodovinske jezikoslovne interpretacije.²¹

V jezikoslovju ni enotne definicije pojma *jezikovna zveza*. Sledi opredelitev, ki se zdi širše sprejemljiva. Jezikovna zveza je skupina vsaj treh nesorodnih jezikov in njihovih narečij nekega zemljepisnega območja, ki so zaradi dolgotrajne pripadnosti nekemu politično- in posledično kulturnozgodovinskemu prostoru (v preteklosti)

¹⁹ »Als Merkmale des balkanischen Sprachbundes, kurzerhand auch Balkanismen genannt, gelten in erster Reihe die nichtlexikalischen Übereinstimmungen [...]. Dabei handelt es sich vornehmlich um im engen Sinne grammatische, also morphologisch-syntaktische Übereinstimmungen, wozu noch einige gemeinsame phraseologische – also nur im weiteren Sinne grammatisch, syntaktische Züge treten. Dabei spielen die etwaigen Ähnlichkeiten im Lautsystem einzelner oder mehrerer Balkansprachen für die Konstituierung eines balkanischen Sprachbundes nur eine untergeordnete Rolle.« (Birnbäum 1965: 43.)

²⁰ Pri tujejezičnem vplivanju na glasovni ravnini je treba ločiti segmentno in nadsegmentno raven. Medtem ko je vpliv stičnih jezikov na segmentne glasovne spremembe zelo težko nedvoumno dokazati (npr. vzporednost diftongizacije in monoftongizacije v nemščini in češčini: srvn. *lib* > nem. *Leib* 'telo', srvn. *būs* > nem. *Haus* 'hiša', srvn. *lieb* > nem. *lieb* [i] 'drag, ljub', srvn. *guet* > nem. *gut* [ū] 'dober' in stčes. *mjt* > nar. češ. *mějt* 'miti, umivati', stčes. *múcha* > češ. *moucha* 'muha', stčes. *bielý* > češ. *bílý* 'bel', stčes. *bób* > *buob* > češ. *bůh* 'bog' (Hock 21991: 493–494)), je bolj verjetno, da do vpliva lahko prihaja na nadsegmentni ravni (npr. stabilizacija naglasnega mesta na prvem zlogu v latvijščini pod vplivom baltskofinskih jezikov (Forssman 2001: 47): lit. *galvā* vs. latv. *galva* 'glava', lit. *žiemà* vs. latv. *ziema* 'zima').

²¹ »The detailed discussion of convergence and convergence areas shows that it is much easier to determine geographical areas that have remarkable structural similarities than to explain how these similarities have come about and who gave what to whom at what time.« (Hock 2021: 724.)

ter posledičnega intenzivnega jezikovnega stika ter medsebojnega vplivanja in jezikovnega zблиževanja (konvergentno jezikovno spreminjanje) razvili nekatere drugotne skupne lastnosti predvsem v slovnični zgradbi (in seveda tudi v besedju).²² Jezikovna zveza se torej definira predvsem na osnovi tistih slovničnih sprememb, ki so nastale drugotno zaradi jezikovnega zблиževanja (konvergentne jezikovne spremembe in posledične skupne tipološke jezikovne lastnosti). Glede na število slednjih so znotraj jezikovne zveze jeziki lahko »osrednji« ali »obrobni«, tj. z večjim ali manjšim številom skupnih slovničnih lastnosti drugotnega izvora.

4 Srednjeevropski jezikovni prostor: jezikovna zveza?

V srednjeevropskem jezikovnem prostoru se nahajajo nemški jezik, t. i. srednjeevropski slovanski jeziki in madžarski jezik.²³ Dejstvo je, da je na tem območju v preteklosti prihajalo do nekaterih konvergentnih, zблиževalnih jezikovnih sprememb, in sicer v najmanj treh različnih ne ožje sorodnih oz. nesorodnih jezikih in njihovih narečjih. Zastavlja se vprašanje, ali se je ta jezikovni prostor dejansko izoblikoval v predpostavljeno srednjeevropsko jezikovno zvezo, vsaj do neke mere primerljivo z balkansko jezikovno zvezo. V nadaljevanju je z vidika teorije zgodovinskega jezikoslovja v kritični pretres vzet teoretično-metodološki pristop pri koncipiranju srednjeevropske jezikovne zveze, kakršen je predstavljen v Kurzová 1996 in 2019. Predlagana so nekatera teoretično-metodološka izhodišča za dopolnitev raziskovanja na tem področju.

Zemljepisna in časovna zamejenost. Jeziki srednjeevropskega jezikovnega prostora so se v preteklosti nahajali znotraj večjezičnih politično- in kulturnozgodovinskih regij kot enote, ki so bile političnoupjavno del srednjeevropskih državnih tvorb s središči, vezanimi na nemški jezikovni prostor, v prvi vrsti znotraj nemškega cesarstva (!) in njegovih »naslednikov«. Povezanost z nemškim jezikovnim prostorom je pri različnih srednjeevropskih jezikih oz. njihovih delih trajala različno dolgo oz. ponekod še vedno traja.²⁴ Zaton tega skupnega

²² Prim. Masica 1976: 4 in Nekula 2016: 769, citirano po Hammel 2020: 22.

²³ Pojem *srednjeevropski* je razumljen jezikoslovno terminološko in ne morda zemljepisno, politično- ali kulturnozgodovinsko ali še kako drugače.

²⁴ Npr., za večji del slovenskega jezikovnega prostora pride v poštev obdobje od druge polovice 8. stoletja, ko je bil ta integriran v frankovsko državo Karolingov za Karla I. Velikega (vladal 768–814) (prim. priključitev alpskoslovanske kneževine Karantanije vojvodini Bavarski leta 743–745, priključitev Bavarske frankovski državi leta 788, priključitev alpskoslovanske kneževine Karniole frankovski državi v času frankovsko-avarskih vojn 791 in 795–

prostora je za večino srednjeevropskih jezikov zelo verjetno treba iskati v času po korenitih politično- in kulturnozgodovinskih spremembah po prvi svetovni vojni.

Vplivajoči in vplivani jeziki. V procesu jezikovnega zблиževanja v srednjeevropskem prostoru je povezovalno vlogo odigral nemški jezik, ki je bil v nemškem cesarstvu in njegovih »naslednikih« stoletja dolgo predvsem v mestih *lingua franca*, občevalni jezik znotraj vsakokratne države. Čeprav je možno, da je bil jezikovni vpliv večsmeren, je prevladovalo enosmerno jezikovno vplivanje: nemški jezik je bil vplivajoči jezik, medtem ko so bili ostali jeziki vplivani jeziki.²⁵ Vpliv nemščine znotraj areala je tako na ravni ljudskih kot knjižnih jezikov opazen zlasti v besedju (nemške izposojenke ter oblikovni in pomenski kalki), nekoliko manj pa tudi v slovnični zgradbi (skladenjska in oblikovna ravnina).

Srednjeevropski slovanski jeziki. V Kurzová 1996 in 2019 se med srednjeevropske slovanske jezike uvrščajo češčina in slovaščina kot »osrednja« ter poljščina in slovenščina kot »obrobna«, medtem ko naj bi bila »srbohrvaščina« prehod med srednjeevropskimi in balkanskimi slovanskimi jeziki. Upošteva je zgodovinska dejstva in jezikovne lastnosti je ta zemljepisna zamejitev nepopolna. Kot je bilo že nakazano, so bili srednjeevropski slovanski jeziki vsi tisti, ki so bili zgodovinsko vezani na politična središča v nemškem prostoru in so bili pod vplivom nemškega jezika, in sicer na jugu slovenski in osrednjejužnoslovanski (vsaj oz. predvsem njegov zahodni del) (osrednjejužnoslovanski jezikovni prostor je dejansko prehod med srednjeevropskim in balkanskim, prim. prisotnost starejših nencizmov in turcizmov), na zahodu pa češki, slovaški, lužiškoserbski, poljski in pomorjanski (njegov vzhodni rob predstavlja kašubščina s slovinsščino), zelo verjetno tudi sredi 18. stoletja izumrli, slabše izpričani polabski. Če srednjeevropski jezikovni prostor razumemo kot časovno zamejen, se tudi s pogledom »I do not pay systematic attention to Slavic languages (Sorbian, †Polabian) directly influenced by German as the dominating language, as this represents another type of language contact« (Kurzová 2019: 262) ni možno strinjati. Do konca prve svetovne vojne namreč razlike med vrsto vplivanja nemškega jezika na npr. slovenskega (zlasti v

796), do leta 1918, ko je prišlo do razpada zadnje velike politične tvorbe na tem območju, Avstro-Ogrske monarhije pod vladavino Habsburžanov (prim. Štüh, Simoniti, Vodopivec 2016).

²⁵ Pri določanju medsebojnih vplivov jezikov srednjeevropskega jezikovnega prostora je za obdobje od oblikovanja posameznih knjižnih jezikov pa vsaj do konca prve svetovne vojne treba upoštevati tudi npr. vpliv knjižne češčine na knjižno slovaščino (kot tudi kulturni jezikovni stik knjižne slovaščine s knjižno madžarščino), vpliv knjižne hrvaščine na knjižno slovenščino ipd.

osrednjeslovenskem prostoru znotraj notranjeavstrijskih dežel) ali lužiškosrbskega ni bilo.²⁶

Hierarhija jezikoslovnih meril. Hierarhija jezikoslovnih meril določanja srednjeevropske jezikovne zveze ter notranje delitve srednjeevropskih slovanskih jezikov na »osrednje« in »obrobne« v Kurzová 1996 in 2019, v skladu s katero je najvišje merilo glasoslovno (in sicer naglasno mesto na prvem zlogu), je manj ustrežna. Kot je bilo izpostavljeno, sta za razliko od določanja jezikovne sorodnosti, pri katerem je vodilno merilo (zgodovinsko)glasoslovno, pri določanju drugotne jezikovne podobnosti bolj relevantni skladijska in oblikovna ravnina. Drugačna hierarhija jezikoslovnih meril namreč bistveno spremeni delitev vplivanih jezikov znotraj predpostavljene jezikovne zveze na »osrednje« in »obrobne«.

Skladijska in oblikovna ravnina. Pri naštevanju skupnih skladijskih in oblikovnih lastnosti srednjeevropskih jezikov ni zadostno izhajati iz razlik v razmerju do sosednjih jezikov, predvsem balkanskih, temveč je treba opisati predvsem (specifične) jezikovne lastnosti srednjeevropskih jezikov. Take lastnosti bi lahko bile npr. nastajanje določnega člena (Trubar 1555: *Ta prvi deil tiga noviga testamenta*) (prim. Orožen 1972, Trovesi 2004, Bayer 2006), posebnosti v besednem redu (nedoločniški polstavki v knjižni slovenščini druge polovice 19. stoletja po modelu nemškega nedoločnika s *zu*), pojavljanje krajevnih prislovov pred glagolom (Celovski/Rateški rokopis iz 2. polovice 14. stoletja: 3sg aor. *gori vstaa* (III 6–7) = *gori vsta*, tj. zgradba *gori vstati* po nem. *aufstehen*), tipološko podobni besedotvorni vzorci (slovansko **-ar-* → **-ar-bstvo*, nemško *-er* → *-er-er* in madžarsko *-ász/-ész* → *-ász-at/-ész-et*: sl. **ryba* → **rybarb* → **rybarbstvo*, tj. sln. *riba* → *ribar* → *ribarstvo*, nem. *Fisch* → *Fischer* → *Fischerei*, madž. *hal* → *halász* → *halászat*) (o tem besedotvornem vzorcu prim. Šekli 2021).

Diahroni vidik. V Kurzová 1996 in 2019 tako rekoč popolnoma umanjka zgodovinskojezikoslovni vidik. Ena od oblikoskladijskih lastnosti srednjeevropskih jezikov naj bi bil npr. tudi tričlenski sistem glagolskih časov (preteklik – sedanjik – prihodnjik) brez oblikovnega in pomenskega (funkcijskega) razlikovanja med različnimi preteklimi časi. Na vprašanje, ali obstaja povezava med

²⁶ Za razliko od drugih srednjeevropskih slovanskih jezikov lužiška srbsčina v celoti (podobno kot slovenščina na avstrijskem Koroškem in Štajerskem ter gradiščanska hrvaščina na avstrijskem Gradiščanskem) (prim. Bayer 2006) tudi po prvi oz. drugi svetovni vojni ostaja v intenzivnem stiku z nemščino.

izgubo preterita in njegovo nadomestitvijo s perfektom v zgornjevisokonemških narečjih (nem. *Oberhochdeutsch*) na eni strani ter izgubo aorista in imperfekta in njuno zamenjavo s perfektom v slovanskih jezikih v stiku z zgornjo visoko nemščino na drugi ter za kateri tip povezave gre (Hammel 2020: 28), lahko odgovori samo natančna jezikoslovna analiza jezikovnega gradiva v diahroni perspektivi.

Diatopični in diastratični vidik.²⁷ Pri opisovanju in pojasnjevanju izvora skupnih jezikovnih lastnosti v besedju in slovnični zgradbi jezikov neke jezikovne zveze je nujno upoštevati tudi dejstvo, ali se neka jezikovna lastnost pojavlja na prostoru celotnega geolekta hierarhične stopnje jezika ali predvsem v njegovem krovnem knjižnem jeziku (Hammel 2020: 23). V slovenščini se npr. starejši nemcizmi pojavljajo na celotnem jezikovnem prostoru, tudi v tistih narečjih, ki so (bila) v stiku tudi z drugimi slovenščini zemljepisno in družbeno stičnimi jeziki in njihovimi narečji – na zahodu sta to romanska jezika furlanščina in italijanščina (natančneje njeno kolonialno beneško narečje), na vzhodu pa madžarski jezik (prim. starejše nemcizme v rezijanskem narečju in porabskih govorih prekmurskega narečja: srvnem. *vlasche* → nar. sln. *fláša* ‘steklenica’, rez. *flaša* [f’laša] ‘steklenica’, porab. *flájša* ‘čutara’ (Šekli 2022)).²⁸ V srednjeevropskih jezikih pa se je npr. že imenovani besedotvorni vzorec tipa sln. *riba* → *ribar* → *ribarstvo* pod vplivom nemščine oblikoval v knjižnih (in ne toliko v ljudskih) jezikih, saj gre pri tovrstnih izpeljankah za tipične knjižne tvorjenke (s pojmovnim, abstraktnim pomenom) znotraj učene kulture.

5 Sklep

Preučevanje oblikovanja jezikov znotraj jezikovnih zvez spada na področje zgodovinskega jezikoslovja. Južnoslovanski jeziki naj bi se oblikovali tudi znotraj dveh jezikovnih zvez, in sicer balkanske in srednjeevropske. Koncipiranje pojma *balkanska jezikovna zveza* se v slavistiki pojavlja že od njenih znanstvenih začetkov (prim. Kopitar 1829, Miklosich 1861), pojem *srednjeevropska jezikovna zveza* pa je večje

²⁷ Pojma *diatopija* (it. *diatopia*) in *diastratija* (it. *diastatia*) sta po Berruto, Cerruti 2017: 285.

²⁸ V slovenskih narečjih v stiku z romanskim jezikovnim svetom se pojavljajo romanizmi (natančneje furlanizmi, venetizmi, italijanizmi) na ravni besedja, a tudi slovnične zgradbe. Slovenska narečja v stiku s kolonialno beneško italijanščino in čakavska hrvaška narečja izkazujejo nekatere skupne besedijske venetizme (ben. it. *canton* → primorsko sln. *kanton*, čak. *kantun* ‘zunanji vogal’), kar jih dela podobne na ravni besedja. Slovenska narečja na slovensko-furlanski jezikovni meji pa izkazujejo nekatere slovnične zgradbe, posnete po furlanskem jeziku, npr. zaimensko podvajanje premega in neprega predmeta ter celo osebka (*otroka ga je videl, otroku mu je dal, otrok on pojé*) (prim. Šekli 2010).

pozornosti deležen od 90. letih 20. stoletja (prim. Kurzová 1996, 2019). Opazovanje jezikovnega spreminjanja na časovni osi od vzhodne južne slovanščine 9. stoletja (izpričane v stari cerkveni slovanščini) do sodobnih vzhodnojužnoslovanskih jezikov, tj. makedonščine in bolgarščine, pokaže, da so se v teh geolektih znotraj balkanske jezikovne zveze zgodile nekatere oblikoskladenjske spremembe (morfosintaktične inovacije), ki so korenito spremenile njuno slovnično zgradbo in posledično njun jezikovni tip. Tovrstna jezikovna dejstva nedvomno potrjujejo pripadnost makedonščine in bolgarščine balkanski jezikovni zvezi. V Kurzová 1996 in 2019 se ob tem predpostavlja, da se je v srednjeevropskem jezikovnem prostoru izoblikovala balkanski primerljiva srednjeevropska jezikovna zveza.

Z vidika teorije zgodovinskega jezikoslovja je teoretično-metodološki pristop pri določanje srednjeevropske jezikovne zveze, kakršen je predstavljen v Kurzová 1996 in 2019, pomanjkljiv in ga je treba v nekaterih točkah dopolniti. Predlagana teoretično-metodološka izhodišča za dopolnitev raziskovanja na tem področju so npr.: 1) jezikovna zveza ni zamejena le zemljepisno, temveč tudi časovno; 2) jeziki srednjeevropskega jezikovnega prostora so se oblikovali znotraj večjezičnih politično- in kulturnozgodovinskih regij s središči, vezanimi na nemški jezikovni prostor, v prvi vrsti znotraj nemškega cesarstva in njegovih »naslednikov« v času do konca prve svetovne vojne; 3) v tem prostoru je prevladovalo enosmerno jezikovno vplivanje: nemški jezik je bil vplivajoči jezik, vplivani jeziki pa so bili t. i. srednjeevropski slovanski jeziki (to so vsi zahodnoslovanski jeziki in slovenščina, medtem ko osrednjejužnoslovanski jezikovni prostor predstavlja prehod med srednjeevropskim in balkanskim jezikovnim prostorom) ter madžarski jezik, in sicer tako na ravni ljudskih kot knjižnih jezikov; 4) prevladujoči enostranski jezikovni stik z nemščino v vplivanih jezikih potrjujejo nemicizmi na besedijski ravni; 5) za določanje morebitnih konvergentnih jezikovnih lastnosti na slovnični ravni so relevantne skupne inovacije, ne pa arhaizmi; 6) za določanje morebitnih konvergentnih lastnosti znotraj slovnice sta pomembni skladenjska in oblikovna ravnina, medtem ko je glasovna ravnina manj pomembna; 7) za pojasnjevanje morebitnih konvergentnih slovničnih inovacij je poleg sinhronega treba upoštevati tudi diahroni vidik, saj samo relativna in absolutna kronologija konvergentnih slovničnih sprememb razkrijeta, ali so te posledica jezikovnega stika ali so samo naključne.

Na podlagi primerjave balkanske in predpostavljene srednjeevropske jezikovne zveze je možno skleniti naslednje: 1) jeziki balkanske jezikovne zveze izkazujejo korenite konvergentne oblikoskladenjske spremembe, medtem ko jeziki srednjeevropskega prostora tovrstnih inovacij ne izkazujejo; 2) v preteklosti je bilo za balkanske jezike značilno večsmerno jezikovno vplivanje, pri srednjeevropskih jezikih pa je prevladovalo enosmerno jezikovno vplivanje s strani nemškega jezika.

Literatura

- Emanuele BANFI, 1985: *Linguistica balcanica*. Bologna: Zanichelli.
- Markus BAYER, 2006: *Sprachkontakt deutsch-slavisch. Eine kontrastive Interferenzstudie am Beispiel des Ober- und Niedersorbischen, Kärntnerlovenischen und Burgenlandkroatischen*. Frankfurt am Main: Peter Lang. (Berliner Slavistische Arbeiten, 17).
- Gaetano BERRUTO, Massimo CERRUTI, 2017: *La linguistica. Un corso introduttivo*. Novara: De Agostini.
- Henrik BIRNBAUM, 1965: Balkanslavisch und Südslavisch. Zur Reichweite der Balkanismen im südslavischen Sprachraum. *Zeitschrift für Balkanologie* 3, 12–63.
- Dalibor BROZOVIĆ, 1970: *Standardni jezik. Teorija, usporedbe, geneza, povijest, suvremena zbilja*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Eveline EINHAUSER, 1989: *Die Junggrammatiker. Ein Problem für die Sprachwissenschaftsgeschichtsschreibung*. Trier: WVT Wissenschaftlicher Verlag.
- Eveline EINHAUSER, 2001: Entstehung und frühe Entwicklung des junggrammatischen Forschungsprogramms. *History of Language Science / Geschichte der Sprachwissenschaft / Histoire des sciences du langage* 2. Ur. Sylvain Auroux, E. F. K. Koerner Hans-Josef Niederehe, Kees Versteegh. Berlin, New York: Walter de Gruyter. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft, 18.2). 1338–1350.
- Wilfried FIEDLER, 2009: Einführung in die Balkanphilologie. *Einführung in die slavischen Sprachen: mit einer Einführung in die Balkanphilologie*. Ur. Peter Rehder. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft. 347–364.
- Berthold FORSSMAN, 2001: *Lettische Grammatik*. Dettelbach: Verlag J. H. Röhl.
- Robert HAMMEL, 2020: Slovenski jezik in srednjeevropska jezikovna zveza. *Slovenski jezik in književnost v srednjeevropskem prostoru*. Ur. Matej Šekli, Lidija Rezoničnik. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. (Zbornik Slavističnega društva Slovenije, 30). 21–32.
- Martin HASPELMATH, 2001: The European linguistic area: Standard Average European. *Sprachtypologie und sprachliche Universalienforschung. Ein internationales Handbuch*. Ur. Martin Haspelmath, Ekkehard König, Wulf Oesterreicher, Wolfgang Raible. Berlin, New York: de Gruyter. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft, 20.2). 1492–1510.
- Hans Henrich HOCK, 2021 (21991): *Principles of Historical Linguistics*. Berlin, Boston: Walter de Gruyter.
- Jernej KOPITAR, 1829: Albanische, walachische u. bulgarische Sprache. *Jahrbücher der Literatur* 46, 59–106. Ponatis v Nahtigal 1945: 227–273. [Strani so citirane po Nahtigalovi izdaji iz leta 1945.]
- Helena KURZOVÁ, 1996: Mitteleuropa als Sprachareal. *Acta Universitatis Carolinae – Philologia* 5. *Germanistica Pragensia* 13, 57–73.
- Helena KURZOVÁ, 2019: Defining the Central European convergence area. *Slavic on the Language Map of Europe. Historical and Areal-Typological Dimensions*. Ur. Andrii Danylenko, Motoki Nomachi. Berlin, Boston: de Gruyter. (Trends in Linguistics. Studies and Monographs, 333). 261–289.
- Colin P. MASICA, 1976: *Defining a Linguistic Areal. South Asia*. Chicago, London: University of Chicago Press.

- Franz von MIKLOSICH, 1861: Die slawischen Elemente im Rumänischen. *Denkschrift d. Phil.-hist. Classe d. Kaiserl. Akad. d. Wiss.* 12. 1–70.
- Olga MIŠESKA TOMIĆ, 2006: *Balkan Sprachbund. Morpho-syntactic Features*. Dordrecht: Springer. (Studies in Natural Language and Linguistic Theory, 67).
- Marek NEKULA, 2016: Jazykový svaz. *Nový encyklopedický slovník češtiny*. 1. díl: a-m. Ur. Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. 769–771.
- Martina OROŽEN, 1972: K določnemu členu v slovenščini. *Slavistična revija* 20/1, 105–114.
- Hermann OSTHOFF, Karl BRUGMAN, 1878: *Morphologische Untersuchungen auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen* 1. Leipzig: Verlag von S. Hirzel.
- Holger PEDERSEN, 1931 (1952): *Linguistic Science in the nineteenth Century. Methods and Results*. Cambridge: Harvard University Press, 1931. Ponatis: *The Discovery of the Language. Linguistic Science in the nineteenth Century*. Cambridge, 1952.
- Johannes SCHMIDT, 1872: *Die Verwandtschaftsverhältnisse der indogermanischen Sprachen*. Weimar: Hermann Böhlau.
- Emil SKÁLA, 1998: Versuch einer Definition des mitteleuropäischen Sprachbundes. *Deutsche Sprache in Raum und Zeit. Festschrift für Peter Wiesinger zum 60. Geburtstag*. Ur. Peter Ernst, Franz Patocka. Wien: Edition Praesens. 675–684.
- Emil SKÁLA, 1999: Der mitteleuropäische Sprachbund. *Sprachkultur und Sprachgeschichte. Herausbildung und Förderung von Sprachbewußtsein und wissenschaftlicher Sprachpflege in Europa*. Ur. Jürgen Scharnhorst. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Wien: Peter Lang. 125–133.
- Marko SNOJ, 2016: *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Klaus STEINKE, 2012: Welche Zukunft hat der Balkansprachbund? *Balkanismen heute – Balkanisms Today – Балканизми сегаднa*. Ur. Thede Kahl, Michael Metzeltin, Helmut Schaller. Wien, Berlin: LIT Verlag. (Balkanologie – Beiträge zu Sprach- und Kulturwissenschaft, 3). 75–80.
- Hildegard STRIEDTER-TEMPS, 1963: *Deutsche Lehnwörter im Slovenischen*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Matej ŠEKLI, 2010: Zaimkovno podvajanje predmeta in osebka v rezijskem narečju slovenščine (s stališča jezikovnega stika s furlanščino). *Трета македонско-словенечка научна конференција. Македонско-словенечки јазични, книжевни и културни врски / Makedonsko-slovenske jezikoslovne, književne in kulturne zveze*. Ur. Lidija Arizankovska. Skopje: Folološki fakultet "Blaže Koneski", Univerzitet "Sv. Kiril i Metodij". 133–155.
- Matej ŠEKLI, 2018: *Tipologija lingvogenex slovanskih jezikov*. Ljubljana: Založba ZRC. (Linguistica et philologica, 37).
- Matej ŠEKLI, 2020a: Macedonian: Genealogy, Typology, and Sociolinguistics. *Jeziškoslovni zepiski* 26/2, 43–59.
- Matej ŠEKLI, 2020b: *Danuvius–Alpes–Hadria*, kjer je (bila) doma tudi slovenščina. *Slovenski jezik in književnost v srednjeevropskem prostoru*. Ur. Matej Šekli, Lidija Rezonničnik. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. (Zbornik Slavističnega društva Slovenije, 30). 11–19.
- Matej ŠEKLI, 2021: Besedotvorni vzorec tipa *vinar – vinarstvo* oz. *strojar – strojarstvo* v slovenščini v kontekstu srednjeevropskega jezikovnega areala. *Slavistična revija* 69/1, 141–155.
- Matej ŠEKLI, 2022: (Bavarsko)visokonemške in (karnijsko)furlanske jezikovne prvine v rezijski antroponimiji. *Pleteršnikovi dnevi. Narečno besedje slovenskega jezika*. Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba. (Mednarodna knjižna zbirka Zora). V objavi.
- Abdulah ŠKALJIC, 1966: *Turizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: »Svjetlost« izdavačko preduzeće.
- Peter ŠTIH, Vasko SIMONITI, Peter VODOPOVEC, 2016: *Slovenska zgodovina* I–II. Ljubljana: Modrijan.
- Sarah Grey THOMASON, Terrence KAUFMAN, 1988: *Language Contact, Creolization, and Genetic Linguistics*. Barkley, Los Angeles: University of California Press.
- Sarah Grey THOMASON, 2001: *Language Contact. An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Andrea TROVESI, 2004: *La genesi di articoli determinativi. Modalità di espressione della definitezza in cevo, serbo-lusaziano e sloveno*. Milano: Franco Angeli. (Materiali Linguistici, Università di Pavia).

Andrea TROVESI, 2012: Per una storia comparata dei turchismi in bulgaro e bosniaco/bosgnacco. *Studi slavistici* 9, 85–110.

Uriel WEINREICH, 1953 (1966): *Languages in contact. Findings and problems*. London, The Hague, Paris: Mouton.

Benjamin Lee WHORF, 1938: Some verbal categories of Hopi. *Language* 14, 275–286.

Петя АСЕНОВА, 2002: *Балканско езикознание: Основни проблеми на балканския езиков съюз*. Велико Търново: Издателство „Фабер“.

Николай Сергеевич ТРУБЕЦКОЙ, 1923: Вавилонская башня и смешение языков. *Евразийский вестник* 3, 107–124.

South Slavic Languages in the Context of the Balkan and Central European Convergence Areas: Theoretical and Methodological Considerations

The investigation of how languages develop in convergence areas lies in the domain of historical linguistics. South Slavic languages are usually said to have been subject to secondary development due to their being part of two secondary convergence areas: the Balkan and the Central European sprachbund. The idea about the Balkan sprachbund in Slavic studies goes back to the very beginning of scientific research into the Slavic languages (cf. Kopitar 1829, Miklosich 1861), while the notion of a Central European convergence area has only been present in scholarly debates for the last three decades (cf. Kurzová 1996, 2019). If one follows the linguistic changes undergone by the Eastern South Slavic languages, starting from common Eastern South Slavic attested in the form of Old Church Slavonic up to the contemporary Eastern Slavic languages, i.e., Macedonian and Bulgarian, what is immediately observable is that the geolects in question were subject to morphosyntactic change that radically reformed their grammatical structure and, as a consequence, heavily influenced their profile in linguistic typology. Such secondarily acquired innovative characteristics of Macedonian and Bulgarian are undoubtedly the result of convergence in the context of the Balkan sprachbund. As claimed by Kurzová in her 1996 and 2019 publications, a comparable language league should be recognized for Central Europe.

Seen from the vantage point of the general theory of historical linguistics, however, this view is problematic and should be cleaned up. Methodologically justifiable objectives in the investigation of the convergence phenomena in Central Europe are, in fact, as follows: 1) A convergence area is not only a clearly geographically delimited phenomenon but also a chronological one; 2) The languages of the Central European linguistic area were shaped in the context of multilingual political and cultural/historical regions whose centers were under the sway of German, first and foremost within the German Empire and its continuations until the end of the 1st World War; 3) German exerted linguistic influence on the neighboring languages, i.e., the so-called Central European Slavic languages comprising all West Slavic languages and Slovenian (note here that Central South Slavic forms a transitional area between the Central European and Balkan area), and Hungarian, be it on the level of vernaculars or the literary standards; 4) In the individual languages such monolateral linguistic influence surfaces in the form of German loanwords and is thus recognizable as such; 5) Only innovations can serve as a decisive criterion in establishing convergence phenomena in a sprachbund, while all potential archaisms/retentions are in fact irrelevant; 6) Higher-ranking in the detection of grammatical phenomena that may be due to secondary linguistic convergence are syntax and morphology, while phonology plays a very marginal role; 7) To account for potential grammatical features a diachronic insight is equally important, since only the relative and/or absolute chronological ordering of such linguistic changes will show whether these go back to language contact or rather represent chance similarities.

A detailed comparison of the features defining the Balkan convergence area with those of its putative Central European equivalent shows that: 1) The languages of the Balkan sprachbund display profound convergence-based morphosyntactic reformatting, while no such innovations can, in fact, be securely demonstrated for the languages involved in the Central European convergence area; 2) The languages of the Balkans were heavily influenced by multilateral and multidirectional convergence/interaction, while the profile of Central European languages is rather due to a process of subversion ascribable to the unidirectional influence of German.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ПРЕДСТАНДАРТНЫХ ПИСЬМЕННЫХ ЯЗЫКОВ (В КОНТЕКСТЕ КОНЦЕПЦИИ ПРАВОСЛАВНОЙ СЛАВИИ)

ANNA KRETSCHMER

University of Vienna, Department of Slavonic Studies, Vienna, Austria,
anna.kretschmer@univie.ac.at

Аннотация В работе предлагается многокомпонентная модель для исследования нестандартной письменности позднего периода Православной Славии – как методологическая база подобного рода исследований. Непосредственным предметом анализа является конкретный текст со всеми его характеристиками, как языковыми, так и экстралингвистическими. Предлагается также типологический подход к Православной Славии (особенно поздним ее фазам). Так, были выявлены два культурных архетипа, которые условно обозначаются как материковый и островной (к которому можно отнести культуры восточных славян в Великом княжестве Литовском и Речи Посполитой и сербов в империи Габсбургов).

**Ключевые
слова:**

Slavia Orthodoxa,
многоуровневый
анализ,
подход от текста,
методология,
культурология

METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE RESEARCH OF PRESTANDARD LITERARY LANGUAGES (BASED ON THE SLAVIA ORTHODOXA THEORY)

ANNA KRETSCHMER

University of Vienna, Department of Slavonic Studies, Vienna, Austria,
anna.kretschmer@univie.ac.at

Abstract In this paper, a model for analysis of older literature in the later Slavia Orthodoxa period will be presented. The model consists of linguistic components, as well as textological, linguocultural and sociolinguistic components. Additionally, a typological approach to the area of Slavia Orthodoxa is proposed here – with the two main types of culture. They can preliminary be noted by terms such as mainland and island types. This later period is well represented in the east Slavonic culture in the Grand duchy of Lithuania (resp. The Kingdom of Poland) and in the so-called slavo-serbian culture, created by the Serbs in Austrian Empire in about 1760.

Keywords:

Slavia Orthodoxa,
multicomponential
analysis model,
typological
approach,
methodology,
culturology

1 Вводные замечания

Основной целью данной работы является привлечение исследовательского внимания к письменности достандартного периода в т. н. Православной Славии (*Slavia Orthodoxa*), и преимущественно к методологическим аспектам ее исследования. Тема будет здесь представлена на примере восточнославянского и сербского регионов этого ареала. Его культурная модель (а тем самым и письменность) показывает ярко выраженную специфику и сущностные отличия от культур как неправославных славян (т. н. *Slavia Latina (Romana)*), так и Западной Европы. В фокусе интереса находится письменность заключительного периода этого культурного континуума, т. е. XVII–XVIII вв. (относительно некоторых регионов этого ареала данный период можно датировать даже XIX в.). В отличие от, например, собственно средневековой фазы более поздние эпохи письменности Православной Славии изучены, как правило, сравнительно слабо и неравномерно. Поскольку интересующее нас время непосредственно предшествовало началу формирования современных письменных (позднее стандартных) языков, исследовательское направление, занимающееся этой фазой истории письменности, нами условно обозначается как *историческая стандартология*. Обращение же к методологическим аспектам исследования мотивировано гетерогенностью и существенными дефицитами именно методологической его базы.

2 Православная Славия в научных исследованиях: проблемы и вопросы

Несмотря на очевидную гомогенность старой культурной парадигмы Православной Славии, она, как правило, слабо учитывается при исследовании письменного и культурного наследия. Такие исследования, за редкими исключениями, проводятся в узких национальных рамках современных языковых стандартов и национальных культур. Такой ансторический подход, не учитывающий глобального культурно-исторического контекста соответствующих эпох и регионов, уже сам по себе не может считаться адекватным в методологическом отношении. Методология исследования старой письменности у православных славян показывает и другие дефициты – начиная с отсутствия разработанного, относительно гомогенного

методологического (как, впрочем, и теоретического) аппарата для такого рода исследований.

Проблемы исследования письменности Православной Славии обусловлены как объективными, так и субъективными факторами. К первым можно отнести комплексную природу письменных манифестаций языка, особенно в нестандартное время. Если т. н. *внутренняя* история языка, история его эволюции, оперирует в рамках собственно языковой системы, то история письменности представляет собой своего рода *внешнюю* историю языка, для адекватного исследования которой только лингвистического анализа недостаточно. Решение таких объективно данных проблем, однако, возможно – просто исследование не уделяло до сих пор методологии нужного внимания, механистически перенося на внешнюю историю языка методы, разработанные для исследования внутренней его истории. Субъективные же факторы, осложняющие адекватное научное исследование истории письменности православных славян, заданы преимущественно вненаучными, нередко идеологическими соображениями. Вопрос этот достаточно сложен и, кроме того, не является сам по себе предметом данной работы. Ограничимся поэтому лишь упоминанием (в первую очередь, в иллюстративных целях) некоторых из таких факторов.

3 Восточно-славянский культурно-языковой ареал

Так, исследование истории письменности восточно-славянского ареала многие десятилетия находилось в сфере влияния советской идеологии. Результатом стала официальная советская концепция автохтонного, непрерывного и поступательного развития русского литературного языка – от т. н. древнерусского до настоящего времени. Сходные концепции представлены и относительно других восточнославянских языков, украинского и белорусского. При этом статус и влияние церковнославянской письменности в языковой и культурной истории восточного славянства представлялись как маргинальный и крайне незначительный фактор (ср. Kretschmer 1986). Примечательно, что распад СССР – 30 лет назад – не привел к существенной деидеологизации исследования. На смену старой, советской, пришли новые, национально окрашенные идеологии. Такие вненаучные «наносы» хорошо заметны и в современной исторической украинистике,

несколько менее в белорусистике. Кроме подчеркнутой акцентуации автохтонности украинского и белорусского языковых стандартов, сюда следует отнести активный «передел» восточно-славянской культурной истории и наследия на землях Великого княжества Литовского и польско-литовского государства между украинистикой и белорусистикой, причем одни и те же явления, памятники, имена объявляются то украинским, то белорусским культурным наследием.

4 Сербский культурно-языковой ареал

Проблематика таких субъективных факторов по-иному выражена в исторической сербистике. Весьма значимым фактором, как в диахроническом, так и в синхронном аспектах, следует признать исключительную ее ориентацию на модель литературного сербского языка, созданную гениальным самоучкой Вуком Караджичем в рамках парадигмы Романтизма. Примечательно, что и сегодня, двести с лишним лет спустя, модель эта в сербистике (и Сербии) принимается как аксиома, а любые другие модели литературных (стандартных) языков – как заведомо неправильные, худшие в сравнении с моделью Караджича. Это еще более примечательно, если учесть, что практически ни один из современных славянских языковых стандартов не был сформирован по модели, предложенной Вуком, осуществленной им и его последователями на материале сербского языка и легшей в основу несколько более позднего общего сербохорватского (хорватско-сербского) языкового стандарта. Одним из последствий этого является исключительно отрицательное отношение в исторической сербистике к т. н. *славяносербской* культурно-языковой традиции, граничащее с ее стигматизацией. При этом такое отрицательное отношение не обосновывается, а славяносербская эпоха остается и сегодня практически неизученной. А ведь эта своеобразная культурная и языковая модель, созданная сербами, бежавшими от турецкого гнета на австрийские земли, просуществовала – и весьма успешно – практически целый век (от 1760-х до 1850-х гг.).

Глорификация модели Вука приводит и к другим, методологически проблематичным тенденциям и явлениям. В то время, как изучение собственно цксл., сакральной письменности это затрагивает сравнительно мало, на подход к изучению светской письменности это оказывает прямое

влияние. В фокусе ее исследования практически всегда черты т. н. народного языка (при чем само это понятие не определяется) – преимущественно фонетические и морфологические. Таким образом имеет место методологически неоправданная априорная селекция параметров анализа, а сам анализ имеет точечный, эклектический характер. Если учесть еще и то, что сохранившийся текстовый корпус изучен и опубликован весьма неравномерно – относительно как временных, так и региональных и жанровых показателей (ср. Кречмер 2013), как и то, что при анализе практически не учитывается глобальный контекст Православной Славии, то состояние методологии изучения сербской письменной традиции нельзя признать удовлетворительным.

5 Некоторые методологические размышления

Мы считаем подход к письменной ситуации прошлого в рамках современных национальных языковых стандартов в целом методологически более чем спорным. Предлагаемая нами модель оперирует поэтому в глобальных рамках ареала т. н. *Православной Славии* как гомогенного культурного континуума, стабильного в течение многих веков. Концепция эта была предложена около 60 лет назад в основополагающих трудах Н. И. Толстого и Рикардо Пиккио (Толстой 1961, Picchio 1962). Не останавливаясь здесь далее на этой теме, приведем лишь наиболее значимые дистинктивные признаки Православной Славии, существенные для нашей модели анализа и ее методологического аппарата.

Одной из главных особенностей старой православной славянской культуры несомненно следует признать ее практически исключительно сакральный характер – что, помимо прочего, обусловило отсутствие в ней вплоть до Нового времени светских жанров. В Православной Славии эти жанры были представлены лишь в устной фольклорной культуре, подвергавшейся гонениям со стороны церкви и государства, особенно сильно у восточных славян. Сакральный характер письменной культуры, ее тесная связь с областью веры, обусловили ее стабильность во времени и пространстве на территории всего ареала Православной Славии – поскольку всякое изменение, по крайней мере, потенциально, могло рассматриваться как проявление ереси. Стабильным был в течение веков и ее жанровый репертуар – Толстой в данной

связи даже говорят о *каноне*. Им была сформулирована строго иерархически организованная модель этого канона, верхние ярусы которой занимают наиболее авторитетные в культурной парадигме Православной Славии жанры – литургика, патристика, агиография (Голстой 1988). Своеобразной была и языковая ситуация Православной Славии – *диглоссия*, т. е. особенная форма сбалансированного двуязычия (Ferguson 1959; Успенский 1983; ср. т. Kretschmer 1994). Обе ее языковые подсистемы имеют строго отдельные сферы применения (принцип *дополнительного функционального распределения*) и различный статус. Причем язык с более высоким статусом (*high variety*), как правило, есть и язык веры, церкви. Таким языком в Православной Славии был церковнославянский – в оппозиции к местным живым идиомам.¹

Если начало культурной парадигмы Православной Славии в ее регионах связано с принятием христианства по византийскому обряду, то конец ее в разных сегментах этого ареала наступает с большим временным отрывом и происходит по-разному. По ряду причин именно этот период представляется особенно значимым для исследования. Для восточнославянского региона его можно условно определить XVII – началом XVIII вв., для сербского концом XVII – началом XIX вв.

По ряду причин мы считаем метод моделирования наиболее плодотворным при исследовании старой письменности и ее языка. Особенно если они рассматриваются как культурологическое целое в рамках соответствующего глобального культурно-исторического контекста. При разработке модели мы опирались на уже имеющиеся работы и концепции в интересующей здесь области – их, к сожалению, совсем немного. Это типологические модели славянских литературных (стандартных) языков Д. Брозовича (Brozović 1970) и Н. И. Толстого (Голстой 1985). И сегодня еще ими практически и ограничиваются исследования в данной области (ср. т. Kretschmer 1997). Это, далее, работы одного из лучших знатоков истории русской письменности А. В. Исаченко (Issatschenko 1975; 1980 и 1983). Сюда же следует безусловно отнести синтезирующий подход к истории Православной Славии и ее

¹ В восточнославянском регионе была представлена, видимо, даже *триглоссия* – в отличие от православного южнославянского пространства цксл. здесь не смог проникнуть в сферу деловой письменности. Как предполагают некоторые ученые, к моменту принятия христианства уже существовала стабильная восточнославянская традиция устного судопроизводства (*oral law*), возникшая, возможно, по образцу скандинавской (ср. Seemann 1982, 1983).

письменной культуры в блестящих трудах Н. И. Толстого (см. список литературы). Большое значение для наших исследований играла и играет несколько нами модифицированная уже упомянутая концепция *диглоссии*. Взгляды Успенского на нее получили дальнейшее освещение и развитие в работах Г. Хюттла(б)-Фольтер (см. список литературы) и В. М. Живова (Живов 1996). Своего рода синтез центральных тем и вопросов в данной области был предложен и нами (ср. Кречмер 1995).

В развитии методологической базы модели важная роль принадлежит также концепции *герменевтического круга познания* в понимании австрийского эпистемолога (гносеолога) В. Штегмюллера (Stegmüller 1975). Не останавливаясь здесь далее на ней, приводим лишь вкратце особо значимые для нашей модели ее положения:

- Принципиальная аппроксимативность познания языка.
- Эксплицитное включение интроспекции исследователя в анализ.
- «Круговой» (скорее даже «спиральный») метод исследования: формулировка предположений (рабочей гипотезы) на основании уже имеющихся знаний и интроспекции исследователя; затем эмпирическая их проверка на корпусе; на базе этого соответствующая модификация модели; вновь эмпирическая проверка и т. д. – концентрические «круги познания», все более приближающие нас к объекту исследования.

К центральным методологическим постулатам нашей модели относятся и следующие:

- Отказ от априорной селекции как относительно объекта, т. е. анализируемого текстового корпуса, так и параметров анализа.
- Метод сплошной дескрипции корпуса в первичной стадии исследования. Как известно, в методологическом отношении различаются модели различных уровней – *дескриптивные, экспланативные, прогностические*. Язык представляет собой особо сложный объект для исследования, поскольку является одновременно и инструментом познания. Поэтому действительно реальным и

- адекватным на начальной стадии исследования мы считаем достижение только дескриптивного уровня.
- Исследование достандартных форм языка затрудняется отсутствием в эти периоды кодифицированной нормы. Как возможное решение проблемы мы предлагаем подход от нормы *авторитетного текста*, сформулированный российским медиевистом и библеистом А. А. Алексеевым (Алексеев 1987). Главным механизмом стабилизации и традирования нормы в достандартные, докодификационные эпохи он считает норму, представленную в наиболее в данный период у данного социума авторитетных текстов.
 - Непосредственным предметом исследования является конкретный *текст* со всеми его характеристиками, не только языковыми. Письменные манифестации языка по сути своей всегда представляют собой явления надлингвистические. История письменности – «внешняя» история языка, в значительной степени детерминируемая глобальным социокультурным контекстом. Поэтому для ее исследования только лингвистических методов недостаточно. В соответствии с этим модель является многоуровневой и содержит лингвистическую, текстологическую (текстуальную), экстралингвистическую и этнолингвистическую (лингвокультурную) компоненты.

Лингвистическая составляющая базируется на принципе сплошной дескрипции материала на всех языковых уровнях. Исследования показывают, однако, что определенные языковые системы, прежде всего, лексика и синтаксис, являются, видимо, особо значимыми для исследования (ср. Hüttl-Worth 1978).

Текстологическая составляющая многогранна и объединяет в себе параметры стилистики, собственно текстологии (включая медиевистическую) и лингвистики текста. Границы между ней и языковой составляющей соответственно размыты. В настоящий момент можно выделить следующие ее параметры: структурный, интенциональный, жанровый (системное место данного жанра в данную эпоху / данном регионе), стилистический.

Экстралингвистическая составляющая представлена на данном этапе преимущественно социолингвистическими параметрами. Наиболее важные из них – *автор* (его биографический контекст: происхождение, образование, культурная и языковая позиция; его творчество: интенциональность, жанровый состав, язык и стиль) и *рецептивный* параметр (восприятие текста и его интенциональности современниками и последующими поколениями; его влияние на культурно-языковой контекст).

6 О текстовом корпусе

Модель анализа поступательно применяется и проверяется на текстовых корпусах, до сих пор слабо или практически неизученных, а именно на «Славяносербских хрониках» Джорджа Бранковича (ок. 1645–1711 г.); на частной переписке Московской Руси (1603–1731 гг.) и на т. н. славяносербской письменности (ок. 1760 – ок. 1850 гг.). Представим их вкратце.

«Славяносербские хроники» были созданы в конце XVII – первые годы XVIII в. Единственная их сохранившаяся рукопись (протограф), содержащая около 2500 страниц, хранится в библиотеке Сербского патриархата в Белграде. Из этого периода сохранилось очень мало светских сербских текстов, жанрового аналога этот текст из данной эпохи не имеет. Напротив, он сам стал образцом для сербской историографии XVIII в.

Корпус частной русской переписки поздней Московской Руси содержит более 1000 писем с весьма широким социальным и региональным диапазоном. Частная корреспонденция представляет собой весьма значимый источник как для реконструкции языкового узуса эпохи, так и для реконструкции ее жизненного контекста, сознания и мировосприятия – поскольку речь идет о неофициальной письменности, не предназначенной для посторонних глаз.

Славяносербскую письменность создали сербы, бежавшие в конце XVII века от турецких репрессий на земли империи Габсбургов. Здесь они веками находились в постоянной контактной ситуации с иноязычным, иноконфессиональным и инокультурным доминантным большинством и с культурной парадигмой Западной Европы. Этот очень крупный корпус с

широким диапазоном жанров и функциональных стилей обработан и изучен пока лишь выборочно.

7 Вместо заключения

Представим в дальнейшем некоторые результаты наших исследований. Подход от текста как целостного объекта исследования и метод сплошной дескрипции, охватывающей все языковые уровни, позволяют получить адекватный материал для реконструкции как языковой ситуации в конкретный период в конкретном регионе (жанре), так и динамики ее развития. Так, исследование текстов конечного периода старой Православной Славии показало существенную дифференциацию внутри этого ареала относительно как восточнославянского, так и сербского его регионов. Нам удалось выделить два культурных архетипа, которые условно можно обозначить как: (1) *материковый* и (2) *островной*. К первому можно отнести культуры домонгольской Восточной Славии, дотурецкой Сербии, Московской Руси; в определенной степени также культуру сербов под турецкой властью. К *островному* типу можно отнести культуру восточных славян в Великом княжестве Литовском и Речи Посполитой в XIII–XVIII вв. И культуру сербов на австрийских землях в XVIII–XIX вв.

В ходе исследования мы не раз сталкивались с тем, какую интересную информацию содержат в себе старые тексты об эпохах, в которые они были написаны, о людях и их восприятии себя и мира. Этот этнолингвистический и культурологический исследовательский потенциал старой письменности пока не оценен по достоинству в исторической славистике. Примером редкого исключения из этого правила является блестящая зарисовка В. Н. Топорова, чья тема обозначена уже самим ее названием: «Московские люди XVII века (к злобе дня)» (Топоров 1993). Метод, в ней предложенный, представляется нам весьма плодотворным. В нескольких своих работах мы уже применили его на определенных корпусах (ср. Kretschmer 2009, Кречмер 2009, 2012, 2018). В результате были получены интересные данные, позволяющие пластично воссоздавать мировосприятие и жизненный контекст («микромир») данных регионов и эпох Православной Славии. А также существенные различия внутри этого ареала в зависимости от времени и пространства. Такие различия очень заметны, например, при сравнении поздней Московской Руси (XVII –

ранний XVIII вв.) и сербских земель того же периода. Так, жизненный контекст в Московской Руси фокусирован практически исключительно на *микромир* – жизненный контекст отдельной семьи (рода). Интерес же к событиям *макромира*, к судьбам государства, мира практически не представлен. Как, впрочем, и эмоциональный и/или интеллектуальный аспекты. Причем это относится практически ко всем слоям русского общества и даже к личностям, активно участвовавшим в русской политике – как, например, князь В. В. Голицын, боярин Стрешнев и др. Конечно, эти данные получены на специфическом корпусе – частной переписке. Однако, ведь именно здесь, в этом сугубо неформальном, непубличном жанре наиболее достоверно отражается мировоззренческая парадигма русского человека предпетровского и раннего Петровского времени. Между тем, в «Славяносербских хрониках», созданных на рубеже XVII–XVIII вв., перед нами предстает православный серб, получивший традиционное для Православной Славии образование – но хорошо знакомый и с Античностью, и с европейской и славянской историей, знающий несколько языков, весьма начитанный, интересующийся как историей прошлого, так и политическими событиями своего времени. И человек политически активный. Конечно, в методологическом отношении следовало бы сравнивать корпуса более близкие по параметрам. Но русского аналога историографическому труду автора «Славяносербских хроник» нет – и не могло быть, именно в силу различий в мировосприятии и в восприятии культуры и учености в этих регионах Православной Славии. А частной переписки с сербских территорий из этого времени не сохранилось.

Различия показывает и в целом сравнение текстового корпуса *материкового* и *островного* типов культур православного славянства, о которых говорилось несколько раньше. Таких сравнительных исследований, к сожалению, практически пока нет. Наша же собственная работа в данной области находится в самой начальной своей стадии, как и исследование *островных* культур в целом. В отношении культуры восточных славян в польско-литовском государстве (т. н. *Юго-Западной Руси*) исследовательская деятельность в последнее время, правда, усилилась – но отсутствует момент сравнения. Исследования проводятся раздельно и не координированно, в рамках исторической украинистики и белорусистики (историческая русистика в этом практически не участвует).

Главной целью данной работы было привлечь внимание к проблемам, вызванным дефицитами и неоднородностью методологии исследований нестандартного письменного наследия православного славянства, чья старая культура существенно отличается от культуры как неправославного славянства (*Slavia Romana / Latina*), так и Западной Европы и требует поэтому разработки собственной, адекватной объекту исследования методологии. Надеемся, что это нам, хотя бы частично, удалось – хотя немало вопросов и проблем данной исследовательской области все еще ждут своей очереди.

Литература

- Анатолий А. АЛЕКСЕЕВ, 1987: Пути стабилизации языковой нормы в России XI–XVI вв. *Вопросы языкознания* 2, 34–46.
- Виктор М. ЖИВОВ, 1996: *Язык и культура в России XVIII века*. Москва.
- Анна КРЕЧМЕР, 1995: Актуальные вопросы истории русского литературного языка. *Вопросы языкознания* 6, 96–123.
- Анна КРЕЧМЕР, 2009: Человек и социум на Руси XVII–XVIII вв. С. М. Толстая и др. (ред.), *Категория родства в языке и культуре*. Москва. 36–56.
- Анна КРЕЧМЕР, 2012: Картина мира Православной Славии накануне Нового времени (на русском и сербском материале). Е. А. Березович и др. (ред.). *Этнолингвистика. Ономастика. Этимология*. Мат-лы II межд. науч. конференции. Екатеринбург, 8–10 сент. 2012 г. Екатеринбург. 29–30.
- Ана КРЕЧМЕР, 2013: О важности издавања црквенословенских споменика из завршног периода Православне Славije. *Miklosichiana Bicentennialia*. САНУ. Ур. Јасмина Грковић-Мејдор и др. Посебна издања, књ. DCLXXV, Одељење језика и књижевности књ. 58. Београд. 17–31.
- Анна КРЕЧМЕР, 2018: Макро- и микромир русского человека поздней Московской Руси (на материале частной переписки). Е. Н. Руденко, А. А. Кожина (ред.). *In honorem* (сборник статей к 90-летию А. Е. Супруна). Минск. 133–145.
- Никита И. ТОЛСТОЙ, 1961: К вопросу о древнеславянском языке как общем литературном языке южных и восточных славян. *Вопросы языкознания* 1, 52–66.
- Никита И. ТОЛСТОЙ, 1962: Роль древнеславянского литературного языка в истории русского, сербского и болгарского литературных языков в XVII–XVIII вв. Р. И. Аванесов, С. И. Котков (изд.). *Вопросы образования национальных языков*. Москва. 5–21.
- Никита И. ТОЛСТОЙ, 1963: Взаимоотношения локальных типов древнеславянского (литературного) языка позднего периода (2-я пол. XVI–XVII вв.). *Славянское языкознание*. V Межд. съезд славистов. Доклады советской делегации. Москва. 230–272.
- Никита И. ТОЛСТОЙ, 1978: Литературный язык у сербов в конце XVIII – начале XIX в. *Национальное возрождение и формирование славянских литературных языков*. Москва. 269–328.
- Никита И. ТОЛСТОЙ, 1979: Литературный язык у сербов в XVIII в. (до 1780 г.). *Славянское и балканское языкознание*. История литературных языков и письменность. Москва. 154–201.
- Никита И. ТОЛСТОЙ, 1985: Славянские литературные языки и их отношение к другим языковым идиомам (стратам) (опыт сравнительного рассмотрения). Н. И. Толстой, *Функциональная стратификация языка*. Москва. 9–24.
- Никита И. ТОЛСТОЙ, 1988: Отношение древнесербского книжного языка к старославянскому языку. Н. И. Толстой, *История и структура славянских литературных языков*. Москва. 164–173.
- Владимир Н. ТОПОРОВ, 1993: Московские люди XVII в. (к злобе дня). В. Н. Топоров (ред.). *Philologia Slavica* (к 70-летию академика Н. И. Толстого). Москва. 191–219.

- Борис А. УСПЕНСКИЙ, 1983: *Языковая ситуация Киевской Руси и ее значение для истории русского литературного языка*. IX Международный съезд славистов. Доклады. Москва.
- Герта ХЮТТЛ-ФОЛЬТЕР (G. HÜTTL-FOLTER), 1978: Диглоссия в Древней Руси. *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 24, 108–123.
- Герта ХЮТТЛ-ФОЛЬТЕР (G. HÜTTL-FOLTER), 1982: Проблематика языкового наследия XVII века в русском литературном языке нового времени (XVIII в.). *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 28, 9–24.
- Герта ХЮТТЛ-ФОЛЬТЕР (G. HÜTTL-FOLTER), 1987: Языковая ситуация Петровской эпохи и возникновение русского литературного языка нового типа. *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 33, 7–21.
- Dalibor BROZOVIĆ, 1970: *Standardni jezik*. Zagreb.
- Charles FERGUSON, 1959: On Diglossia. *Word* 15, 325–359.
- Gerta HÜTTL-WORTH, 1978: *Zum Primat der Syntax bei historischen Untersuchungen des Russischen*. Studia Linguistica Alexandro Vasiliū filio Issatschenko a collegis amicisque oblata. Lisse. 187–190.
- Alexander ISSATSCHENKO, 1975: *Mythen und Tatsachen über die Entstehung der russischen Literatursprache*. Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse. Sitzungsberichte, 298. Bd., 5. Abhandlung. Wien.
- Alexander ISSATSCHENKO, 1980: *Geschichte der russischen Sprache*. Bd. 1. Heidelberg.
- Alexander ISSATSCHENKO, 1983: *Geschichte der russischen Sprache*. Bd. 2. Heidelberg.
- Anna KRETSCHMER, 1986: *Zur Diskussion um den Ursprung des russischen „literaturnyj jazyk“* (seit Ende der 50er Jahre). Bochumer Slavistische Beiträge 8. Hagen.
- Anna KRETSCHMER, 1994: Und noch einmal zur Diglossie. *Wiener Slavistischer Almanach* 33, 181–195.
- Anna KRETSCHMER, 1997: Problemi tipologije slovenskih standardnih jezika. *Prvi Hrvatski Slavistički kongres*. T. I. Zagreb. 289–296.
- Anna KRETSCHMER, 2009: Человек за письмом (русский человек Петровского времени в частной переписке). Juliane Besters-Dilger, Fedor B. Poljakov (Hg.), *Die russische Sprache und Literatur im 18. Jahrhundert: Tradition und Innovation – Русский язык и литература в XVIII веке: традиция и инновация* (Gedenkschrift für G. Hüttl-Folter). Русская культура в Европе – Russian Culture in Europe 5. Frankfurt/M. u. a. O. 267–287.
- Riccardo PICCHIO, 1962: Die historisch-philologische Bedeutung der kirchenslavischen Tradition. *Welt der Slaven* VII, 1–27.
- Karl-Dieter SEEMANN, 1982: Loquendum est russice & scribendum est slavonice. *Russia Medievalis* V, 103–136.
- Karl-Dieter SEEMANN, 1983: Die „Diglossie“ und die Systeme der sprachlichen Kommunikation im alten Rußland. *Slavistische Forschungen* 40. Slavistische Studien zum IX Internationalen Slavistenkongreß in Kiev. Köln, Wien. 553–561.
- Wolfgang STEGMÜLLER, 1975: *Der sogenannte Zirkel des Verstehens*. Darmstadt. 63–88.

Methodological Aspects of the Research of Prestandard Literary Languages (Based on the *Slavia Orthodoxa* Theory)

This paper is based on the theory of the so-called *Slavia Orthodoxa* area proposed in about 1960 by two important researchers of the Old Slavia area, Nikita I. Tolstoy and Riccardo Picchio. With this term, they denote an homogeneous area (as far as written culture is concerned). This area has existed for many centuries. Its culture differs significantly from both non-orthodox Slavic cultures and those of the Western Europe. In this paper, we propose a model for analysis of the older literature in the later Slavia Orthodoxa period. Our approach is text focused – the subject of the analysis is the concrete text with all its features, language and nonlinguistic components. This pre-standard period of the language development of that area (e.g., XVII–XVIII cent.) is still poorly explored. Consequently, the model

contains different levels and deals with linguistic components, as well as textological, linguocultural and sociolinguistic parameters.

Another main focus of this paper is a typological approach to the area of Slavia Orthodoxa. The investigations of that area were (and are) mainly focused on its homogeneity, as well its diversity from non-orthodox Slavic as non-Slavic European cultures. But within Slavia Orthodoxa, different subtypes of culture are evident – especially in its last period. Two main types of culture inside of the later Slavia Orthodoxa area can be divided. They can be preliminary noted by the terms *mainland* and *island* types. This latter is well represented in two regions. The first example of this type is the east slavonic culture of the Grand duchy of Lithuania (resp. The Kingdom of Poland). These east slavonic and orthodox areas belonged to the west European and catholic states for many centuries. The other example of the *island* subtype represents the so-called *slavo-serbian* culture, created by the Serbs in the Austrian Empire in about 1760. Additionally, these Serbs were, for a very long time, a linguistic, ethnic, cultural – and confessional – minority in a strong catholic west European state.

The differences between these two main types are shown on the text corpus here that represent three different regions of Slavia Orthodoxa. They are:

- Private correspondence of the later Moscow Russia period – this corpus contains more than 1000 letters from the early Romanov time, as well the reign of Peter the Great (the earliest letter was written in 1603, the last one in 1731).
- The “Slavo-serbian Chronicles,” which were written in about 1700 by an Austrian Serb, G. Branković (about 1645–1711).
- The so-called slavo-serbian (these terms are not synonyms, but homonyms) literature which was developed by the Serbs in Austria and existed for about a century (about 1760 – about 1850).

МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК НАСПРЕМА БУГАРСКИОТ И СРПСКИОТ ВО ДЕЛАТА НА РЕЦИНАЛД ДЕ БРЕЈ И ХОРАС ЛАНТ

АЛЕКСАНДРА ЃУРКОВА

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, Институт за македонски јазик
„Крсте Мисирков“, Скопје, РС Македонија, aleksandrag@imj.ukim.edu.mk

Апстракт Во истражувањата на македонските дијалекти, како и на македонскиот стандарден јазик, важна улога имаат споредбените проучувања односно земањето предвид на разликувачките јазични црти. Хорас Лант (1952) и Рециналд Де Бреј (1951) во своите граматика со особено внимание се осврнуваат кон специфичностите на македонскиот јазик и оние особености по кои се разликува, како и оние кои се заеднички со другите јужнословенски јазици, а предвид се зема и прашањето за македонската азбука. Во тој поглед, се прави и паралела со некои погледи и коментари во граматика на македонскиот јазик на Бернштејн (1949). Предвид се земени фонетско-фонолошките особености, морфолошките особености и некои правописни прашања (фонетскиот принцип, буквата ј и сл.). Дополнително се задржуваме и на споредбените аспекти во врска со удвојувањето на објектот во бугарскиот и македонскиот јазик.

Клучни зборови:

македонски јазик,
македонска азбука,
јазична
стандарнизација,
српски јазик,
бугарски јазик

MACEDONIAN LANGUAGE VERSUS BULGARIAN AND SERBIAN IN MACEDONIAN GRAMMARS BY REGINALD DE BRAY AND HORACE LUNT

ALEKSANDRA GJURKOVA

St. Cyril and Methodius University in Skopje, Institute of Macedonian Language "Krstev Misirkov", Skopje, N. Macedonia, aleksandrag@imj.ukim.edu.mk

Abstract Contrastive linguistic analysis has an important role in the research of Macedonian dialects and Macedonian Standard language. In Macedonian grammars, Horace Lunt (1952) and Reginald De Bray (1951) consider the specific features of Macedonian, as well as the features by which Macedonian is similar and different from Bulgarian and Serbian. In this regard, in our analysis, we make a parallel with the Macedonian grammar by Samuil Bernstein (1949), who pointed out some specificities regarding Macedonian phonology, morphology, its alphabet, etc. In our review, we focus on the phonological and morphological features, the accent, and some Balkan features characteristic for the Macedonian language.

Keywords:

Macedonian
language,
Macedonian
alphabet,
language
standardisation,
Serbian language,
Bulgarian language

1 Увод

Во истражувањата на македонските дијалекти, како и на македонскиот стандарден јазик, важна улога имаат споредбените проучувања односно земањето предвид на разликувачките јазични црти. Во процесот на стандардизацијата на македонскиот јазик и на македонската азбука биле особено актуелни овие теми, што може да се проучи и преку материјалите од работата на јазичните комисији во 1944 и 1945 год. (Ристески 1988, Ристески 2000). Со работата на Првата јазична комисија во 1944 за стандардизација на македонскиот јазик е поврзан ангажманот на рускиот славист Самуил Бернштејн, којшто бил поканет по иницијатива на Димитар Влахов, македонски политичар кој живеел во прогонство во Москва. Влахов побарал Бернштејн како специјалист по јужна славистика, да ги изнесе своите ставови во врска со начинот на кодифицирање на македонскиот литературен јазик, што Бернштејн го сторил на 11.09.1944 год. (Бернштејн 2002 сп. Номачи 2019: 88). Познато е дека Бернштејн напишал и граматика насловена како „Очерк македонскогo литературногo јазика“ („Преглед на македонскиот литературен јазик“ 1949), која е пронајдена од М. Номачи (2019) во Градскиот архив на Москва, и тоа во три верзии, за што Номачи најавува критичко издание заедно со В. Фридман.

Првата научна граматика на македонскиот јазик е напишана од Хорас Лант (Lunt, “A Grammar of the Macedonian Literary Language” 1952) и секако, има посебно значење за научните поставки на македонистиката. Реџиналд де Бреј (De Bray 1951) го вклучува описот на македонскиот јазик во „Водичот за словенски јазици“ (“Guide to the Slavonic Languages”), направен врз основа на првата граматика на македонскиот јазик од Круме Кепески (1946), насловена како „Грамматика на македонскиот литературен јазик за училиштата за средно образование“. Лант и Де Бреј со особено внимание се осврнуваат кон специфичностите на македонскиот јазик во однос на другите словенски јазици: оние особености по кои се разликува, како и оние кои се заеднички со другите јужнословенски јазици, а предвид се зема и прашањето за македонската азбука. Во тој поглед, правиме и споредба со некои погледи во споменатата граматика на Бернштејн. Предвид се земени фонетско-фонолошките особености, морфолошките и морфо-синтаксичките особености (губење на деклинацијата, тројниот член, системот на глаголските

форми, замената на инфинитивот со *da*-конструкција, удвојувањето на објектот и др.) и некои правописни прашања (фонетскиот принцип, буквата *j* и сл.). Преку анализата на споменатите особености на македонскиот јазик имаме за цел да ги утврдиме главните лингвистички теми поврзани со контрастивното изучување на македонскиот јазик во однос на српскиот и бугарскиот јазик. Сето ова има свое значење од перспектива на проучувањето на дијалектните разликувачки особености на македонскиот, како и од аспект на стандардизацијата на македонскиот јазик и на македонскиот правопис.

2 Кон дијалектната основа на кодификацијата на македонскиот јазик

Во приложениот текст на „Преглед на македонскиот литературен јазик“ од С. Бернштејн (1949) се издвојуваат две основни поставки за кодификација на македонскиот литературен јазик: прво, за дијалектната основа – централното наречје (Битола-Порече-Прилеп) е единствениот соодветен кандидат за основа на литературниот јазик, кој треба да содржи елементи од западните говори, бидејќи се поврзани со литературната варијанта на Климент Охридски; и второ, во однос на правописот, да се избере фонетско-морфолошкиот принцип. Притоа, треба да се спомене дека Бернштејн се изјаснил дека препорачува да се избегне скопскиот говор поради српското влијание и да се избегнат источните дијалекти, како поблиски до бугарскиот, а инаку уште во статијата од 1938 ја потенцира посебноста на македонските дијалекти: „И покрај значајната дијалектна разновидност, македонските дијалекти претставуваат единство и значително се разликуваат од јазиците на Тракија, Родоите, Мизија и Балканот.“

Бернштејн, инаку, дал и неколку свои гледишта околу решенијата за: употреба на буквата *j* во македонскиот, за спроведувањето на фонетскиот принцип во правописот, за бележењето на секундарно деривираното *j* во *-јне*: *бафајне*, *приготвејнето*, за глаголската форма во 3 лице сегашно време итн. Треба да се напомене дека овие гледишта Бернштејн ги изнесува со споредбени аспекти во однос на српскиот и бугарскиот јазик.

Во делот посветен на македонскиот јазик во книгата „Водич за словенските јазици“, Реџиналд де Бреј (1951) откако прави историски преглед за македонскиот народ, се осврнува кон најраните сведоштва за македонскиот јазик и за македонските дијалекти како на пр. во Четиријазичникот на Даниил, потоа кај авторите од 19 век Ј. Крчовски, К. Пејчиновиќ, Р. Жинзифов, Гр. Прличев, М. Цепенков и др. Натаму, се осврнува и на литературата и јазикот меѓу двете светски војни и на авторите: В. Иљоски, А. Панов, Р. Крле, В. Чернодрински, како и на (тогаш) современите автори К. Неделковски, В. Марковски, Бл. Конески и др. Хорас Лант (1952) во воведот се осврнува на неговата соработка со Бл. Конески, Р. Угринова, Кр. Тошев и други за време на неговиот престој во Македонија во 1951 год. Лант (1952) го определува македонскиот јазик како јужнословенски и балкански јазик, во тесна поврзаност со бугарскиот и српскохрватскиот. Словенските јазици на Балканскиот Полуостров, според Лант, може да се поделат врз основа на една многу стара црта: на исток – големиот и малиот *ѣ* различно се вокализирале, а на запад – се совпаднале. Авторот укажува дека врз основа на источните јужнословенски дијалекти бил создаден првиот литературен јазик за сите Словени, а дава и историски преглед на условите во кои живееле Македонците низ вековите.

3 За азбуката, гласовниот систем и правописот – споредби

Тука се задржуваме на неколку поттеми во македонската граматика на кои се осврнуваат Де Бреј и Лант. Прво, во однос на македонската азбука Де Бреј наведува дека таа не се разликува од српската кирилица, освен што на српските *ћ* и *ђ* им одговараат меките гутурални *ќ* и *ѓ* во македонскиот. Македонската азбука ја содржи и буквата *ѕ* за означување на оваа карактеристична фонема. Во однос на правописот, Де Бреј наведува дека е фонетски, како и во српскиот, а се разликува по тоа што во македонскиот има асимилација според звучноста и обезвучување на крајните звучни консонанти, кое не се обележува (на пр. леб, град и сл.). Лант наведува дека македонската азбука се состои од 31 буква, а секоја од нив се однесува на една соодветна фонема и според него, македонската азбука е адаптација на српската кирилица.

Компаративно треба да се имаат предвид размислувањата на Бернштејн (сп. Номачи 2019) по ова прашање. Во ракописот „Осврт кон македонскиот литературен јазик“ тој се осврнува кон следниве прашања: во врска со буквата *j* смета дека нејзиното воведување е неоправдано во македонската азбука, бидејќи го нарушува внатрешното единство на словенската азбука; и, додека во српскиот со иновацијата на Вук Караџиќ со употреба на *j* веќе би било ирационално да се воведат буквите *ja* (ја) и *ju* (ју), Бернштејн за македонскиот смета дека во тој поглед треба да се следи примерот на руската и бугарската азбука. Понатаму, две белешки на Бернштејн во однос на фонологијата и морфологијата. Бернштејн реагира и во однос на секундарното деривирано *j* пред *n* во централните дијалекти: посочува на тоа дека писателите го обележувале со употреба на лексеми како: *камејната*, *приготвејнето*, *барајне*, форми кои се користат и од Мисирков во списанието Вардар. Авторот смета дека прифаќањето или отфрлањето на оваа јазична особеност можело да се направи само преку дијалектно истражување. Според Бл. Конески (1983) во „Историската фонологија“, овој образец се наоѓа во западните дијалекти (Прилеп, Битола, Преспа и Охрид) и во долновардарските говори, а истакнува дека дериватите на -ње се користат пошироко од помладите генерации.; Бернштејн дал коментар и во врска со глаголската форма за 3 л. еднина презент: тој смета дека наставката -т треба да се сочува во 3 л. едн.: *бегат*, *носит*, *ниет* итн., имајќи ја предвид широката употреба во македонските дијалекти, со што тие се разликуваат од другите јужнословенски дијалекти, како и од аспект на историјата на македонскиот јазик. Оваа карактеристика, според авторот, е поврзана и со формата на постпозитивниот член, односно дијалектите каде се користи наставката -т во 3 л.едн. имаат тенденција за постпозитивен член -т во машки род едн. Бернштејн смета дека со испуштање на наставката -т во 3 л. едн. презент, а со задржување на членот -т, -от, се нарушува една карактеристика на македонските дијалекти и се воспоставува вештачки сооднос меѓу овие две форми. Сепак, во однос на ова, треба да се има предвид дека наставката -т не се задржува во сите западни дијалекти, додека во централните говори се губи, на пр. велешки: *тој кутује*; наспрема членот: *на царот керки* (примери од Reiter 1967).

3.1 Споредби на македонскиот јазик со бугарскиот и српскиот јазик; разликувачки и заеднички црти со словенските јазици

При споредувањето на македонскиот со другите словенски јазици, кај Де Бреј се наведуваат јазичните црти кои се карактеристични за македонскиот стандард:

1. носовката **ж** (он) дава *a* во поголемиот дел случаи (рака, пат), но има и исклучоци кога дава *y*, како: *куќа, суд, круг, мудар* и др.;
2. групите *tj, kěj, dj* даваат *ќ* и *ѓ*: свеќа, меѓа, ноќ.;
3. старословенскиот **Ѣ** (јат) дава *e*: *место, век, дело*;
4. акцентот е фиксиран на третиот слог од крајот на зборот;
5. употреба на троен определен член;
6. регуларна употреба на удвоениот објект кај личните и прашалните заменки и со именка (балканизам) (на пр.: *Него го носам; Нему му реков; Ти ја давам книгата*);
7. проширување на завршокот -ам во 1 л. еднина презент за глаголите од сите групи;
8. употреба на перфект со има+пасивен минат партицип, на пр.: *имам работено, имам одено*, како еден од балканизмите;
9. употреба на *ќе* со сегашно време од свршени и несвршени глаголи за футур (балканизам);
10. употреба на *ќе* со имперфект или со сложено минато време (неопределено минато) за изразување нереализирано дејство во минатото: *ќе беше, ќе одел*.

Како заеднички црти меѓу македонскиот и другите јужнословенски јазици се издвојуваат: 1. општословенскиот **А** (ен) дава *e*: *месо, пет*; 2. општословенското **ы** (јери) дава *i*: *син, ти*; 3. мекото *р* затврдува во изговорот; 4. општословенското **kv** дава *цв*: *цвет*; 5. општословенското вокално *л* дава *ол*: *валк, долг* итн.

Кога станува збор за споредбата на македонскиот јазик со српскиот односно хрватскиот (кај Де Бреј српскохрватски), се издвојуваат следните заеднички црти: 1. јасен изговор на сите вокали без оглед дали се акцентирани или не се; 2. губење на *x*; 3. замена на *ч* со *џ* пред вокално *р*, на пр.: *џрн, џрвен, џрв*; 4. зачувување на вокалното *р* (го има и во словенечкиот, чешкиот и словачкиот); и 5. глаголската именка на -ње: *пишување, одење* (се употребува и во словенечкиот, полскиот, лужичкиот).

Во споредбата на македонскиот и бугарскиот јазик кај Де Бреј се издвојуваат следниве заеднички црти: 1. општословенското (је) дава *e: ezero, eden*; 2. деklinацијата се губи; 3. компаративот се оформува со префиксот по-; 4. сочувани се аористот и имперфектот; 5. инфинитивот се заменува со *да*-конструкција; 6. се генерализира наставката -ат за 3 л. множина презент за сите глаголки групи: *читаат, викаат, идат*; и 7. се јавуваат нови сложени времиња.

Според Хорас Лант, бугарскиот и македонскиот јазик спаѓаат во источната балканскословенска група и ги имаат следниве заеднички црти: 1. различни вокализации на големиот и малиот ер (во македонскиот *ѝ/ѝ* и *ѝ/ѝ*, додека во северонсточните бугарски дијалекти големиот ер дава *o* само во суфикси); 2. губење на деklinацијата; 3. употреба на префикси за оформување компаратив и суперлатив кај придавките и прилозите (балканизам); 4. губење на инфинитивот (балканизам) и 5. развиток на постпозитивниот определен член (балканизам).

Х. Лант издвојува и неколку разликувачки јазични црти на македонскиот јазик: 1. македонскиот акцент кој паѓа на третиот слог од крајот на зборот е единствен и македонскиот стандард се разликува во тој однос од бугарскиот, каде што акцентот тежнее кон крајот на зборот; 2. наставката -ам во 1 л. единина презент се употребува кај сите глаголи; 3. во македонскиот се употребува *има*-конструкцијата; 4. единствено во македонскиот јазик задолжително се употребуваат кусите личнозаменски форми во удвојувањето на определениот директен и индиректен објект; во бугарскиот јазик удвојувањето на објектот се користи како емфаза; и 5. само во македонскиот јазик се употребуваат три низи од членските морфеми, кои сепак ги има и во некои соседни српски и бугарски дијалекти.

3 Кон *има*-конструкцијата

Х. Лант во врска со *има/нема*-конструкциите наведува дека тие означуваат „продолжителна состојба“ и дека се сите граматички категории изразени со помошниот глагол, освен рефлексивноста и терминативноста. Лант ја одбележува екстензивната дискусија во стручната литература¹ во врска со оваа

¹ На пр.: V. Havránek, 1936: Romanský typ perfekta *factum habeo* a **casus habeo* v makedonských dialektch. *Mélanges P.M. Naškovec*. Brno. 147-156.; Види: *II научна дискусија* (Охрид, 19-21.8.1975), Скопје, 1983: А. Корончевски ја проучува како балканизам, 3. Тополињска се осврнува на двојното потекло на *има*-конструкцијата, додека Р. Усикова се задржува на нејзиното место во глаголкиот систем.

конструкција, особено во однос на нејзиното потекло т.е. романскиот тип на перфект. Со посебно внимание Лант нагласува дека *има*-конструкцијата е најраспространета и најпродуктивна во македонскиот јазик и дека таа скоро во целост го зазела резултативното значење, кое историски се сврзува со глаголската л-форма (л-партицип), и на таков начин овозможува глаголските л-форми да се употребуваат за незасведочени дејства. Оваа ситуација е одбележана од Лант како процес којшто е во развиток, така што во случаите кога л-формата не означува незасведочено дејство, тогаш може да биде заменета со *има*-конструкција. Кај Бл. Конески (1981) во Граматиката се наведува дека со оваа конструкција се утврдува еден момент, без разлика дали е тоа моментот на соопштувањето или некој друг минат или иден момент – до кој се сведува извршеноста на едно дејство или претпоставка за неговото извршување. Наспрема ова, Бл. Конески ги поставува времињата оформени со л-формата кои изразуваат прекажано дејство. Заменувањето на овие две глаголски форми е можно во случаите кога минатото неопределено време се употребува со основното значење на временски нефиксирано минато дејство, на пример сп.: *Се немаме видено две години, Не сме се виделе две години*. Од историски аспект, нагласува Конески (1981), значајно е тоа што *има*-конструкцијата се развила од споеви во кои глаголската придавка ги чува своите граматички особености и се согласува по род и број со именката на која се однесува, на пример: *Во Сер имало убиен и еден српски цар, кога се биле Срби и Грци* (Цепенков); *Во тој гроб имало некој дервиш закопан* (Цепенков). Во славистиката и во македонистиката почнувајќи од почетокот на 20-тиот век, како што наведува Збигњев Голомб (1983: 1), се проучува *има*-конструкцијата, особено и во однос со другите балкански јазици, како на пр. кај Селишчев, Облак, Малецки, Мазон и Вајан и др. Голомб (1970, 1983) ја проучува *има*-конструкцијата споредбено во македонскиот и во влашкиот јазик. Исто така, *има*-конструкцијата се изучува и во рамките на македонската уметничка литература, во фолклорот, во македонската народна поезија, во врска со местото на клитиките кај: Р. Паноска, Т. Димитровски, Вл. Пјанка, Бл. Корубин (в. *II научна дискусија*, Охрид, 19–21.8.1975, Скопје, 1983) итн. Кај Сн. Велковска (1998) се проучува *има*-конструкцијата во рамките на изразувањето на резултативноста во македонскиот јазик. Кај В. Фридман (1990) кој ги зема споредбено *сум* и *има*-конструкциите, се одбележува дека резултативноста е најважната категорија што го разликува стариот перфект (минато неопределеното време) од новиот перфект односно формата со *има* и дека оваа разлика е очигледна за двете

сериј на форми; според Фридман таа разлика најјасно се гледа преку споредбата на двете предминати времиња – бепе видел наспрема имаше видено.

Во однос на бугарскиот јазик, кај В. Георгиев (1957) се наведува дека конструкцијата се јавува главно во разговорниот јазик и ја смета како појава во проникнување и во развиток, со тоа што глаголот *има* сè уште не е сосема оформен како помошен глагол, а во врска со глаголската придавка смета дека се чувствува како посврзана со објектот отколку со глаголот. Георгиев го изразува мислењето дека оваа конструкција се јавува под дејство на внатрешните закони во јазикот. Дејанова (1970), пак, наведува дека ова образување во македонскиот јазик е под влијание на ароманскиот, додека нејзината употреба во тракиските дијалекти е дојдена под грчко влијание. Кај Маслов (1983) се одбележува дека во македонскиот јазик *има*-конструкцијата како перфект од посесивен тип се образува од свршени и несвршени глаголи, со преодно и непреодно значење, а истакнува и дека се среќаваат паралелни образувања на перфект од посесивен и непосесивен тип од исти глаголи, како на пр.: *Имам дојдено / Јас сум дојден*.

4 Споредби за удвојувањето на објектот – македонски и бугарски

Удвојувањето на објектот претставува една балканска карактеристика присутна во албанскиот, бугарскиот, грчкиот, македонскиот и романскиот јазик, а се среќава и во некои периферни говори на српскиот и хрватскиот јазик, додека поширок развој има во албанскиот и во македонскиот јазик (Демирај 1994, Илиевски 1988). Обемот на употреба на удвојувањето на објектот во македонскиот и во бугарскиот јазик се разликува. Како што може да се види од стручната литература, на пр. кај Селишчев (1918) се наведува дека удвојувањето на директниот и индиректниот објект е „вообичаена појава во говорите на Македонија... Оваа појава е поретка во Источна Бугарија.“

Мирчев (1978) во „Историската граматика на бугарскиот јазик“ наведува дека удвојувањето на директниот и индиректниот објект е последица на губењето на деклинацијата и на употребата на падежните форми; го определува како типично за западните говори (*sic!*) и наведува дека во литературниот јазик се избегнува. Во историски контекст, Мирчев (1978) наведува пример од влахо-

бугарските грамоти со удвојување на личнозаменски форми: *тебе ти се случи та ходиш от руке до руке* (Мирчев 1978: 248). Наспрема ова, во Крнинскиот дамаскин, ракопис од 16 век пронајден во манастирот Крнино, Кичевско во Македонија, превод на Тезаурос од грчки од страна на Григориј епископ Пелагониски, се наоѓаат примери на удвојување на објектот со заменки и со лични имиња, на пр.: *мене ме имате* (73г), *јакоже ме видите мене* (117г), *где его погребосте Лазара* (63г), *помозы ми и мене рабоу твоемоу* (193г) и др. П. Илиевски (1972) во споредбата на македонскиот превод со средногорскиот превод (познат и како рилски превод) на дамаскиниот констатира дека во вториот не се јавуваат примери на удвојување на објектот ниту примери со постпозитивен член, што е присутно во Крнинскиот дамаскин. Илиевски примерите на удвојување на објектот во Крнинскиот дамаскин ги припишува на јазичниот контакт со влашкиот и албанскиот во југозападниот дијалектен ареал на Македонија.

Според Попов (1998), во разговорниот стил на бугарскиот и неретко во книжевниот јазик се употребува удвојувањето на објектот и е типично за народниот јазик, особено за западните говори (sic!). Неговата употреба, според Попов, ги засилува народните елементи на книжевната реч, а неговото ограничување се должи главно на преводите од јазици каде што удвојувањето не е познато, како на пример преводите од руски јазик. Овој автор исто така, ја истакнува функцијата што ја има удвојувањето на објектот за разбирање на реченицата, со оглед на слободниот збороред, со цел да се избегне двосмисленоста. Според Лопашов (1978: 28) удвојувањето на објектот во бугарскиот јазик има факултативен карактер, поретко се среќава отколку во македонскиот и се условува од глаголот. Удвојувањето на објектот се среќава со објекти изразени преку именки со определен член (или нечленувани именки еквивалентни на членуваните), со полни личнозаменски форми, показни и односни заменски форми. Полните личнозаменски форми се удвојуваат многу често во препозиција или постпозиција во однос на глаголот. Се одбележува фактот дека удвојувањето се среќава нерамномерно, зависно од глаголот, и Лопашов констатира дека со глаголи кои означуваат физички и психички дејства и состојби се употребува регуларно; најголемиот дел се безлични глаголи и изрази. Според Иванчев (1968), удвојувањето на заменските форми е неизбежно кога тие претставуваат експозиција, почетна или крајна; под експозиција, авторот ја подразбира актуелната или

комуникативната основа на реченицата, покажано преку примери како: *Него го вижда Иван*. Лопашов наведува дека полните заменски форми без логичен акцент не се удвојуваат секогаш, за што наведува и примери: *Него вече тя три години не беше виждала* (А. Страшимиров, сп. Лопашов 1978); *Нему не даваше сърце да помисли за някого, че е лош човек* (Т.Г. Влајков, сп. Лопашов 1978) итн. Полните заменски форми кои имаат функција на директен и индиректен објект, се однесуваат на експозицијата (дефинирана според Иванчев), меѓутоа според примерите се заклучува дека тие не се удвојуваат. Интересно е дека вакви случаи се јавуваат и во примери со безлични глаголи, на пр: *Нему се щеше да тури рѣка на тия пари* (Е. Пелин, сп. Лопашов 1978).

Во македонскиот јазик директниот објект се удвојува редовно кога е претставен од определена именска група – со членски морфеми, со показните заменки, или со сопствени имиња (примери: *Оваа книга ти ја подарувам; Ги поздравивме Марија и Јован* итн.). Редовно е удвојувањето и кога директниот објект е претставен со полна форма на личните заменки, со самостојно употребена показна замена, како и со релативна замена во рамките на зависна релативна дел-реченица (примери: *Него го сретнавме; Ова не можам да го разберам; Тоа што го кажуваше човекот беше вистина*). Се забележува удвојување на објектот и во случаи кога е тој неопределен, што упатува и на целосната граматикализација на оваа појава; се одбележуваат примери со *еден*: *Го пращуваат еден калуѓер, а тој има вели: Вака и вака*; и примери со неопределени заменски зборови т.е. со *некој*: *...гладот сигурно му ја заматил свеста и некои гласови ги претворил во слики* (примери сп. Минова-Ѓуркова 2011).

Удвојувањето на индиректниот објект е редовно, наспрема удвојувањето на директниот објект. Се удвојува кога е претставен од ИГ определена со членски морфеми, определена со показна замена, со сопствени имиња, со долги форми на личните заменки, со роднински имиња со клитички личнозаменски форми. ИГ со *еден* е вообичаено да се удвојуваат: *Му пристапи на едно навистина привлечно момче*. Кај неопределените ИГ со *некој* почесто е удвојувањето отколку неудвојувањето, на пример: *Немој да кажеш на некого од нашиве; Ова му го соопштил на некој свој пријател*. При употребата на општите и одречните заменки како индиректен објект се забележува колебање, на пр.: *На сите им додеваше; Никому лошо не му мислам; Никому нема да каже* (примери сп. Минова-Ѓуркова 2011).

Удвојувањето на индиректниот објект опфаќа и ИГ кои се генерично употребени, на пр.: *Јас потстанувам, како што му прилега на ученик кога одговара*; а се среќаваат и случаи на неудојување на индир. објект претставен со специфични неопределени ИГ, на пр.: *Тој предава на студенти*. (примери сп. Минова-Ѓуркова 2011).

Цихун (1968) во екстензивната анализа на заменските клитики во бугарскиот и македонскиот, во врска со степенот на делексикализација на кратките заменски форми и нивна граматикализација ги изнесува заклучоците дека:

1. во бугарскиот јазик заменските клитики имаат лексичко значење соодветно на она на долгите заменски форми во именски конструкции од типот: *книгата ми*, и со предлог: *врху му*; може да се употребени како делексикализирани елементи, на пр. во глаголски конструкции и со показни честници како: *ето го, ей го*. 2. во македонскиот јазик заменските клитики употребени во глаголски, именски конструкции и во конструкции од второстепен вид, на пример: *ја гледав отсутно неа, жена му, другар ми, ене го, оставајќи го*; се јавуваат како делексикализирани елементи односно целосно граматикализирани.

Интересен аспект во проучувањето на удвојувањето на објектот претставува компарирањето преку преводи. На пример, А. Минова-Ѓуркова (2019: 385-388) во споредбата на преводот на книгата „Фашизмот. Тоталитарната држава“ од Ж. Желев (1990) на македонски (прев. Б. Благоески, 1993) наведува неколку аспекти во истражувањето: номиналниот јазичен израз, употребата на пасивни конструкции, збороредот во именската група, удвојувањето на објектот и др. Во однос на удвојувањето, авторката констатира дека во македонскиот превод само на првите стотина страници се јавуваат над 400 примери со удвоен директен објект, од кои над 300 се со членувани именски групи; другите се со показни и релативни заменки, со сопствени имиња и др., а се среќава и пример со нечленувана именска група со бројна определба, на пример: *Седумдесет и осум места во директориумите... ги држат членови на фашистичката партија* (македонски превод, Желев 1993: 107), додека во оригиналот стои пасивна конструкција: *78 места в директоратите... са заети от членове на фашистката партија*, Желев 1990: 95).

Во врска со индиректниот објект се констатира дека бројот е далеку помал – помалку од 60 примери на првите 100-тина страници. Во оригиналот само во еден пример (наспрема 60 во преводот) има удвојување на индиректниот објект, во примерот: *He ù prověrya na тази книга*; во превод на македонски јазик: *He ù tręna na оваа книга*. Во врска со начините на споредбено истражување на удвојувањето на објектот сметаме дека се подеднакво важни испитувањата на стандардните јазници, на преводите во литературата и публицистиката на пример, како и на научната литература и на разговорниот јазик. Особено што и преку стручната литература се одбележуваат разлики во степенот на удвојувањето на објектот на различните јазични нивоа и стилови.

5 Заклучок

Интересот на странските и домашните слависти за македонскиот јазик пред, за време на кодификацијата на македонскиот литературен јазик и потоа е забележителен. Анализите на одделните дијалектни особености и разликувачките црти во однос на дијалектите на соседните словенски јазници имаат централно место во граматичките описи на македонскиот јазик. Преку научниот пристап во разгледаните граматика може да се констатираат главните јазични особености на македонскиот јазик и ги претставуваат основите за компаративни словенски истражувања. На современ план се отвораат повеќе лингвистички теми: обемот на употреба на одредени балканизми (да-конструкцијата, удвојувањето на објектот, постпозитивниот член), морфолошките елементи (статусот на сложените глаголски конструкции), лексичкото позајмување – меѓусебното, како и позајмувањето од странски јазници.

Литература

- Самуил Б. БЕРНШТЕЙН, 1938: Македонский язык. *Большая советская энциклопедия* Ред. О. Шмидт. Москва: Государственный институт.
- Самуил Б. БЕРНШТЕЙН, 1949: *Очерк македонского литературного языка*, необјавен ракопис.
- Самуил Б. БЕРНШТЕЙН, 1958: 'Вардар' К.П. Мисиркова. *Slavistična revija* 11/34, 178–186.
- Снежана ВЕЛКОВСКА, 1998: *Изразување на резултативноста во македонскиот стандарден јазик*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Владимир ГЕОРГИЕВ, 1957: *Възникване на нови сложни глаголни форми със спомагателен глагол имам*. *Известия на Института за български език* кн. V. София.

- Збигњев ГОЛОМБ, 1970: За механизмот на словенско-романските односи на Балканскиот Полуостров. *Македонски јазик* 21, 5–18.
- Збигњев ГОЛОМБ, 1983: Конструкциите со има и глаголка придавка во македонскиот и во влашкиот јазик. *II научна дискусија*, Охрид 1975. Скопје: Универзитет „Кирил и Методиј“. 1–13.
- Reginald G. A. DE BRAU, 1951: *Guide to the Slavonic Languages. Section 6, Macedonian*. London, New York. 243–312.
- Шабан ДЕМИРАЈ, 1994: *Балканска лингвистика*. Скопје: Логос-А.
- Мария ДЕЯНОВА, 1970: *История на сложните минали времена в български, сръбо-хрватски и словенски език*. София: Издателство на БАН.
- Жељо ЖЕЛЕВ, 1990: *Фашизмот (Тоталитарната држава)*. София: Издателство на БЗНС.
- Жељо ЖЕЛЕВ, 1993: *Фашизмот (Тоталитарната држава)*. Превод од бугарски Борис Благоески. Скопје: Мисла.
- Петар Хр. ИЛИЕВСКИ, 1972: *Крнински дамаскин*. Скопје: Институт за македонски јазик.
- Петар Хр. ИЛИЕВСКИ, 1988: *Балканолошки лингвистички студии*. Скопје: Институт за македонски јазик.
- Круме КЕПЕСКИ, 1975: *Грамматика на македонскиот литературен јазик за училиштата за средно образование*. Скопје: Просветно дело.
- Юрий А. ЛОПАШОВ, 1978: *Местоименные повторы дополнения в балканских языках*. Ленинград: Наука.
- Horace G. LUNT, 1952: *Grammar of the Macedonian Literary Language*. Скопје: Државно книгоиздателство на НР Македонија.
- Лидјана МИНОВА-ЃУРКОВА, 2003: „Македонскиот јазик во граматиките на странски автори“⁶. *Наставата по македонски јазик како странски: состојби и перспективи. Зборник 3*. Ред. Лидјана Минова-Ѓуркова, Татјана Гочкова-Стојановска, Љупчо Митревски. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“⁶. 5–93.
- Лидјана МИНОВА-ЃУРКОВА, 2011: *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. Трето дополнето издание. Скопје: 2-ри Август.
- Лидјана МИНОВА-ЃУРКОВА, 2019: *Лингвистички студии за македонскиот јазик. Том I: Грамматика, синтакса и стилистика на македонскиот јазик*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“⁶.
- Кирил МИРЧЕВ, 1978: *Историческа граматика на българския език*. София: Наука и изкуство.
- Юрий С. МАСЛОВ, 1983: Резултатив, перфект и глаголни вид. *Типология результативных конструкций*. Ред. В.П. Неделков. Ленинград: Наука. 149–160.
- Мотоки НОМАЧИ, 2019: За необјавената граматика на македонскиот јазик од Самуил Б. Бернштејн – Очерк македонскогo литературногo јазика – Преглед на македонскиот литературен јазик. *Македонистички денови*. Скопје: МАНУ. 85–109.
- Константин ПОПОВ, 1998: *Синтаксис на българския книжовен език*. Велико Търново: Издателство Абагар.
- Афанасий М. СЕЛИЩЕВ, 1918: *Очерки по македонской диалектологии*. Казань: Лито-тип. т-во Умид.
- Стојан РИСТЕСКИ, 1988: *Создавањето на современиот македонски литературен јазик*. Скопје: Студентски збор.
- Стојан РИСТЕСКИ, 2000: *Стенографски белешки од Првата јазична комисија* (факсимил). Скопје: Менора.
- Лидија ТАНТУРОВСКА, 2005: *Директниот и индиректниот објект во македонскиот стандарден јазик*. Скопје: Институт за македонски јазик.
- Виктор ФРИДМАН, 1990: Разликувањето на македонските глаголни парадигми со помошните глаголи сум и има. *Литературен збор* 37/1–2, 87–90.
- Petra HENDRIKS, 1976: *The Radožda-Verčani Dialect of Macedonian: Structure, Texts, Lexicon*. Lisse: The Peter De Ridder Press.
- Геннадий А. ЦИХУН, 1968: *Синтаксис местоименных клитик в южнославянских языках*. Минск: Издателство Наука и техника.

Macedonian Language versus Bulgarian and Serbian in Macedonian Grammars by Reginald De Bray and Horace Lunt

Contrastive studies have an important role in the research of Macedonian dialects and Macedonian standard language. Studies of Macedonian vis-a-vis Bulgarian and Serbian were taken into consideration in the Macedonian Grammars by De Bray and Lunt and, also, in the work of the Language Commissions, which worked on Macedonian language standardization in 1944 and 1945. The work of the First Language Commission is associated with the participation of the Russian linguist S. Bernstein, who, as a specialist in South Slavic languages, wrote a grammar of the Macedonian literary language in 1949, found later by M. Nomači in 2019 in the City archive of Moscow. In the review of the aforementioned grammars, we also consider the grammar by Bernstein as a comparison of opinions related to the Macedonian alphabet, phonology and morphology. De Bray and Lunt take into consideration the specificities of Macedonian and study them in contrast to the language characteristics of Bulgarian and Serbian.

In this article, we take into consideration phonetic and phonological characteristics and morphological specificities, such as the loss of the infinitive, the usage of post-positioned articles, the formation of comparative and superlative forms, the verbal forms (especially the compound verbal forms), the redoubling of the object, etc. Additionally, remarks on accents in Macedonian and Bulgarian are considered, as well as the Macedonian alphabet. In addition, we take into consideration the comparative aspects of the redoubling of the object, as a Balkan linguistic feature, with a focus on comparative studies of translations from Bulgarian into Macedonian.

The analysis was conducted in order to determine the main linguistic subjects related to the contrastive studies of Macedonian, vis-a-vis Bulgarian and Serbian, in the grammars by De Bray, Lunt and Bernstein.

JEZIK LEGENDE O SV. TEOFILU U DVA HRVATSKOGLAGOLJSKA ZBORNIKA

TANJA KUŠTOVIĆ

Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb, Hrvatska, tkustovi@ffzg.hr

Sažetak U radu će se jezično usporediti dva teksta Legende o sv. Teofilu: tekst iz *Pariškog zbornika Slave 73* (1375) koji se u literaturi do sada gotovo uopće ne spominje, a koji je još 1954. godine predstavio Marin Tadin i tekst *Mirakul o Teofilu* koji je naš najstariji otisnut tekst tog mirakula u knjizi *Mirakuli slavne djeve Marije* otisnut u Senjskoj tiskari, 1508. godine. Nastojat će se vidjeti koliko se ta dva teksta jezično razlikuju. Važno je to zbog činjenice da oba teksta imaju svoja prvenstva - ovaj u *Pariškom zborniku Slave 73* kao najstariji glagoljski rukopisni i ovaj iz *Senjske tiskare* kao najstariji otisnuti tekst iste legende. Nastojat će se vidjeti je li se i koliko se jezik u tom vremenskom rasponu od 133 godine promijenio.

Ključne riječi:

legenda o sv.
Teofilu,
Pariški zbornik
Slave 73,
Mirakuli slavne
djeve Marije,
glagoljica,
morfologija

THE LANGUAGE OF THE LEGEND OF SAINT THEOPHILUS IN TWO CROATIAN GLAGOLITIC MISCELLANIES

TANJA KUŠTOVIĆ

University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences, Zagreb, Croatia,
tkustovi@ffzg.hr

Abstract This paper discusses the linguistic comparison of the two texts that tell the legend of Saint Theophilus. One is a text from the 1375 *Paris Miscellany (Code slave 73)*, never before mentioned in literature, presented by Marin Tadin in 1954. The other is *Mirakul o Teofilu*, the oldest text of the play, printed at the Senj printing press in 1508. I will try to establish the extent of the linguistic differences between the texts. This is significant because each of them is special in their own right – the one in *Paris Miscellany Code Slave 73* is the oldest Glagolitic manuscript and the one printed at the Senj printing press is the oldest printed text of the same legend. I will also attempt to discern whether and to what degree their language changed within 133 years.

Keywords:
the legend of St
Theophilus,
Paris Miscellany
(Code Slave 73),
Miracles of Our
Lady,
Glagolitic script,
morphology

1 Uvod

Legenda o sv. Teofilu ubraja se u Marijine mirakule. Ivančica Petrović utvrđuje da je to najpoznatiji Bogorodičin Mirakul (Petrović 1977: 119). Ujedno, ovo je i prvi dramatisirani Bogorodičin mirakul (Petrović 1977: 121).¹ Sve su zapadnoeuropske književnosti ovu legendu obradile. Legenda je grčkog podrijetla. Događaj o kojem se pripovijeda zbio se oko 538. godine. Legenda se pripisuje Eutyhianusu, svećeniku i sluzi vikara Teofila, koji je navodno bio očevidac događaja. Vikar Teofil bio je „vicedomus“ crkve u Adani, pobožan čovjek, naklonjen siromasima. Nakon biskupove smrti bio je predložen da zauzme biskupovo mjesto. Zbog skromnosti Teofil taj položaj odbija. Kad mu novoizabrani biskup oduzima dotadašnji položaj, žali zbog svojeg odbijanja pozicije biskupa. Da bi vratio ono što je izgubio, Teofil se povezuje s đavлом, sklapa s njim ugovor i pritom se odriče Boga i Bogorodice. Uskoro mu se javlja grižnja savjesti i Teofil se iskreno pokaje. Na njegove usrdne molbe i molitve Bogorodici, ona oduzima đavlu ugovor i spašava svoga grešnog poklonika (Petrović 1977: 119).

U ovom ću radu istražiti jezik dviju legendi o sv. Teofilu koje su zabilježene u dva hrvatskoglagoljska zbornika: jedan od njih je rukopisni: *Pariški zbornik Slave 73*² (1375), a drugi je otisnut u senjskoj zbirci Marijinih mirakula: *Mirakuli blažene djeve Marie*³ (1508). Cilj ovog istraživanja je ustanoviti razlikuje li se jezik ovih legendi, koje nisu sadržajno potpuno paralelne, kako bi se vidjelo koliko tekstovi imaju čakavskih, a koliko crkvenoslavenskih elemenata, odnosno, kako bi se vidjelo jesu li sastavljači kodeksa prilagodili jezik ovih legendi slušateljstvu. Fonološka analiza bit će izostavljena,⁴ u središte istraživanja postavljen je morfološki plan jer će nam uvid u te razlike omogućiti da uočimo jesu li u tekstovima prevagnuli narodni ili crkvenoslavenski elementi. Za legendu otisnutu u senjskoj zbirci to se i očekuje, a je li tako i u *Pariškom zborniku Slave 73* pokazat će ovo istraživanje.

¹ O toj legendi, kao i o ostalim Marijinih mirakulima (legendama, ćudima) Ivanka Petrović napisala je opsežan članak (1977). Ovdje ću, oslanjajući se na taj članak, samo ukratko prepričati legendu o sv. Teofilu i pokazati tijek dosadašnjih spoznaja o toj legendi.

² Kratica CPar.

³ Kratica MBDM.

⁴ Grafijsku i fonološku analizu *Pariškog zbornika Slave 73* napravila Marinka Šimić (2018) na znatno većem korpusu (na jeziku Psaltira). Temeljem uvida u navedeni članak nazire se činjenica da grafijske i fonološke osobine u tekstu legende ne odskakuju od stanja u tekstovima psaltira pa je analiza napravljena samo na ključnim fonološkim elementima.

2 Izvori

2.1 Pariški zbornik Slave 73

Pariški zbornik Slave 73⁵ kodeks je koji potječe iz 1375. godine, pisan je za redovnice samostana sv. Julijana u Šibeniku i kao takav jedini je hrvatskoglagoljski zbornik pisan za redovnice i jedini vezan uz Šibenik. Čuva se u Nacionalnoj knjižnici Francuske (Bibliothèque Nationale) pod signaturom Slave 73 po čemu je i dobio ime. U Pariz je dospio iz Španjolske 1951. godine. O tome nam svjedoči natpis na koricama zbornika, napisan na španjolskom jeziku. Kako je došao iz Šibenika u Španjolsku zasad ne znamo. Kodeks uz naziv *Pariški zbornik Slave 73* ima i naziv *Borislavićev zbornik*. Taj je naziv dobio po pisaru po pisaru Grguru Borislaviću iz modruške Gorice koji je zapisao najveći dio zbornika. Materijalni podaci govore nam da je riječ o pergamentnom glagoljskom kodeksu od 296 listova manjega formata, dimenzija 15 × 11,5 cm (Tadin 1954: 21-32, Mulc 1971: 396, Badurina Stipčević 2003: 188). Dosadašnja istraživanja odredila su *Pariški zbornik Slave 73* „kao hrvatskoglagoljski rukopis koji je u 14. stoljeću najviše kroatiziran, tj. pisan mješavinom crkvenoslavenskoga i čakavskoga jezika“ (Šimić 2018: 154). Kodeks je u uvezu od kože i drva s metalnim kopčama. Dobro je očuvan, osim nagriženoga prvog lista (Tadin 1954: 21). O zborniku je prvi u znanstvenoj javnosti progovorio Marin Tadin 1954. godine koji je dao sadržajni pregled ovog kodeksa u svom tekstu: *Recueil glagolitique croate de 1375*. Iz njegovog je pregleda vidljivo da zbornik sadrži: kalendar, psaltir, kantike i himne, liturgijske i neliturgijske molitve, oficij, red mise, tekstove Muke po Mateju, Marku, Luki i Ivanu, Legendu o 12 petaka, Pseudo-Matejevo evanđelje, Epistolu o nedjelji, zatim hagiografski tekst Pasiju svete Margarete. U zborniku sam pronašla i *Legendu o sv. Teofilu*. Ova legenda iz *Pariškog*

⁵ Kad govorimo o *Pariškom zborniku Slave 73* recimo da on nije u cijelosti proučen. Njegovo proučavanje, pa tako i ovaj rad financira Hrvatska zaklada za znanost projektom (IP-2019-04-5942). Da nije proučen vidljivo je i iz činjenice da ga povjesničari hrvatske književnosti u svojim pregledima hrvatskoga srednjega vijeka ne spominju. Pregledala sam povijesti književnosti nakon 1954. godine kada je Marin Tadin objavio svoj članak *Recueil glagolitique croate de 1375*. i ovaj zbornik ni pod kojim od njegova dva naziva ne nalazim do 1973. godine (dakle, nakon 19 godina). Nalazim ga prvi put u tekstu Eduarda Hercigonje: *Hrvatska književnost srednjega vijeka (do kraja 14. stoljeća)* (Hercigonja 1973: 56). Od povijesti hrvatskih književnosti koje su objavljene nakon Tadinova otkrića, prva takva povijest koja zbornik navodi je *Povijesti hrvatske književnosti* Eduarda Hercigonje iz 1975. godine (Hercigonja 1975: 131, 218). No, nakon te povijesti, ostale povijesti zbornik ne spominju. Kad biva spomenut, to je uvijek u onim tekstovima koje pišu znanstvenici koji se bave srednjim vijekom, ali ga povjesničari književnosti ne navode (Kombol 1961, Šicel 1982, Frangeš 1987, Ježić 1993, Nemeč 1994, Prosperov-Novak 1996, Jelčić 1997). Kao da je podatak o tome da je riječ o najstarijem cjelovitom hrvatskoglagoljskom zborniku u zemlju propao. Tek mu je novije vrijeme postalo naklonjeno. Javljaju se pojedini članci u kojima će se obrađivati jezik tekstova zabilježenih u *Pariškom zborniku Slave 73*. I sada dolazimo do 21. stoljeća kada je Vesna Badurina Stipčević iz Staroslavenskog instituta u Zagrebu osmislila projekt pod nazivom *Istraživanje starije hrvatskoglagoljske zborničke baštine* u čijem je središtu proučavanje *Pariškog zbornika Slave 73*.

zbornika Slave 73 se do sada izriječkom ne spominje u znanstvenoj i stručnoj literaturi. Ivanka Petrović u svojem članku iz 1977. godine *Marijini mirakuli u hrvatskim glagoljskim zbirkama i njihovi evropski izvori*, govoreći o ovoj legendi/mirakulu u senjskoj zbirci *Mirakuli blažene djeve Marie* (1508) utvrđuje: „Legenda, koju nisu obradile ranije, rukopisne hrvatske zbirke Marijinih mirakula, našla je u senjskoj zbirci i svoju jedinu pravu obradu. Ovo je jedina autentična priča o Teofilu u hrvatskoj književnosti, iako se ona javlja u još nekim hrvatskoglagoljskim spomenicima: zbornicima i brevijarima“ (Petrović 1977: 123). Dakle, I. Petrović utvrđuje da postoje neki hrvatskoglagoljski zbornici koji sadrže legendu o sv. Teofilu, ali te zbornike izriječkom ne spominje, pa iz ovog nije posve jasno je li joj legenda o sv. Teofilu u *Pariskom zborniku Slave 73* poznata.⁶ Treba napomenuti da je najstarija potvrda mirakula o sv. Teofilu upravo ova u *Pariskom zborniku Slave 73*.

2.2 Mirakuli blažene djeve Marie

Mirakuli blažene djeve Marie je knjiga otisnuta u Senju, 1508, u tiskari Blaža Baromića.⁷ Iz samog naziva vidljivo je da je riječ o knjizi koja sadrži Bogorodičina čudesa, brojom riječ je o šezdeset i jednom čudu. Ovo je najveća zbirka Bogorodičinih čudesa u hrvatskoj književnosti. Djelo nije originalno, prijevod je s talijanskog jezika: *Miracoli della gloriosa Vergine Maria* (Venezia: Bernardino Benali i Matteo Capcasa, 1490. ili 1491.). Knjigu pronašao Ivan Berčić 1866. godine u selu Luci na Dugom otoku (Nazor 2014: 231). U svijetu je sačuvano ukupno pet primjeraka, od kojih su tri primjerka pohranjena u Knjižnici Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Preostala dva primjerka pohranjena su u Petrogradu (Nacionalna knjižnica) i u Londonu (Britanska knjižnica). Priređivači knjige nisu poznati, Rudolf Strohal drži da su knjigu priredili senjski kanonici Domin Urban iz Otočca i Tomas Brodarić, koji su u to vrijeme najviše djelovali u senjskoj tiskari. Za jezik knjige Rudolf Strohal kaže da je to „čist narodni jezik čakavski dijalekat sa dosta talijanskih riječi“ (Strohal 1917: 1).⁸ O sadržaju ove zbirke Marijinih mirakula opsežan članak napisala je Ivanka Petrović (1977: 116-118) u kojem detaljno govori o likovima i temama ove tiskane knjige.

⁶ Budući da *Pariski zbornik Slave 73* nije proučen niti objavljen u transliteriranoj verziji mogu zasad samo pretpostaviti da ćemo u njemu pronaći još poneku legendu ili neki neliturgijski tekst.

⁷ Ova se knjiga proučava u okviru institucionalnog projekta: *Istraživanja jezika i pisma glagoljskih neliturgijskih tekstova*, te je ovaj članak rezultat rada na dvama projektima, već spomenutom *Istraživanju starije hrvatskoglagoljske zborničke baštine* (IP-2019-04-5942) pod pokroviteljstvom HRZZ-a pri Staroslavenskom institutu u Zagrebu i *Istraživanju jezika i pisma glagoljskih neliturgijskih tekstova* pri Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

⁸ Sustavna jezična analiza ovog, kao i drugih neliturgijskih djela otisnutih u Senjskoj tiskari tek nam predstoji i zadatak je projekta *Istraživanja jezika i pisma glagoljskih neliturgijskih tekstova*.

Budući da tekst ove legende iz *Pariškog zbornika Slave 73* nije dostupan u dosadašnjoj literaturi, donosim ovdje njegovu transliteraciju.⁹ Paralelno donosim i transliteraciju istoimene legende otisnute u knjizi *Mirakuli blažene djeve Marie*¹⁰ kako bi čitatelj i osobno mogao vidjeti da postoji razlika u sadržaju, a onda i u jeziku između ova dva teksta.¹¹

3 Transliteracije

3.1 Pariški zbornik Slave 73. (1375): 150r-151r

150r

Č'to ot teofila reku . Teofil' suda-
c' nêkoga b(i)sk(u)pa cicielienskoga bi ;
si pokolê osvaeln' prêd' g(ospode)mъ s'voim' i ot svo-
ego čina izv'rženъ bi ; ubož'stvom' s'ti-
snutъ nêkoga ūdêe s'vitom' ki s' d'êv'-
lom' po hitrosti v'l'saskoi običaem' go-
voraše . h(тst)ъênstvo svoje otvrg' tae d'êv'-
lu se sam' za slugu p'poruči . Otkud-
ê vel'mi po malu vr(è)meni kae se . i v' nêk-
oi b(la)ž(e)nie m(a)rie d(è)vê cr(è)kvi za četiri
deseti d(a)nъ prêd' obrazom' nee plače
preb'di . Komu za veliku bolêzani
i utrujenie m(o)l(ita)v' speču êvi se b(la)ž(e)na
d(è)va m(a)riê . i karaûci ego vrati emu li-

150v

stъ . koga prie rečenoga ūdêe svêtom' d-
al' bêše ki sama b(o)žie rodit(e)lnica ot ne-
go po sili v'ze . Tada teofil' probudi-
v' se na p'sêh' svojih listъ položenъ o-
brête . i tudъe zaûtra v d(a)nъ nedil'ni
sie vsim' grajam' v'zvêsti . I tud'e
tae b(i)sk(u)ръ dav' emu pokoru i otrêšenie
vede ga prêd' oltar' p'ričestiti . G'da
h(тsto)vo têlo ot ruki b(i)sk(u)ple priêtъ . s'nide d-

⁹ Nacionalna biblioteka u Parizu u kojoj se kodeks čuva digitalizirala je Pariški zbornik Slave 73. i stavila ga na svoju web stranicu. Zbornik, tj. slike svih stranica zbornika dostupne su na linku: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b52511552v.r> (pristupljeno 26.10.2021.).

¹⁰ Stranice legende dostupne su na linku na linku: [https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=iii.f.v.a&cid=43321&tify={%22pages%22:\[12\],%22view%22:%22thumbnails%22}](https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=iii.f.v.a&cid=43321&tify={%22pages%22:[12],%22view%22:%22thumbnails%22) (Pristupljeno 26.10.2021.) Tekst sam preuzela iz izdanja za koje I. Petrović utvrđuje da je to najpotpuniji, tzv. „akademijski“ primjerak (Petrović 1975: 24).

¹¹ Upravo zbog različitog sadržaja nije moguće napraviti usporedbu razlika na istom tekstu.

uh' s(ve)ti na nъ v' obrazi sl'nčenom' . i pros-
 ê se lice ego kako sln'ce . Potom' v reče-
 noi cr(ê)kvi za tri d(b)ni i tolikoe noči hv-
 ali vzdac b(ogu)u . i b(la)ž(e)noe m(a)rie d(ê)vi hv(a)lam'
 nastoe m(o)l(it)vami . d(u)hъ b(ogu) preda .

151r

Se zane b(ogo)r(od)ica m(a)riê b(la)žena teofila
 v nenadiû položena k pokaèniû priv-
 ede . i prie rečenoga popa tri d'nev'na ta-
 koe umrvša ot dêmunov' izbavi i na ž-
 ivot prizva ; Koliko veče tada br(a)tie
 prevzlûblena b(la)ž(e)nih' stvorit' onihъ
 ki nû neprêstan'no prizivaût' ; ako têh'
 ki edno vrême û priz'vaše . S'konen'si v-
 istinu i rimlane nee ûtrne s' deveti-
 mi čteniêmi po sobote dobrim' zakono-
 m pouče m(i)l(o)stъ ee priobrêtaûtъ . Nied-
 nomu tada budi lino . nied'nomu teš'-
 ko služiti . nee prazdniki . Vidino bu-
 di . da kako v' cr(ê)kvi s(ve)toi čtuet se
 roenie ee . tako imat se č'tovati za-
 četie ee ako nezačeta bila bi . nika-
 kore rodila se bi .

3.2 Mirakuli blažene dëve Marie (1508): 4a-5a

str. 4a

Kako v Sicilii bi 1 komu biše ime Têofil, ki biše dêvotъ naše gospoe, i kako hodi k d'êvlu
 V stranahъ od Cicilie b(i)še 1 č(lov)ikъ ve-
 le devotъ v našu gospoû, imenem'
 Têofilъ, ki staše v(a) ednoi biskupii, t-
 rateçi i čineçi s' velikimъ razumomъ v-
 se stvari od bisk(u)pie. Po nekoliko vrim-
 eni minuvši onъ biskupъ od sega živo-
 ta, vasъ plkъ zaedno obraše za nihъ b-
 isk(u)pa ovoga Têofila. Ali, onъ nê tiû-
 či vzeti takovo dostoênstvo, oni o-
 brašê inoga. Raz'mislivši potomъ o-
 vъ Têofilъ, ča biše učinil, bi vele b-
 oliznivъ da ne biše vzelъ toga dos-
 toênstva, i za okovrati tu stvarъ s-
 krblaše se po ki put bi mogalъ k nemu pr-
 iti. Ovъ biše prišalъ v toliko nestrp-

lenie da ne nahaše pokoê, етъ онъ ki biše
учиненъ bisk(u)ръ biše ga ulišilь od vs-

str. 4b

akega v kladaniê v bisk(u)pijû. I zato o-
vъ Têofilь ide k' ednomu zaklinatel-
û od d'êvloвъ i reče mu to ča онъ otiê-
še od nega. Tada židovinъ nevernii pri-
zvavši d'êvla, on mu s vêlikimъ gn-
evomъ reče: Ča očešъ od' mene, Te(o)file?. Odg-
ovori d'êvlu: Ê oču učiniti vsu tvo-
û volû, ako ti učinišъ da imamъ vasp-
etъ moe dostoên'stvo ko esamъ in'da im-
elъ v biskupii. D'evalь reče: Vsê oču
učiniti to ča pitašъ, ako se očešъ ot-
vriči B(og)a Is(u)h(rst)a i nêgove matêre i s(ve)to-
ga krčen'ê. Teofil se od'vrže Is(u)h(rst)a i n-
êgovê matere i učini pismo d'êvlu
kako онъ negovъ biše rabъ v(a) v(e)ki. I po ta p-
utъ povrati sê v milost biskupov-
u k(a)ko prvo. Imêûci opetъ oficii v bisk-
upii smislivši онъ ono ča biše učini-
lъ počê sê žalovati močnimъ načino-
mъ. i s velikimъ dêvocionomъ i plačêмъ
uticaše se k slavnoi devi marii da
bi mu ona mogla imiti milostъ i mi-
losrdie ot' griha učinenoga Tada m-
u se pokaza deva mariê i močnimъ zak-
on(o)mъ pokara ga odъ grêha negova uč-

str. 5a

nenoga. potom ga učini da se odvrže
d'êvla i da sê iminue biti vêrni kr-
st'êninъ. I tako ga vze v milostъ sv-
oega sina. I hoteči ošče naša gospoê b-
ole pokr(i)piti ga i pokaza mu otvor-
eniimъ zakonomъ da mu B(og)ъ biše prostilъ
negove grihe, povrati mu pismo ko онъ
biše učinil d'êvlu od svoje ruke vl-
astite, kada mu se poda za raba. I tu-
die naša gospoê ičeznu. Ko pismo imi-
vši Teofilь vzda mnoge hv(a)le B(og)u i n-
egovi s(ve)toi materi d(e)vi Marii, po pla-
čahъ od ke онъ biše osloboenъ od rabotê
d'êvalske. I očitovavši онъ potomъ t-

u stvar̃ biskupu i inim̃, ustrašeni
 vsi s velikim̃ devocionom̃ i častiũ
 vzdaje hvale B(og)u, ki ciča časti i i p-
 lače svoje materē slavnē e(st̃) učinil̃
 toliko veliko čudo, ne pučaũći pogi-
 nuti nee dovotoga. Potom̃ Teofil̃ r-
 čeni priēm̃ši pokoru od biskupa za s-
 voi grih̃, učini potom' prelũtu pok(o)ru,
 tako da na konac̃ imi slavu večnu po
 plačãh̃ slavnē d(e)vē Marie, ka budi
 va vek̃i hvalena. Amēñ.

4 Analiza

4.1 Grafijska i fonološka usporedna analiza (osobitosti)

4.1.1 „Jer“

U oba proučavana teksta čuvaju se znakovi za „jer“: štapić (̄) i apostrof ('). U CPar je znatno veći broj primjera u kojima se javlja apostrof (64): *č'to, Teofil', prēd', otvrg', dēvlom'* (150r) i dr. u odnosu na primjere u kojima se javlja štapić (14): *izv'ržeñ, s'tisnut̃, bolēzañ* (150r) i dr. Bilo bi očekivano da je slična situacija u znatno mlađoj tiskanoj knjizi, međutim, tamo je situacija obrnuta: znatno je više primjera upotrebe štapića (72): *stranah̃, oñ, Tēofil̃, vzel̃...* (4a) nego apostrofa (11): *s', imenem', raz'misliṽi* (4a).¹²

4.1.2 „Jat“

„Jat“ se u oba teksta dobro čuva.

Nalazimo ga za bilježenje skupine „ja“ i u CPar: *ciciliēnskoga, d'ēvlu, ē, ēvi se* (150r) i u MBDM: *dostoēnstvo, nahaēše, pokoē* (4a), *d'ēvloṽ* (4b), *ē* (4b).

U osnovi se „jat“ bilježi u CPar: *prēd', bolēzañ* (150r), *svētom', bēše, vzwēsti, tēlo* (150v), *vrēme* (151r). MBDM ga u osnovama bilježi, ali u znatno manjem broju primjera: *grēha* (4b), *vērñi* (5a).

¹² Cilj ovog istraživanja nije detaljna fonološka analiza pa nisam analizirala posebno poluglasove s obzirom na položaj u riječi, nego je cilj bio ustanoviti na koji su način poluglasovi u tekstovima prisutni. Detaljnu analizu napravila je Marinka Šimić (Šimić 2018: 159-163).

U MBDM je zamijećeno bilježenje „jata“ tamo gdje mu etimološki nije mjesto: *Teofîlb* (4a), ali i *Teofîlb* (4b), *nê* (4a), *vêlikimъ* (4b), *matêre* (4b), *rêčeni* (5a), *počê sê* (4b), ali i *se* (5a). Takvu pojavu u tekstu legende u CPar ne susrećemo.

„Jat“ zamijenjen s *i* u oba teksta - u CPar nalazimo tu zamjenu primjerima: *s'vitom'*, *priporuči* (150r), *lino* (151r) dok u MBDM ima nešto više primjera: *vrimeni* (4a), *otvriči*, *imiti*, *griba* (4b).

„Jat“ je zamijenjen s *e* samo u MBDM: *deva*, *nevernii* (4b), *večnu*, *veki* (5a). U tekstu legende u CPar ne nalazimo takvu zamjenu. Proučavajući Psaltir u CPar Marinka Šimić je ustanovila da takve zamjene postoje, ali su rijetke (Šimić 2018: 165).

4.1.3 „Đerv“

Grafem *ǰ* bilježi se samo u CPar i to u svega dva primjera: *utruženie* (150r) i *grajam'* (150v), na mjestu crkvenoslavenskog „žd“.

4.1.4 „Šta“

Grafem *š* bilježi se za *ć* u CPar: *speću*, *karaući* (150r), *noći* (150v), *veće*, *poūće* (151r) i MBDM: *tiūći*, *trateći* i *čineći* (4a), *oću*, *očešb*, *otvriči*, *iméūći*, *močnimъ* (4b), *hoteći*, *ošće* (5a) te za skupinu *šć* u MBDM: *krčen'ê* (4b) i *šć: iščeznu*, *pucaūći* (5a).

4.1.5 Skupina „čt“

Nalazimo je u jednom primjeru: *č'to* (150r) u CPar, dok se u MBDM koristi oblik *ča* (4a, 4b).

4.1.6 Početno „h“

Ono je izostavljeno u glagolu hotêti u MBDM: *otiêše* (4b), *očešb* (4b), *oću* (4b) u većini primjera, premda nalazimo i oblike s početnim *h*: *hoteći* (5a).

4.1.7 Rotacizam

Promjenu suglasnika *ž* u *r* unutar dvaju samoglasnika od kojih je drugi *e* nalazimo u jednom primjeru u CPar: *nikakore* (151r). Ovo i nije relevantan podatak s obzirom na to da u tekstu nema upotrebe čestice *že* koja je toj promjeni podložna.

4.2 Morfološka analiza

Analiza se provodi na zamjenicama, pridjevima i glagolskim oblicima. Ti su oblici odabrani jer se upravo na njima mogu uočiti razlike između tekstova, tj. upravo na njima je najvidljiviji otklon od crkvenoslavenske norme.

4.2.1 Zamjenice

Osobnu zamjenica za 1. lice jednine nalazimo u MBDM i ona se bilježi „jatom“: *é* oču učiniti (4b), u genitivu glasi *mene*: od' *mene* (4b). Osobna zamjenica u istom tekstu za drugo lice je uobičajeno *ti*: ako *ti* učinišb (4b). Svi ti oblici zamjenica pripadaju čakavskom (hrvatskom)¹³ i crkvenoslavenskom jeziku i nisu relevantni u smislu odluke je li nešto hrvatsko ili crkvenoslavensko.

Pokazne zamjenice *onb*, *ona*, *ono* dobro su zastupljene u tekstovima. U CPar nalazimo crkvenoslavenski oblik genitiva jednine kojim se izražavala posvojnost i to za ženski rod *nee*: *prêd'* obrazom' *nee* (150r), rimlane *nee* (151r), *nee* prazdniki (151r) i *ee*: *milostb ee* (151r), *rocinie ee* (151r), *začetie ee* (151r), za muški rod *ego*: *karauče ego* (150r), ot *nego* po sili (150v), lice *ego* (150v); u dativu *emu*: *vratu emu listb* (150r), *dav' emu pokoru* (150v). Za razliku od ovih crkvenoslavenskih oblika, akuzativ jednine u muškom rodu ima čakavski oblik *ga*: *vede ga* (150v). Čakavskim bismo mogli proglasiti i oblik *nb* u istom padežu, pod pretpostavkom da poluglas koji je na kraju ove riječi zabilježen doživimo kao tradicionalan način bilježenja ove zamjenice, premda je uistinu riječ o crkvenoslavenskom obliku: *s'nide duh' s(ve)ti na nb* (150v). Kod ove zamjenice za akuzativ jednine ženskoga roda nalazimo čakavsku zamjenicu *ú*: *ú priz'vaše* (151r). U množini, u genitivu nalazimo u CPar zamjenicu *onibb* koja pripada čakavskom jeziku: *stvorit onibb* (151r), dok zamjenica *têb'* (151r) pripada crkvenoslavenskom jeziku. U MBDM nalazimo pokaznu zamjenicu *onb* u nominativu jednine: *onb biskupb* (4a) i množine: *oni obraše* (4a). U akuzativu množine iste zamjenice koristi se čakavski oblik *nibb*: za *nibb* (4a). Zamjenica *ovb* (kao i *onb*): *ovb*

¹³ U odabiru terminologije s obzirom na odnos hrvatsko: čakavsko odlučila sam se za termin čakavsko zbog činjenice da oba proučavana teksta pripadaju čakavskom prostoru.

Teofilь, *ovь* biše prišaљь (4a), *ovь* Teofilь (4b) koju nalazimo u tekstu odražava staro stanje (Kuzmić-Kuzmić 2015: 35). Pokazne zamjenice *ovь*, *to*, *inь* u genitivu imaju oblike: *ovoga* Teofila, *inoga*, *toga* dostoiьnstva (4a). Zamjenica *ta* u ženskom rodu u akuzativu jednine ima čakavski oblik *tu*: *tu* stvarь (4a, 5a), a u srednjem rodu akuzativ *to*: učiniti *to* ča pitašь (4b). U dativu jednine zamjenice *onь* nalazimo oblik *mu*: on *mu* reče, tada *mu* se pokaza (4b), pokaza *mu*, da *mu* B(og)ь, povrati *mu* pismo (5a). U akuzativu jednine muškoga roda zamjenica *onь* ima čakavski oblik *ga*: biše *ga* ulišilь (4a), pokara *ga* (4b), potom *ga* učini, tako *ga* vze, pokr(i)piti *ga* (5a). Zamjenica *ona* zabilježena je u nominativu jednine: da bi mu *ona* mogla (4b) i u besprijedložnom genitivu jednine u crkvenoslavenskom obliku: ne pučaûći poginuti *nee* dovotoga. (5a). U genitivu jednine zamjenica *vsaki* ima neobičan oblik: *vsakega*: od *vsakega* kladaniê (4a-b) u kojem je na tvrdnu osnovu stavljen nastavak palatalne deklinacije. Možda je moguće da je ovdje slagar slova pogriješio te na mjesto glagoljskog slova *o* stavio oblikom slično glagoljsko slovo *e*. Crkvenoslavenska neodređena zamjenica *vьsb* javlja se u CPar u dativu jednine muškoga roda: *vsim'* graјam' vьzvêsti (150v), a u MBDM u akuzativu jednine ženskoga roda ova zamjenica ima oblik *vsu*: oću učiniti vsu tvoû volû (4b), te u akuzativu množine ženskoga roda *vse*: čineći *vse* stvari (4a). U nominativu jednine muškoga roda ova zamjenica ima čakavski oblik *vasь*: *vasь* plkь zaedno obraše (4a).

Pokazna zamjenica *sb/sa/se* u crkvenoslavenskom obliku potvrđena je u CPar u nominativu jednine muškoga roda: *si* (150r), u nominativu jednine srednjega roda *se*: (151r), te u akuzativu množine srednjega roda *sie*: *sie* vьzvêsti (150v). MBDM također ima crkvenoslavenski oblik u genitivu jednine muškoga roda: od *sega* života (4a), dok primjer s drugačijom osnovom *ovoga* ubrajamo u zajedničko dobro i crkvenoslavenskog i čakavskoga jezika: *ovoga* Teofila (4a).

Upitno-odnosna zamjenica *ki*, koju nalazimo u svim razdobljima čakavske pismenosti (Kuzmić-Kuzmić 2015: 35), nalazimo u oba teksta: CPar *ki* (150r, 150v, 151r), MBDM *ki* (4a), od *ke* on biše osloboeь, *ko* pismo (5a). Upitno-odnosnu zamjenica *čto* u CPar nalazimo u ovom crkvenoslavenskom obliku *č'to* (150r), a u MBDM ona ima čakavski oblik *ča* (4a, 4b).

Posvojna zamjenica *svoi* prisutna je u CPar i to u crkvenoslavenskom obliku u genitivu jednine muškoga roda: ot *svoego* čina (150r). Zanimljivo je da odmah u idućem retku nalazimo neodređenu zamjenicu također u genitivu, ali ovog puta s čakavskim nastavkom: *nêkoga* ûdêê (150r). Akuzativ jednine zamjenice *svoi*:

h(ръst)ьѣnstvo *svoe* (150r) u srednjem rodu pripada i crkvenoslavenskom i čakavskom jeziku, kao i neodređena zamjenica *někoi* (150r) u lokativu jednine ženskoga roda. Zamjenica *svoi* u ženskom rodu u genitivu ima oblik *svoe* koji pripada i čakavskom i crkvenoslavenskom jeziku: od *svoe* ruke (5a), kao i oblik za akuzativ: i plaće *svoe* materê (5a) U MBDM nalazimo posvojne zamjenice *tvoi* u akuzativu jednine ženskoga roda: učiniti *tvoû* volû (4b), *moi* u akuzativu jednine srednjega roda: *moe* dostoê'n'stvo (4b), *negovъ* u nominativu jednine muškoga roda: *negovъ* rabъ (4b), u genitivu nalazimo čakavski oblik od grêha *negova* (4b) za razliku od spomenutog izražavanja posvojnosti pomoću genitiva u CPar: lice *ego* (150v). Zamjenicu *svoi* nalazimo u akuzativu jednine muškoga roda: za *svoi* grihъ (5a). Zamjenica *naša* u ženskom rodu jednine također pripada i čakavskom i crkvenoslavenskom jeziku: *naša* gospoê ičeznu (5a).

4.2.2 Pridjevi

U tekstovima nalazimo opisne, odnosne i posvojne pridjeve. Ovdje će nas zanimati njihova sklonidba. Namjera je vidjeti sklanjaju li se pridjevi po crkvenoslavenskoj ili čakavskoj sklonidbi kako bismo vidjeli koje je stanje od ta dva prevladalo.

Odnosne pridjeve nalazimo samo u CPar: b(i)sk(u)pa *ciciliênskoga* (150r) u genitivu jednine muškoga roda i po hitrosti *vl'šaskoi* (150r) u lokativu jednine ženskoga roda. U oba slučaja govorimo o čakavskim nastavcima premda nastavak *-oi* odgovara stanju i u crkvenoslavenskom jeziku.

Vlastiti pridjevi koje nalazimo u CPar su: b(o)žjê rodit(e)lnica (150v) u nominativu jednine ženskoga roda i ot ruki *b(i)sk(i)ple* (150v) u genitivu jednine ženskoga roda. U ovom primjeru treba se osvrnuti i na pripadajuću imenicu *ruki* koja je zabilježena u crkvenoslavenskom obliku (y>i),¹⁴ dok pridjev ima nastavak *-e* koji je u skladu s nastavcima palatalne deklinacije. MBDM ima jedan vlastiti pridjev: v milost *biskupovu* (4b) u ženskom rodu u akuzativu jednine koji je u skladu s čakavskim jezikom.

Opisni pridjevi koje nalazimo u CPar su: b(la)žj(e)nie m(a)rie (150v), obrazi *sl'nčenom'* (150v), *rečenoga* popa (151r) pri čemu prvi navedeni primjer ima crkvenoslavenski određeni oblik, drugi primjer pripada i hrvatskom i crkvenoslavenskom jeziku, dok treći primjer pripada hrvatskom jeziku. Primjeri iz MBDM: *boležnivъ* (4a), *vêrni*

¹⁴ Ista imenica u MBDM ima nastavak *e* od *ruke* vlastite (5a).

krst'ëninь (5a) - u ova dva primjera nalazimo neodređeni i određeni oblik primjera u nominativu jednine muškoga roda koji je u skladu s čakavskim nastavcima, ako uzmemo u obzir da je poluglas u prvom primjeru samo rezultat tradicionalnog bilježenja poluglasa na kraju riječi. U MBDM nalazimo i *s(ve)toga* krčën'è (4b), ot' griha *učinenoga* (4b), *devotoga* (5a) - primjeri su genitiva jednine srednjega i muškoga roda s čakavskim nastavcima; od ruke *vlastite* (5a) - genitiv jednine ženskoga roda, s čakavskim nastavkom; po plaćahь *slavné* d(e)vê Marie (5a) - i ovdje je riječ o genitivu jednine ženskoga roda, u kojem nedoumicu može predstavljati bilježenje „jata“ na mjestu nastavka -e;¹⁵ *slavnoi* devi (4b), vzda hv(a)le *svetoi* materi (5a) - dativ ženskoga roda jednine u skladu je i s čakavskim i crkvenoslavenskim nastavkom, *prelútu* pokoru (5a), slavu *večnu* (5a) - akuzativ jednine ženskoga roda ima čakavski nastavak; s' *velikimь* rozumomь (4a), *vêlikimь* gnevomь (4b), *velikimь* dêvocionomь (4b, 5a), *močnimь* načinomь (4b).

4.2.3 Glagoli

Od glagolskih vremena u tekstu legende pretežu prezent za izražavanje sadašnjosti i aorist za izražavanje prošlosti, uz nešto rjeđu uporabu imperfekta i pluskvamperfekta. Prezent nalazimo u 1. licu jednine u kojem s nastavkom -u u CPar *reku* (150r), u MBDM u *oću* (4b) i nastavkom -mь za nepravilne glagole: *esamь* (4b), *imamь* (4b); za 2. lice jednine u CPar nemamo primjera,¹⁶ a u MBDM nastavak je -šь: *očešь* (4b), *učinišь* (4b), *pitašь* (4b) u 3. licu jednine nastavak je -t: *čtuet* (151r), *imat se* (151r), a u 3. licu množine -ăt': *prizivaăt'* (151r). Sva tri lica za izražavanje prezenta imaju hrvatsko-staroslavenske nastavke. Primjera za 3. lice jednine i množine prezenta u tekstu ove legende u MBDM ne nalazimo.

Aorist nalazimo samo u 3. licu jednine u CPar: *bi* (150r); *priporuči* (150r), *kae se* (150r), *preb'di* (150r), *êvi se* (150r), *vratí* (150r), *v'ze* (150v), *probudi* (150v), *obrête* (150v), *vzêvêsti* (150v) s nultim nastavkom što odgovara stanju i u hrvatskom i u crkvenoslavenskom jeziku. Nalazimo i jedan primjer sa starim nastavkom -tv: *priêtv* (150v), te jedan primjer aorista sigmatskog II: *vede* (150v). U MBDM nalazimo oblike koji su zajednički i hrvatskom i crkvenoslavenskom jeziku: *bodi* (4a), *bi* (4a), *ide* (4b), *reče* (4b), *učini* (4b), *se otvrže* (4b), *povrati se* (4b), *počē se* (4b), *se pokazā* (4b), *pokara ga* (4b), *učini* (5a), *odvržē se* (5a), *vze* (5a), *se pada* (5a), *ičeznu* (5a). U tekstu imamo i primjer za 3. lice

¹⁵ Ovo nije neobična situacija, često se nastavak *e* bilježio „jatom“.

¹⁶ Premda nema primjera iz ove legende, na temelju uvida u tekstove Muke po Mateju iz ovog Zbornika nalazimo za 2. lice jednine crkvenoslavenski nastavak -ši (*rečēši* (241v), *govoriši* (243r)).

množine *priz'vaše* (151r). Izjednačenost stanja između dva teksta nalazimo i kod imperfekta u 3. licu jednine: *govoraše* (150r). Primjer za imperfekt u MBDM u 3. l. jd.: komu *biše* ime Teofil (4a), Teofil ki *staše* (4a), *skerblaše* se (4a), *nabašše* (4a), *otičše* (4b), *uticaše se* (4b) a u množini za isto to lice primjeri su *vasь plкъ* zajedno *obraše* (4a) i s varijantom *obrašē* (4a).

Perfekt nalazimo samo u MBDM tvoren naglašenim oblikom glagola *biti* i l-participom: *esamb imelb* (4b), *e(stb) učinilb* (5a).

U CPar nalazimo jedan primjer za pluskvamperfekt 3. lica jednine: *dal' bēše* (150v), dok je u MBDM tih primjera nekoliko: *biše učinil* (4a, 4b), *biše vzeľb* (4a), *biše prišal* (4a), *biše ulišilb* (4a), *biše prostilb* (5a), *biše učinil* (5a).

Futur I. u ovoj legendi ne nalazimo u CPar, ali ga ima u MBDM: *oću učiniti* (4b), *očešb otvriči* (4b)

Imperativ je u CPar posvjedočen primjerima u 3. licu jednine: niednomu *budi* lino, vidino *budi* (151r) u kojem se koristi sintetski crkvenoslavenski oblik s nastavkom – *i* na prezentskoj osnovi,¹⁷ bez primjera u analitičkom obliku, s česticom *da*. Za 14. stoljeće to je uobičajena pojava. Iva Lukežić ne navodi niti jedan primjer s analitičkim imperativom u tekstovima iz 14. st. (Lukežić 2015: 350–352). Takav sintetički imperativ nalazimo i u MBDM: ka *budi* hvalena (5a).

Kondicional nalazimo u CPar u primjeru *rodila se bi* (151r) i taj primjer ne odstupa od uobičajene tvorbe toga vremena (l-particip i aorist glagola *biti*). Tako je i u MBDM: *bi mogla* (4b).

Participi. Nalazimo u CPar aktivni particip prezenta aktivnog u deklinabilnom obliku: *speču* (150r), *karauči* (150r); aktivni particip preterita I. s deklinabilnim nastavkom -*v' / -' : dav'* (150v), *probudiv' se* (150v), *otvrg'* (150r); *umrvša* (151r), *s'konen'si* (151r); pasivni particip preterita: *osvaenb*, *izv'ržen*, *stisnutb* (150r), *položena* (151r), *nezučeta* (151r) i primjere aktivnog participa preterita II: *bila* (151r), *rodila* (151r). Iste te participe nalazimo i u MBDM: akt. ptcp. prez: *trateči i čineči* (4a), *tiuči* (4a), *imēuči* (4b), *hoteči* (5a), *pučauči* (5a); akt. ptcp. pret I.: *minuši* (4a), *raz'misliviši* (4a), *smisliviši* (4b), *imivši* (5a), *očitovaviši* (5a); akt. ptcp. pret II.: *učinil* (4a, 4b), *vzeľb* (4a), *ulišilb* (4a), *imelb*

¹⁷ U CPar ima i primjera u analitičkom obliku, s česticom *da* (da izb(a)vits 245r), ali ne u našoj legendi.

(4b), *prostib* (5a), *učinil* (5a); pas. ptcp. pret. *učinenъ* (4a), *osloboenъ* (5a), *ustrasěni* (5a), *rěčeni* (5a).

5 Zaključak

Usporedna analiza dvaju tekstova legendi o svetom Teofilu od kojih onaj u *Pariškom zborniku Slave 73* potječe iz 1375. godine, a onaj iz *Mirakula blažene dēve Marie* iz 1508. godine pokazala je da postoje razlike na grafijskoj i morfološkoj razini.

Na temelju grafijske i fonološke analize zaključujemo: 1. da je češća upotreba štapića za označavanje poluglasa u MBDM nego u CPar; 2. da se „jat“ dobro čuva u oba teksta u različitim pozicijama, ali je u MBDM on i na mjestu na kojem etimološki ne bi trebao stajati. Uz to, nalazimo zamjene „jata“ sa samoglasnikom „i“ u oba teksta, dok zamjenu s „e“ nalazimo samo u MBDM., 3. Grafem „đerv“ ne nalazimo u MBDM, u CPar se on nalazi na mjestu crkvenoslavenskog „žd“. 4. Grafem „šta“ bilježi se u oba teksta za „ć“, a u MBDM i za skupinu „šč“. 5. Inicijalno „h“ je u većem broju primjera izostavljeno u MBDM, iznimka je jedan primjer, dok u CPar uopće takve primjere u našoj legendi ne nalazimo., 6. Za rotacizam nalazimo potvrđen samo jedan primjer u CPar.

Morfološka analiza zamjenica relevantna je na području pokaznih zamjenica jer lične zamjenice nisu dovoljno zastupljene u našem tekstu. Analiza pokaznih zamjenica *onъ, ona, ono* pokazuje da je u CPar u velikom broju slučajeva upotrijebljen crkvenoslavenski morfološki oblik. Sintaktička upotreba pokazne zamjenice i riječi na koju se odnosi je raznolika: u genitivu nalazimo imenicu ispred zamjenice: *rimlane nee*, ali i obrnuto: *nee prazdniki*. U dativu je situacija konstantna- nalazimo najprije zamjenicu koju slijedi imenica: *vрати emu list*. Iznimka od crkvenoslavenskih morfoloških oblika pokazne zamjenice je čakavski oblik zamjenice u akuzativu jednine muškoga roda koji ima čakavski oblik *ga* i *mb* (neovisno o poluglasu koji je rezultat tradicionalnog bilježenja). Iste pokazne zamjenice u MBDM u genitivu imaju čakavske oblike i čakavski red riječi (*ovoga* Teofila). Oba kodeksa imaju crkvenoslavensku zamjenicu *sb*, ali se ona češće koristi u CPar dok u MBDM nalazimo zamjene s drugačijom osnovom (*ovoga*). Različita je upotreba upitno-odnosne zamjenice za neživo: *č'to* je crkvenoslavenski oblik koji nalazimo u CPar, dok u MBDM nalazimo čakavski oblik *ča*. Zamjenica *vsъs* upotrebljava se u oba zbornika i nije zamijenjena oblikom *sav*. Analiza pridjeva pokazala je ono što i analiza zamjenica, da CPar ima i crkvenoslavenske i čakavske oblike, a tako je i s MBDM.

U glagolima razlike u prezentu možemo pronaći u 2. licu jednine u kojem CPar ima crkvenoslavenski nastavak *-š*, premda za to primjera u samom tekstu legende nema, u MBDM imamo čakavski nastavak *-š'*. Nastavci za aorist su izjednačeni u oba zbornika, s tim što CPar ima i primjer sigmatskog II. aorista (*vede*) i jedan primjer s nastavkom *-tb* (*priětb*). Izjednačenost nalazimo i u imperfektu. Od složenih vremena u MBDM nalazimo perfekt i futur I. kojih nema u CPar pa je u tom smislu MBDM bogatiji u načinu izražavanja prošlosti i budućnosti. Pluskvamperfekt kao pretprošlo vrijeme zastupljen je u oba teksta.

Od glagolskih načina nalazimo kondicional i imperativ, oba se tvore usklađeno u oba teksta legende. Takvu usklađenost u velikom broju primjera nalazimo i kod participa, s tom razlikom da u CPar ipak možemo pronaći poneki particip koji se sklanja (*špeču*, *umrvša*) ili pripada starijem stanju (*dav'*, *otvrg'*) dok u MBDM takvih međusobnih razlika nema.

Na kraju možemo reći da u CPar možemo pronaći više oblika sa starijim jezičnim (crkvenoslavenskim) stanjem nego što je to slučaj s MBDM u kojem ipak prevladavaju čakavski elementi, ali da elementi starijeg jezičnog stanja nisu bili prepreka razumijevanju teksta legende, kako u 14. stoljeću, tako ni u 16. stoljeću. Sklona sam misliti da niti tekst iz CPar ne bi bio (ili: nije bio) nerazumljiv slušateljima u 16. stoljeću, upravo zbog te prilično velike jezične ujednačenosti.

Izvori

Pariski zbornik Slave 73. Dostupno 26.10.2021: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b52511552v.r>
Mirakuli blažene djeve Marije. Dostupno 26.10.2021:
[https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=iiii.v.a&id=43321&tify={%22pages%22:\[12\],%22view%22:%22thumbs%22}](https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=iiii.v.a&id=43321&tify={%22pages%22:[12],%22view%22:%22thumbs%22})

Literatura

Vesna BADURINA STIPČEVIĆ, 2003: Toponim *Kaharja* u hrvatskim biblijskim prijevodima. *Zbornik Muka kao nepresušno nadahnuće kulture*. Zagreb. 185–196.
Ivo FRANGES, 1987: *Povijest hrvatske književnosti*. Zagreb: Matica hrvatska.
Eduard HERCIGONJA, 1973: Hrvatska književnost srednjega vijeka (do kraja 14. stoljeća) *Zbornik Zagrebačke slavističke škole, 1*. Zagreb. 25–66.
Dubravko JELČIĆ, 1997: *Povijest hrvatske književnosti*. Zagreb: Naklada Pavičić.
Slavko JEŽIĆ, 1993: *Hrvatska književnost od početka do danas: 1100–1941*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
Mihovil KOMBOL, 1961: *Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*. Zagreb: Matica hrvatska.
Boris KUZMIĆ, Martina KUZMIĆ, 2015: *Povijesna morfologija hrvatskoga jezika*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

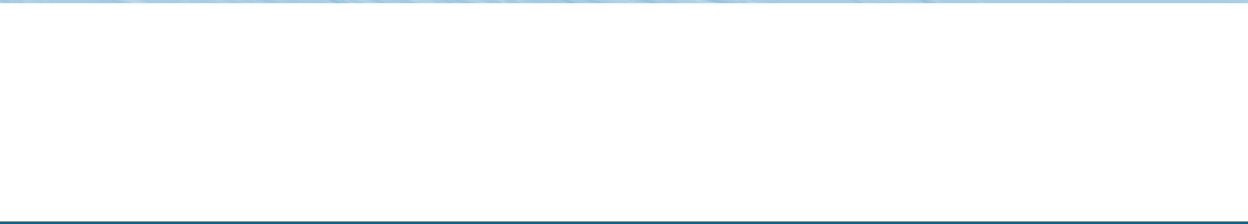
- Iva LUKEŽIĆ, 2015: *Zajednička povijest hrvatskih narječja: 2. Morfologija*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada; Filozofski fakultet u Rijeci; Katedra Čakavskog sabora Grobnišćine.
- Ivana MULC, 1971: Novootkriveni hrvatski glagoljski spomenici. *Slovo* 21, 388–397. Dostupno 26.11.2021: <https://hrcak.srce.hr/14105>
- Anica NAZOR, 2014: O glagoljskoj tiskari u Senju i njezinim izdanjima. *Senjski zbornik* 41, 211–244. Dostupno 26.11.2021: <https://hrcak.srce.hr/151206>
- Krešimir NEMEC, 1994: *Povijest hrvatskog romana: od početaka do kraja 19. stoljeća*. Zagreb: Znanje.
- Ivanka PETROVIĆ, 1974: Literatura u kojoj je svatko primao i davao (Uz zbirku Mirakuli slavne djeve Marie, Senj 1507/1508. god.). *Senjski zbornik* 6, 23–29. Dostupno 26.11.2021: <https://hrcak.srce.hr/136473>
- Ivanka PETROVIĆ, 1977: Marijini mirakuli u hrvatskim glagoljskim zbirkama i njihovi evropski izvori. *Radovi Staroslavenskog instituta* 8, 3–243. Dostupno 26.11.2021: <https://hrcak.srce.hr/13997>
- Slobodan PROSPEROV-NOVAK, 1996: *Povijest hrvatske književnosti. Od početka do Krbavske bitke 1493. sv. 1*. Zagreb: Antibarbarus.
- Rudolf STROHAL, 1917: Mirakuli ili čudesa: svezak 1. sabrao iz hrvatskih glagoljskih spomenika od 14.-18. vijeka Rudolf Strohal. Zagreb. Dostupno 26.11.2021: https://archive.org/details/mirakuli_ili_cudesa_svezak_1_sabrao_iz_hrvatskih_glagoljskih_spomenika-rudolf_strohal
- Marinka ŠIMIĆ, 2018: O jeziku Pariškoga zbornika Code slave 73. *Fluminensia* 30/1, 153–185. Dostupno 26.11.2021: <https://hrcak.srce.hr/200365>
- Miroslav ŠICEL, 1982: *Hrvatska književnost*. Zagreb: Školska knjiga.
- Marin TADIN, 1954: Recueil glagolitique croate de 1375. *Revue des études slaves* 31, 21–32. Dostupno 26.11.2021: https://www.persee.fr/doc/slave_0080-2557_1954_num_31_1_1616

The Language of the Legend of Saint Theophilus in two Croatian Glagolitic Miscellanies

The paper analyzes the most popular of Mary's miracles, the Legend of St. Theophilus. Originally from Greece, the story tells of Theophilus, who makes a pact with the devil and renounces God. He soon repents and begs the Virgin Mary for help. Our Lady tears up the devil's contract, thus saving Theophilus. This legend is recorded in two Croatian Glagolitic anthologies: Paris Miscellany Code Slave 73 (1375), which is the oldest confirmation of the story, and the second text that was printed in the Senj collection of Mary's miracles: Miracles of the Blessed Virgin Mary (1508).

In her research, the author analyzes the language of these two legends, providing an orthographical and phonological comparative analysis of specific features (jat, derv, šta, group čt, initial h), as well as a morphological analysis of pronouns, adjectives and verbs. The analysis has unexpectedly shown the greater presence of Church Slavonic elements in the Paris Miscellany Code Slave 73, given that the literature often claims that particular text to be the most 'Croatitized' Glagolitic manuscript of the 14th century. Church Slavonic morphological and syntactic elements have been confirmed in demonstrative pronouns, while fewer Church Slavonic elements have been found in the verb analysis. The Miracles of the Blessed Virgin Mary have Chakavian forms in those same places. Regardless, the elements of the older linguistic state were no obstacle to understanding the text of the legend in either the 14th or the 16th century.

SLOVANSKA LEKSIKA V STIKU

PHYTONOMASTIC “IMAGES” OF SERBIAN AND OTHER (SOUTH-)SLAVIC NAMES FOR THE SPECIES ACONITUM NAPELLUS

MAJA KALEZIĆ

Serbian Academy of Sciences and Arts, Institute for the Serbian Language, Belgrade,
Serbia, maja3m@yahoo.com

Abstract This paper presents one segment of a two-part multidisciplinary research study conceived to be, in its integral form, a unique “anthropolinguistic scan” of one complex and multidimensional cultural *phenomenon* called *potio et venenum naturales*. This phenomenon is analyzed and re-viewed within the framework of an ancient concept, which was the first to impose itself on individuals after a detailed linguistic analysis of the constitutive function of the names for *these entities*; this obviously succeeded to exist in an “unembodied” form unreachable to “eye focus” until they were named. This paper is about presenting the way through which it was possible to activate brain cells that detect light and send signals back to the brain, which then interprets them as new images needed to be subject to the process of lingoitemization by pre-defined language tools in order to create ‘designantes’ for newly light shaded ‘realia’ waiting to be include in the process of communication. Subsequently, the designations we try to enlighten in this paper turned out to be the lingoitemized (linguo)reflexes of the concept well-known throughout the history of human civilization as *the Law of Similia*, which caused our research study to emerge in an entirely new light.

Keywords:

phenomenology of
potio et venenum,
the Law of Similia,
etymology,
phytonomastics,
cultural
anthropology

FITONOMASTIČKI “PORTRETI” SRPSKIH I (JUŽNO-)SLOVENSКИH ONIMA ZA BILJNU VRSTU ACONITUM NAPELLUS

MAJA KALEZIĆ

Srpska akademija nauka i umetnosti, Institut za srpski jezik, Beograd, Srbija,
maja3m@yahoo.com

Apstrakt Ovaj rad predstavlja jedan segment dvodelne multidisciplinarne istraživačke studije zamišljene da u svom integralnom obliku predstavlja jedinstveno „antropolingvističko skeniranje” jednog kompleksnog i višedimenzionalnog kulturnog fenomena pod nazivom *potio et venenum naturales*. Ovaj fenomen se analizira i preispituje u okviru drevnog koncepta koji nam se prvi nametnuo nakon detaljne lingvističke analize konstitutivne funkcije naziva za ove entitete koji su očigledno uspeali da egzistiraju zbog svojih “bar-bar-skih” imena u „nematerijalizovanom“ obliku van granica vidljivog i razumljivog. Ovaj rad definiše i determiniše način na koji je bilo moguće aktivirati moždane ćelije koje detektuju “onu” svetlost koja šalje signale nazad u mozak da nazive protumače kao ‘eikones’ koje je neophodno podvrgnuti procesu ‘lingvoajtemizacije’ unapred definisanim jezičkim alatima kako bi se kreirale designacije za novoosvetljene realije radi njihovog uključivanja u proces komunikacije. Najzad, kao jedan od najvažnijih rezultat cele studije “pojavi” su nam se ‘lingvoajtemizovani’ (lingvo)refleksi koncepta dobro poznatog kroz istoriju ljudske civilizacije kao Zakon sličnosti koji je doveo do toga da se cela naša istraživačka studija pojavi u potpuno novom svetlu.

Ključne reči:

fenomenologija
otrova iz prirode,
Zakon sličnosti,
etimologija,
fitonomastika,
kulturna
antropologija

1 Introduction¹

The paper presents a segment of the wide linguacultural area in a networked two-part study conceived to be, in its integral form, a unique “anthropolinguistic scan” of the phenomenon called *poisons from nature*. Being intra- and interdisciplinarily oriented, the study in its entirety pre-determined an application of the linguistic analysis and interpretation of the names for certain poisons as a linguistic method to instantiate cultural theory, which makes a unique bridge-connection between language data with ethno-/socio- and other cultural phenomena and processes which are studied by cultural and/or especially medical anthropology. In other words, it was not only linguomethodology that was used in this study in order to make a specific “sciencescope” for observing and re-analyzing one particular biocultural phenomenon. For the most part, an ethnosemantic analysis² was also used to create a mini-corpus of ‘designantes’ and ‘designata/or realia denotata,’ which one may oppose to *modus ponens* – commonly accepted as the traditional bionomenclature principle. Finally, the componential analysis also found a place in this research topic because there is undoubtedly a need to give precise definition of the criteria which people use or have used to classify concepts according to which ‘designantes’ could be or could have been analyzed and described in terms of their semantic components; this stems from our awareness of the fact that the reference criteria are always limited by requirements or conditions which rely on coordinates that determine “onomatourgoi tools” being used in the process(es) of denomination according to “(co-)ordinated system of time and space” by fundamental tenets. While another part of the study³ is, for the most part, dedicated to the literary-linguistic interpretation of the relevant records from the circle of folk literature and art that belong to the cultural heritage of the Serbian and (South-)Slavs in general, this main part could actually be read as the part of the study that presents an ‘in concreto,’ particular, etymological-phytonomastic essay in which an applied semasiological-onomasiological analysis of ‘data referentia’ enabled us to make a re-

¹ This study was financed by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia according to the Contract No. 451-03-9 / 2021-14, which was concluded with the Institute for the Serbian Language of SASA.

² - the one that is framed by ethnolinguistic study -

³ Actually, the second part of the study is a paper entitled: **Sr. nalep/nalijen**: an ethnological-phytonomastic essay on re-telling of the *Law of Similia* with regard to nature’s poisons and venoms phenomenon in oral folklore of the Balkan Slavs, presented at: Международная конференция памяти заведующего кафедрой славянской филологии (1991–2010 гг.) Владимира Павловича Гудкова: *Славянский мир в настоящем и прошлом*, Москва, Россия, МГ, 24–25 Мая 2021. The paper is in print.

construction of the process(es) of poisons named in Classics being predefined or determined by certain socio-ideological tendencies that were deeply encoded in the iconymic structure of ‘nomina refferentia’. However, both parts of the study can be easily read as independent. Finally, the study/research in its entirety confirmed, once again, that there is a need stressed by the 21st century’s linguistics tendencies regarding enlarging the traditional concept of this linguistic research – primarily in the field of cultural anthropology. Namely, in dealing with phytonymy, researchers usually get in touch with phytonyms-hyperonyms, which have the most complex structure of the transfer of naming unit(s) that put a phytonomastician in a position to be surrounded by totally insubstantial “settings” for re-constructing denominational process(es). When faced with an unusually created morphism net, it is almost impossible for one to find the starting point which would establish a solid ground for re-constructing the original meaning of ‘nomina refferentia’ and, subsequently, to identify designated ‘realia refferentia’. Suspicious identification of designations leads to misconceptions concerning ‘eikones’ that lie behind them, as well as to misconceptions concerning determination of ‘realia denotata’ according to predefined categories in the human mind, which constantly re-appear and develop throughout the numerous vicissitudes of our living spaces and endless time.

2 Contemporary scientific botanical “*Aconitum napellus* profile”

Considering the evidence that the species *napellus*, from its first “appearance” up to the present day, has “occupied” an important “position” in traditional concepts of medicine art and healing praxis – especially where they border the so-called *concept of (un)licensed toxicity* – we are first going to present related scientific botanical dates, generally accepted today, which are very important for verifying presupposed “diagnostic signs” that could have served as a motive for denominational processes being questioned. Afterwards, we will return to those records which concern *Aconitum napellus* and which have been found in ancient scripts.

2.1 Description (or ‘On some noteworthy species characteristics’)

‘*Aconitum napellus* is an erect, tuberous-rooted perennial ... commonly found in moist pastures and moist mountainous areas of Europe and Asia. Dark green leaves are deeply divided into 5–7 toothed lobes. The sepals and petals of the flowers are similarly colored, with the upper sepal developing into a large, helmet-like structure

that somewhat resembles the hood worn by medieval monks, hence the common names of monkshood and helmet flower. It is also sometimes commonly called wolfsbane, because this plant was once used as an arrow poison and in a poison bait for killing wolves. All parts of the plant (especially the roots and seeds) are extremely poisonous. The drug aconite is made from the leaves and roots of this species and was once prescribed as a cardiac and respiratory sedative...’ (*The Missouri Botanical Garden*).

2.1.1 Traditional Uses

‘*Aconitum napellus* ... was considered to be of therapeutic and toxicological importance ... When touched to one's lip, the juice of the aconite root produces a feeling of numbness and tingling ... *Aconitum* poisons have been used in antiquity, for both hunting and for warfare (e.g., as arrow poisons). The herb was cultivated widely in Europe, probably reaching England before the tenth century, where it was farmed with some difficulty, but came to be widely valued as an anodyne, diuretic, and diaphoretic. In the nineteenth century, a lot of aconite was imported from China, Japan, Fiji, and Tonga, with a number of species used to manufacture alkaloids of varying potency, but with generally similar effects, most often used externally and rarely internally. Effects of different preparations were standardized by testing on guinea pigs. In Western medicine, preparations of aconite were used until just after the middle of the 20th century; but it is no longer used, as it has been replaced by safer and more effective drugs and treatments.’ (*American Association for Clinical Chemistry*). However, folk medicinal use of the *Aconitum* species is, e.g., still practiced in some parts of Slovenia (cf. Povšnar 2017).

3 Botanical “*Aconitum napellus* profile” in Classics

Aconitum is an ancient Greek name for the plant genus of which two species identified as *anthora* and *napellus* were well-known to the Greek physician and pharmacist Dioscorides. Dioscorides lived around the mid-first century A.D. and served as a specialist of *medicina botanica* in Nero’s armies. The names of these species, as well as their “*medicina botanica* properties,” were also well-attested in numerous records in classical antiquity. Here are ‘excerpata’ that verify the previous sentence:

a. [akōniton, to, leopard's bane, Aconitum Anthora, Theopomp. Hist. 177a, Thphr. *HP9*.16.4, Dsc.4.76, Gal.11.820: — also akōnitos, hê, dub.l. in Nic. *Al*42, cf. *AP*11.123 (Hedyl.), Euph.142.]

II. wolf's bane, Aconitum Napellus, Dsc.4.77. (*Pollux: Archimedes Project Dictionary Access*).

According to M. Aufmesser, when Dioscorides mentions the species Aconitum napellus, he named it 'another akōniton,' together with their synonyms 'lukoketonon' or 'akōniton Pontikon'. *Akoniton nostrum* is just a transliterated expression of the Latin one. Specificum – *nostrum* suggests that the species *napellus* was probably the most frequently mentioned in Latin literature. M. Aufmesser does not comment on the possible origin of the word *akōniton* and only gives us Frisk's etymological interpretation (< IE *ak-) (Aufmesser 2000: 167–168). However, according to Lewis and Short, the term *aconitum* that is mentioned in Latin literature is identified as:

áčōnītum, i n. ἀκόνιτον [=Aconitum Anthora], a poisonous plant, wolf's-bane, monk's-hood, aconite, Plin. 27, 2, 2; 6, 1, 1 *fin.*: "aconiton" Ov. M. 7, 407. — In plur., Verg. G. 2, 152; Ov. M. 7, 419; *Aus. Idyll.* 12, 9, 11; Luc. 4, 322. — For a strong poison in gen., Ov. M. 1, 147; Juv. 10, 25. (*A Latin Dictionary* 1879).

In addition, the following paragraphs, there are two very interesting 'excerptata' from Dioscorides' and Pliny's records on Aconitum spp.:

282

IV, 76 ἀκόνιτον, ~ *Doronicum pardalianches* Jacq., Leopard's bane

Leopard's bane, but some call it *pardalianches*, others *cammaron*, others *thelyphonon*, others *cynoctonon*, and others *myoctonon*: it has three or four leaves like the cyclamen's or the cucumber's, but smaller and not as rough; the stem is a span tall; the root is like a scorpion's tail and shining like alabaster.

They say that its root, when brought near a scorpion, paralyzes it, and that it stirs again when white hellebore is set before it. It is mixed with analgesic medications for the eyes and it kills leopards, swine, wolves, and every wild animal when placed on slices of meat and thrown to them.

IV, 77 ἀκόνιτον ἕτερον, *Aconitum napellus* L., (Another kind of leopard's bane) Wolfsbane

Wolfsbane, which some call *lycoctonon*: it grows in large quantities in Italy, on the mountains called Vestini, and it is different from the one before it. It has leaves like the plane tree but more incised and a great deal smaller and darker, and a stem like the shoot of a male fern, smooth, and a cubit tall or even taller. It has fruit in somewhat elongated pods and roots like black legs of shrimp. They use them for hunting wolves by placing them on raw meats: for they are deadly to the wolves that eat them.

Figure 1: Dioscorides' and Pliny's records on Aconitum

Source: Beck (2005: 282)

b. CHAP. 2. (2.)—ACONITE, OTHERWISE CALLED THELYPHONON, CAM-MARON, PARDALIANCHES, OR SCORPIO; FOUR REMEDIES.

But who, I say, can sufficiently venerate the zeal and spirit of research displayed by the ancients? It is they who have shown us that aconite is the most prompt of all poisons in its effects — so much so indeed, that female animals, if their sexual parts are but touched with it, will not survive a single day. It was with this poison that M. Cæcilius accused Calpurnius Bestia of killing his wives in their sleep, and it was this that gave rise to that fearful peroration of his, denouncing the murderous finger of the accused. According to the fables of mythology, this plant was originally produced from the foam of the dog Cerberus, when dragged by Hercules from the Infernal Regions; for which reason, it is said, it is still so remarkably abundant in the vicinity of Heraclea in Pontus, a spot where the entrance is still pointed out to the shades below. And yet, noxious as it is, the ancients have shown us how to employ aconite for the benefit of mankind, and have taught us, as the result of their experience, that, taken in mulled wine, it neutralizes the venom of the scorpion: indeed such is the nature of this deadly plant, that it kills man, unless it can find in man something else to kill. When such is the case, as though it had discovered in the body a fit rival to contend with, that substance is the sole object of its attack; finding another poison in the viscera, to it alone it confines its onslaught; and thus, a truly marvelous thing! two poisons, each of them of a deadly nature, destroy one another within the body, and the man survives. Even more than this, the ancients have handed down to us remedies employed by the animals themselves, and have shown how venomous creatures even effect their own cure. By the contact of aconite, the scorpion is struck with torpor, is quite benumbed, assumes a pallid hue, and so confesses itself vanquished. When this is the case, white hellebore is its great auxiliary: the very touch of it dispels its torpor, and the aconite is forced to yield before two foes, its own enemy and the common enemy of all. Now, after this, if any one should be of opinion that man could, by any chance or possibility, make such discoveries as these, he must surely be guilty of ingratitude in thus appreciating the beneficence of the gods! In countries frequented by the panther, they rub meat with aconite, and if one of those animals should but taste it, its effects are fatal: indeed were not these means adopted, the country would soon be overrun by them. It is for this reason, too, that some persons have given to hellebore the name of "pardalianches." It has been well ascertained, however, that the panther instantaneously recovers if it can find the opportunity of eating human ordure. So, far as these animals are concerned, who

can entertain a doubt that it was chance only that first led them to this discovery; and that as often as this happens the discovery is only a mere repetition of the accident, there being neither reason nor an appreciation of experience to ensure its transmission among them? (3.) It is chance, yes, it is chance that is the Deity who has made to us these numerous revelations for our practical benefit; always understanding that under this name we mean Nature, that great parent and mistress of all things: and this is evident, whether we come to the conclusion, that these wild beasts make the discovery from day to day, or that they are gifted from the first with these powers of perception. Regarded in another point of view, it really is a disgrace that all animated beings should have an exact knowledge of what is beneficial to them, with the exception of man! The ancients, openly professing their belief that there is no evil without some admixture of good, have asserted that aconite is a remarkably useful ingredient in compositions for the eyes. It may therefore be permitted of me, though I have hitherto omitted a description of the poisonous plants, to point out the characteristics of aconite, if only that it may be the more easily detected. Aconite has leaves like those of cyclaminos or of the cucumber, never more than four in number, slightly hairy, and rising from near the root. This root, which is of moderate size, resembles the sea-fish known as the "cammarus," a circumstance owing to which the plant has received the name of "cammaron" from some; while others, for the reason already mentioned, have called it "thelyphonon." The root is slightly curved, like a scorpion's tail, for which reason some persons have given it the name of "scorpio." Others, again, have preferred giving it the name of "myoctonon," from the fact that the odor of it kills mice at a considerable distance even. This plant is found growing upon the naked rocks known as "æonæ;" and hence it is, according to some authorities, that it is called "aconitum," there being not so much as dust even about it to conduce to its nutriment. Such is the reason given for its name by some: but according to others, it receives this appellation from the fact that it fatally exercises the same effects upon the body that the whetstone does upon the edge of iron, being no sooner employed than its effects are felt. (Naturalis Historia).

4 **On a few of the most noteworthy testimonies in folk literature and art, as well as in scientific disciplines until the beginning of 20th century medicine**

In Greek mythology, the goddess Hecate is said to have invented aconite, which Athena used to transform Arachne into a spider (*A Modern Herbal*).⁴ Medea is supposed to have murdered her son with it. Dioscorides mentions that the root kills scorpions. As we have already mentioned, *Aconitum* was well known in antiquity. However, it is thought that Avicenna was the first to describe its use in nosebleeds, bleeding of the lungs, dizziness, circulatory collapse, paralysis, consumption and epilepsy (*A. Vogel*), presumably unaware of the main syndrome/condition in connection with poisoning with *Aconitum*. 'Our knowledge of this alkaloid is chiefly derived from cases of poisoning and over-dosing. The symptoms of numbness, tingling, prickling and heat of the Aconite are produced by the alkaloid, but with increased intensity. Upon local application, first, there is a sensation of warmth; then, of burning with sharp pains and itching; finally, numbness and anesthesia... Fear of death, anguish, intense chilliness; feeling of sickness; a constricting burning sensation, extending from mouth to stomach. Twitching and spasms over whole body, especially in face ... In one poisoning case "vomiting recurred every two or three minutes, and was performed by a sudden jerking action of abdominal muscles, accompanied by a loud shout, probably caused by a sudden contraction of the diaphragm. Every attempt to swallow was followed by spasmodic contractions characteristic of hydrophobia, but they were not renewed by the sight of water. The slightest touch renewed the spasms." Aconitine should be helpful in cases of hydrophobia, whether the convulsive or the paralytic kind. The senses are disordered or lost – sight, hearing, smell. In one poisoning case, the blindness was coincident with a sudden dilatation of the pupils, and sight partially returned as the pupils contracted. ... All parts except the head and stomach feel as if filled with lead. ... Creeping sensations on the face with a feeling of swelling and tension. ... Acon. n. Hydrophobia symptoms: 1. ... Mania ... Ferocity ... Numbness of the jaw, like incipient paralysis, > by compression and by drinking wine ... Aversion to food in general ... Constant thirst even when drinking ... Burning thirst ... Thirst at night

⁴ For the etiology, see Dioscorides' description of the species *Aconitum napellus* in above cited text in which Dioscorides mentioned a comparison regarding roots of this plant species: 'like black legs of shrimps'.

... hypochondrium ... Desire to urinate with copious emissions ... Urging with ineffectual efforts ...' (Clarke 1902).⁵

5 'Benefacta in luce collocare'

These are the main results obtained from data factor analysis presented via key words sorting: *tight-rooted*, dark-colored tapering roots, the juice of the aconite root produces a feeling of numbness and tingling, widely valued as an anodyne, diuretic, and diaphoretic, with pointed leaves. *Akonitos* in Pontus [the hill where Heracles brought the three-headed dog Cerberus from the Underworld and where, according to Ovidius], where the plant grew from the animal's slaver with notched (toothed) leaves, caused paralysis, hydrophobia, itching 'Hydrophobia symptoms: 1. ... Mania ... Ferocity ... Numbness of jaw, like incipient paralysis, > by compression and by drinking wine ... Aversion to food in general ... Constant thirst even when drinking ... Burning thirst ... Thirst at night ... hypochondrium ... Desire to urinate with copious emissions ... Urging with ineffectual efforts ...' (Clarke, op.cit.).

6 Etymology of the Gk/Lat names

Besides some so-called (etio-)etymological popular interpretations which were found primarily in Pliny's records on the Gk *akoniton* and on the Latin transliterated form *aconitum*, as we have mentioned above, there is no strict statement of facts regarding iconymic structure of these names – transposed into 'signifiers' - in any of the relevant etymological literature (cf. Strömberg, Carnoy, Frisk, Aufmesser, Walde/Hofmann, Ernout/Meillet, André, Marzell ...); therefore we are of the opinion that it is worth of mentioning the possibility that some of the plant species

⁵ Clarke concerns himself with symptoms characteristic for diseases or (un)healthy conditions (scabies) that can be treated with *Aconitum napellus* used as a 'pharmakon': 'Aconitine should be helpful in cases of hydrophobia ...' (op.cit., l.cit).

designations in Latin that denote plant species from the genus *hemlock*⁶ (Old English *hymlic* et var.) could be connected with the following Greek and Latin words,⁷ primarily regarding their similar formal and semantical structure, cf. Gk **akoniton** with:

Gk ἄκόνιτιον [α̂], ἴ.

A. *whetstone, bone*, “ἄκόνιτιον” *Cbilo 1, Hermipp.46*, etc.

3. part of tragus of ear, *Poll.2.86*. (Cf.Skt. *ásan-* 'stone'),

ἄκονίζω, (*ἄκόνιτιον*)

A. *sharpen*, “μαχαίρας” *Ar.Fr.684*; “λόγγη” *X.Cyr.6.2.33*:—Med., “ἀκονῖσθαι μαχαίρας”

Id.HG7.5.20:—Pass., *Arist.Pr.886b10, Phld.Sign.34*. (*Greek Word Study Tools*), and

Gk **knaô**, knai Plu.2.61d, but in correct Att. knêi, inf. knên (v. epiknaô) corrupted to knein *Moer.p.234 P.*, *Hsch.*, *Ion. knan Hdt.7.239*: fut. knêsô *Hp.Coac.460* (prob. l): aor. eknêsa *Id.Int.23*, *Pl.Smp.185c* (prob.l), *Arist.Pr.965a23*, (kat-) *Ar.V.965*; but knasai: olesai, lupêsai, *Hsch.*; 3sg. Ep. impf. epi-knê *Il.11.639*:—

Med., inf. knêsthai *Pl.Grg.494c*, later knasthai *Plu.2.89e*, etc.: fut. knêsomai *Herod.4.51*: aor. eknêsamên *Luc.Bis Acc.1*, *Dor. ekna_s-* *Theoc.7.110*:—

Pass., knatai *Gal.10.979*: pf. kata-kekênêsmai *Id.13.1022*:—

scrape, grate, epi d' aigeion knê turon *Il.l.c.*, cf. *Hp.Int. l.c.*; ton kêron knan to scrape it off, *Hdt.l.c.* (nisi leg. ekkn-), cf. *Gal.13.1022*:—

Pass., prob. for knistheisa in *Thphr.HP9.20.4*.

II. scratch, têi cheiri *Hp.Fract.21*; ton peri tas maschalas topon *Arist.l.c.*:—

Med., scratch oneself, aphthonôs echein tou knêsthai *Pl.Grg.l.c.*; knômenos to kranion *Timocl.2.5 D*; to bregma knêsêi *Herod.l.c.*; [elaphoi] knômenoi [ta kerata] pros ta dendra *Arist.HA611b16*; daktulôi knasthai tèn kephalên *Plu.Pomp.48*: abs., *Id.2.1091e*, *Jul.Caes.323b*; tribein tous ophthalmous kai knasthai *Phld. Rh.2.143 S*; knêsasthai to ous *Luc.l.c.*; knêsamenon heni tôn podôn tèn pleuran *Gal.8.443*.

2. *Med.*, itch, *Id.10.437, 979*.

III. tickle, tèn rhina prob. in *Pl.Smp.l.c.*:—

Med., knasthai ta ôta pterôi tickle one's ears, *Luc.Salt.2*, etc.: metaph., touto knai kai gargarizei kai anapeithei *Plu.2.61d*:—

Pass., ou parergôs eknômên pros auta *Luc. Nec.3*. (*Pollux: Archimedes Project Dictionary Access*).

⁶ These are plant species denoted by phytonym-hyperonym *hemlock*:

hymlic

noun, m., a-decl., 13 occ.

hemlic, beomlic, humeloch, huymblicae, hymblicae, hymelic, hymlic, hymlice

Meanings

— *Conium maculatum* L., hemlock, *Geflecker Schierling*

— *Cicuta virosa* L., cowbane, *Giftiger Wasserschierling*

— *Cnicus benedictus* L., blessed thistle, *Benediktenkraut*

(DOEPN. Last viewed: 12-09-2021 on <http://oldenglish-plantnames.org/index>).

⁷ See the Latin words [→ *signifier*] cited in the previous footnote.

Namely, Old English *bemlic* (et. var.) is supposed to be related to *hymele* ‘hop plant’ (~ ‘climbe down’ or ‘not being able to move’ or perhaps → ‘paralyzed’), Middle Low German *homele*, Old Norwegian *humli*, Old Slavonic *chūmeli* (DOEPN; EDUCALINGO). As is evident, even if some of the above-mentioned “key words” were the denominational process(es) stimulus, it is difficult to precisely determine how the conceptualization and organization of the content according to which Gk phytonym was “performed” and has been formed. As for Latin, *napellus* = *rapum*, according to André (1956: 217), and it is derived from the Gk word (form) *napu(-)* by using the Latin diminutive suffix *-ellus*; reversely, the Gk *rapa* is of the Latin origin meaning different root vegetables (Aufmesser 2000: 78), e.g., in Serbian, it is *pena*[/-уца].

7 Re-considering etymology of the Serbian *nalep* (et. var.), *nalijen* and its/their onomastic equivalents in other South-Slavic languages

The origin of the Serbian phytonym *налеп* ‘*Aconitum napellus*’ (cum variantibus *налеп*, *налијен*, *налин*)⁸ of wide area distribution together with its exact phytonymic equivalents in other Slavic languages (e.g., Slovenian *nálep*, *nalip*, Czech *nálep* id., etc.) has been subject to various linguistic discussions for almost a century; however, they are in competition with other numerous Slavic phytonyms of insufficiently enlightened formal and semantic structure, subsequently being left without a generally accepted etymological solution. In the paper *О облицима фитонима налеп*, which is an ‘in toto’ lexicological analysis of the lexeme *налеп* indexed by the same lemma in the SANU Dictionary (PCA), the author of the paper, M. Tešić, put aside the question of the origin of the phytonym with the comment that future etymological analyses which, ‘per naturam,’ include re-construction of the process(es) of naming units should be focused on revealing the origin of the name variants prototyping the Latin *napellus* which show *p-/l-* metathesis and different *jat*-reflexes in the word(s) formation analogous to the verb *nalepiti*, meaning ‘*glutinare*’. It is obvious that the author concedes solutions given by Croatian linguist N. Vajs, who ultimately accepts Skok’s interpretation of the phytonym *nalijep*; however, there is no explanation for the aforementioned morphological changes that occurred in the alloglottic prototype; besides, similar samples that would confirm their regularity are also lacking (Тешћ 2013: 3–11; Vajs 1984–1985: 236–237; Skok 1972/2: 500–501). There is no mention of the synonym *nalijen* either. As for the possibility that,

⁸ ... as well as of the synonymous *nalijen* which is on the contrary attested only in Vuk’s dictionary (1852)...

in the case of the Serbian word *нален* we could deal with an idioglottic etymology, it should be underlined here that there are some older explanations that concern themselves with some of the aspects of this hypothesis. One of them was mentioned for the first time in the treatise of Zubatý, published in 1913. His interpretation of the Czech formal and semantical equivalent term *nalep* and *nalip* compared to Old Czech *nalep* 'strup za mazanje orožja' was later accepted by V. Machek and F. Bezlaj (Zubatý 1913: 265–270). Namely, they have based their assumptions on the ground of the mutual comparison of the Serbian word *нален* with corresponding expressions found in Slovenian, Slovakian and (Old) Czech being of identical or similar morphological and semantical structures. According to their opinions, all attested expressions could have been considered as reflexes from a common Slavic prototype: **nalěpъ* which presents an unsuffixed deverbal formation derived from the verb **nalěpiti*, meaning 'glutinare' (Machek 1954: 45–47; Bezlaj 1982: 213; cf. ЭССЯ 22: 160–162).⁹ Here, it is important to note that all of the mentioned proponents of this idioglottic hypothesis leave aside the re-construction of the denominational process(es), while, on the other hand, they manage to find the motive for naming only in the fact that the poison obtained from the plant *Aconitum napellus* was used in the ancient homeland of the Slavs for warfare (e.g., as arrow poisons). Lastly, we will mention just one more extremely important piece of work, which is completely different from those previously mentioned, primarily in the methodological approach to the problem itself. In the paper *Una denominazione preromana dell' Aconitum napellus L.*, Italian linguist G. B. Pellegrini deals with the etymology of the 'referens' Italo-Romance phytonym derived from the base **lud-*. This root is used "for" the genus name of the rabies virus - *Lyssavirus*, because the Greeks derived the word *lyssa*, from the root **lud-*. The paper is based on broad linguistic and extra-linguistic groundwork. Namely, the author implicitly points to the fact that only theoretical knowledge – of lexical-semantic categories, diachronic semantics, conceptual-categorical apparatus and methodology of monitoring the change of the meaning of 'se ipsum' during the historical development of the language itself – only such theoretical knowledge, supplemented by knowledge from other linguistic disciplines, can create conditions for comprehensive monitoring of linguistic phenomena, but also for what is perhaps even more important: for connecting language history with cultural history. Being thus "armed", Pellegrini fully explained the origin of the Italo-Romance word, as well as its formal and

⁹ However, any possible connection with Bulagarian *налювам се, нална се* 'налягам, нападам' (attested in БЕР 1995/4: 482) has remained unnoticed until today. For the reference explanation, see below.

semantical structure, thus, subsequently, indirectly or unintentionally shedding light on a way which would lead us to the protosemantical ‘re-constructum’ of the correlated Serbian designations and their previously mentioned equivalents in other Slavic languages for the species *A. napellus*. In order to understand how it is really possible to do so, the following facts must be remembered: first, one regards the meaning of the base **lud* – ‘mentally disturbed, deranged, insane, enraged, ferocious, rabid (esp. If it concerns animals)’ – which directly transfers us to the field of something unreachable to one’s mind, or, something that is reachable only in the state of altered consciousness. So, the first reaction to such an act would be the appearance of an immense **fear/‘phobos’** of the unknown, etc. The second fact is one that reveals the historical background of homeopathic medicine, which can be summarized in one sentence: *SIMILIA SIMILIBUS CURANTUR* [sic!]. This formula enlightens the doctrine that any drug capable of producing morbid symptoms in healthy individuals will remove similar symptoms occurring as an expression of disease. The next matter is what reminds us of what has been written down by Clarke on the symptom called *hydrophobia*, which is very much a characteristic symptom of rabies that could be treated by preparations made from the species *A. napellus*. And finally, the last statement: The symptoms of aconite poisoning in both animals and humans include restlessness, excessive, often frothy, saliva, irregularity of heartbeat, impairment of vision and vocalization, anxiety, vertigo and eventually coma, similar to the symptoms of rabies. It is possible that rabies may have been interpreted by classical physicians as to be caused by a poison similar to aconite. This belief reappeared even during the Renaissance because of the fact that a number of scholars of that time believed that rabies or hydrophobia was being caused by the same or “similar” poison (cf. Blaisdell 1995). These facts present solid base for stating, I would dare to say, a final solution in regards to the iconymic structure of the Serbian phytonyms in question and, subsequently, of their equivalents in other Slavic languages. Allow us to present this finding using graphic-like tools:

A. Serbian *налијен* = *prefix/suffix derivative* = substantivized deverbial adjective < Common Slavic and Serbian *лити*, via Old Church Slavic and PSI < IE **lei-* ‘fundere’ = *наливен* → *препуњен (водом)* → *онај који задржава воду* → *онај који чини да се вода задржава* (cf. Skok 1972/2: 309-310).

B. Serbian *нален* (et variantes) < Common Slavic **lěpati* + prefix *na-* meaning 'greedily drink (or eat)'¹⁰ and 'in ultima analysi' the Serbian form *налијен* < **lenuti* < **lepnuti* (with regular loss of -p-) < Common Slavic **lěpiti* id. most often found in Bulgarian, e.g. *наліювам се, наліна се 'налягам, нападам'* (attested in БЕР 1995/4: 482); if we bear in mind the fact that this Bulgarian word also has the meaning '*стискаму*' ↔ 'Разг. *Въздържајам се от ходене по малка или голяма нужда'*, then it is easy to recognize in "it" the semantic realization similar to one that is recognizable in Serbian *налијен* ↔ *препуњен (водом)* ↔ *онај који задржава воду* ↔ *онај који чини да се вода задржава*.¹¹

8 Instead of conclusion

As a physical and as an emotional disorder, hydrophobia was conceptualized in different ways through the systems of almost all European traditional *materiae medicae* and '*pharmacopoeias*', becoming one of the motives for naming the poison obtained from the plant species *A. napellus*. However, it has to be underlined that the fact is that this plant species can always "acts" '*ut mortifera autem pharmaka ad sanandum*'.

Literature

- Marko ALINEI, 1979: The Structure of Meaning. *A Semiotic Landscape. Proceedings of the First Congress of the International Association for Semiotic Studies (Milano 1974)*. Berlin. 499–503.
- Marko ALINEI, 1982: Etymography and Etymothesis as subfields of etymology. A contribution to the theory of diachronic semantics. *Folia Linguistica* 16, 41–56.
- Marko ALINEI, 1998: Nuove prospettive nella ricerca storico-semantică ed etimológica. *Quaderni di Semantica* 19, 199–212.
- Marko ALINEI, 2001: Aspects of a theory of motivation (iconymy), *Versus. Quaderni di studi semiotici* 88/89, 89–97.
- Jacques ANDRÉ, 1956: Lexique des termes de botanique en latin. *Etudes et commentaires*, 23. Paris: C. Klincksieck.
- Max AUFMESSER, 2000: *Etymologische und wortgeschichtliche Erläuterungen zu De materia medica des Pedanius Dioscurides Anazarbens*. Olms: Hildesheim.
- Lily Y. BECK, 2005: *De Materia Medica*. Translated and Edited by Lily Y. Beck. (Altertumswissenschaftliche Texte und Studien). Olms: Hildesheim.
- Artur A. BERGER, 2012: *Media Analysis Techniques*. Beverly Hills: Sage Publications.
- Franc BEZLAJ, 1982: *Etimološki slovar slovenskega jezika II* (K–O). Ljubljana: SAZU.
- Ashwini D. BHARADE, 2014: Formal semantics/pragmatics and language change. *The Routledge Handbook of Historical Linguistics*. Ed. by Claire Bown & Bethwyn Evans. Oxford: Routledge. 393–409.
- Ashwini D. BHARADE, 2015: Diachronic semantics. *Annual Review of Linguistics* 1, 179–197.
- БЪЛГАРСКИ ЕТИМОЛОГИЧЕН РЕЧНИК 1995/4 (БЕР 1995/4). Редактори: В. И. Георгиев, И. Дурданов. София: Институт за български език БАН.
- Albert CARNOY, 1959: *Dictionnaire étymologique des noms grecs des plantes*. Bibliothèque du Muséon, vol. 46. Louvain.

¹⁰ Likely to be compared with the Slovenian name for the virus *Aconitum napellus* – *preohjeda*.

¹¹ For more details on the origin of the Serbian verbs **lěpati*, *lěpiti*, *lepnuti* with their projection on PSI level, see: Vlajić-Popović 2002: 272–348.

- Веселин ЧАЈКАHOBIЋ, 1985: *Речник српских народних веровања о биљкама*. Рукопис приредно и допунно Војислав Ђурић. Београд: Српска књижевна задруга, Српска академија наука и уметности.
- Alfred ERNOUT, Antoine MEILLET, 1932: *Dictionnaire étymologique de la langue latine; histoire des mots*. Paris, C. Klincksieck.
- Hjalmar FRISK, 1954–1972: *Griechisches Etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg.
- Dirk GEERAERTS, 1983: Reclassifying Semantic change. *Quaderni di semantica* 4, 217–240.
- Dirk GEERAERTS, 1997: *Diachronic prototype Semantics: a contribution to historical lexicology*. Oxford: Clarendon.
- Joachim GRZEGA, 2004: *Bezeichnungswandel: Wie, Warum, Wozu? Ein Beitrag zur englischen und allgemeinen Onomasiologie*. Heidelberg: Winter.
- Robert J. JEFFERS, Ilse LEHISTE, 1979: *Principles and methods for historical linguistics*. MIT press.
- Maja KALEZIĆ, 2012: S.Cr. odoljen 'Valeriana celtica' (An etymological note). *Studia etymologica Brunensia* 15, 127–141.
- Maja KALEZIĆ, 2016: The role of narrative in shaping the semantic structure of certain expressions that belong to terminology as to one of the most important lexical groups. *Constructing languages. Norms, myths and emotions*. Editors: Francesc Feliu, Josep Maria Nadal. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 243–263.
- Vaclav MACHEK, 1954: *Česká a slovenská jména rostlin*. Praha.
- Heinrich MARZELL, 1943–1979: *Wörterbuch der deutschen Pflanzennamen*, 1–4, Registerband 5. Leipzig: S. Hirzel.
- Giovanni B. PELLEGRINI, 1975: Una denominazione preromana dell' «*Aconitum napellus* L.». *Archivio glottologico italiano* 60, 142–153.
- Marija POVŠNAR, Gordana KOZELJ, Samo KREFT, Mateja LUMPERT, 2017: Rare tradition of the folk medicinal use of *Aconitum* spp. is kept alive in Solčavsko, Slovenia. *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine* 13/1.
- Речник српскохрватског књижевног и народног језика* (РСА). 1959–, Београд: САНУ, Институт за српски језик.
- Драгољуб СИМОHOBIЋ, 1959: *Ботанички речник имена биљака*. Београд.
- Petar SKOK, 1972/2: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* 2. Zagreb: JAZU.
- Словенска митологија. Енциклопедијски речник*, 2001 (СМ 2001). Ред. Светлана М. Толстој, Љубинко Раденковић. Београд.
- Павле СОФРИЋ, 1912: *Главније биље у народном веровању и певању код нас Срба*. Београд.
- Вук СТЕФАНОВИЋ КАРАЦИЋ, 1852: *Српски рјечник: истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*. Беч: у штампарији Јерменскога манастира.
- Reinhold STRÖMBERG, 1940: *Griechische Pflanzennamen*. Göteborg.
- Vogoslav ŠULEK, 1879: *Jugoslavenski imenik bilja*. Zagreb: JAZU.
- Миланца ТЕШИЋ, 2013: О обличима фитонима на леп. *Наш језик* 44/1–2, 3–11.
- Stephen ULLMANN, 1957: *Principles of Semantics* (2nd ed.). Oxford: Blackwell.
- Stephen ULLMANN, 1962: *Semantics: An introduction to the science of meaning*. Oxford: Blackwell.
- Nada VAJS, 1984–1985: Fitonimijske bilješke II. *Rasprave zavoda za jezik Instituta za filologiju i folkloristiku* 10–11, 231–243.
- Јасна ВЛАЈИЋ-ПОПОВИЋ, 2002: *Историјска семантика глагола ударања у српском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Alois WALDE, 1906: *Lateinisches etymologisches Wörterbuch* (= *Indogermanische Bibliothek*. Abteilung 1: *Sammlung indogermanischer Lehr- und Handbücher*. Reihe 2: *Wörterbücher*, 1). Heidelberg: Winter University Press (3rd revised and expanded edition by Johann Baptist Hofmann 1938–1954).
- Josef ZUBATÝ, 1913: Chelčického Sieti viery. *Listy filologické* 60, 265–270.

Sources

- A Modern Herbal*. Available at: <https://www.botanical.com/botanical/mgmh/a/aconi007.html> (12-09-2021).
- A Practical Introduction to Factor Analysis: Exploratory Factor Analysis. *UCLA: Statistical Consulting Group*. Available at: <https://stats.idre.ucla.edu/spss/seminars/introduction-to-factor-analysis/a-practical-introduction-to-factor-analysis/> (27-11-2021).
- A. Vogel*. Available at: <https://www.avogel.ca/en/plant-encyclopedia/aconitum-napellus.php> (12-09-2021).
- American Association for Clinical Chemistry*. Available at: <https://www.aacc.org/science-and-research/toxin-library/monkshood> (11-09-2021).
- John D. BLAISDELL, 1995: *A frightful, but not necessarily fatal, madness: rabies in eighteenth-century England and English North America*. Retrospective Theses and Dissertations. Available at: <https://lib.dr.iastate.edu/rtd/11041/> (29-11-2021).
- Johan H. CLARKE 1902: *Materia Medica*. Available at: <https://www.materiamedica.info/en/materia-medica/john-henry-clarke/aconitinum> (12-09-2021).
- DOEPN. Available at: <http://oldenglish-plantnames.org/index> (12-09-2021).
- EDUCALINGO. Available at: <https://educalingo.com/en/dic-en/hemlock> (12-09-2021).
- Greek Word Study Tool*. Available at: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/morph?l=a%29ko%2Fnh&la=greek&can=a%29ko%2Fnh0&prior=ko/nis&d=Perseus:text:1999.02.0137:book=27:chapter=2&i=1#lexicon> (12-09-2021).
- Charlton T. LEWIS, Charles SHORT: *A Latin Dictionary 1879*. Available at: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0059:entry=aconitum> (11-09-2021).
- OnlineRechnik.com*. Available at: <http://www.onlinerechnik.com/duma/%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%81%D0%BA%D0%B0%D0%BC> (29-11-2021).
- Pliny the Elder 1855, Naturalis Historia*. Ed. Karl Friedrich Theodor Mayhoff. Available at: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Plin.+Nat.+27.2&fromdoc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0138> (11-09-2021).
- Pollux: Archimedes Project Dictionary Access*. Available at: <http://archimedes.fas.harvard.edu/pollux/> (11-09-2021).
- Pollux: Archimedes Project Dictionary Access*. Available at: <http://archimedes.fas.harvard.edu/pollux/> (27-11-2021).
- The Missouri Botanical Garden*. Available at: <http://www.missouribotanicalgarden.org/PlantFinder/PlantFinderDetails.aspx?taxonid=286162> (11-09-2021).
- ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЙ СЛОВАРЬ СЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКОВ. ПРАСЛАВЯНСКИЙ ЛЕКСИЧЕСКИЙ ФОНД (ЭССЯ). Available at: <http://etymolog.ruslang.ru/index.php?act=essja> (27-11-2021).

Fitonimski "portreti" srpskih i (južno-)slovenskih onima za biljnu vrstu Aconitum napellus

Fenomen otrova iz prirode predmet je izučavanja brojnih naučnih istraživanja koja bilo isključivo teorijski bilo i teorijski i analitički dele predmet izučavanja odnosno metodološki aparat sa drugim srodnim i nesrodnim naučnim disciplinama. Ova studija, podeljena u dva dela, posvećena je pre svega jezičkoj analizi i interpretaciji naziva za pojedine otrove iz prirode - kao jednoj od lingvističkih metoda implementiranih u teoriju kulture koja povezuje lingvističku analizu i interpretaciju kulturnih fenomena i procesa, posebno onih koje izučava medicinsko-kulturna antropologija - u jednu celinu. Dok u drugom delu studije dominira književno-jezička interpretacija zapisa iz kruga narodnog stvaralaštva (pre svega onih, sakupljenih u traktatu *Otrovi* eminentnog srpskog etnologa, folkloriste i istoričara kulture T. Đorđevića), prvi deo studije predstavlja jedan specifičan etimološko-fitonomastički ogled u kojem se semasiološko-onomasiološkom analizom građe rekonstruiše proces imenovanja otrovne biljke

Aconitum napellus u klasičnim jezicima. Na kraju rada se na osnovi dobijenih rezultata istraživanja upućuje na mogućnost povezivanja ikonimskih struktura klasičnih naziva za ovaj otrov sa nazivima za istu realiju u srpskom jeziku i drugim slovenskim jezicima - pre svega na Balkanu - u cilju rasvetljavanja njihovih etimologija.

ДОСАДАШЊИ ДОМЕТИ ЛИНГВИСТИЧКЕ СЛАВИСТИКЕ У ПРОУЧАВАЊУ МИКОНИМА (НАЗИВА ГЉИВА)

ЈЕЛЕНА ЈАНКОВИЋ

Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик, Београд, Србија,
republika_enanikolic11@yahoo.com

Апстракт У првом делу рада, служећи се синтетичком методом, дат је преглед досадашњих лингвистичких истраживања миконима (назива гљива) у словенским језицима, док је други део рада посвећен општим називима за гљиве кроз сагледавање досадашњих резултата у проучавању миконима српског језика и њихово повезивање са општим називима гљива у осталим словенским језицима. На основу доступних дијалектолошких извора, лексикографских и етимолошких података, разматрају се општи називи гљива у српским народним говорима: *гљива*, *печурка*, *зуба* и *бабушка*.

Кључне речи:

лингвистичка
славистика,
називи гљива,
гљива,
печурка,
зуба,
бабушка

PREVIOUS ACHIEVEMENTS OF LINGUISTIC SLAVIC STUDIES IN THE RESEARCH OF MUSHROOM NAMES

JELENA JANKOVIĆ

Serbian Academy of Sciences and Arts, Institute for the Serbian Language, Belgrade,
Serbia, enanikolic11@yahoo.com

Keywords: linguistic Slavic studies, names of mushrooms, *gljiva*, *pečurka*, *guba*, *babuška*

Abstract Taking a synthetic approach, the author of this paper presents an overview of previous linguistic research on mushroom names in Slavic languages. The second part of the paper is devoted to Serbian words for fungi in comparison with other names in Slavic languages. Based on the available dialectological sources, lexicographic and etymological data, the general names for fungi in Serbian vernaculars are considered: *gljiva*, *pečurka*, *guba*, and *babuška*.

1 Увод¹

Свака врста гљиве, попут биљке, има јединствено научно име у оквиру биномне номенклатуре, које представља комбинацију двају имена: име рода и име врсте. У сваком појединачном језику употребљавају се тзв. *миконими* односно стандардна и народна имена гљива. Термин се изводи од грч. $\mu\acute{\iota}\kappa\eta\varsigma$ 'гљива' и суфиксоида *-оним*, којим се иначе гради ономастичка терминологија, типа *фитоним*, *топоним*, *антропоним* и сл. У већем броју словенских језика се, такође, употребљава тај термин, којим се замењује двочлана конструкција *називи* односно *имена гљива* или *миконимска* односно *миколошка лексика*,² уп. хрв. *mikonimi, nazivi gljiva*, слн. *gobja imena*, бут. *имена на гъби*, пол. *mykonimi, nazwy grzybów, słownictwo mikologiczne*, чеш. слч. *jména, názvy hub*, рус. *миконимы, названия грибов, миконимическая лексика*, укр. *миконазви, назви грибів, мікологічні назви*, блр. *назвы грыбоў, мікалагічна лексіка*. Иако се гљиве данас сврставају у посебно царство живог света, наука која их проучава, микологија, дуго је била под окриљем ботанике. Из тог разлога гљиве су до почетка 21. века сматране припадницима биљног царства и у истраживањима та врста лексике се означавала као ботаничка.³

Са стручног, миколошког становишта, термин *гљива* односи се на све еукарнотске организме који припадају царству гљива (а ту између осталог припадају квасци и плесни односно буђ), међу којима се разликују више и ниже гљиве. *Више гљиве* или *макромицете*⁴ су гљиве које имају крупнија плодоносна

¹ Овај рад финансирало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору број 451-03-68/2021-14/200174 који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

² Соцкова (2015: 100) сматра да је термин *миконим* адекватан са лингвистичког становишта, међутим указује на неопходност разликовања термина *миколошка лексика* од термина *миконимска лексика*: „Понятие микологической лексики шире, чем понятие миконимической, а именно к микологической лексике относятся не только названия грибов, но и другие термины, касающиеся грибов и происходящих с ними процессов”.

³ У руској литератури се миконими и даље сврставају у ботаничку терминологију. О томе сведоче констатације: „Важной составной частью ботанической терминологии русского языка является микологическая лексика” (Сенк-Шеленгевич 2008: 57), „Ботаническую терминологию составляют не только фитонимы, или флоронимы (названия растений), но и миконимы (названия грибов). [...] Грибы изучает наука микология, которая считается разделом ботаники, поскольку ранее грибы относили к царству растений” (Соцкова 2015: 99).

⁴ Срп. *макромицете* (< енг. *macromycetes*, грч. $\mu\alpha\chi\rho\acute{\omicron}\varsigma$), уп. слн. *macromycete* (Bezlej 1960), укр. *макромицети* (Jóźwikiewicz 2019), пол. *nazwy grzybów wielkoowocnikowych* (Jóźwikiewicz 2017, 2018), *nazwy grzybów makroskopijnych* (Jóźwikiewicz 2019), чеш. *názvoslovní vyšších hub* (Kotlaba 1956). „Grzyby makroskopijne [...] to nazwa odnosząca się do organizmów, których cechą charakterystyczną jest zauważalny gołym okiem owocnik” (Jóźwikiewicz 2019: 123).

тела, за разлику од *нижих гљива* или *микромлицета*⁵ које су видљиве само под микроскопом. У досадашњим лингвистичким истраживањима, аутори се баве називима виших гљива и углавном не употребљавају тај термин (уп. са радовима: Józwickiewicz 2017, 2018, 2019 и др.).

Предмет рада представљају миконими словенских језика. Постављена су два циља у раду: први је преглед досадашњих лингвистичких истраживања тог лексичко-терминолошког поља у славистици (у разматрање нису узети етномиколошки⁶ и миколошки радови), док је други посвећен општим називима за гљиве кроз сагледавање досадашњих резултата у проучавању миконима српског језика и њихово повезивање са миконимима у осталим словенским језицима.

2 Преглед досадашњих лингвистичких истраживања миконима

Гљиве се истичу по изузетном броју у природи и непроцењивој улози коју имају у екосистему. У славистичкој лингвистици се њихов значај огледа у завидном броју научних достигнућа. У електронским репозиторијумима и библиографијама⁷ забележено је око 160 научних радова, монографија и докторских дисертација у којима се проучава миколошка лексика у словенским језицима. Нажалост, због ограниченог обима рада, неће бити сви поменути, већ ће се, служећи синтетичком методом, изнети преглед најзначајнијих лингвистичких истраживања и аутора.

Уколико се пође хронолошким редом, најстарији радови су из половине 20. века о чешким називима гљива у етимолошким радовима В. Махека (Machek 1944, 1945) и у раду чешког миколога Ф. Котлабе (Kotlaba 1956). Чешке и словачке микониме проучавала је М. Мајтанова (Majtánová 1968, 1969), која у свом опусу има око 30 радова, у временском распону од 1958. до 1988. год.⁸ У

⁵ Срп. *микромлицете* (< енг. *micromycetes* = microfungi, грч. μικρός), уп. пољ. *nazwy grzybów mikroskopijnych* (Józwickiewicz 2020: 78).

⁶ Етномикологија је научна дисциплина која је почела да се развија од шездесетих година 20. века и бави се проучавањем улоге гљива у фолклору и ритуалима.

⁷ Преглед литературе, која се односи на лингвистичка проучавања миконима руског језика, доноси Соцкова (2015), док Јужвијевич (Józwickiewicz 2017) прилаже списак извора неопходних за лингвистичка проучавања миконима.

⁸ Целокупна библиографија (Majtánová, Marie) дата је на линку: https://www.juls.savba.sk/ediela/slovenski_jazykovedci/ (приступљено 29.11.2021).

другој половини 20. века рађене су претежно лексичко-семантичке, творбене и етимолошке анализе миконима, о чему сведочи монографија Б. Бартњицке-Домбковске (Bartnicka-Dąbkowska 1964) о народним називима гљива пољског језика, потврђеним на основу посебног дијалектолошког упитника са 374 пунктова, затим монографија В.А. Меркулове (1967) о народним називима гљива руског језика и рад И.В. Сабадоша (1988) о миконимима у украјинском језику. Из те области одбраћене су исцрпне докторске дисертације о миконимима: у западнословенским језицима – Мајтановá 1970, руског језика – Уљановна 1989, Senk-Szelągiewicz 2016, украјинског – Симоненко 1973, чешког – Karasová 2007 итд.

Највећи број радова посвећен је управо руским и украјинским називима, у којима се аутори најчешће баве номинацијом гљива (Н.А. Енгальчев, О. Сенк-Шеленгевич и Е.Б. Кайгородова), док су у мањем броју радова миконими посматрани са лингвосомиотичког (А.А. Пермякова, И.А. Подлюков) или дијахроног аспекта (Касьянова 2018а, 2018б, 2020). Руски народни називи су посебно привлачили пажњу лингвистима (В.Н. Марков, Николаев 2016), те су они проучавани у оквиру одређеног говора: архангељског (Е.А. Нефедова, Л.В. Ненашева и Е.С. Ненашев), псковског (Е.Б. Кузьмина), пермског (А.А. Пермякова), јарославског (Т.А. Бакуллина), тамбовског (С.В. Пискунова и О.В. Протапопова), елецког (Ю.Ю. Саввина) и вороњешког (О.В. Смирнова), или области: костромске (И.В. Лебедева, Е.Л. Березович и О.Д. Сурикова), московске (А.Ф. Иванова), ивановске (В.Г. Маслов), новгородске (М.В. Дмитриева), кировске (М. Бякова), владимировске (Р.С. Канунова) и смоленске (В.А. Королькова). Лингвогеографске анализе вршене су на појединачним миконимима, као што су: *шампиньон* (Т.В. Махрачева и С.В. Пискунова), *рыжик* (Р.И. Кудряшова и Т.Н. Колокольева) и *опенок* (Т.И. Вендина), док је назив *(под)березовик* посматран са дијахроног аспекта (А.И. Балахонова). Украјинска дијалектолошка миколошка лексика проучавана је у западнопољским (Р.С. Омельковец), полеским (Куриленко 2006) и чернобиљским говорима (М. Ткачук). Дијалектолошки материјал послужио је одређеним ауторима приликом разматрања именована гљива, као што су *сыроежка* (А.С. Нечаева), *свишуска* (Р.В. Ширшаков), *мухомор* (Е.А. Жданова), *валуй* (М.В. Богачева, М.В. Боброва) и *дождевик* (М.В. Ясинская). Народне и регионалне називе пољског језика проучавали су: В. Bartnicka, Ј. Kuźmiuk и Е. Referowska Chodak.

У радовима о миконимима украјинског језика, најчешће се разматра однос између народних и стандардних назива гљива (А.О. Симоненко, Р. Јóźwikiewicz⁹). Конфронтативном анализом миконима украјинског, руског и пољског језика бавили су се: З.Б. Уљяновна, Н. Меркулов, О.В. Бузмакова, Р. Јóźwikiewicz и др.

Поједини аутори, као што су В.А. Меркулова (1965), Г.Ф. Шило, А.Г. Мазурек и Т.О. Черниш (2003) разматрали су са етимолошког аспекта микониме једног словенског језика, стављајући их у словенски контекст, док су у једном раду (А.И. Жышкевіч) белоруски и словенски миконими подвргнути лингвогеографској анализи.

Мањи је број ботаничких/миколошких речника: 1) Симоновић (1959), у којем су потврђени називи гљива за 56 родова из српско-хрватског и словеначког језика, 2) S. Šebek (*Slovník lidových názvů hub*, 1968), у којем је прикупљено 1100 чешких народних назива за 155 врсти печурака, 3) научно-популарно издање ботаничког и миколошког речника (Бугајев 2010), у којем су обрађени стандардни, народни и општи називи гљива у руском језику и 4) речник миконима пермских говора *Грибы Прикамья в народных названиях и описаниях: словарь диалектных названий грибов* (2012), који садржи 350 одредница. Неколико мањих речника објављено је у склопу монографија, као што је регистар миконима пољског језика (Bartnicka-Dąbkowska 1964: 80–130), речник миконима руског језика (Меркулова 1967: 191–202) и руско-пољски речник миконима (Senk-Szelągiewicz 2016: 157–169).

Називима гљива са јужнословенског простора посвећено је релативно мало радова: Ф. Безлај (Bezlej 1960) разматрао је словеначке микониме са етимолошког становишта, Н. Вајс (Vajs 2003) анализирао је називе гљива са западног дела јужнословенског подручја, на основу потврда у старим лексикографским изворима, Р. Матасовић (Matasović 2018) предложио је ново етимолошко тумачење миконима *вргаљ*, Г. Филипи (Filipi (2008) извршио је етимолошку анализу назива за 20 врста гљива на северу Истре у говорима Истроромана, док су се српским миконимима досад бавили: И. Хаџић (1995–

⁹ Библиографија П. Јужвикјевича налази се на линку: <https://www.ifs.uni.wroc.pl/pracownicy/37-jozwickiewicz-przemyslaw> (приступљено 30.11.2021).

1996, Hadžić 1995, 2000), М. Јуришић и Ј. Јанковић (2019, 2020, Јанковић 2021) А. Лома (2012).

3 Општи називи за гљиве

Стандардни општи називи за гљиве у готово свим словенским језицима прасловенског су порекла: слн. *goba*, буг. *гџба*, чеш. *houba*, слч. *huba* од псл. **goba* и пољ. *grzyb*, рус. *гриб*, укр. *гриб*, блр. *грыб* од псл. **gribъ*. Опште називе у појединачним словенским језицима разматрали су: А. Шчербакова о називу *гриб* (Шчербакова 1973), З.Б. Уљановна о општим називима *гриб*, *зуба* и *блица* (Уљановна 1989), Ј. Кужмјук о називу *grzyb* (Kuźmiuk 1993: 80), И. Хаџић о општим називима *гљива*, *печурка* и *зуба* (Hadžić 1995), В.М. Курilenko (2006) о полеским називима *гриб* и *зуба*, Н. Вајс о општим називима у старим лексикографским изворима (Vajs 2003), Г. Филипи о називу *гљива* (Filipi 2008: 441) и А. Лома о псл. називу **gribъ* (Loma 2012: 152–154).

На основу доступне дијалектолошке литературе и упитника (в. у раду Јуришић и Јанковић 2019), најчешћи и најфреквентнији општи назив у српским народним говорима је *печурка*, који се појављује у великом броју различитих фонолошких ликова и облика. На другом месту по учесталости је назив *гљива*, а затим следи *зуба*. Поред тих назива, са простора Црне Горе потврђени су називи: *бубина* – у говору Пиве и у околини Колашина и *капурица*, *кџлач*, *гљџба*, *фунги*, *шатор врџић*, *попџва кџпа*, *попадџја*, *јаџа*, *баџушка* – у зетско-сјеничком дијалекту.

3.1 Општи назив *ГЉИВА*

Општи назив *гљива* ‘fungus’ у дескриптивним речницима српског језика (у сва три издања Вуковог *Српског рјечника* и у РСАНУ) има хиперонимски статус и односи се на све организме који припадају царству гљива (Јанковић 2021: 1100). Добро је потврђен у западним српским говорима, на територији Босне и Херцеговине и Хрватске, као и у појединим местима у западној Србији (село Љештанско код Бајине Баште и Ваљевска Подгорина), док је у источнијем подручју регистрован у појединим местима (нпр. у Доњој Мутници код Параћина и у селу Јелашница код Ниша). Облик *гљива* забележен је у говору Свинице (у Румунији), код Бољевца и у Тимоку, а у Пироту у значењу „врста

јестиве печурке која расте на дрвету” (Јуришић и Јанковић 2019: 434–435). Најстарију потврду из 15. века пружа RЈAZU (s.v. *gljiva* 1): *аще кто оудавит се нзедь гливь много* (V. Jagić, 1878: Sredovječni liekovi, gatanja i vračanja. *Starine* 10, 110¹⁰), док је у старијим лексикографским изворима регистрован од 17. в., код Микаље (*gljiva* ‘fungus, boletus’), Дела Беле (‘id.’), Белостенца (*gljiva*¹¹ ‘fungus’), Стулића (*gljiva* ‘id.’) и Волтића (*gljiva* ‘pecsurka, fongo, Schwamm’). Н. Вајс додаје још и потврде код Хабделића (*gljiva* ‘fungus’), Витезовића (*gljiva* ‘id.’) и Јамбрешића (*gljiva* ‘id.’) (Вајс 2003: 386, 385, 387).

Формалне и семантичке паралеле су присутне готово у свим словенским језицима: буг. дијал. *глива* ‘врста јестиве гљиве’, *гливе* ‘гљиве на дрвећу’, слн. *gljiva* ‘гљива’, дијал. ‘гљива на дрвећу’, пољ. дијал. *gljiva* ‘гљива на дрвету, Polyporus’, чеш. (дијал.) *hlíva* ‘врста гљиве, Pleurotus ostreatus’, слч. *hlíva* ‘id.’,¹² длуж. *glivka* ‘смола или лепак (на стаблу вишње или шљиве)’, струс. *глива* ‘слуз, глина’, рус. дијал. *глива* ‘врста крушке’, укр. *глива* ‘id.’, ‘врста гљиве (на дрвећу)’, ‘Psalliotia campestriis’, блр. дијал. *глива* ‘шљива са великим плодовима’, *глива* ‘врста крушке’ (ЭССЯ 6: 129–130 s.v. **gljiva*; SP 7: 112–113 s.v. **gljiva*) и представљају континуанте етимолошког гнезда псл. именице **gljiva* f. ‘гљива’ (Derksen 165 s.v. **gljiva*; Bezlaj 1: 148; Snoj 175; Gluhak 233; ERHJ 277; Вањkowski 1: 432; Аникин 10: 296–298), коју В. Махек (Machek 168) тумачи као девербатив, од **glivēti*, а П. Скок (Skok 1: 570a s.v. *glina*) као старо придевско поименичење (слично и Slawski 1: 285 s.v. *glivieć*, Bartnicka-Dąbkowska 1964: 26), са суфиксом *-цо* од псл. **gljъbъ*.¹³ Облик *глива*, према Скоку l.c., секундаран је, од првобитног *gl-*, као што је и *gn-* > *gnj-* (у *гној* > *гњој*, Skok 1: 579b s.v. *gnjiti*) или *sl-* > *slj* (у *слива* > *шљива*, Skok 3: 405a s.v. *šljiva*). Ослањајући се на паралеле у балтским језицима у којима означава слуз (лит. *glėivos* pl. ‘слузи’, лет. *glīve* ‘зелена слуз на води’ > бсл. **glēlīva*?, Derksen l.c.),¹⁴ реконструирани се не. корен **gleiH-* ‘мазати, лепити’ (LIV 190; Snoj l.c.; Karasová 2007: 24–25; Бугаёв 2010: 597), од којег се тумачи и реч *глина* (хрв.

¹⁰

[https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=iii&v.a&cid=176954&tify={\"pages\":\[114\],\"panX\":0.576,\"panY\":1.052,\"view\": \"thumb nails\", \"zoom\":0.848}](https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=iii&v.a&cid=176954&tify={\) (приступљено 19.12.2021).

¹¹ П. Будмани (у RЈAZU s.v. *gljiva* 1) изнео је запажање да Белостенец не разликује *љ* од *л*.

¹² Назив *hlíva* се у словачким говорима појављује у разним варијантама: *líva*, *hlivka*, *hlivec*, *hlivák*, *gljiva* (Majtánová 1969: 310).

¹³ И. Хашић (1995–1996: 97, 1995: 8) повезује са придевом *гљиво*, *гљива*, јер је могуће да је *глива* у прасловенском периоду означавала красту, болесну зраслину, грбу.

¹⁴ Фасмер 1: 412 и ERHJ 277 наводе и грчко γλοιός ‘лепљива материја, смола’, в. Henry George Liddell, Robert Scott, *A Greek-English Lexicon*. Приступљено 16.11.2021.

https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.04.0057%3AA1phabetic+letter%3D*%3Aentry+group%3D20%3Aentry%3Dgloio%2Fs (приступљено 19.12.2021). Детаљније в. Аникин 10: 297.

дијал. *gléj* ‘врста глине’, рус. дијал. *глей*, пољ. *glej*, ERHJ l.c.; БЕР 1: 249 s.v. *глівам, гліна*).

3.2 Општи назив *печурка*

Полисемантичка природа лексеме *печурка* огледа се у различитим дефиницијама у дескриптивним речницима српског језика (Јанковић 2021: 1100). Као општи назив потврђен је за разне врсте (виших) гљива у РСАНУ и РСЈ и за јестиве гљиве код Вука (у првом издању из 1818) и Московљевића. Најчешће се тим називом идентификује (шумска, не гајена) врста печурке *Agaricus campestris* L. (Вук 1898; РМС; РСЈ; РСАНУ), затим се именују разне врсте (јестивих) гљива из те породице (РМС; РСАНУ), као и целокупна породица гљива *Agaricaceae* (РМС; РСЈ). Као општи назив потврђен је у RJAZU (s.v. *pečurka*) од 16. века код М. Ветранића и у бројним старим речницима: ‘fungus, boletus’ (Капић, Микаља, Дела Бела, Белостенец, Јамбрешић, Стулић, Волтић). Облик *печурва* ‘fungus’ забележен је код Вранчића и у ретким потврдама из 16, 18. и 19. века. Дијалекатски материјал показује да је општи назив *печурка*, географски посматрано, присутан на целом простору Србије. Облик *пешурка* уобичајен је у говорима на југу Србије (Врање са широм околином, Горња Пчшња), али и северније, у околини Ниша и Алексиначком Поморављу, као и у говору Свинице у Румунији, у Новом Пазару и Потпећу код Фоче. Облик са метатезом *чешурка*¹⁵ присутан је на простору Црне Горе: Ржани До, Трешњево, Чево (Цетиње), Броћанац (Никшић), Кисјелица – Братоножићи (Подгорица), Лпјева Ријека – Васојевићи (Подгорица), Цупе, Бјелице (Јуришић и Јанковић 2019: 431–434).

Миконим је посведочен у скоро свим словенским језицима и углавном се односи на врсту гљиве *Agaricus campestris* L.: буг. *печурка* f. ‘*Agaricus campestris*’, дијал. ‘*Boletus edulis*’, ‘гљива’, ‘врста гљиве која се не једе’, дијал. *пешурка* ‘*Agaricus campestris*’, ‘*Boletus edulis*’, дијал. *пешурка* ‘гљива’, дијал. *пешуркѝ* pl. ‘јестиве гљиве’, дијал. *пешурка*, *пешурка*, *пешуркуки* (БЕР 5: 215–216), слн. *pečurka*, *pečurica* f. ‘*Boletus lactifluus* [= *Suillus granulatus*]’ (Bezljaj 3: 19–20), рус. *пешурка* ‘*Agaricus campestris*’ (Фасмер 3: 256), укр. *пешуріця* ‘*Agaricus campestris*’, дијал. *пешуріця*, *пешурічка*, *пешуріця* ‘id.’ (ЕСУМ 4: 364), блр. дијал. *пешуріца*, *пешуріца*, *пешуріца*, *пешуріца*, *пешуріца*,

¹⁵ Није потврђен у RJAZU.

пичурка, пичорџа 'id.' (ЭСБМ 9: 114–115), пољ. *pieczarka* 'id.' 18. в., дијал. *piekara, piekarka* (Borys 427; Bartnicka-Dąbkowska 1964: 63–65), чеш. *pečárka, pecarka, pečírka, pekárka* 'id.', слч. *pičurka, pencurák* (Machek 441; Majtánová 1969: 246–247). Порекло тих назива није јасно. Досад је предложено више етимолошких тумачења, најчешће се полази од псл. глагола **pekti* 'пећи' који води од индоевропског корена **pekʷ-* (Miklosich 235 s.v. *pek-* II; Фасмер l.c.; Skok 2: 628b s.v. *peći*; Borys l.c.; Bartnicka-Dąbkowska 1964: 64; Меркулова 1965: 95–96; Majtánová 1969: 247; Сабадош 1988; Kuźmiuk 1993: 82; Бугајев 2010: 630; Senk-Szelągiewicz 2016: 14). Према Т.О. Черниш (2003: 121–129), нејотована основа **pek-* посведочена је само у пољ. дијал. *piekara, piekarka* и чеш. дијал. *pekárka*, док јотована основа **peč-* варира са елементима *-er-/-ar-* у западно и источнословенским језицима, осим у белоруском, затим *-ur-* у словачком и јужно и источнословенским језицима и *-ír-* у једној чешкој потврди, као резултат дужења првобитног *-ur-*. Суфикс *-ica* јавља се у украјинском, суф. *-ька* у западно и јужнословенским језицима, док руски и белоруски миконими потврђени су са оба суфикса. Семантика се објашњава тиме што се та врста гљиве радо конзумира у печеном облику. Према другом тумачењу, ти називи се доводе у везу са називима за пећину: пољ. *pieczara*, укр. *печера*, струс. *печера*, рус. *пещера* (из цсл.), дијал. *пичора*, блр. *пичора, пичэра*, буг. *пещера*, срп. *пештера, пешина*, цсл. *пещера* < **pektь* (А. Преображенский, А. Brückner, а за њим Ваńkowski 2: 547; Меркулова 1967: 171; Ульяновна 1989: 12; Senk-Szelągiewicz 2016: 15). В. Махек (Machek 1944) се у почетку слаже са Миклошичем, иако указује на нејасну функцију суфикса (Machek 1944), у речнику (Machek 441) пак помишља на могућност преношења назива са укр. дијал. *печџа турова*, на основу црвенкасте боје на доњем делу клобука (Machek 441). Облици с метатезом, срп. дијал. *чџурка*, буг. *чџурка* '*Agaricus campestris*' (БЕР 5: 215), укр. дијал. *чепџа* 'id.' (ЕСУМ 6: 296), рум. *ciuperca* 'гљива', мађ. *cseperke, csöörke* и алб. *kepurdhë* '(јестива, отровна) гљива; општи назив за биљке које се размножавају спорама' (Skok l.c.), припадају полеско-карпато-јужнословенској изоглоси, коју А.П. Непокупный (*Балто-севернославянские языковые связи*, 1976: 37) повезује са источнобалтско-грчком метатезом у корену **pekʷ-* > **kerʷ-* (о томе детаљније в. Черниш 2003: 126–128).

3.3 Општи назив *губа*

Општи назив *губа* ‘fungus, agaricum’ посведочен је од 15. века у RЈAZU (s.v. *guba*): *отъ овце оукради белоу воуноу и дрвеноу гоубоу те мажн* (V. Jagić, 1878: Sredovječni liekovi, gatanja i vraćanja. *Starine* 10, 124¹⁶) и од 18. в. у старим речницима: Белостенчевом (‘fungus, clavus, patella’), Јамбрешпићевом (*guba na drvu* ‘fungus’) и Стулићевом (‘fungus arborum’). Као општи назив *губа* забележен је на простору југоисточне Србије (Црна Трава, Власе код Врања, Доњи Душник код Гаџиног Хана), међутим најчешће се употребљава код именовања великих и отровних печурака (Гријебине, оп. Сјеница, Пљачковица, оп. Врање и Доњи Душник, оп. Гаџин Хан, село Палојце у Јабланичком округу, Крива Феја у Пчињском округу). Потврђен је акценатски лик *губа* у једном зетско-сјеничком пункту на простору Црне Горе (Парци, Ријека Црнојевића – Цетиње) и у два херцеговачко-крајишка пункта у околини Требиња (Главска и Тодорићи). Облик *губина* регистрован је у околини Мостара (Приграђани), а форма *гоба* у Вратарници код Зајечара (Јуришић и Јанковић 2019: 435). У дескриптивним и појединим дијалекатским речницима (РСАНУ; РМС; РСЈ; в. Јанковић 2021: 1101–1102; Хаџић 1995–1996: 97), миконим *губа* употребљава се за одређене врсте гљива на дрвећу (*Fomes fomentarius* (L.) Fr., *Pbellinus igniarius* (L.) Quél.), које просушене служе за кресање ватре.

Присутне су скоро све словенске паралеле (осим у лужичкосрпском): буг. *губа* f. ‘гљива; гљива на дрвету’, дијал. *губа, гоба, габa* ‘гљива; отровна гљива’, мак. дијал. *губа* ‘гљива’, *гъмба, букува гъмба* ‘гљива на дрвету’, слн. *goba* ‘гљива’ 16. в., ‘труд (за кресање)’, стпољ. *geba* ‘*Tuber aestivum*’, дијал. *krowia geba* ‘*Hudnum imbricatum*’,¹⁷ чеш. књиж. *bouba* ‘гљива’, дијал. *huba, bouba* ‘id.’, слч. (дијал.) *huba* ‘id.’,¹⁸ струс. *гоуба* ‘гљива’ од 15. в., ‘гљива на дрвету’, рус. *зубá* ‘id.’, дијал. *губа, губá* ‘гљива’, укр. дијал. *губи* pl. ‘гљиве’, блр. *губа* ‘гљива’ од 16. в., ‘гљива на дрвету’ (ЭССЯ 7: 78–77 s.v. **goba*; SP 8: 159–161 s.v. **goba*; Аникин 12: 179–182 s.v. *губá* I; Derksen 182). Према општеприхваћеној етимологији, ти називи тумаче се од псл. именице **goba* ‘мекана отекина, израслина на телу или биљци’, ‘гљива

¹⁶

[https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=iiif.v.a&id=176954&tify={"pages":\[128\],"panX":0.598,"panY":0.984,"view":{"thumbnails"},"zoom":0.782}](https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=iiif.v.a&id=176954&tify={) (приступљено 19.12.2021).

¹⁷ Пољ. *huba* као општи назив за нејестиве гљиве (Bartnicka-Dąbkowska 1964: 27–28) преузет је или из укр. (Ślawski 1: 431) или из стчеш. (Boryś 195, Wańkowski 1: 532; о бохемизму *hub(ke)* у пољском в. Chlebicki 2010).

¹⁸ Слч. *huba* у народним говорима користи се за нејестиве гљиве (Majánová 1968: 150).

(првобитно на дрвету)' (> 'усна') и повезује се са не. паралелама: лит. *gūmbas* 'избочина', лет. *gūmba* 'израслина' (> бсл. **gumb-*, Slawski 1: 265; SP l.c.; Аникин l.c.), стисл. *кумпр*, норв. *кумр* 'кврга', стперс. *gumbad* 'избочина', пашт. *γumba* 'кврга' (SP l.c.; Аникин l.c.; Skok 1: 628 s.v. *guba*; БЕР 1: 297–298; Bezlaj 1: 154; Snoj 206; Gluhak 252; ERHJ 307; Фасмер 1: 468–469; Черных 1: 225; ЕСУМ 1: 610; Slawski 1: 265, 271–272; Machek 1944; Schuster-Šewc 355; Меркулова 1965: 95, 1967: 166–168; Уљьяновна 1989: 9; Кузімиук 1993: 84; Karasová 2007: 29–30; Бугаёв 2010: 597, 605; Senk-Szelagiewicz 2016: 13–14; Касьянова 2018б). Дубље порекло је спорно. Предложено је неколико различитих етимологија: 1) Н. Pedersen, а затим Е. Verneker, Ј. Otrębski, А. Преображенский, в. и Machek 179; Holub–Korečny 129–130; Фасмер l.c.; ЭССЯ l.c. и ЕСУМ l.c., доводе у везу са свнем. *swamb*, нем. *Schwamm* 'сунђер', грч. σπόγγος, σφόγγος¹⁹ 'сунђер', лат. *fungus* 'сунђер, гљива',²⁰ арм. *սոնկ*, *սոնկ*, на основу чега се реконструише не. **sg^hhombā*, са метатезом *-sp/b- > -g-* (поједини сматрају такво тумачење проблематично са фонетске стране, SP l.c.; Derksen l.c.; Аникин l.c.; ERHJ l.c.), 2) А. Brückner, а затим F. Slawski, в. SP l.c.; Черных l.c.; Snoj l.c.; Boryś 157–158, реконструишу не. **gheub(h)-* 'савијати се', са секундарном назализацијом (детаљније о томе в. Аникин l.c.; Karasová 2007 l.c.).

3.4 Општи назив *бабушка*

Општи назив *бабушка* посведочен је на подручју зетско-сјеничког дијалекта: *бабушка* у пунктовима Анцелате (Васојевићи) – Беране и у Васојевићима у двома дијалекатским речницима: *бабушка* f. 'печурка': *Народ је овдга љета добро зарџдио на бабушке. Овце млдго вdle бабушке* (Стијовић 134; в. фус. 23 у раду Јуришић и Јанковић 2019: 436) и *бабушка* f. 'печурка': *Ојдоше овце за бабушком уз шуму* (Боричић Тиврански 28). Миконим је потврђен још и у РСАНУ: *бабушка* f. 'врста гљиве': *Да би краве водиле, даје им се трава „воловодац”, као и врста „бабушке” (гљиве), која расте у трулини дрвета ... а зове се „царица”* (С. Раичевић, *Гласник Етнографског музеја* 6, 67) и РМС, са потврдом из Симоновићевог речника (1959) у значењу 'врста гљиве, *Phallus impudicus*'. Са идентификацијом *Lycoperdon bovista*,

¹⁹ Henry George Liddell, Robert Scott: *A Greek-English Lexicon*.

https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.04.0057%3Aalphabetic+letter%3D*s111%3Aentry+group%3D61%3Aentry%3Dspo%2Fggos (приступљено 16.11.2021).

²⁰ Charlton T. Lewis, Charles Short: *A Latin Dictionary*.

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.04.0059%3Aalphabetic+letter%3DF%3Aentry+group%3D33%3Aentry%3Dfungus> (приступљено 17.11.2021).

регистровани су називи *бабушка* и *бабушина* у Ускоцима у ЦГ (М. Станић, 1990: *Ускочки речник*, 16), док је *бабушина* у значењу 'врста гљиве, расте по дрвећу и влажном земљишту':²¹ *Одоше ми брави низ гору, траже бабушину* Проиђење (М. Вујичић, 1995: *Рјечник говора Проиђења (код Мојковца)*, 17). У ЕРСЈ (38 s.v. *бабушка*²) претпоставља се домаће порекло и тумачи се од редуликованог глаголског корена **bux-*, уз варирање вокала редуликације, **bъ-/ba-bux-*, са суф. *-ка*. У прилог реконструкције **babux-* говори паралелизам у лит. називу *bobūsis* за гљиву смрчак, иако Аникин (2: 41 s.v. *бабу̀ха*) сматра да је такав покушај неприхватљив. Подвлачи се у ЕРСЈ, међутим, предност облика **bъ-/ba-bux-* у односу на *bab-ux-*, због проблематичности псл. глаголског корена **bab-* 'надимати се', и поред рус. *обáбок* 'врста печурке'. У ОС (1998: 5–6 s.v. *бабушка*) миконим се повезује са формалним варијантама са кореном на *bi-* (можда од *bъ*) и *bo-* (са алтернацијом *o/a* или наслањањем на реч *боба*), које означавају неку израслину (*бабушка* f. 'округла израслина на листу, дрвету, животињском телу' Банија, *бубу̀шка* 'крста, бубу̀лица' Свиница, *бубушка* 'округла израслина на листу' Рашка, 'чворуга' Банат) или предмете округлог изгледа (*бабушкас* adj. 'који је округласте главе и образа' Ускоци, *бобошка* f. 'шишпарка' Шумадија, *бобџика* 'жир' Загарац). Аникин I.c. изводи рус. *бабу̀ха*, *бабушка* 'богиње, оспнице' од основе **bab-/ *bob-* и доводи у везу са срп.-хрв. *бобинка* 'id.'. Од псл. **baba* и од основе **bab-*²² изводе се бројни словенски миконими (о персонификацији миконима в. Bezlej 1960: 105): пољ. *babka* 'врста јестивих гљива',²³ рус. *ба́бка* '*Boletus edulis*', стукр. *ба́бка* '*Boletus scaber*', укр. *ба́бка* 'id; *Agaricus procerus* [= *Macrolepota procera*]' (< псл. **babъka* од **baba*, SP 1: 171; ЭССЯ 1: 116; Аникин 2: 36 s.v. *ба́бка* III; Senk-Szelągiewicz 2016: 16), слн. *bábica* '*Boletus edulis*' (< псл. **babica* од **baba*, SP 1: 170, ЭССЯ 1: 109), рус. дијал. *бабу́р* '*Helvella esculenta*' (< псл. **baburъ* од **bab-*, ЭССЯ 1: 114; Аникин 2: 40; Меркулова 1967: 180; Senk-Szelągiewicz 2016: 16) и пољ. дијал. *obabka* '*Boletus scaber*', струс. *обабокъ* m. 'id.; крупна јестива гљива', рус. дијал. *обáбка*, *абáбка* '*Boletus scaber*', *обáбок* m. општи назив за гљиве, '*Boletus scaber*, *Lecinum*, *Suillus granulatus*', укр. (дијал.) *обáбок*

²¹ Дато значење захтева напомену. Одређена врста гљиве може да расте или на дрвећу или на земљишту, досад нису регистроване врсте које би успевале и на једној и на другој подлози истовремено. Управо због те дефиниције, можемо претпоставити да се ради о општем називу за гљиве. Уколико је у питању одређена врста, онда засигурно то не би била ни *Phallus impudicus*, ни *Lycoperdon bovista*, јер се те врсте не развијају на дрвећу.

²² Не искључује се могућност контаминације псл. **baba* и основе **bab-*, као и са **bob-*, **bъb-*, **pap-*, **pъp-* у (експресивним) називима испупчених, дебелих, округлих и/или малих предмета (Аникин 2: 24 s.v. *баба* II; Поповић 1951–1952: 167–168).

²³ Ј. Кузмјук (Кузмиук 1993: 81) изнео је претпоставку да је пољски назив добијен по томе што се гљива брзо развија, стари, постаје мекана.

‘*Boletus scaber*’, брлр. *абáбок* ‘id.’, дијал. *абáбак* ‘id.’; *Lecinum*’ (< псл. **obbabьka*, **obbabьkь* од **obbaba*, ЭССЯ 26: 93; Аникин 1: 62; в. јопш Меркулова 1967: 176–177; Бугајев 2010: 615–616; Senk-Szelągiewicz 2016: 18; Николаев 2016: 153–154, 156; Касьянова 2018б: 86).

4 Закључак

Сагледавајући досадашње научне резултате у области лингвистичке славистике, намеће се закључак да су миконими српског језика недовољно истражени. Иако се српска традиционална култура сматра микофобном, приликом истраживања миконима показало се да су они добро заступљени у српским лексикографским и дијалектолошким изворима, што сведочи о постојању традиције у препознавању гљива и коришћењу њихових стандардних и народних назива. Овим радом даје се скроман допринос у осветљавању места и значаја српских опшћтих назива за гљиве међу словенским језицима.

Извори

- В. БОРИЧИЋ ТИВРАНСКИ, 2002: *Рјечник васојевићког говора*. Београд: Просвета.
 Вук С. КАРАЏИЋ, 1966: *Српски рјечник (1818)*. Сабрана дела Вука Караџића, књига друга. Београд: Просвета.
 Вук С. КАРАЏИЋ, 1935⁴: *Српски рјечник*. Београд: Штампарија Краљевине Југославије.
Речник српскохрватског књижевног језика 1–6 [РМС], 1967–1976. Нови Сад – Загреб: Матица српска–Матица хрватска.
Речник српскохрватског књижевног и народног језика 1–21 [РСАНУ], 1959–2019. Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ.
Речник српског језика [РСЈ], 2007. Нови Сад: Матица српска.
Рјечник хрватског или српског језика I–XXIII [RЈAZU], 1880–1976. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
 Рада СТИЈОВИЋ, 1990: Из лексике Васојевића. *Српски дијалектолошки зборник* 36, 121–380.

Литература

- Александр Е. АНИКИН, 2007–2019: *Русский этимологический словарь* 1–13. Москва: Знак.
 Andrzej BAŃKOWSKI, 2000: *Etymologiczny słownik języka polskiego I–III*. Warszawa: PWN.
 Barbara BARTNICKA-DAWKOWSKA, 1964: *Polskie ludowe nazwy grzybów*. Prace językoznawcze PAN, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, Warszawa, Kraków.
 France BEZLAJ, 1960: Slovenska imena gob. *Jezyk in slovstvo* 6/3, 104–107.
 Wiesław BORYŚ, 2005: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo literackie.
 Игорь В. БУГАЈЕВ, 2010: *Научные и народные названия растений и грибов*. Томск: ТМЛ-Пресс.
Български этимологичен речник 1–8 [БЕР], 1971–2017. София: Издательството на Българската академия на науките.

- Nada VAJS, 2003: *Hrvatska povijesna fitonimija*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. 384–406.
- Alemko GLUHAK, 1993: *Hrvatski etimološki rječnik*. Zagreb: Biblioteka Vocabula.
- Етимологічний словник української мови I–VI [ЕСУМ], 1982–2012. Київ: Наукова думка.
- Etimološki rječnik hrvatskoga jezika 1* [ERHJ], 2016. Ur. Ranko Matasović. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Јелена ЈАНКОВИЋ, 2021: Миколошка лексика српског језика – од лингвистичког истраживања до речника. *Лексикографија и лексикологија у светлу актуелних проблема*. Ур. Стана Ристић, Ивана Лазић Коњић, Ненад Ивановић. Београд: Институт за српски језик САНУ. 1097–1118.
- Јелена ЈАНКОВИЋ, Марина ЈУРИШИЋ, 2020: Нацрт упитника за прикупљање миколошке лексике. *На темелима народних говора. Зборник радова посвећен проф. др Јордану Марковић поводом одласка у пензију*. Ур. Татјана Трајковић, Надежда Јовић. Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу. 255–267.
- Марина ЈУРИШИЋ, Јелена ЈАНКОВИЋ, 2019: Називи за печурку у српским народним говорима. *Наш језик* 50/2, 429–439.
- Przemysław JÓŹWIKIEWICZ, 2017: Z problematyki nazewnictwa grzybów wielkoowocnikowych w języku ukraińskim i polskim — przegląd źródeł. *Slavica Wratislaviensia* CLXV, 169–178.
- Przemysław JÓŹWIKIEWICZ, 2018: Ентолома ніфюнде czy веселка звичайна? – łacina i greka jako źródło ukraińskich nazw grzybów wielkoowocnikowych. *Teka Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych PAN* XIII, 175–190.
- Przemysław JÓŹWIKIEWICZ, 2019: O pewnych procesach słowotwórczych w obrębie ukraińskich oficjalnych nazw grzybów makroskopijnych. *Studia Ukrainica Posnanensia* VII/1, 123–131.
- Przemysław JÓŹWIKIEWICZ, 2020: Zapożyczenia w ukraińskiej terminologii mykologicznej. *Slavica Wratislaviensia* CLXXI, 77–89.
- Вера М. КАСЬЯНОВА, 2018а: Названия съедобных грибов в памятниках XVII–XVIII вв. *Русский язык: история, диалекты, современность* 17. Ред. Л.Ф. Копосов. Москва: МГОУ. Кафедра истории русского языка и общего языкознания. 125–131.
- Вера М. КАСЬЯНОВА, 2018б: Названия грибов в русском языке: от обобщения к конкретизации. *Лингвокультурологические исследования развития русского языка в условиях полиэтнической среды: опыт и перспективы* 2. Ред. Е.А. Горобец, О.Ф. Жолобова, М.О. Новак. Казань: Изд-во Казан.ун-та. 85–88.
- Вера М. КАСЬЯНОВА, 2020: Названия несъедобных грибов в русском языке. *Русский язык: история, диалекты, современность* XIX. Сборник научных статей, посвященный 80-летию юбилею профессора Л.Ф. Копосова. Москва. 43–49.
- František KOTLABA, 1956: Návrh na vypracování závazného českého názvosloví vyšších hub. *Česká Mikologie* 10/2, 97–99.
- Володимир М. КУРИЛЕНКО, 2006: Гриби – губи: полісемія чи омонімія? (на матеріалі лексики поліських говорів). *Записки з українського мовознавства* 16, 219–223.
- Jerzy KUŹMIUK, 1993: Etymologia nazw grzybów znanych na Białostocczyźnie. *Białostoczczyzna* 8/2(30), 79–85.
- Lexikon der indogermanischen Verben. Die Wurzeln und ihre Primärstammbildungen* [LIV], unter Leitung von Rix, Wiesbaden, 2001.
- Aleksandar LOMA, 2012: Archaism vs Innovation, Composition vs. Derivation : A contribution to the study of territorial variation and chronological segmentation within the Proto-Slavic vocabulary. *Praslonska dialektizacija v luči etimoloških raziskav : ob stoletni obletnici rojstva akademika Franceta Bežljaja*. Ur. M. Furlan, A. Šivic-Dular. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 151–161.
- Marie MAJTÁNOVÁ, 1968: O slovenských řudových názvoch húb. *Kultúra slova* 2, 149–151.
- Marie MAJTÁNOVÁ, 1969: Zo slovenských řudových názvoch húb. *Kultúra slova* 3, 22–24, 55–57, 84–85, 114–115, 169–170, 212–214, 246–247, 269–270, 310–311, 347–350.
- Marie MAJTÁNOVÁ, 1970: K problematice lexikálních vztahů v západoslovanských jazycích (Lidové názvy hub). Kandidátská dizertace. Bratislava.
- Václav MASNEK, 1944: Staročeská jména hub v Kletově Glossáři. *Naše řeč* 28/6, 117–130.
- Václav MASNEK, 1945: Jména hub. *Naše řeč* 29/9–10, 213–214.
- Václav MASNEK, 1968: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Academia.

- Ranko MATASOVIĆ, 2018: Etimologija hrvatske riječi *vrganj* i još nekih mikonima u hrvatskome. *Filologija* 71, 115–121.
- Валентина А. МЕРКУЛОВА, 1965: Об относительной хронологии славянских названий грибов. *Этимология*. Москва. 88–100.
- Валентина А. МЕРКУЛОВА, 1967: *Очерки по русской народной номенклатуре растений. Травы. Грибы. Ягоды*. Москва.
- Franz MIKLOSICH, 1886: *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*. Wien: Wilhelm Braumüller.
- Геннадий А. НИКОЛАЕВ, 2016: Из наблюдений над названиями грибов в русских говорах. *Старый дзів* 8, 151–157.
- Оглядна свеска [ОС], 1998. Београд: Института за српски језик САНУ.
- Иван ПОПОВИЋ, 1951–1952: О словенским коренима **bob-* и **rop-* и неким њиховим дериватима. *Јужнословенски филолог* 19, 159–171.
- Иван В. САБАДОШ, 1988: Як зваться гриби?. *Культура слова* 34, 39–41. Приступљено 27.4.2021: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/КМ/pdfs/Magazine34-10.pdf>
- Ольга СЕНК-ШЕЛЕНГЕВИЧ, 2008: Наименований грибов в русском языке по их внешнем признаку. *Русский язык за рубежом* 3, 57–63.
- Olga SENK-SZELĄGIEWICZ, 2016: *Структурно-семантическая организация и функционирование номинаций грибов в русском языке*. Poznań: Wydżiał Neofilologii UAM.
- Людмила О. СИМОНЕНКО, 1973: *Мікологічна лексика української мови*. Днс., Київ.
- Драгутин СИМОНОВИЋ, 1959: *Ботанички речник имена биљака*. Београд: Научно дело.
- Petar SKOK, 1971–1974: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* 1–4. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Franciszek SŁAWSKI, 1952–1982: *Słownik etymologiczny języka polskiego* 1–5. Kraków.
- Słownik prasłowiański* 1–8 [SP], 1974–2001. Ur. F. Sławski. Wrocław etc.: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Marko SNOJ, 2016: *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Юлия Ю. СОЦКОВА, 2015: Исследования ботанической и миконимической лексики в отечественной литературе. *The Way of Science* 3/13, 99–101.
- Зоя Б. УЛЬАНОВНА, 1989: *Лексико-семантическая и словообразовательная характеристика наименований грибов в русском языке*. Автореф. днс. канд. филол. наук., Киев.
- Макс ФАСМЕР, 1986–1987: *Этимологический словарь русского языка* I–IV. Москва.
- Goran FILIPI, 2008: *Istroruminjske etimologije* 3. Pula: Znanstvena udruga Mediteran; Koper: Založba Annales.
- Ibrahim HADŽIĆ, 1995: Etimologija orštih naziva gljiva. *Bilten Mikološkog društva Srbije* 1, 8–9.
- Ибрахим ХАЦИЋ, 1995–1996: Новозабележена народна имена гљива. *Науч језик* XXX/1–5, 96–108.
- Ибрахим ХАЦИЋ, 2000: Смрчак је смрцкана гљива. *Језик данас* IV/11, 23–24.
- Andrzej CHLEWICKI, 2010: Zawilości etymologiczne i znaczeniowe nazw „huba” i „hubka”. *Wiadomości Botaniczne* 54/1–2, 35–39.
- Josef HOLUB, František KOPEČNÝ, 1952: *Etymologický slovník jazyka českého* I–II. Praha: Státní nakladatelství učebnic.
- Тетяна О. ЧЕРНИШ, 2003: Слов'янська лексика в історико-етимологічному висвітленні (гніздовий підхід). Київ. 121–129.
- Павел Я. ЧЕРНЫХ, 2007: *Историко-этимологический словарь современного русского языка* I–II. Москва.
- А. ЦЕРБАКОВА, 1973: О происхождения названия «грибы». *Наука и жизнь* 7, 97.
- Этимологический словарь славянских языков* 1–39 [ЭССЯ], 1974–2014. Москва: Издательство „Наука”.
- Этымалагічны слоўнік беларускай мовы* I–XIV [ЭСБМ], 1978–2017. Мінск.

Previous Achievements of Linguistic Slavic Studies in the Research of Mushroom Names

Mushrooms have names just like plants do. There are two kinds of names to refer to particular mushrooms: the scientific and common (folk, traditional) names. The scientific names are binominal, consisting of two parts, and are formed in Latin. The first part of the name is the genus, and the second is the species epithet. There is one scientific name for one mushroom species and, in some cases, several common names. In the Serbian language, the term *mikonimi* (from Greek *μύκης* 'fungi') is used for mushroom names. The term is also found in other Slavic languages: Croatian *mikonimi*, *nazivi gljiva*, Slovenian *gobja imena*, Bulgarian *имена на гъби*, Polish *mykonimi*, *nazwy grzybów*, *stowniictwo mikologiczne*, Czech, Slovak *jména, názvy hub*, Russian *миконимы, названия грибов, миконимическая лексика*, Ukrainian *міконазви, назви грибів, мікологічні назви*, Belarusian *назвы грыбоў, мікалагічна лексіка*. In Slavic linguistics, about 160 scientific papers, monographs, and doctoral dissertations have been recorded in electronic repositories and bibliographies, in which mycological vocabulary in Slavic languages is studied. An overview of previous linguistic research on mushroom names in Slavic languages is given in the first part of this paper. The second part is devoted to Serbian words for fungi in comparison with other names in Slavic languages. Based on the available dialectological sources, lexicographic and etymological data, the general names for fungi in Serbian vernaculars are considered: *gljiva*, *pečurka*, *guba*, and *babuška*. Furthermore, the author presents various explanations and interpretations of the etymology of these general names.

UKRAJINSKI ONIMI U JUŽNOSLAVENSKIM JEZICIMA: PRIJEDLOZI ZA STANDARDIZACIJU

LJUDMILA VASILJEVA

Nacionalno sveučilište Ivana Franka u Lavovu, Filološki fakultet, Lavov, Ukrajina,
milav2000@yahoo.com

Sažetak Onimi su neodvojiv dio bilo kojeg jezika i podliježu različitim kriterijima koji se primjenjuju u razradi ili modifikaciji pravopisnih pravila određenog jezika ili njegove gramatičke standardizacije. Problem onima nalazi se među onim problemima koji zahtijevaju tumačenje, polazeći od određenih promjena jezične situacije na slavenskim područjima. On je uvjetovan izvanjezičnim čimbenicima, tj. u znatnoj mjeri je povezan s nestankom višenacionalnih država na zemljopisnoj karti i s težnjom za stvaranjem mononacionalnih država. To je dovelo do određenih promjena općih gledišta na standardizaciju slavenskih jezika, između ostalog i na standardizaciju onima.

Ključne riječi:

onimi,
izvanjezične
činjenice,
jezični sustav,
standardizacija,
pravopisna norma

UKRAINIAN ONYMS IN SOUTH SLAVIC LANGUAGES: PROPOSALS FOR STANDARDIZATION

LJUDMILA VASILJEVA

Ivan Franko National University of Lviv, Faculty of Philology, Lviv, Ukraine,
milav2000@yahoo.com

Abstract Onyms are an integral part of any language and are subject to various criteria applied in the elaboration or modification of spelling rules of a particular language or its grammatical standardization. The question of these onyms is among several problems that require interpretation, starting from certain changes in the linguistic situation in Slavic areas. It is conditioned by extralinguistic factors, and it is largely related to the disappearance of multinational states on the map and the aspiration to create mononational states. This situation has led to certain changes in the general views on the standardization of Slavic languages, including their ultimate standardization.

Keywords:
onyms,
extralinguistic
facts,
language system,
standardization,
orthographic
normalizing

1 Uvod

Vlastita imena neodvojiv su dio bilo kojeg jezika. Ona su posebne jezične jedinice koje identificiraju konkretan objekt, upućuju na njega, ali ga ne svrstavaju u niz identičnih objekata. Onimi se koriste za izdvajanje određenoga objekta iz niza sličnih objekata radi njegove identifikacije. Kao specifične jezične jedinice onimi imaju diferentne oznake. Već od antičkog razdoblja onime proučavaju na različite načine: semantički, tvorbeno, morfološki, kronološki (Торчинський 2017: 287). Ali su se prve pouzdane klasifikacije onima, a prije toga toponima, pojavile u Slavenu na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, zahvaljujući radovima poljskih, čeških i slovenskih jezikoslovaca (Bujak 1908, Palacký 1848, Miklosich 1860, Taszycki 1958).

Cambridge Dictionary daje definiciju pojma „onim“ kao naziv određene osobe, mjesta, objekta koji se piše velikim početom slovom. Abbot (2002: 192) preporučuje razlikovati pojam „ime“ i „vlastito ime“ jer je prvi naziv zajednički te se odnosi na sve predmete, a drugi označava isključivo određeno lice ili predmet. Autorica vlastita imena smatra „određenima“ (*definite*). Jeshion (2015: 363–364) slaže se s tom definicijom slaže i dodaje da se vlastita imena koriste za neposredno određivanje unikatne ličnosti i dr. U svojim radovima Jeshion piše da slušatelj u razgovoru ne mora razumjeti značenje onima, kako to obično biva kad se koriste opći pojmovi. Kad se koriste onimi također nije potrebno dodavati im determinante (*determiners*) koje se obično koriste s općim nazivima. Polazeći od toga, znanstvenica naziva onime „imenicama bez determinanata“ (*nouns with no determiner*). Iznimaka u uporabi onima ponekad ima (njima se mogu dodavati determinante), ali to su rijetki slučajevi. Istovremeno njemački lingvist Koß (2002: 29, 56) svrstava vlastita imena u podvrstu općih. Smatra da onimi označavaju „nešto konkretno općenito“. Prema njegovoj teoriji oni su apstraktna pojava koja, dobivši svoj naziv, postaje konkretna.

U smislu strukture Skljarenko (Скляренко 2012: 388) smatra onimima riječi, sintagme i rečenice koje služe za izdvajanje nekog objekta iz niza sličnih s ciljem njegove identifikacije ili individualizacije. Prema njezinoj definiciji vlastita imena nije moguće razumjeti bez njihova povezivanja s objektima koje imenuju. Te riječi vrše određene funkcije i mogu se koristiti u konkretnim situacijama. Funkcije onima za imenovanje pojedinačnih objekata važno su njihovo svojstvo koje ih prati kroz povijest. Onimi su vrijedna građa za proučavanje jezičnih promjena u svim jezicima, pa i u slavenskima. Npr. proučavateljima slavistima onimi su odavno pružali mogućnost temeljitog istraživanja elemenata živih govornih idioma kao prvorazredni

povijesni i kulturno-povijesni izvori i spomenici. Iako su slavenski jezici prije vlastite književnojezične tradicije kao književni jezik koristili latinski ili druge jezike, mjesni su se nazivi u njihovim prvim spomenicima prenosili bez prijevoda prema svojem fonetskom zvučanju i principima latiničnog pisma. Zato ne čudi da se stoljećima vodi diskusija o tome je li onomastika posebna grana znanosti ili je treba smatrati pomoćnom disciplinom s obzirom na druge znanosti, npr. geografiju, povijest, etnografiju itd. U svakom slučaju, navedene grane stalno koriste njezina postignuća.

U posljednje vrijeme među znanstvenicima osobito je postao popularan novi smjer onomastike kao grane jezikoslovlja na granici onomastike i sociolingvistike (Михаљчук 2015: 498). Socijalna sastavnica ima veliku ulogu u odabiru imena zbog utjecaja situacijskih činjenica i uvjetovana je prirodom funkcioniranja vlastitog imena. Sociolingvistički pristup bitan je u proučavanju onomastike sa stanovišta međujezične adaptacije imena, povijesnih procesa, migracija itd. Svako vlastito ime ima određeno društveno značenje i zato ima važnu ulogu u životu društva, socijalne grupe i određenog pojedinca. Na primjer, antroponim se dodjeljuje samo određenom čovjeku i taj onim sadrži određenu informaciju o pojedincu, o njegovoj etničkoj i drugoj pripadnosti, o povijesnim ili mitološkim osnovama itd. Toponim se dodjeljuje samo određenom objektu i pruža prve informacije o određenim mjestima, ljudima, kulturama, vjerama i običajima onih koji žive ili su živjeli na određenim mjestima. Zubko (Зубко 2007: 262, 277) naglašava da onim sadrži informaciju o posebnostima objekta koji označuje povijesno razdoblje kada se taj onim pojavio, etnos kod kojeg se taj naziv pojavio, jezik na kojem je taj naziv nastao i dr. aspekte. Tako da je sasvim logično da vlastita imena u određenih naroda mogu upućivati i na kulturnu, vjersku pripadnost njegovih govornika (usp. npr. varijante popularnog imena *Ivan* u bliskosrodnim jezicima hrvatskom i srpskom: *Ivan* i *Jovan*, čiji oblik u tim jezicima daje mogućnost određivanja i etničke pripadnosti govornika). Sve navedeno važan je razlog za to što u općim aspektima, koji su vezani za standardizaciju ili normiranje suvremenih slavenskih jezika, treba uzeti u obzir i uređivanje (reguliranje) onima.

Cilj je ovog članka prikazati neke aspekte u vezi sa standardizacijom onima, uvjetovane izvanjezičnim čimbenicima (u znatnoj mjeri povezani su s nestankom višenacionalnih država i s težnjom za stvaranjem mononacionalnih država), kao i predočiti neke mogućnosti za standardizaciju posuđenih onima, polazeći od jasno određene granice u standardu, što u procesu posuđivanja treba navoditi doslovno, a što zahtijeva korekciju u skladu sa sustavom jezika primatelja.

2 Jezični status onima. Nedoumice u ukrajinskom pravopisu

Iako vlastito ime ima društveno značenje, ono ima i određenu ulogu u životu društva, države, određenog pojedinca. Prema mišljenju nekih jezikoslovaca, osobna imena ne pripadaju jeziku i nisu objekt njegovog funkcioniranja, nego su posebna izvanjezična činjenica. S obzirom na to, jezični je status onima (to se posebice odnosi na osobna imena i prezimena) prilično proturječan: oni istovremeno i jesu i nisu jezične činjenice. Ove su tvrdnje opravdane samo djelomično, budući da se odnose na grafijski (u određenoj mjeri i prozodijski) oblik osobnih imena (i nekih drugih onima) u nominativu. Međutim, čim naziv uđe u sintagmatske odnose, on postaje ista jezična činjenica, kao i bilo koja druga jezična jedinica te podliježe zakonitostima jezičnog sustava (doduše, u manjoj mjeri) i jezičnog standarda (u većoj mjeri). Osobna imena sklanjaju se prema određenim modelima (uzorcima) deklinacije koji su primjenjivi u morfološkom sustavu jezika.

Dakle onimi u pravilu podliježu različitim kriterijima ili kombinaciji kriterija,¹ koji se primjenjuju u razradi ili modifikaciji pravopisnih pravila određenoga jezika ili njegovog gramatičkog normiranja. Standardizirajući onime, moramo uzeti u obzir unutarnje mogućnosti svakog jezika u njegovu povijesnom razvoju, kao i njegove sustavne i strukturalne posebnosti.

Svojevremeno je Vinogradov (Виноградов 1964: 12) govorio o umjetnom karakteru nekih domaćih ruskih i ukrajinskih onima prilikom promjene naziva niza naselja u SSSR-u, među kojima je i ukrajinski onim *Ivano-Frankivsk*. Prema njegovu mišljenju taj je naziv težak za izgovor.² Znanstvenik je smatrao da bi bilo prikladnije grad nazvati *Franko*. Žitnik (Житник 2000: 14) opravdano je obratio pozornost na upozorenje bugarskog prevoditelja S. Florina da u ukrajinskom jeziku imamo nazive *Нью-Йорк*, ali *Новий Орлеан* ili *Нову Зеландію* (Український правопис 1993: 33), kao i na to zašto Rusi pišu *Гейне* (u njemačkome je *Heine*), ali *Хемингуэй* (*Hemingway*). Autor članka u nastavku tvrdi da ni ruski, ni ukrajinski izgovor prezimena *Гегель* i *Гюго*, zemljopisnih naziva *Гамбург* ili *Копенгаген* ne odgovaraju onomu što imamo u izvornome jeziku, smatrajući da „suvremena ukrajinska ortografija [za razliku od

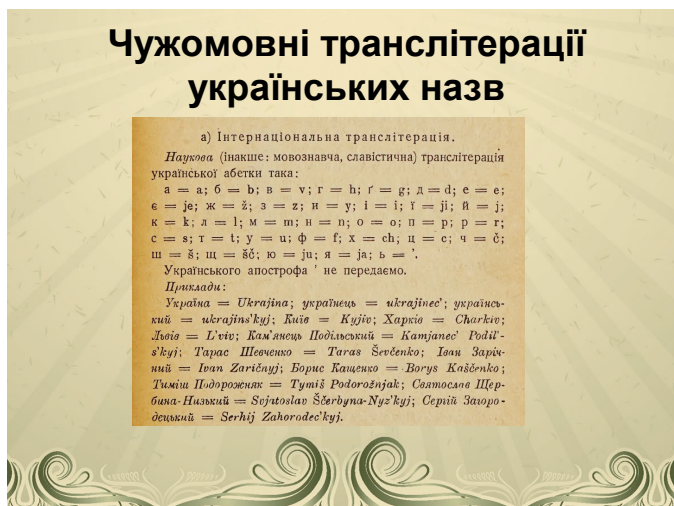
¹ Istraživač Ševeljov (Шевельов 1996: 19–29) izdvojio je kriterije koji su se odnosili na ukrajinski pravopis. Smatramo da su kriteriji univerzalni i mogu se primjenjivati za analizu pravopisnog normiranja onima različitih slavenskih jezika.

² U komunikaciji većina Ukrajinaca koristi skraćeni naziv *Франківськ*.

suvremene ruske – Ljudmila Vasiljeva] dopušta barem približavanje izvorniku – Гегель, Гюго, Копенгаген“.

Bez obzira na određene promjene u suvremenom ukrajinskom pravopisu iz 2019. teško je i danas razumjeti zašto ondje naziv glavnoga grada Republike Srbije ima oblik *Белград*; izvedenice su *белградський*, *белградець*, *белградка*, a ne oblik *Београд*, kao u izvornome jeziku, ili *Білград*, polazeći od refleksa staroga jata u ukrajinskom ili prema uobičajenoj tradiciji uporabe; npr. u ukrajinskim narodnim dumama (pjesmama) postoji naziv *Цариград* (Український правопис 2019).

Rudnickij (Рудницький 1948: 1) predložio je pristup transliteraciji ukrajinskih onima u stranim jezicima. Htjeli bismo obratiti pozornost na njegov pristup problemu suodnosa „r – g“. To bi trebali uzeti u obzir autori najnovijeg ukrajinskog pravopisa jer je slovo „r“ koje je bilo izostavljeno iz njega iz političkih razloga 1933, rehabilitirano i vraćeno u ukrajinski pravopis početkom 90-ih 20. st., a također može biti korisno za autore koji se bave normiranjem ukrajinskih onima u nekim budućim slavenskim pravopisima.

Slika 1: Jaroslav Rudnickij (Ярослав Рудницький 1948) o transliteraciji ukrajinskih onima u stranim jezicima.

Izvor: Ярослав Рудницький 1948

3 Problemi normiranja, prijedlozi za standardizaciju ukrajinskih onima u slavenskim i slovenskom pravopisima

U suvremenim zemljopisnim atlasima i zemljovidima južnoslavenskih zemalja i dalje piše *Kijev, Lvov* (ponekad se koristi kroatizirani naziv *Lavov*), *Kijev, Lvov, Harkov* (slov.), kao i makedonizirani naziv *Лавов, Харков* itd. Od početka 90-ih godina postoje neovisne države Ukrajina, Hrvatska, Slovenija, Makedonija, pa bismo danas na hrvatskim, slovenskim, makedonskim zemljovidima željeli vidjeti: *Kijiv, Ljviv, Ivano-Frankivsk, Harkiv, Kijiv, Ljviv, Ivano-Frankivsk, Harkiv* i *Kuub, Abuev, Харкув*, u skladu s postojećim originalnim ukrajinskim onimima.

Na standardizaciju onima može utjecati pojednostavljenje određenih pravila za uklanjanje dvojnosti u vezi s njihovim pravopisnim i gramatičkim normiranjem. Prema našem mišljenju izrazit je slučaj takve pojave u ukrajinskome jeziku onaj koji je nastao prema ruskome obrascu, a riječ je o općeprihvaćenu završetku *-a* u genitivu jednine naziva mjesta, pa je pravilno *Киева, Львова, Донецька* i *Рима*. (Український правопис 1996: 68–69, ШЕВЕЛЬОВ 1996: 25). Na taj je primjer pojednostavljenja pravila obratio pozornost Ševeljov (ШЕВЕЛЬОВ 1996: 25), koji smatra da suvremeni jezični standard zahtijeva završetak *-y*. Navodi niz primjera uporabe tog završetka tijekom povijesti u lijepoj književnosti: T. Ševčenko, I. Kotljarevskij, Lesja Ukrajinka – svi ti autori koriste oblik genitiva *Римy*. Kako onda možemo govoriti o takvom pristupu pojednostavljenja pravila koja nisu u skladu s tradicijom razvoja jezika?

Ruski, srpski, češki i drugi jezici, koji su zauzimali manje-više vladajući položaj u nekada postojećim državnim višejezičnim zajednicama, bili su jezici davatelji drugim jezicima ovih zajednica. Oni su utjecali npr. na njihov leksik i na druge razine jezičnog sustava itd. Međutim i ti jezici doživljavali su retroaktivni utjecaj od strane jezika kojima su bili davatelji. Izrazit je primjer toga ulaženje niza kroatizama³ u srpski jezik ili utjecaj ukrajinskog jezika na ruski u leksiku i tvorbi riječi (ИЖАКЕВИЧ 1987: 88) i dr. U vezi s tim danas pratimo određene promjene i u tim jezičnim standardima.⁴

³ Danas se u srpskom jeziku aktivno upotrebljavaju neki kroatizmi koje Klajn (Клајн 1996: 39–41) dijeli u nekoliko skupina.

⁴ U vezi s ulaženjem elemenata drugih jezika u vladajuće jezike možemo konstatirati da vladajući jezici prihvaćaju te elemente, ne protiveći se. Što se tiče ulaženja elemenata vladajućeg jezika u podređene (zavisne) jezike, to ulaženje izaziva otpor (purizam). V. o tome naša proučavanja vezana uz povijest razvoja srpskog i hrvatskog jezika (ВАСИЛЬЕВА 2002: 254–261).

Svi slavenski jezici tijekom svoje povijesti imaju tvorbe koje omogućuju približavanje njihovih standarda nacionalnim korijenima. Nažalost, u prošlosti slični preporodni smjerovi u vezi sa standardizacijom određenih jezika nisu uvijek bili uspješno provedeni, nailazili su na otpor državnih i političkih struktura, a ponekad su autori tih projekata čak bili podvrgnuti represijama.

Tipična je situacija nastala utvrđivanjem pravopisnih normi 20-ih i 30-ih godina u Ukrajini ili nešto kasnije 70-ih godina u Hrvatskoj. Naprimjer, ukrajinski pravopis iz 1928. g., koji je pripremila grupa autora – jezikoslovaca iz gotovo svih dijelova Ukrajine, temeljio se na kriteriju nacionalnog jedinstva i na zahtjevima za očuvanje tradicije i nasljeđivanja (Шевельов 1996: 21). Prema principima tog pravopisa sastavljeno je nekoliko sljedećih izdanja ukrajinskih pravopisnih rječnika (Ізюмов 1931, Український правопис. Електронна копія 1943). Poslije zabrane tog pravopisa početkom 30-ih godina u Sovjetskoj Ukrajini (glavni autori izdanja bili su odmah represirani) on se i dalje koristio u Zapadnoj Ukrajini (njegova pravila prihvatila je npr. Udruga Taras Ševčenko u Lavovu) i bio je prihvaćen cijelo sljedeće razdoblje u dijaspori (njegov pretisak nastao je 1952. u New Yorku). Tek poslije priznanja Ukrajine kao neovisne države reformi pravopisa posvetio se V. V. Nimčuk, koji je pokušao prilagoditi njegova pravila suvremenoj jezičnoj situaciji.

Hrvatski pravopis S. Babića, B. Finke i M. Moguša iz 1971. bio je zabranjen u Hrvatskoj gotovo 20 godina, jer su njegove postavke odstupale od postojeće unificirane srpsko-hrvatske norme s namjerom obilnijeg korištenja vlastitih hrvatskih jezičnih sredstava, što nije bilo u interesu rukovodećih tijela tadašnje Jugoslavije. Tek početkom 90-ih godina 20. st. *Pravopis* je bio „rehabilitiran“ te su ga počeli aktivno koristiti u obrazovnim institucijama Hrvatske.

Danas možemo konstatirati da je u određenim slavenskim jezicima vidljivo porasla tendencija korištenja vlastitih povijesno stvorenih jezičnih resursa koji se moraju uzimati u obzir u procesu usavršavanja ili tijekom stvaranja jezičnih standarda. U tom smjeru sada se mijenjaju ukrajinski, bjeloruski, slovački, makedonski i slovenski standardi, potvrđuju se i razvijaju novi standardni jezici – bosanski i crnogorski. U skladu s tim porastao je interes govornika tih jezika za jezična pitanja, što se posebice očituje u izrazitoj pozornosti jezikoslovaca na usavršavanju tih standarda.

U standardizaciji jezika ili usavršavanju standarda treba uzeti u obzir da, kada postoji jaka tradicija jezične uporabe, nije uputno odbacivati one elemente koji su već ušli u njega. S druge strane sukladno idejama Ferdinanda de Saussurea praški su lingvisti zaključili da postoji mogućnost svjesne intervencije u razvoj jezika, što posebice podrazumijeva povećanje uloge takvog uplitanja u govor. Prema njihovim idejama takva intervencija je „manifestacija reformatorskih pokušaja raznih oblika (naročito purizama) u lingvističkoj politici u još izraženijem obliku – utjecaju jezičnog ukusa epohe (estetika jezika u svojim uzastopnim promjenama)“ (Тезиси Пражского лингвистического кружка 1960: 77–78). Dakle tradicija sama po sebi, prema mišljenju Ševeljova (2003: 13), ne može jamčiti odgovarajuće osiguranje određene varijante standardnog jezika. Stoga treba obratiti pozornost „ne samo na prošlost, nego i na budućnost, uzeti u obzir tendencije jezičnog razvoja, da se pronade ravnoteža između vjernosti tradiciji i poimanja linije razvoja“. Ta se generalizirana sentencija znanstvenika o pitanju standardizacije jezika odnosi i na problem normiranja onima (kao sastavnog dijela bilo kojeg standarda). Fonofonetska, tvorbena, gramatička, grafijska struktura u svakome jeziku većim dijelom ima jasnu kulturno-povijesnu i komunikacijsku vrijednost te se mora sačuvati u standardizaciji.⁵

Prije svega napominjemo da je u normiranju vlastitih naziva potrebno održati tradiciju i kontinuitet. Svaki slavenski jezik tijekom svoje povijesti stvarao je sustav onima iz vlastitih izvora i posuđivao nazive iz drugih jezika. Kao primjer ovdje može poslužiti suvremeni slovenski standard (kao i drugi slavenski standardi), koji u svom bogatom leksiku ima domaće nazive: *Ljubljana*, *Bled*, *Maribor*, *Ptuj*, *Celje*, niz posuđenih i slaveniziranih naziva: *Švica*, *Havaji*, *Rusija* i vlastite posebne slovenske tvorenice koje u jeziku imaju neprekinutu tradiciju uporabe: *Dunaj*, *Gradec*, *Nemčija*, *Ogrska*, kalkirane nazive: *Združene države Amerike*, *Nova Zelandija* i posuđenice prilagođene fonetskom sustavu slovenskog jezika *Čikago*, *Tjorkin*, *Vinica* (Slovenski pravopis 2001: 25, 161, 179, 180).

Cnogorski pravopis V. Nikčevića (1996: 66) u vezi sa standardizacijom onima predlaže da se krene od jednostavnog postulata: „pisati imena onako, kako se izgovaraju“ [u skladu s fonološkim sustavom jezika; Ljudmila Vasiljeva], deklinirati te nazive polazeći od onih obrazaca koji postoje u crnogorskom jeziku sukladno njihovu

⁵ Tradiciju ne treba brkati s navikama koje su se ustaljivale tijekom nekoliko desetljeća i ne odgovaraju jezičnom sustavu.

vanjskom obliku, a u slučaju da se ne podudaraju ni s jednim obrascem deklinacije, potrebno je osnovni oblik posuđenog onima prilagoditi osobinama crnogorskog morfološkog sustava: *Leonardo da Vinči* (*Leonarda da Vinčija...*), *Pjer* (*Pjera...*), *Deli* (*Delija...*). Autor *Pravopisa* ističe potrebu normiranja naziva onako kako on danas zvuči u izvornome jeziku, a ne onako kako je prije funkcionirao u jeziku države pod čijom su vlašću bili (u sljedećim primjerima u jeziku posredniku – engleskom): *Deli*, a ne oblik *Delhi*, *Kalikut*, *Lanka...*). Takav pristup znanstvenika standardiziranju posuđenih onima smatramo pravilnim.

Onime treba posuđivati onako kako se koriste u izvornome jeziku, a ne odražavati posuđeni onim u svome standardu onako kako se on koristi u drugom standardu. Na tu zakonitost o posuđivanju riječi (a to vrijedi i za onime) obratio je pozornost J. Ševeljov (ШЕВЕЛЬОВ) i formulirao ju je ovako: „kolonizirani narodi u pravilu ne posuđuju riječi iz primarnih izvora, nego iz jezika kolonizatora“.⁶

Hrvatski jezični savjetnik (1999: 442, 449)⁷ bilježi oblike *Čornobilj* i *Černobilj* (derivati su navedeni od oblika *Čornobilj* (*čornobiljski*, *Čornobiljanin* i *Čornobiljanka*) prema izvornom ukrajinskom *Чорнобиль* i od *Černobilj*, prema ruskom obrascu *černobiljski*, *Černobiljanin* i *Černobiljanka*. Istovremeno u *Savjetniku* (1999: 701) nailazimo na onim *Kijev*, oblik prema ruskomu obrascu *Киев* bez dvojnosti (derivati su *Kijevljanin*, *Kijevljanka*, usp. rus. *Киевлянин*, *Киевлянка*). Nazive drugih velikih ukrajinskih gradova *Hrvatski jezični savjetnik* ne bilježi.

Samo u *Hrvatskom pravopisu* Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje (2013: 71, 191) naznačeno je da je moguće koristiti onime *Kijev* i *Kijiv*, *L'ov* i *Ljviv*, *Dnjepar* i *Dnjipro*, *Černobil* i *Čornobilj*, *Dnjepropetrovsk* i *Dnjipropetrovsk*, *Harkov* i *Harkiv*. Tako da su u njemu navedeni nazivi prema ukrajinskom i prema ruskom obrascu, a u uporabi tih i drugih ukrajinskih onima dopuštaju se dvojnosti. Evo kratkog navoda iz tog pravopisa koji zorno predočuje netom navedeni pristup: „S obzirom na to da su i osobna i ostala imena iz ukrajinskoga u hrvatski često ušla prema ruskom izgovoru, jednako je vrijedno i njihovo pisanje prema transfonemizacijskim pravilima koja

⁶ Ševeljov (ШЕВЕЛЬОВ 1996: 22) smatra da određene riječi (npr. *имідж*) za Ukrajinke nisu anglicizmi, nego rusizmi.

⁷ Naziv *Čornobilj* poput onima *Kijiv* jedan je od najučestalijih onima u slavenskim pravopisima. Oko prenošenja ovog konkretnog onima u hrvatski jezik možemo se složiti s mišljenjem M. Nosića (2016) da je bio posuđen u vezi s nesrećom nuklearne elektrane 1986. Budući da je ruski jezik u to vrijeme u Sovjetskom Savezu bio “jezik međunacionalne komunikacije”, a Ukrajina je u svijetu bila prihvaćena kao dio Sovjetskoga Saveza, svi jezici svijeta (slavenski jezici također) preuzeli su ruski oblik imena ukrajinskog grada (tako je u srpskome *Чернобиль* (*Černobil*), u hrvatskome i slovenskome kao *Černobil*, u češkome *Černobyľ*, u slovačkome *Černobyľ*, u bugarskome *Чернобиль* itd.).

vrijede za prenošenje ukrajinske ćirilice na hrvatsku latinicu: Čornobilj, Kijiv, Ljviv, Dnipro, Dniproperetovsk, Harkiv, Sergij Bubka, Andrij Ševčenko, a za nova imena mjesta i osobna imena preporučuje se transfonemizacija iz ukrajinskoga jezika. Za znanstvene potrebe (zemljovidni, filološka istraživanja i sl.) moguće je primjenjivati i transliteraciju.”

Taj je navod u *Hrvatskom pravopisu* prema našem mišljenju prvi korak prema ostvarivanju temeljnog principa za koji se zalažemo u ovom članku – posuđivati i standardizirati onime onako kako se koriste u izvornome jeziku bez posrednika. Sve što je rečeno dokaz je da i danas u tome postoje tragovi nekadašnje srpsko-hrvatske norme, kada su ukrajinska imena u hrvatski jezik ulazila prema ruskom izgovoru, pa bi slijedom toga ruski jezik bio posrednik između ukrajinskoga i srpsko-hrvatskoga (u tom smislu i današnjeg hrvatskog) jezika (Nosić 2016).⁸ Smatramo da hrvatski jezikoslovci trebaju iznaći rješenje i ovog pitanja, kao i pitanja standardizacije bjeloruskih onima,⁹ jer se u *Pravopisu* Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje bjeloruski onimi uopće ne spominju.

Međutim u svim slavenskim jezicima postoji i mnogo onima motiviranih različitim općim nazivima koji nastaju onimizacijom apelativa (biljaka, životinja, boja, zanimanja, zanata itd.). Među njima je npr. ukrajinski onim *Lavov*, kao i *Čornobilj*. Taj je onim nastao onimizacijom apelativa *чорнобиль* što je jedan od ukrajinskih naziva za biljku „crni pelin” (sloven. *črni pelin*). Budući da postoji gotovo istoimeni hrvatski naziv te biljke – *crnobilj*, kao naziv ukrajinskog grada, i onim *Crnobilj* bio bi sasvim u redu. Npr. već se dugo u hrvatskoj jezičnoj praksi koristi kalkirani onim *Lavov!*

Već samo pitanje tog konkretnog onima koji je, kao što vidimo, postao poznat širom svijeta, karakterizira opći pristup jezikoslovaca prilikom prenošenja drugih ukrajinskih onima. Gotovo svi slavenski jezici i dalje koriste preuzete ruske oblike imena i tog ukrajinskog grada, kao i drugih gradova Ukrajine, prilagodivši ih vlastitom grafijskom sustavu i u tom pristupu u posljednje vrijeme nema nikakvih promjena. Do sada je bila opća praksa da su svi slavenski jezici bjeloruska i ukrajinska

⁸ M. Nosić (2016) smatra da je ukrajinska imena potrebno izravno preuzimati iz ukrajinskoga jezika, a ne iz srpskoga (sva ta imena su, po njegovu mišljenju, srbizmi ruskoga podrijetla uneseni u hrvatski standardni jezik) i ne posredstvom dvaju jezika, srpskoga i ruskoga. On smatra da je ruski jezik, kada se radi o ukrajinskim imenima, bio samo posrednik između ukrajinskog i srpskog jezika. Ipak mislimo da je to posljedica prethodne srpsko-hrvatske norme.

⁹ Pravila grafijskog prenošenja specifičnih ukrajinskih i bjeloruskih glasova dosljedno su razrađena u češkom pravopisu (Pravila češkého pravopisu: 2002: 79–81).

imena preuzimali u ruskom obliku, što i dalje ostaje norma. Treba napomenuti da se takva praksa odnosi i na nazive iz drugih jezika republika bivšeg Sovjetskoga Saveza: zemljopisna imena u hrvatskome i drugim slavenskim jezicima funkcioniraju onako kako su bila preuzeta posredstvom ruskoga jezika još za vrijeme Sovjetskog Saveza.

Polazeći od toga, sada je posebice važno da norma suvremenoga hrvatskog jezika uskladi uporabu ukrajinskih onima barem s vlastitim normativnim pravilima.¹⁰ To pak ne vrijedi za druge pravopise. Npr. *Slovenski pravopis* (2001: 181) i dalje koristi onime preuzete posredstvom ruskog jezika, što pokazuje sljedeći navod: „Ruski oblici ukrajinskih imena čuvaju se jer su kod nas uobičajeni nazivi, npr. *Kijev, Ljón, Hárkov, Černobil* (ukrajinski *Чорнобиль*), *Zaporóžžje*“ (prijevod na hrvatski Ljudmila Vasiljeva). Od nastanka neovisne Ukrajine do nastanka pravopisa prošlo je više od deset godina, što vjerojatno nije bilo dovoljno da ukrajinski oblici budu prihvaćeni i da zažive među posuđenim onimima. Ipak se nadamo da će znanstvenici u novom slovenskom pravopisu uzeti u obzir 30-godišnje postojanje neovisne Ukrajine koja ima vlastite onime i vlastitu tradiciju njihove uporabe te ćemo napokon u suvremenom slovenskom jeziku pratiti nazive:

<i>Ljiv</i>	<i>Львів</i>
<i>Kijiv</i>	<i>Київ</i>
<i>Dnipro</i>	<i>Дніпро</i> (prije <i>Dnipropetrovsk</i>)
<i>Harkiv</i>	<i>Харків</i>
<i>Krivij Ríg</i>	<i>Кривий Ріг</i>
<i>Ivano-Frankivsk</i>	<i>Івано-Франківськ</i>
<i>Černivci</i>	<i>Чернівці</i>
<i>Černigiv</i>	<i>Чернігів</i>
<i>Ternopilj</i>	<i>Тернопіль</i>
<i>Rivne</i>	<i>Рівне</i>
<i>Bila Cerkva</i>	<i>Біла Церква</i>
<i>Kamjanske</i>	<i>Кам'янське</i> (prije <i>Dniprodzeržинськ</i>)
<i>Čornobilj</i>	<i>Чорнобиль</i> ,

¹⁰ Iako je osnovno pravilo da se strana imena preuzimaju iz jezika s latiničnom abecedom u izvornom grafijskom obliku, a iz onih jezika koji nemaju latinične sustave grafije u transliteriranom obliku. To vrijedi za sva imena, osim za pojedine zemljopisne pojmove koji su davno kroatizirani.

a u prošlosti će ostati prethodna tradicionalna uporaba: *L'ov, Kijev, Dnepropetrovsk, Harkov, Krivoj Rog, Ivano-Frankovsk, Černovci, Černigov, Ternopolj, Rovno, Belaja Cerkov, Černobil* itd.

Treba spomenuti i uporabu nekih ukrajinskih naziva u suvremenom poljskom jeziku. U poljskom umjesto očekivanog grafijskog ostvarenja ukrajinskog onima *Čzornobyl* prema *Чорнобиль*, službeni poljski pravopis propisuje oblik *Čzarnobyl* koji koriste pripadnici poljske manjine u Bjelorusiji (usp. bjelorus. *Чарнобыль*), dakle prema bjeloruskom obrascu, a umjesto *L'viv, Kijiv, Zaporizža* rabe se povijesni poljski onimi *L'wów, Kijów, Zaporozże*, tako da imamo samo polonizirane oblike imena ukrajinskih gradova.

U bugarskom, crnogorskom, makedonskom i srpskom jeziku *II* se transliterira kao *II – Чернобил*. Npr. za *Чорнобиль* prikladniji oblik bi, naravno, bio *Чорнобиль* (*Čornobilj*), ako bi se uzeo u obzir princip prenošenja naziva prema izvornom jeziku. U posljednim srpskim pravopisima čak je bila izvršena jedna promjena u odnosu na nekadašnje normativno rješenje na kraju onima *Černobil* te su tako, u skladu sa zakonitostima transfonemizacije, dvoslov *ль* u ćirilici ostvarili jednoslovom *ь*, a u latinici dvoslovom *lj*, ali i dalje prema ruskom obrascu (rus. *Чернобыль* - srp. *Чернобиль, Černobilj*),¹¹ isto je navedeno u *Pravopisnom rečniku srpskog jezika* sa pravopisno-gramatičkim savetnikom Šipke (Шипка 2010: 1284) – normativni oblik u njemu je isti – *Černobilj*.

Kao što vidimo, većina slavenskih jezika i dalje zadržava oblike ukrajinskih onima prema ruskom obrascu, a ne preuzima ih izravno iz ukrajinskog jezika u obliku koji grafijski sustav tih jezika omogućava. Ostaju također neriješena pitanja u vezi s dvojnošću u uporabi i tvorbi hrvatskih izvedenica od ukrajinskih onima: *Kijev – Kijiv, Černobil – Čornobylj*, ali taj prvi korak hrvatskih lingvista za izvorno ostvarenje ukrajinskih imena jako je važan jer će, nadamo se, utjecati na pristup njihove standardizacije u drugim slavenskim jezicima. Naravno, drugi Slaveni ne mogu primjenjivati sve pristupe koje koriste Hrvati, barem ne oni slavenski narodi koji se služe ćirilicom. Ali i mi, Ukrajinci, imamo posuđene zemljopisne nazive s kojima je ukrajinski narod povezan kulturom i drugim granama djelatnosti, npr. *Відень, Краків, Перемишль*, kao i *Рим, Париж* – oni imaju tradicionalno udomaćene ukrajinske

¹¹ To potvrđuju navodi iz Pešikan-Jerković-Pižuričina Pravopisa srpskog jezika sa pravopisnim rečnikom: "rusko П i п ... na kraju reči ѡь, нь > ѡь, нь" (str. 219.) i "Černobilj, ne Černobil" (Правопис српског језика 1995: 219).

oblike. U tu skupinu svrstavamo nazive *Воронеж, Белгород, Люблин* (prema ukrajinskoj tradiciji trebalo bi biti *Вороніж, Білгород, Люблин* (Шевельов 1996: 27), koje je ukrajinski jezik usvojio tijekom povijesti. Zašto onda i dalje koristimo *Воронеж, Белгород, Люблин*, a ne oblike *Вороніж, Білгород, Люблин*, nije li to u suprotnosti s jezičnim sustavom? A zašto je danas normirano ime *Сенкевич*, a ne *Сінкевич* ili *Сенкевич*? Oblik *Сенкевич* ne možemo smatrati ni tradicionalnim nazivom, ni nazivom prenesenim prema obrascu iz izvornog jezika.

4 Zaključak

Bez obzira na to što već tridesetak godina ne postoji Sovjetski Savez, većina načina kodifikacije ukrajinskih onima sredstvima drugih slavenskih jezika implicitno se i dalje oslanja na sustav jezika posrednika – ruskog. Dok nisu temeljito razrađene nove preskripcije o tom pitanju, nema načela za jednoznačno odstupanje od te prakse.

U suvremenoj promijenjenoj jezičnoj situaciji u Slavenu pojavljuje se neophodnost usavršavanja norme njihovih jezika, u istoj količini i u odnosu na onime koji su neodvojiv dio jezičnog sustava svakog jezika. Dakle, formirajući pravopisnu normu svojih onima, svaki slavenski jezik trebao bi se, prije svega, pobrinuti za očuvanje identičnosti i odgovarajuće sustavno-strukturalne posebnosti vlastitoga jezika. Sva sredstva kojima se koriste pravopisi, a odnose se na onime, moraju se temeljiti na sustavnim činjenicama tog jezika.

Pri normiranju posuđenih onima bilo bi razumno uzeti u obzir sljedeće mogućnosti: 1) navoditi onime prema izvornome jeziku; 2) kalkirati onim u skladu s mogućnostima sustava jezika primatelja, izbjegavajući jezik posrednik. U prvom slučaju navođenja naziva prema izvornome jeziku postoji opasnost niveliranja određenog jezika s drugim jezikom (susjednim, vladajućim ili svjetskim). Zato u standardu mora biti jasno određena granica što u procesu posuđivanja treba navoditi doslovno, a što zahtijeva korekciju u skladu sa sustavom jezika primatelja.

Zatim osnovno je pravilo normiranja onima, izvornih i posuđenih, maksimalno uzimanje u obzir sustavnih osobitosti vlastitoga jezika i jezika primatelja. Vrijedi uzimati u obzir i različite tradicije vezane uz posuđivanje onima koji postoje čak i u srodnim jezicima, a uvjetovani su povijesnim razvojem.

Смаємо да језикословци морају пажљиво прати нове стране оними који улазе у лексиконе свих славенских језика, посебиче у веци с глобализацијским процесима и чеће објављивати радове који ће утврди посудене оними и одражавати их у својим језичима у складу с постојећим нормама и у духу властитих правописа.

Наведени поступци у неким славенским правописима и наші пројекци за стандартизацију могу се користити за кодификацију правила за нормирање онима, као и за успоребду принципа употребе онима у славенским медијима. Авторича чланка не претендира на коначну констатацију истине; циљ је овоба рада покренути дискусију међу језикословцима, резултат које би постало усавршавање језичне норме језика примателја.

Literatura

- Людмила ВАСИЛЬЄВА, 2002: *Штокавські літературні мови: проблеми становлення, розвитку, сучасний стан*. Львів: Видавничтво АНУ ім. Ів. Франка.
- Виктор ВІНОГРАДОВ, 1964: Проблеми культури речи и некоторые задачи русского языкознания. *Вопросы языкознания* 3, 4–18.
- Володимир ЖИТНИК, 2000: Відтворення слов'янських назв українського мовою. *Кисво-Могиланська академія. Наукові записки* 18, 14–18.
- Андрій ЗУБКО, 2007: Українська ономастика: здобутки і проблеми. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: зб. наук. пр.* 15, 262–281.
- Овсій ІЗЮМОВ, 1931: *Правописний словник*. Електронна копія. Харків: Радянська школа.
- Галина ІЖАКЕВИЧ, 1987: Украинские лексические элементы в системе выразительных средств русского литературного языка. *А. А. Булаховский и современное языкознание*. Ур. Андрей Белецкий. Київ: Наукова думка, 86–90.
- Иван КЛАЈН, 1996: Лексика. *Српски језик на крају века*. Ур. Милорад Радвановић. Београд: Институт за српски језик САН. 37–86.
- Олена МИХАЛЬЧУК, 2015: Соціономастика як напрямок сучасної лінгвістики: українські здобутки і перспективи. *Записки з ономастики* 18, 498–509.
- Правопис на македонскиот литературен јазик*, 1989. Скопје: Просветно дело.
- Правопис српског језика*, 1995. Нови Сад: Матица српска.
- Ярослав РУДНИЦЬКИЙ, 1948: *Чужомовні транслітерації українських назв*. Авґсбург: НТШ.
- Ольга СКЛЯРЕНКО, 2012: *Типологічна ономастика. Кн. 1. Лексикогемантичні особливості онімного простору*. Одеса: Астропринт.
- Тезиси Пражского лингвистического кружка, 1960: *История языкознания XIX–XX веков в очерках и извлечениях*. 2. Ред. Владимир Звегинцев. Москва: Прогресс, 77–78.
- Михайло ТОРЧИНСЬКИЙ, 2017: Функціональна характеристика власних назв. *Studia Slavisticae. Etnolingvistyka i Komunikacia Międzykulturowa*. Ред. Oleg Tiszczenko, Maria Mocarz-Kleidienst, Alla Archangielska, Henryk Duda. Lublin: Wydawnictwo KUL, 287–300.
- Український правопис. Електронна копія*. 1943. Упоряд. Іван Зілінський. Краків, Львів: Укр. вид-во.
- Український правопис. Проект найнов. ред.*, 1999. Київ: Наукова думка.
- Український правопис*, 2019. Дата звернення 4.06.2021 на <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/ukrayinskij-pravopis-2019>
- Юрій ШЕВЕЛЬОВ, 2003: *Портрети українських мовознавців*. Київ: Вид. Дім Кисво-Могиланська Академія.

- Юрій ШЕВЕЛЬОВ, 1996: Про критерії в питаннях українського офіційного правопису: *Український правопис і наукова термінологія: історія, коїценції та реалії сьогодення*. Ред. Олег Купчинський. Львів: НТШ, 19–29.
- Милан ШИПКА, 2010: Правописни речник српског језика са граматичко-правописним савјетником. Нови Сад: Прометеј.
- Barbara ABBOT, 2002: Definiteness and Proper Names: Some Bad News for the Description Theory, *Journal of Semantics*, 19(2), 191–201.
- Franciszek BUJAK, 1908: *Galicja Tom 1 Galicja - Kraj, ludność, społeczeństwo, rolnictwo*. Rzeszów: Wydawnictwo Libra Pl. Reprint wydania z roku 2014.
- Cambridge Dictionary* [Electronic resource]. URL. Dostop 6.6.2021 na <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/proper-noun>.
- Hrvatski pravopis*, 1971. Zagreb: Školska knjiga.
- Hrvatski pravopis*, 2013. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Robin JESHION, 2015: Referentialism and Predicativism About Proper Names. *Erkenntnis* 80(S2), 363–404.
- Gerhard KOß, 2002: *Namenforschung. Eine Einführung in die Onomastik*. 3. aktualisierte Auflage. Tübingen: Niemeyer.
- Franz Ritter von MIKLOSICH, 1860: *Die Bildung der slavischen Personennamen*. Wien: Aus der Kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei.
- Vojislav NIKČEVIĆ, 1996: *Pravopis crnogorskog jezika*. Cetinje: Matica crnogorska.
- Milan NOSIĆ, 2016: *Hrvatski jezik i ukrajinsko ime Čornobyľ*. Dostop 6.6.2021 na <https://www.hkv.hr/kultura/jezik/23718-m-nosic-hrvatski-jezik-i-ukrajinsko-ime-cornobyly.html>
- František PALACKÝ, 1848: *Popis království Českého, čili, Podrobné poznamenání všech dosavadních krajův, panství, statkův, měst, městeček a vesnic, některých bradův a tvrzí, též samot a zpuštěných osad mnohých v zemi České, s udáním jejich obyvatelstva dle popisu r. MDCCCXLIII vykonaného*. Praha: J.G. Kalve.
- Pravidla českého pravopisu*, 2002. Praha: Academia.
- Slovenski pravopis*, 2001. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Witold TASZYCKI, Mieczysław KARAŚ, 1958: *Onomastyka*. Lwów: Ossolińskich Wydawn.

Ukrainian Onyms in South Slavic Languages: Proposals for Standardization

In the opinion of some linguists the proper names do not belong to the language and are not the object of their activity, but they are separate extralinguistic factors. Onyms are influenced by different criteria that are used during compiling or changing the orthographic rules of the particular language or its grammar normalizing. The problem of the onyms is among those that need to be defined taking into consideration certain changes of the language situation in the Slav region. It is determined by the extralinguistic factors, i.e. it is connected with the disappearance of the multinational states on the geographic map and the tendency to forming the mononational states to a great extent, which has become the cause of certain changes of the general approaches to standardizing the Slav languages, the onyms standardizing as well. This led to certain changes in the general views on the standardization of Slavic languages, including the standardization of proper names. When standardizing adopted proper names, it makes sense to consider the following main options: 1) recording of proper names according to the original language; 2) adaptation of proper names in accordance with the capabilities of the recipient's language system, without taking into account the language of the intermediary. In the first case of naming after the original language, there is a risk of equating a particular language with another language (neighboring, dominant or global), so the standard must clearly define the boundary between literal and borrowed, which requires correction according to the recipient's language system. In the modern changed language situation, Slavs must improve the norms of their languages to the same extent and according to their own names, which are an integral part of the language system of each language. Thus, by forming the orthographic norm of domestic proper names, every Slavic language should primarily take care of preserving the identity and appropriate system-structural peculiarities of its language. All rules applicable to transliteration relating to proper names must be based on the systematic facts of that language.

O ADAPTACJI MORFOLOGICZNEJ NAJNOWSZYCH ZAPOŻYCZEŃ W JĘZYKU POLSKIM I SŁOWEŃSKIM

ANNA STEFAN

Uniwersytet Łódzki, Wydział Filologiczny, Łódź, Polska, anna.stefan@uni.lodz.pl

Abstrakt W ostatnich latach obserwuje się tendencję do poddania kultury i języka silnym wpływom obcym. Importowanie nowych słów jest stałym procesem zachodzącym w obszarze ciągle ewoluującego systemu językowego. Języki polski i słoweński wypracowują własne modele asymilacji zapożyczanego słownictwa. Jednym z elementów adaptacji morfologicznej zapożyczanych leksemów jest ustalenie ich rodzaju. Celem artykułu jest pokazanie wybranych problemów w procesie asymilacji nowego słownictwa obcego do polskich i słoweńskich zasad gramatycznych oraz wskazanie ewentualnych różnic i podobieństw w tym zakresie w obu językach. Analizie poddano grupę rzeczowników obcych zakończonych na samogłoskę, por. np. slń. *smoothie/smuti*, *kari/curry*, pol. *smoothie*, *curry*.

Słowa klucze:
nowa leksyka,
zapożyczenia,
rodzaj
gramatyczny,
asymilacja
morfologiczna,
deklinacja

THE MORPHOLOGICAL ADAPTATION OF NEW LOANWORDS IN POLISH AND SLOVENIAN LANGUAGES

ANNA STEFAN

University of Lodz, Faculty of Philology, Lodz, Poland, anna.stefan@uni.lodz.pl

Abstract Today, there is a tendency to subject culture and language to strong foreign influences. Importing new words is a constant process in the area of an ever-evolving language system. The Polish and Slovenian languages have their own models for the assimilation of borrowed vocabulary. One of the elements of morphological adaptation of borrowed lexemes is determining their type. The aim of this article is to present selected problems in the process of assimilation of new foreign vocabulary to Polish and Slovenian grammar rules and to indicate possible differences and similarities in this respect in both languages. A group of foreign nouns ending in a vowel was analyzed, cf. e.g., slov. *smoothie/ smuti, kari/ curry*, pol. *smoothie, curry*.

Keywords:
new lexis,
loanwords,
grammatical
gender,
morphological
assimilation,
declension

1 Wstęp

Współcześnie obserwuje się tendencję do poddania kultury i języka silnym wpływom obcym. Oddziaływanie to jest związane z naturalnymi kontaktami międzynarodowymi i międzykulturowymi i przenika na wszystkie poziomy komunikacji. Importacja nowych słów jest stałym procesem zachodzącym w obszarze ciągle ewoluującego systemu językowego. Języki polski i słoweński wypracowują własne modele asymilacji zapożyczanego słownictwa. Jednym z elementów adaptacji morfologicznej przejmowanych leksemów jest ustalenie ich rodzaju.

Kategoria rodzaju jest kategorią nominalną silnie związaną z kategorią przypadku, gdyż ustalenie rodzaju gramatycznego determinuje paradygmat odmiany. Wśród badaczy słoweńskich zajmujących się tą kategorią można wskazać J. Toporišiča (2004) czy A. Vidovič Muhę (2019); natomiast z polskich autorów M. Kucalę (1978), R. Laskowskiego (1985) czy Z. Zaron (2004).

Celem artykułu jest pokazanie wybranych problemów w procesie asymilacji nowego słownictwa obcego do polskich i słoweńskich zasad gramatycznych oraz wskazanie ewentualnych różnic i podobieństw w tym zakresie w obu językach. Materiał badawczy stanowi grupa rzeczowników kulinarnych zakończonych na samogłoskę, por. np. slń. *smoothie/ smuti, kari/ curry*, pol. *smoothie, curry*. Wyrazy te wyekscerpowano ze *Słownika nowszego słownictwa języka słoweńskiego* (dalej SNB) i wprowadzono do korpusu GigaFida (<http://www.gigafida.net>), aby sprawdzić ich formy odmienne. Następnie tak samo przeanalizowano ich polskie odpowiedniki w internetowym Korpusie Języka Polskiego PWN (sjp.pwn.pl/korpus, dalej KJP). Zarówno w polskiej, jak i słoweńskiej nauce brak prac porównawczych w tym zakresie.

Analizę form odmiany poprzedzają rozważania dotyczące terminu zapożyczenia oraz krótki opis leksyki kulinarnej, a także przegląd definicji kategorii rodzaju w obu językach. W języku słoweńskim obserwuje się konsekwentne odmienianie analizowanych leksemów zgodnie z 1. typem deklinacyjnym męskim z rozszerzeniem tematu o *-j*, por. np. *kuki -ija, tiramisu, -uja*. W języku polskim obce rzeczowniki kulinarne zakończone na samogłoski *-e, -i/ -y, -o, -u*, należą do grupy indeklinabiliów, por. np. *chili, sushi, tofu*. Procesy rozwojowe dotyczące fleksji rzeczowników zapożyczonych przebiegają w języku polskim i słoweńskim różnie i z różnym nasileniem.

2 Zapożyczenia i nowa leksyka

2.1 Uwagi ogólne

Żaden język, żadna kultura nie funkcjonują w izolacji, dlatego zapożyczanie wyrazów towarzyszy każdej kulturze. Język i kultura są stale poddawane silnym wpływom obcych związanych z naturalnymi kontaktami międzynarodowymi i międzykulturowymi, które przenikają na wszystkie poziomy komunikacji – od przejmowania pewnych wzorców językowych zachowań po wprowadzanie obcych struktur składniowych oraz leksemów i związków frazeologicznych nazywających nowe dla danej kultury zjawiska i desygnaty (Siuciak 2013: 39). Wśród zapożyczeń językowych najliczniejsze i najbardziej typowe pozostają pożyczki leksykalne.

2.1.1 Definicja zapożyczenia w języku polskim

Językoznawcy słoweńscy i polscy podobnie wyjaśniają termin ‘zapożyczenie’. Przez wyraz zapożyczony rozumie się najczęściej wyraz przejęty z innego języka wraz z jego formą i znaczeniem. Takie jednostki (zapożyczenia leksykalne – proste i złożone) są umieszczane w słownikach wyrazów obcych oraz w słownikach ogólnych danego języka wraz z informacją o ich pochodzeniu (por np. Markowski 1999, 2018). Termin ‘zapożyczenie’ odnosimy do języka, do przejmowania przez język obcych słów; wyrażeń, struktur. Język polski charakteryzuje stosunkowo duża łatwość przyswajania wyrazów obcych. Oznacza to, że dość szybko wyrazy zapożyczone tracą w świadomości przeciętnych użytkowników znamię obcości. Wyróżniamy tym samym zapożyczenia dobrze przyswojone, o zatartych już cechach obcości, i zapożyczenia synchronicznie obce, czyli takie, których obcość jest wciąż widoczna dla niespecjalistów, por. szkoła i collège (Bańko 2016: 17).

Ze względu na kryterium przedmiotu zapożyczenia dzieli się na:

- zapożyczenia właściwe – to wyrazy obce przejęte razem ze znaczeniem (ewentualnie z uproszczoną wymową i pisownią), np. (wl.) *bryndza*, (fr.) *prodiż*;
- zapożyczenia strukturalne, czyli kalki, będące dokładnymi odwzorowaniami obcych konstrukcji, np. (ang. *no matter*) ‘nie ma sprawy!’;
- zapożyczenia semantyczne, polegające na przejściu tylko znaczenia wyrazu, które uzupełnia znaczenia już znane, np. polski czasownik *korespondować*

‘prowadzić korespondencję’ jest współcześnie używany także w znaczeniu ‘odpowiadać czemu, być odpowiednim’ (pod wpływem angielskiego *to correspond*);

- zapożyczenia sztuczne, czyli wyrazy danego języka utworzone z obcych morfemów (leksykalnych i słowotwórczych), np. *logopedia*, *kserokopia*. Pożycзки sztuczne mogą mieć w swoim składzie cząstki różnojęzyczne, np. *autokar*. Wyrazy tego typu nazywamy hybrydami (NSPP 1999:1773).

2.1.2 Zapożyczenia w literaturze słoweńskiej

W *Zasadach ortografii słoweńskiej (Slovenski pravopis*, dalej SP) J. Toporišič podaje, że „glede besed in besednih zvez noben jezik ni samozadosten. Tudi slovenščina jih prevzema iz drugih jezikov, knjižni jezik pa jih poleg tega dobiva še iz narečij. Take besede in besedne zveze imenujemo prevzete” (SP 2001: §161).

W *Gramatyce słoweńskiej* autor doprecyzowuje, że „prevzete besede so tiste besede, ki so prišle v slovenski jezik iz tujih jezikov in niso dediščina praslovianščine ali slovenščine. Starejša izraza za pojem prevzeta občna beseda sta tujka in izposojenka (Toporišič 2004: 131).

W zależności od stopnia dostosowania przejmowanych słów do zasad języka słoweńskiego wyróżnia się ich rodzaje:

- zapożyczenia właściwe (słń. *izposojenke*) – są dostosowane do słoweńskiego języka literackiego w zakresie fonetyki, zapisu, morfologii i składni, np. *kultura*, *pica*,
- wyrazy obce (słń. *tujke*) – są przystosowane do słoweńskiego (w zakresie wymowy i składni, ale zachowują oryginalną pisownię), np. *peugeot* [peżo], *rafting*;
- cytaty (słń. *citatne besede*) – słowa, które w żaden sposób nie są przystosowane do słoweńskiego języka literackiego (zachowują obcą wymowę, zapis i właściwości gramatyczne), np. *first lady*, *ski open*, *citybike* (Ibidem: 131-132).

2.2 Nowa leksyka

Napływające nowe słowa i zwroty pochodzą z różnych dziedzin, wśród których należy wymienić nowości technologiczne, Unię Europejską, gospodarkę, medycynę, narkotyki, muzykę, modę, duchowość, odżywianie oraz tożsamość seksualną i płciową (Kern 2016). Słownictwo kulinarne przedstawione w niniejszym tekście jest związane z szeroko pojętym odżywianiem, ponieważ „(...) prehrana je ena od temeljnih kulturnih dobrin in sodi med najbolj univerzalna področja človekovega bivanja. Prav univerzalnost ter vsakodnevna in življenjska pomembnost hrane nam ponujata možnost, da spremljamo in primerjamo pojavljanje in rabo prevzete leksike v različnih funkcijskih zvrsteh jezika in v daljšem časovnem intervalu” (Bizjak, Dobrovoljc 2010: 93)

Słownictwo kulinarne rozwijało się na przestrzeni wieków pod wpływem różnych języków i kultur. W języku słoweńskim ze względu na jego dzieje historyczne, polityczne i kulturowe należy przypomnieć kilkusetletni wpływ języka niemieckiego (por. np. *župa*, *kofo*). Po upadku dynastii Habsburgów i utworzeniu wspólnego państwa jugosłowiańskiego widoczne są wpływy z języków słowiańskich (np. zastąpienie *kofo* słowiańskim *kava*, *ajvar*, *čevapčiči*). Ze względu na sąsiedztwo Włoch obecne jest słownictwo włoskie (por. np. *pica*, *tortelini*). Równocześnie kuchnia słoweńska nie pozostała obojętna na wpływ języka francuskiego, który odgrywa ważną rolę w sferze kulinariów na kontynencie europejskim i poza jego granicami (np. *pommes frites*, *frappe*).

W języku polskim słownictwo kulinarne również jest odzwierciedleniem losów polityczno-historycznych Polaków. Od wczesnego średniowiecza aż do XIX w. napływały przede wszystkim latynizmy (por. np. *apetyt*, *dieta*, *spirytus*). Długą historię mają również zapożyczenia francuskie, których szczyt przypadł na okres XVI-XVIII w. (por. np. *bagietka*, *sos*, *zupa*). Od XVI w. (głównie za sprawą przyjazdu do Polski królowej Bony) wyraźną grupą stały się zapożyczenia z języka włoskiego (por. np. *włoszczyzna*, *pomidor*, *sałata*, *tort*). W przypadku leksyki kulinarnej zauważalny jest również wpływ języków sąsiadujących, np. niemieckiego (por. np. *brytfanna*, *cytryna*, *cukier*) czy czeskiego (np. *kuchnia*).

Współcześnie w obu językach bogatą listę stanowią zapożyczenia z języka angielskiego, por. np. w słoweńskim *sendvič*, *hamburger*, *cocktail/koktajl*. W języku polskim poza tymi wymienionymi (ale zapisanymi *sandwich*, *koktajl*), jeszcze m.in. *grill*, *hot dog*, *lunch*, *teflon*, *tost*. W obrębie słownictwa kulinarnego spotykamy dużą liczbę internacjonalizmów, co spowodowane jest modą na pewne potrawy czy napoje spożywane w wielu krajach. Wyrazy te mają podobną formę i brzmienie w wielu językach oraz wyrażają tę samą lub zbliżoną treść (Bazył 2020).

2.2.1 Leksyka kulinarna

Dzisiejsze słownictwo kulinarne pozostaje pod wpływem języków romańskich (zwłaszcza włoskiego i francuskiego) oraz germańskich (przede wszystkim angielskiego). W SNB odnotowano 83 rzeczowniki kulinarne, które zostały przejęte głównie z języków:

- włoskiego, np. *bageta*, *ciabatta/čabata*, *mozzarella/mocarella*, *pecorino/pekorino*, *pelat*, *piceta/pizzeta*, *rukola*, *špagetarija/špageterija*, *tartufata*;
- francuskiego, np. *chardonnay/šardone*, *fondi/fondue*, *klementina*, *magdalenica*, *mousse/mus*, *somelje/sommelier*, *tapenada*, *terina*;
- hiszpańskiego, np. *gaspačo/gazpacho*, *paelja/paella*, *tapas*;
- angielskiego, np. *burger*, *cheeseburger/čizburger*, *dresing/dressing*, *fast food/fastfood*, *mafin/muffin*;
- niemieckiego, np. *basmati*, *milka*, *misli/muesli*, *limeta* (Stefan 2021).

W niniejszym tekście skupiono się na grupie kilkunastu rzeczowników kulinarnych, które kończą się na samogłoskę. Należą do nich rzeczowniki: *basmati -ja*, *čili -ja*, *fondi/fondue -ja*, *kari/curry -ja*, *kuki/cookie -ja*, *liči -ja*, *maskarpone/mascarpone -ja*, *misli/muesli -ja*, *mutsu -ja*, *naši/nashi -ja*, *noni -ja*, *podmeni/podmenu -ja*, *smuti/smoothie -ja*, *suši -ja*, *šardone/chardonnay -ja*, *tiramisu -ja*, *tofu -ja*, *vegi -ja*.

2.3 Kategoria rodzaju na tle słowiańskim

Wszystkie języki słowiańskie (z wyjątkiem bułgarskiego i macedońskiego) należą pod względem budowy gramatycznej do typu fleksyjnego języków, charakteryzującego się m.in. rozbudową (na płaszczyźnie morfologicznej) kategorii nominalnych i werbalnych, tworząc mozaikę stosunkowo skomplikowaną, a na płaszczyźnie morfonologicznej bogatym systemem alternacyjnym, to jednak każdy z nich

wykształcił swój własny system gramatyczny, a w tym i deklinacyjny, w oparciu o rozwój nieco odmienny, charakterystyczny dla danego języka (Mieczkowska 2003: 32-33).

Kategoria rodzaju w polszczyźnie była traktowana przez badaczy jako kategoria gramatyczna, przy czym tę ‘gramatyczność’ rozumiano różnie: fleksyjnie, składniowo oraz wieloaspektowo (Zaron 2004: 21). Jak podaje H. Dalewska-Greń (2002: 243):

„rodzaj jest kategorią selektywną, syntaktycznie niezależną dla rzeczowników, natomiast fleksyjną, syntaktycznie zależną dla pozostających w związku zgody z rzeczownikiem form przymiotnikowych i czasownikowych, por.:

książka – ciekawa, była, książki – ciekawe, były
zsztyt – kolorowy, był, zsztyty – kolorowe, były
chłopiec – wysoki, był, chłopcy – wysocy, byli?

Podobnie pisze J. Toporišič w *Gramatyce słoweńskiej* (2004: 266).

„Spol je lastnost samostalniške besede, ki od pridevniške in pregibne povedkovniške besede (deloma tudi samostalniške) zahteva oblikovno istovetnost, npr. *hiša ž, lep -a -o > lepa hiša (...)*. Spole pozna slovenski jezik 3: moškega, ženskega in srednjega”.

Dla języków słowiańskich charakterystyczne jest duże podobieństwo w zróżnicowaniu rodzajowym rzeczowników w liczbie pojedynczej i znaczne rozbieżności w liczbie mnogiej. Wszystkie języki słowiańskie (w obrębie łączliwości z przymiotnikiem) rozróżniają trzy rodzaje w liczbie pojedynczej: męski, żeński i nijaki. Zdecydowana większość języków słowiańskich (z wyjątkiem bułgarskiego i macedońskiego) wyróżnia w obrębie rodzaju męskiego dwie klasy rzeczowników: żywotne vs. nieżywotne. W paradygmacie pluralnym wyrażen przymiotnikowych opozycje rodzajowe znacznie różnicują języki słowiańskie, por. np. slń. N pl: *ti koraki* (m) vs *te žene* (f) vs *ta leta* (n). W języku słoweńskim, który zachował paradygmat dualny, w N i A występuje neutralizacja rodzaju żeńskiego i nijakiego, por. N-A du: *ta koraka* (m) vs. *ti ženi* (f) / *leti* (n) (Dalewska-Greń 2002: 246). W języku polskim w liczbie mnogiej realizowana jest opozycja dwu rodzajów: męskoosobowego i niemęskoosobowego.

Z. Zaron (2004: 10) podsumowuje rozważania o kategorii rodzaju następująco:

„To między innymi na kategorii rodzaju (obok kategorii przypadku i liczby) budowana jest poprawność gramatyczna wypowiedzi. Wszystkie te kategorie są ze sobą powiązane, o czym świadczy reprezentujący je jeden morfem gramatyczny – fuzyjna końcówka rzeczownika”.

Niemożliwe jest zatem rozpatrywanie kategorii rodzaju bez uwzględnienia pozostałych dwóch kategorii.

2.4 Rodzaj rzeczownika

Rzeczownik jako część mowy ma stały rodzaj gramatyczny, odmienia się natomiast przez przypadki i liczby. Przez stały rodzaj gramatyczny rozumie się przysługiwanie każdemu rzeczownikowi w liczbie pojedynczej jednego z trzech rodzajów: męskiego (w języku polskim męskoosobowego, męskozwierzęcego i męskorzeczowego), żeńskiego i nijakiego. Warunkiem wyjściowym trafnego przyporządkowania leksemów należących do tej części mowy odpowiednim modelom deklinacji rzeczownikowej jest ustalenie ich rodzaju (Jadačka 2005: 16).

Wstępnej selekcji można dokonać na podstawie zakończeń wyrazów, por. w obu językach:

- a) leksemy mające w wygłosie spółgłoskę (w polskim twardą oraz *-dz*, *-j*) są najczęściej rodzaju męskiego, por. np. pol. *herb, plac, pokój*, słń. *korak, frizer, prijatelj*;
- b) leksemy na *-a*, *-i* są zwykle rodzaju żeńskiego, por. pol. *aktorka, babcia, bogini*, słń. *punca, žena*;
- c) leksemy na *-e*, *-o*, (w polskim także *-ę* i *-um*) są najczęściej rodzaju nijakiego, por. *bezkrólewie, motto, ciełe, forum*, słń. *okno, polje*.

2.5 Rzeczowniki nieodmienne

Na tle niezwykle złożonej fleksji rzeczowników polskich przejawiającej się m.in. w dużej liczbie paradygmatów wzorcowych i skomplikowaniu kryteriów ich konstruowania szczególnie wyraziste stają się wszelkie przypadki redukcji odmiany. Główną przeszkodą utrudniającą włączenie rzeczownika do odpowiedniego modelu deklinacyjnego jest jego budowa. Taką budowę mają

najczęściej rzeczowniki pospolite, na ogół zapożyczone, wśród których można wyróżnić m.in. te zakończone na:

- a) (fonetyczne) -ü: *ecu, menu*;
- b) (fonetyczne) -u: *emu, tabu*;
- c) (fonetyczne) -o akcentowane: *bordeaux* [bordo], *tableau* [tablo];
- d) (fonetyczne -e akcentowane: *foyer* [flaje], *puree*;
- e) -i: *martini, salami, sushi* (Ibidem: 36).

Nieodmienne zapożyczenia na ogół mają charakter cytatów obcojęzycznych lub wyrażeń o wstępnym stopniu adaptacji; zachowują pisownię języka, z którego zostały zapożyczone (np. *attaché, macho, sushi*) oraz wymowę zbliżoną do wymowy języka pochodzenia i oczywiście zachowują stałą, niezmienną postać, występując w różnych funkcjach zdaniowych (Krzyżanowski 2013: 179-180).

2.6 Rzeczowniki odmienne

Wyrazy odmienne są zbudowane z dwóch części: tematu i końcówki. Temat, który jest nośnikiem znaczenia przedmiotowego, w toku odmiany się nie zmienia, natomiast końcówka, która jest nośnikiem znaczenia gramatycznego, się zmienia. Poszczególne odmienne części mowy dzielą się według wzorców morfologicznych lub paradygmatów. W języku słoweńskim, tak jak i w polskim, paradygmat odmiany jest zależny od rodzaju rzeczownika; „sklanjatve so po spolu razdeljene v tri velike skupine: moške, ženske in srednje” (SP 2001: §753).

Dla rzeczowników rodzaju męskiego charakterystyczna jest końcówka spółgłoskowa w mianowniku oraz końcówka *-a* w dopełniaczu; jest to pierwsza deklinacja męska typu *korak koraka*. Niektóre rzeczowniki należące do tego typu mają inne zakończenia, mianowicie samogłoskowe, np. *-a, -o, -e, -u*, np.: *ška, Marko, Leo, finale, Milentije, Enescu* (SP 2001: §767). Rzeczowniki, których podstawa kończy się na samogłoskę (nieakcentowaną lub akcentowaną) *-i/-í, -u/-ú, -a/-à, -o/ó, -e/-é* lub (często) na *-r* w toku odmiany rozszerzają temat o *-j*, np.: *abonma abonmaja, tak.si tak.sija* (Toporišič 2004: 280).

Już na tym etapie klasyfikacji rodzajowej analizowanych słów obcych zakończonych na samogłoskę odnotowujemy różnicę: w języku polskim są one rodzaju nijakiego, w języku słoweńskim są rodzaju męskiego. Kolejną różnicą jest kwestia odmiany tych leksemów: zgodnie z zasadami gramatyki słoweńskiej są one odmienne według 1. deklinacji męskiej z rozszerzeniem tematu o *-j*, natomiast w języku polskim w przeważającej większości pozostają nieodmienne.

3 Adaptacja fleksyjna wybranego słownictwa

Dostosowanie w zakresie fleksji poprzedza asymilacja fonetyczna, a następnie utrwalenie zapisu. Tymczasem w języku słoweńskim prawie połowa spośród grupy rzeczowników zakończonych na samogłoskę ma wariantywny zapis (oryginalny i/lub zesłoweńczony). Odpowiedź na pytanie, która forma jest bardziej utrwalona nie jest jednoznaczna¹, a świadczą o tym np. rezultaty wyszukiwań w korpusie GigaFida. Przy części nazw przeważa zapis słoweński (*kari, kuki, mafin, mocarela, tabasko*), przy innych przewaga jest po stronie nazwy oryginalnej (*chardonnay, cheeseburger, fast food, paella, rooibos, smoothie*), przy wielu nazwach wartości są zbliżone (*dressing/dressing, fondi/fondue, karpač/caraccio, maskarpone/mascarpone*) (Stefan 2021). Jest to jeden z czynników, który sprawia, że proces asymilacji tych słów w języku słoweńskim się wydłuża.

3.1 Analiza wybranych rzeczowników

Przy haśle *basmati*² w SNB wskazany typ odmiany to *basmati -ja*, ale według tego paradygmatu rzeczownik ten odmienia się tylko wtedy, kiedy występuje sam. Form innych niż mianownikowa GigaFida podaje tylko kilka, m.in. *Privoščimo si 3 skodelice basmatija ali 4 skodelice katerega koli drugega riža na teden*. Natomiast w zestawieniu *basmati riž* pozostaje nieodmienną przydawką, np. *potrebujemo dve skodelici basmati riža (ali katerega drugega, najboljše nepoliranega), 75 g basmati riža*. Przy nazwie ostrej papryczki oraz przygotowywanej z niej przyprawie obowiązuje zapis *čili -ja*, odnajdujemy przy nim ponad 8200 rezultatów z różnymi formami, np. *ščepec čilija v prabu, Začnimo s soljo in čilijem*. Leksem *basmati* nie został odnotowany w żadnym z analizowanych

¹ Słoweńskie podręczniki ortograficzne zalecają dany zapis, natomiast w różnych źródłach pisanych pojawiają się różne formy zapisu. Różne badania językoznawcze oraz socjolingwistyczne (por. Bizjak, Dobrovoljc 2010, Bańko 2016) pokazują, że w przypadku niektórych nazw przeważa przywiązanie do wersji oryginalnej.

² Przy wyszukiwaniu form odmiennych w korpusie GigaFida wpisywano przede wszystkim formę dopełniacza l. poj.

słowników polskim; KJP podaje jeden przykład: (...) *basmati* - *najszlachetniejszy, ma lekko orzechowy smak.*

Kolejne nazwy otwierają grupę z wariantywnym zapisem³, przyjrzyjmy się niektórym przykładom użycia tego słownictwa w korpusach. W przypadku słoweńskiego *fondi* otrzymujemy prawie 200 rezultatów, np. *Vrbunske testenine s sirovim fondijem*, zaś odmiennych form *fondue* jest tylko kilka, np. *Razlikujemo štiri glavne vrste fondujev, in sicer sirovega, mesnega, azijskega in čokoladnega.* KJP odnotowuje tylko kilka przykładów dla *fondue*, np. *Owocowe fondue, Jedną z najsmaczniejszych potraw z wołowiny jest sukiyaki, danie typu fondue (...).*

Przykładów ze słoweńskim *kari* jest ponad 2600, np. *1/2 žličke karija v prahu, začnimo s karijem, curry* – nieco ponad 1000, np. *Puranja pečenka z ananasom in curryem, 1 žličko curryja.* W KJP odnajdujemy kilkadziesiąt przykładów form nieodmiennych, np. *W Sydney nie można dostać dobrego curry, Umyj piersi z indyka, natrzyj je solą, pieprzem i curry.*

Więcej rezultatów znajdujemy przy słoweńskim wariantcie *kuki* (ponad 100), np. *Kukiji, piškotki ali tudi kolački, Nekoč sem tukaj v Ljubljani pojedel kukije,* natomiast przy oryginalnym *cookie* tylko kilkanaście, np. *Pripravila bi ameriške palačinke, ameriške cookije, ameriško pito, prav zagotovo.* W KJP nie odnotowano przykładu dla kulinarnego znaczenia leksemu *cookie*.

Przy obu wariantach zapisu włoskiego serka *mascarpone* są obecne liczne formy odmienne, np. *500 g maskarponeja, Obogatena z maskarponejem in s parmezanom* lub *0,2 kg mascarponeja, Piškoti, kava in krema z mascarponejem.* KJP odnotowuje tylko pojedyncze przykłady, np. (...) *dodać stopniowo mascarpone i dalej ubijać na gładką puszystą masę.*

W przypadku nazwy przygotowywanego z miksowanych owoców *smoothie* w wersji słoweńskiej jest tylko kilka przykładów, np. *V Ljubljani si tako zelene sokove in smutije že lahko privoščite v lokalu Juice Box na Slovenski cesti, Med tednom uživam v preprostih obrokih iz zelenih kašastih sokov, sadnih smutijev, svežega sadja in solat.* W wersji oryginalnej jest ich kilkadziesiąt, np. *jogurti in smoothiji, nov okus v družini smoothijev.* Formy odmienne są tworzone albo od podstawy, z której odrzuca się *-e*, np. *poskusite s svežimi sokovi in smoothiji, nov okus v družini smoothijev* (ten wariant przeważa), albo poprzez dodanie

³ Przy analizie uwzględniono rezultaty dla obydwu wariantów zapisu.

końcówki do całej nazwy oryginalnej, np. *Zelenemu, modremu in rdečemu smoothieju, ki jih ljubitelji vitaminskih in osvežljivih napitkov zagotovo že dobro poznate, se je sedaj pridružil nov, bel smoothie z okusom ananasa, kokosa in banane*. Ponadto, obok regularnych form typu *veliki tropski sadni smoothie, breskov smoothie* jest też wiele tłumaczonych z języka angielskiego form typu *smoothie ananas*. Dla *smoothie* nie odnotowano żadnego przykładu w KJP.

Różne warianty odmiany w języku słoweńskim odnajdujemy przy nazwie *sommelier*, która (przy zapisie oryginalnym) jest rzeczownikiem rodzaju męskiego zakończonym na *-ri* w toku odmiany ma również rozszerzenie tematu o *-j*, stąd spodziewane formy to np. *Sommelierji zaključili izobraževanje; Se vam zdi, da je nastopila nova generacija sommelierjev?* Natomiast w Gigafidzie występuje wiele form bez rozszerzenia, np. *Medot je predstavil tudi svetovno znanemu francoskemu sommelieru Philipu Faureu Bracu, ki je zelo poznan med slovenskimi sommelieri; o sommelierih ne govorimo*. Przy słoweńskim określeniu znajduje się mniej rezultatów, ale formy odmienne są stosowane konsekwentnie, np. *vinogradniki, someljeji in komercialni degustatorji, To potrjuje umetnost someljejev in parfumerjev*. Rzeczownik *sommelier* jest w języku polskim rodzaju męskiego i odmienia się według paradygmatu męskiego: *sommelier -ra, -rę; -rzy, -rów*. W KJP odnajdujemy dwa przykłady użycia: *Może wystarczą już dobre stosunki z sommelierem szanującego się sklepu winnego (...); W specjalistycznych składach bywają już znający się na rzeczy sommelierzy (...)*.

3.2 Wnioski

Powyższy przegląd pokazuje, że analizowane nowe słownictwo kulinarne jest w języku słoweńskim stosowane powszechnie, nawet w przypadku oryginalnej wersji zapisu. W słoweńskim korpusie znajdują się liczne przykłady ich użycia. W języku polskim niektórych przykładów nie ma w ogóle, tak w słownikach, jak i w korpusie, por. *basmati, smoothie*. Potwierdza się również konsekwentne odmienianie analizowanego słownictwa w języku słoweńskim według paradygmatu męskiego oraz nieodmienianie ich w języku polskim. Różnica ta związana jest z różną klasyfikacją rodzajową w obu językach. Słoweńscy kodyfikatorzy zalecają, aby dostosowywać zapożyczane słownictwo w maksymalnym stopniu. W języku polskim obserwuje się postępującą powoli, ale systematyczną afleksyjność. Rzeczowniki zapożyczone zdecydowanie trudniej adaptują się w zakresie deklinacji w języku polskim, który w historii swojego rozwoju zawsze był językiem bardziej otwartym i tolerancyjnym (Mieczkowska 2003: 119).

4 Podsumowanie

Importacja nowych słów jest stałym procesem zachodzącym w obszarze ciągle ewoluującego systemu językowego. Słownictwo kulinarne jest jednym z obszarów, który podlega regularnym wpływom obcym, współcześnie zwłaszcza z języka angielskiego. Języki polski i słoweński wypracowały własne modele asymilacji słownictwa związanego z szeroko pojętym odżywianiem się.

Adaptacja leksemów zapożyczonych przebiega na kilku poziomach – od fonetycznego i graficznego po przystosowanie składniowe. W języku słoweńskim w procesie adaptacji zwraca uwagę problem wariantywności zapisu wielu leksemów kulinarnych, por. np. *kari/curry*, *smuti/smoothie*. W języku polskim leksemy te najczęściej zachowują zapis oryginalny, por. *curry*, *smoothie*. Kolejną różnicą jest klasyfikacja rodzajowa: w języku słoweńskim rzeczowniki obce zakończone na samogłoskę są rodzaju męskiego, natomiast w języku polskim są rodzaju nijakiego.

Nowe leksemy zostają włączone do odpowiednich paradygmatów drogą adaptacji morfologicznej – za pomocą końcówek bądź elementów słowotwórczych. W języku słoweńskim obserwuje się konsekwentne odmienianie analizowanych leksemów zgodnie z 1. typem deklinacyjnym męskim z rozszerzeniem tematu o *-j*, por. np. *kuki-ija*, *tiramisu*, *-uja*. W języku polskim obce rzeczowniki kulinarne zakończone na samogłoski *-e*, *-i/-y*, *-o*, *-u*, należą do grupy indeklinabiliów, por. np. *chili*, *sushi*, *tofu*. Procesy rozwojowe dotyczące fleksji rzeczowników zapożyczonych przebiegają w języku polskim i słoweńskim różnie i z różnym nasileniem. Nie można powiedzieć, że ich rozwój dobiegł końca, ponieważ język jako twór społeczny ulega nieustannym zmianom.

Literatura

- Miroslaw BAŃKO, 2016: *Nie całkiem obce zapożyczenia wyrazowe w języku polskim i czeskim*. Red. Mirosław Bańko, Diana Svobodova, Joanna Rączaszek-Leonardi, Marcin Tatjewski. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Aleksandra BIZJAK KONČAR, Helena DOBROVOLJC, 2010: Proces podomačevanja in vprašanje pisanja novejših prevzetih besed. *Jezikovni zapiski* 16/2, 91–110.
- Hanna DALEWSKA-GREŃ, 2002: *Języki słoweńskie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Hanna JADACKA, 2013: *Kultura języka polskiego. Fleksja, słowotwórstwo, składnia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Borid KERN, 2016: Wpływy obcojęzyczne na współczesny język słoweński. *Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego* 62, 39–48.
- Marian KUCAŁA, 1978: *Rodzaj gramatyczny w historii polszczyzny*. Wrocław: Wydawnictwo Ossolineum.

- Piotr KRZYŻANOWSKI, 2013: *Właściwości gramatyczne rzeczowników nieodmiennych*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Roman LASKOWSKI, 1998: Kategorie imienne. Liczba. *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*. Red. Renata Grzegorzczkova, Roman Laskowski, Henryk Wróbel. Warszawa. 203-207.
- Andrzej MARKOWSKI, 2018: *Kultura języka polskiego. Teoria. Zagadnienia leksykalne*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Andrzej MARKOWSKI, 1999: *Nony słownik poprawnej polszczyzny*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Halina MIECZKOWSKA, 2003. *Dynamika rozwoju fleksji nominalnej w ujęciu typologicznym polsko-słowackim*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Mirosława SIUCIAK, 2013: Niestabilność fleksyjna rzeczowników zapożyczonych w polszczyźnie dawnej i współczesnej. *Sztuka to rzemiosło. Nauczyć Polski i polskiego*. Red. Jolanta Tambor, Aleksandra Ahtelik. Katowice. 39-48.
- Anna STEFAN, 2021: Problem zapisu wybranych zapożyczeń w języku słoweńskim (na przykładzie słownictwa kulinarnego). *Contributions to the 24th Annual Scientific Conference of the Association of Slavists (Polyslav)*, Harrassowitz Verlag. Red. Katarzyna Bednarska, Dorota Kruk, Borislav Popov, Olga Saprikina, Traci Speed, Radosław Tsonev, Aneta Wysocka. [W druku.]
- Jože TOPORIŠIČ, 2004. *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- Jože TOPORIŠIČ, 2001: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: ZRC SAZU.
- Ada VIDOVIČ MUHA, 2019: Spol: jezikovni sistem in ideologija. *Slavistena revija* 67, 127–137.
- Zofia ZARON, 2004: *Aspekty funkcjonalne polskiej kategorii rodzaju*. Charakterystyka fleksyjna. Warszawa-Puńsk.

Źródła internetowe

- Bazyl 2020: *Szarlotka, eskalopek i aperitif, czyli o zapożyczeniach francuskich we współczesnej polszczyźnie*. Dostęp 08.10.2021 na <http://phavi.umcs.pl/at/attachments/2015/0624/084302-monica-bazyl-szarlotka-eskalopek-i-aperitif-czyli-o-zapozyczeniach-francuskich-we-wspolczesnej-polszczyznie.pdf>
- Korpus Gigafida*. Dostęp 12.10.2021 na www.gigafida.net
- Korpus Języka Polskiego PWN*. Dostęp 12.10.2021 na <https://sjp.pwn.pl/korpus>
- Poradnia PWN*. Dostęp 12.10.2021 na www.sjp.pwn.pl/poradnia
- SJP, Wielki słownik ortograficzny*. Dostęp 12.10. 2021 na www.sjp.pwn.pl

The Morphological Adaptation of New Loanwords in Polish and Slovenian Languages

Today, there is a tendency to subject culture and language to strong foreign influences. This impact is related to natural international and intercultural contacts and penetrates all levels of communication. Importing new words is a constant process taking place in the area of an ever-evolving language system. The Polish and Slovenian languages have their own models for the assimilation of borrowed vocabulary.

The issue of borrowing words covers many different issues. The assimilation of borrowed linguistic units takes place in many ways, and the degree of assimilation depends on the fulfillment of certain conditions. These conditions include, among others: pronunciation and orthography, the development of extrusive forms (variation in the full or partial paradigm), derivative abilities and syntactic activity. Thus, the adaptation of borrowed lexemes takes place on several levels - from phonetic and graphic levels to syntactic adaptation. New lexemes are included in the appropriate paradigms by morphological adaptation - by means of endings or word-forming elements.

One of the elements of morphological adaptation of borrowed lexemes is determining their grammatical gender. The gender category is a nominal category closely related to the case category, since the determination of the grammatical gender determines the inflection paradigm. The aim of this

article is to show selected problems in the process of assimilation of new foreign vocabulary to Polish and Slovenian grammar rules and to indicate possible differences and similarities in this respect in both languages. A group of foreign nouns ending in a vowel was analyzed, cf. e.g., slov. *smoothie/smuti*, *kari/curry*, pol. *smoothie*, *curry*. In the Slovenian language, there is a large group of foreign nouns ending in a vowel with variation in spelling. In Polish, these lexemes usually retain the original notation. Another difference is the generic classification: in Slovenian, foreign nouns ending in a vowel are masculine, while in Polish, they are neutral.

In the Slovenian language, a consistent inflection of the analyzed lexemes according to the 1st masculine declension type with the topic extension with *-j* is observed, cf. e.g., *kuki -ija*, *tiramisu, -uja*. In Polish, foreign culinary nouns ending with the vowels *-e, -i // -y, -o, -u* belong to the group of non-inflection nouns, e.g., *chili, sushi, tofu*. The developmental processes of inflective borrowed nouns vary in Polish and Slovenian with varying degrees of intensity. It cannot be said that their development has come to an end, because language, as a social creation, is constantly changing.

A REGIONAL DICTIONARY AS A SOURCE IN RESEARCH INTO THE DYNAMICS OF LINGUISTIC CHANGES

BŁAŻEJ OSOWSKI

Adam Mickiewicz University in Poznań, Faculty of Polish and Classical Philology,
Poznań, Poland, blazej.osowski@amu.edu.pl

Abstract The situation of subdialects is, currently, a very dynamic subject as a result of their regular contact with the standard variety of the language, linguistic integration and interference. A regional dictionary is a concept of a subdialect dictionary which registers the contemporary state of a language spoken in a village or a small region. It contains regional, colloquial and special words, as well as elements of traditional subdialects. This article introduces the idea of a regional dictionary and the opportunities it poses for studying changes in rural language. There are references to the dynamics within a dictionary (the vocabulary obtained from representatives of different generations) and comparisons with earlier sources.

Keywords:

subdialect,
dialectology,
regional dictionary,
linguistic change,
diachronic
linguistics

SŁOWNIK REGIONALNY JAKO ŹRÓDŁO DO BADAŃ DYNAMIKI ZMIAN JĘZYKOWYCH

BŁAŻEJ OSOWSKI

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Filologii Polskiej i
Klasycznej, Poznań, Polska, blazej.osowski@amu.edu.pl

Abstrakt Sytuacja gwary jest obecnie bardzo dynamiczna ze względu na intensywny kontakt z ogólną odmianą języka, procesy integracji i interferencji językowej. Słownik regionalny to koncepcja słownika gwarowego rejestrującego współczesny stan języka danej wsi lub danego obszaru. Jest w nim miejsce zarówno dla elementów tradycyjnych gwar, regionalnych, potocznych czy specjalistycznych. Artykuł przybliży ideę słownika regionalnego oraz możliwości wykorzystania go do badania zmian w języku wsi. Można tu zarówno mówić o dynamice w obrębie słownika (leksyka pochodząca od przedstawicieli różnych pokoleń), jak i zestawiać słownik z wcześniejszymi źródłami.

Słowa kluczowe:

gwara,
dialektologia,
słownik
regionalny,
zmiana językowa,
diachronia

1 Introduction¹

A regional dictionary is a lexicographic source intended to register the vocabulary in a language spoken by inhabitants of villages and towns in a specific region. Therefore, I should briefly present the linguistic situation in rural areas because they are areas experiencing the most intense changes.

The contemporary linguistic situation in Polish rural areas can be referred to by means of the concepts of dynamics and interferences. Here, the dynamics are defined as movement or changes to the linguistic system; interferences occur in the coexistence of elements of various language systems. These processes should be attributed to the social, economic and cultural changes that have taken place in rural areas in Poland. The time after WWII was marked by large-scale human migration and a revival of migration from the country to cities (lately, a reverse process has been observed), establishment of a robust schooling system, accompanied by the influence of mass media (specifically, television propagating the spoken variety of the Polish language, now also the Internet), a change to employment structure and forms of employment in the country (abstaining from farming and small farms), as well as the abandonment of folk culture.² All of these factors contributed to intensifying contacts between subdialects and the general Polish language in rural areas.³ The prevalence of a subdialect as the major communication code of rural Polish speakers has been overcome.⁴ It is hard to find an individual who would only communicate in a subdialect. Switching from one code of communication to another leads to numerous interferences between the specific varieties of a language.

¹ Research work financed under the program of the Minister of Science and Higher Education under the name "National Program for the Development of Humanities" in 2018-2023, project number 0060 / NPRH7 / H11 / 86/2018, amount 787 831 / Praca naukowa finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2018-2023, nr projektu 0060/NPRH7/H11/86/2018, kwota 787 831.

² I do realize that the concept of *folk culture* represents a complex issue. On one hand, it serves to indicate the research subject, the type of culture. On the other hand, there is information about the researchers themselves – a concept largely examined in the history of concepts (Brzezińska 2014: 133-134).

³ As B. Wyderka (2015) emphasized, it was a process consisting of several stages which fully revealed itself after WWII; however, it was first observed in the late 19th and the early 20th centuries.

⁴ Similar processes, on a general and detailed scale, have also been observed in other Slavic countries – cf. Jaklová 1997, Čižmárová 2000, Лукашанец 2006, *Jazykovedné štúdie* 26 (2009, specifically articles in the part of *Slovenčina v zbrani*), Ostrowska 2016, *Dynamika rozwoju gwar słowiańskich w XXI wieku* (D.K. Rembiszewska [ed.], Warsaw 2017).

The social and linguistic phenomena described above triggered a change in terminology – a concept of *a language spoken in rural areas* appeared, interpreted as a multi-variety entity, consisting of elements of traditional subdialects, but also, of general, informal, regional, environmental and vocational varieties. Adopting this broad language perspective has been determined by the social composition of the contemporary rural populations, including both traditional farmers, farmers educated in agricultural schools and representatives of other professions (Sierociuk 2016).

The changes to the rural language system have been observed by dialectologists on all levels but they have been most distinct on the lexical level, owing to the system's open nature (Martynova 2016: 57). The impact on the changes to subdialectal vocabulary as confronted with the Polish language in general is determined by extra-linguistic factors (e.g., the disappearance of referents) as well as semantic factors (the distinction of the semantic field) (Rembiszewska 2017: 120).

2 The concept of a regional dictionary

A regional dictionary is not a new stage of a dictionary; lately, its concept has been redefined by J. Kaś, according to whom, the characteristic feature of this dictionary “is presentation of not only lexical units together with definitions but also their relations with other lexemes and, most importantly, in the context of more general phenomena of material or spiritual culture. As a result, this dictionary should be a combination of a dictionary of a local subdialect and culture; namely, (with the linguistic nature of the work intact) it should approximate an ethnological work” (Kaś 2009: 12). In the Poznań centre of dialectology, the idea was pursued by J. Sierociuk who indicated possible cooperation between universities and the local communities – for example, schools (Sierociuk 2006). Over time, the concept materialised in the form of a series of *Wielkopolskie Słowniki Regionalne* (Wielkopolska Regional Dictionaries – the WSR). In general, the course of work is as follows:

- Preparing the students – presenting thematic questionnaires, instructions on how to interview a grandmother, a grandfather or another informant; the emphasis is on allowing a longer utterance (on top of short utterances) because our goal is to present a broad context of using a specific word, including presentation of its cultural context.
- Recordings (made by the students and the research team).

- Transcription – the Dialectology Laboratory of Adam Mickiewicz University adopted a simplified transcript, based on general Polish spelling; abstaining from a detailed transcript by means of the phonetic alphabet makes the dictionary more accessible to non-professionals who might not be knowledgeable about the phonetic alphabet.
- Developing the dictionary entries – when working on the entries, the emphasis is placed on the relations between language and a local culture. To this end, we can not only make use of the definition but also ample quotations and graphic material.
- Use of the dictionary – on top of the academic advantages, the dictionary is also useful as a teaching tool. It can be used during Polish classes as a source of subdialectal features and to discuss phonetic phenomena and historical and linguistic processes as a context for discussing phenomena typical of the spoken variety of language, as an ethnographic source of information (Osowski 2019a: 175-178).⁵

As holistic dictionaries, regional dictionaries register subdialectal, regional and generally common Polish varieties of words, as well as colloquial, specialist and other aspects. Of importance is not the vocabulary's variety but its affinity with a specific thematic field, e.g., THE KITCHEN, FARMER'S WORK, HOUSEWIFE'S CHORES, RITUALS AND HABITS etc. Beside a word's thematic affinity, of importance is its cultural context – we choose the words which act as symbols of regional culture (Osowski 2019b: 9-10). Since the questionnaire includes questions referring to earlier research, it is possible to document the changes in the WSR taking place in the language spoken in rural areas.

3 A regional dictionary vs. research into linguistic changes

Following presentation of the linguistic situation in rural areas and characterizing the idiosyncrasies of regional dictionaries, let me proceed with the major issue, namely the dynamics of language changes. The WSR provides data for examining the issue in two ways. First, the items in the questionnaire referring to earlier research, e.g., to the *Atlas języka i kultury ludowej Wielkopolski* (The Atlas of the rural language and folk culture in Wielkopolska - AJKLW) make it possible to compare the two

⁵ The major theoretical framework of the dictionaries from this series is common, but when it comes to the details, each author may resort to a slightly different solution.

developmental stages of the Polish language spoken in Wielkopolska. Second, the WSR questions are asked not only of the oldest inhabitants of a specific village; we also collect interviews with younger respondents. This is how we document the contemporary diversity of the language and the dynamics of internal changes. Let me follow these two possibilities by using examples.

Collecting vocabulary in the Konin county in 2018–2023 focused on obtaining lexical material related to the traditional work of a farmer and his wife. Special attention was paid to food (preparing food, obtaining the ingredients, kitchen equipment, the rituals accompanying food, cultivating plants for consumption, animal breeding, etc.). The Konin questionnaire contained questions corresponding with the issues registered in the AJKLW, for example:

Table 1: A list of questions from the WSR questionnaire and the corresponding AJKLW maps.

The WSR Konin questionnaire	Question number	The question	The AJKLW map	Map title
Kitchen 1	54	What do you call a device to make butter?	32	A butter churn with a plunger
Kitchen 1	98	What do you use to fry scrambled eggs? (<i>patelka, patelnia</i>)	60	A pan
Kitchen 3	72	What do you call cooked and mashed potatoes?	94	Cooked potatoes mashed with a stick
Kitchen 4	46	What do you call duck blood soup? (<i>czarnina, czernina, czarna zupa ...</i>)	91	Duck blood soup
Habits 2	96	What do you call a jelly snack made from pig trotters and vegetables? (<i>zimne nóżki, galareta</i>)	105	Jelly made from pig trotters

Source: author's research

Below, I will present the results of this type of comparative study.

A wooden device used to churn butter is one of the referents which belongs to the past. As confirmed by the AJKLW, the situation was different: in nearly the entire surveyed area, the word *kierzynka* was used, and sporadically, *kierzanka* (cf. Map 1). As the technology of making butter has changed, accompanied by purchasing butter in shops, the device became redundant in a household. Nevertheless, the name was remembered by the oldest informants – women born in 1943, 1955 and 1957 who could have used a *kierzynka* or could have seen their mothers or grandmothers using

it. Undoubtedly, this object belongs to the past as confirmed by a younger informant (born in 1971) who used the word *maselniczka*. The woman, unaware of the subdialectal word, referred to general Polish language (*maselnica* in the WSJP) and created a diminutive form with the *-ka* suffix.

The case of *patelnia*, a flat kitchen utensil used to fry food, is different. It has been used continually; therefore, the change in the name does not depend on the referent but is of a strictly linguistic nature. According to the AJLKW, there used to be three words used in the vicinity of Konin: *patela*, *patelka*, and *patelnia* (see Map 2). In location 56a, they even appeared next to each other. This is a case of coexistence of the general Polish name (*patelnia*), which encroached Wielkopolska from central Poland and the name *patela*, which connected the region with western, southern and northern Wielkopolska – areas more conservative with respect to the language. In contemporary research, the word has not been registered, although I know it by reputation. On the other hand, the words *patelnia* and *patelka* have been used. The latter word, while non-existent in general Polish, is known to representatives of the older generation (born in 1957) and the younger generation (born in 1971) alike.

Another compared issue pertains to the name of a dish or a food ingredient – potatoes, first cooked and then mashed. The words used included mainly participles in the plural, supposedly describing potatoes (regional word: *pyry*). According to the AJLKW, in the area in question, the participle *krychane* prevailed (*ziemniaki*, *pyry* etc.); sometimes, a noun form was used – *krychanki* (location 56a on Map 3). The other provided words were *tluczone* and *tarte*. The latter word, rare in the vicinity of Konin, prevailed in the other parts of Wielkopolska. After 50 years, the most popular replies still included derivatives of *krychać* – *krychane*, *ukrychane*, *krychanki*. As for the previously known forms, *tluczone* and *pożgane* were also used (in the AJLKW – *żgane* in southern Wielkopolska), whereas *tarte* has altogether disappeared. The new forms, not registered in the AJLKW, include *ugnicione* and the French *purée* borrowed via the general Polish language: *pire*, *piure*.

The question about the word for a soup with duck blood is an interesting case. It is a traditional Polish soup which, according to the AJLKW, in the area in question, was referred to exclusively as *czarnina* (see Map 4). What is more, in Wielkopolska, other words competed with this form, with *czernina* as the most popular among them. The data gleaned for the dictionary of the language spoken in the vicinity of Konin confirm both words. While the new unit could have appeared under the influence

of contacts with the other parts of Wielkopolska, the impact of general Polish is more certain. This is because *czernina* is a unit registered in the WSJP, whereas *czarnina* is not.

Another classical dish in the Polish cuisine is made from cooked pork, veal or poultry, served in jelly. According to the AJKLW, in the area in question, the word *trzęsionka* prevailed; although, in location 56a, a note was provided that the word was disappearing together with *zimne nogi*. Rare forms included *galareta* and *zimne* (see Map 5). After 50 years, the picture is now quite different: the lexemes *trzęsionka* and *zimne* no longer exist, while *zimne nogi* was mentioned only once. The forms *galareta* and *galaretkę* gained popularity while *galart/galat* were new (commonly used in Wielkopolska with the exception of its eastern part). On the other hand, the lexeme *zimne nóżki*, previously non-existent in these areas, moved into the lead. It is a diminutive form of the earlier form *zimne nogi*. Its popularity is attributed to the willingness to remove synonymia (*zimne nogi* may be a phrase referring to the physical state of a human body – cold feet). On the other hand, it may stem from willingness to present oneself as a well-mannered person (diminutives are used by Poles to express positive emotional characterization, especially in colloquial Polish – Tyka 2011: 131-132).

The obtained material is used not only in a linguistic analysis; it can also serve to illustrate local culture owing to the registered informants' longer utterances: *gotuje się ... nogi ... świnki ... do mięs kości obiera dodaje się ... dodaje się do tego ... warzywa ... i ... one ... pod wpływem z... zawartości ka... galarety ... w skórce ... z tych nóżek po prostu ... ge^ostniejo^m ... w zimnej temperaturze dlatego nazywają się zimne nóżki ... (Konin, a female born in 1944), galareta czy zimne nóżki się gotuje ... normalnie w świecie ... gotuje się ... a mięso jeź mięskie potem się oostawia wywar ... się przeleno czyś... żeby wywar był czysty ... mij^oso się obierze z... do kości i myli przez maszynkę i ponownie ... i się kładzie do garczka i zagotowuje jeszcze raz i do ostudzenia ... nie? ... (Kolonja Wilczogóra, a female born in 1955).*

In a diachronic context, the above presented diversity of the language spoken in rural areas is only one of the opportunities of using a regional dictionary to analyze the dynamics of change. Another opportunity is to present this diversity in synchrony. This is possible when, in the course of collecting the material, people from different generational groups are taken into account. Of course, the oldest inhabitants are given preference because they know the old reality best and their speech includes the biggest number of subdialectal features. However, when

recording the interviews, we do not limit ourselves to them but rather we also take into account younger respondents.

For example, the selected four questions from the *Kitchen 2* questionnaire indicates features of a language spoken by three generations⁶ (cf. Table 2). The oldest generation was represented by 3 informants, the middle generation by 6 and the youngest generation by 1. Clearly, differential replies were only provided by informants from the oldest and the middle generations; the youngest informant did not offer any differential form. Subdialectal forms that are familiar to the oldest and the middle generations are typically provided by single informants. This dispersion is conducive for weakening their position in the lexical system. Interestingly, the informants realize this and make attempts at controlling their utterances; e.g., when asked what is excavated in a peatland, an informant born in 1951 provided a general masculine form *torf*; it was only when she was asked an indirect question which required a description of how peat is obtained that she used a feminine subdialectal form: *no niestety ... te... teraz w tych czasach to już ... nie kopio^m tej torfy tak ... nie ma ...*

Table 2: A list of the number of replies by generations

Question	Replies ⁷	Generation 1921-1945	Generation 1946-1970	Generation 1971-1996
2. The grey foam that forms when meat is cooked	Szumy	1	1	-
	<i>Szumowiny</i>	2	4	1
	<i>Me^mty</i>	-	1	-
12. The thing excavated in a peatland.	Torfa	1	2	-
	<i>Torf</i>	3	4	1
30. What you cut off potatoes before cooking them.	Strużyny	-	2	-
	<i>Obierki</i>	1	2	1
	<i>Łupiny</i>	1	4	-
	<i>Skórka</i>	1	-	-
84. A pig's lungs (taken out after slaughter)	Lekkie	1	1	-
	Lekota	-	1	-
	<i>Ośrodek</i>	1	-	-
	<i>pluc(k)a</i>	-	3	-

Source: author's research

⁶ The generation brackets as in Sierociuk 2016: 72.

⁷ The bold replies denote the forms which are differential against the general Polish language.

I need to make a reservation that the category of a generation, while necessary to draw general conclusions, tends to blur the nuances. In fact, differential forms are not only used by the oldest members of a specific generation. This is because the use of these forms is not only affected by the age criterion but oftentimes other conditions like education, place of residence, etc. As a result, when analyzing the occurrence of differential forms, as provided by the informants by year of birth, a specific fluctuation can be observed: these forms sometimes disappear only to reappear later.

Table 3: The occurrence of selected lexemes by year of birth

Generation	The informant's year of birth	Question 2	Question 12
The oldest	1932	<i>Szymowiny</i>	<i>torfá, torf</i>
	1940	<i>Szumowiny</i>	<i>torf</i>
	1944	<i>Szumy</i>	<i>torf</i>
Middle	1946	<i>Menty</i>	<i>torfá</i>
	1951	<i>Szumowiny</i>	<i>torfá, torf</i>
	1954	<i>Szumowiny</i>	<i>torf</i>
	1955	<i>Szumowiny</i>	<i>torf</i>
	1956	<i>Szumowiny</i>	<i>torf</i>
	1969	<i>Szumy</i>	-
The youngest	1976	<i>Szumowiny</i>	<i>torf</i>

Source: author's research

4 Conclusion

In summary, the social and economic changes that have contributed to the intensified contacts between a subdialect and the general variety of the language are also responsible for dynamizing the picture of the language spoken in rural areas. It no longer consists of exclusively subdialectal elements; they are accompanied by colloquial, specialist and other elements.

Research into these dynamics is possible owing to regional dictionaries, even if several factors are taken into consideration in planning thereof. We need to consider the earlier research results so that the dictionaries make it possible to make diachronic comparisons and to differentiate the choice of the informants. The respondents representing groups diverse with respect to the generation, profession or education, will allow to present the dynamics of linguistic changes in a synchronous plan. In the case of a research group which is also diverse with respect to the place of residence, the mentioned dynamics can be presented on a language

map. As the analyzed examples show, language changes are not always aligned with the line of integration with the general variety (*czarnina, patelnia*) because, sometimes, differential units (*krychane ziemniaki, galari*) have a strong position in the lexical system; they enjoy a bigger social and geographic range, sometimes shifted to the group of regional units.

Bibliography

- Anna Weronika BRZEZIŃSKA, 2014: Różne światy kultury ludowej – perspektywa teoretyczna a działania praktyczne. *Kultura ludowa. Teorie, praktyki, polityki*. Eds. B. Fatyga, R. Michalski. Warsaw: Instytut Stosowanych Nauk Społecznych. 133–154.
- Libuše ČIŽMÁROVÁ, 2000: *Jazykový atlas jihozápadní Moravy*. Brno: Masarykova Univerzita.
- Józef KAŚ, 2009: Słownik regionalny wśród słowników gwarowych. *Polszczyzna mówiona ogólna i regionalna. Materiały ogólnopolskiej konferencji naukowej, Kraków 25-26 September 2008*. Eds. B. Dunaj, M. Rak. Kraków: Księgarnia Akademicka. 11–19. Accessed on 9 May 2021 on https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/26322/dunaj_rak_polszczyzna_mowiona_ogolna_i_regionalna.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Alena JAKLOVÁ, 1997: K súčasnému stavu chodského nářečí z hlediska sociolingvistického. *Naše řeč* 80/2, 64–72.
- Ляксандр ЛУКАШАНЕЦ, 2006: Мова сучаснай вёскі (камунікатыўны і ідэнтыфікацыйны аспекты). *Гвары дзяс. 3. Увнутрытэрыторыяльнае зручэнне мовы ў вёсцы*. Ed. J. Sierociuk. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. 45–52.
- Ганна МАРТИНОВА, 2016: Архаізмы та інновацыі ў дыялектных слоўніках як відображэння дынамікі гаворкі. *Гвары Дзяс* 8, 57–66.
- Błażej OSOWSKI, 2019a: Od rozmowy do słownika. Słownik gwarowy jako efekt współpracy szkoły i uniwersytetu. *Polonistyka. Innowacje* 9, 171–180.
- Błażej OSOWSKI, 2019b: *W kuchni u pleszewian. Słownik języka i kultury ludowej mieszkańców powiatu pleszewskiego*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.
- Katarzyna OSTROWSKA, 2016: “Polskie gwary na wyginieciu?”, czyli obraz polszczyzny ludowej i regionalnej w wypowiedziach użytkowników forum.mlingua.pl. *Rozprawy Komisji Językowej LTN* 63, 101–116.
- Dorota Krystyna REMBISZEWSKA, 2017: Zmiany w systemie gospodarowania i warunków życia na wsi a dynamika gwar na północnym Podlasiu. *Dynamika rozwoju gwar słowiańskich w XXI wieku*. Ed. D.K. Rembiszevska. Warsaw: Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk. 117–128. Accessed on 4 July 2021 on https://ispan.waw.pl/ireteslaw/bitstream/handle/20.500.12528/126/Dynamika_rozwoju_gwar_slowanskich_w_XX_wieku.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Jerzy SIEROCIUK, 2006: Regionalny słownik gwarowy – nowa propozycja z udziałem środowiska lokalnego. *Język – literatura – wychowanie. Praca zbiorowa dedykowana Profesor Annie Kowalskiej*. Eds. J. Balachowicz, S. Frycie. Warsaw: Wyższa Szkoła Pedagogiczna Towarzystwa Wiedzy Powszechnej. 65–70.
- Jerzy SIEROCIUK, 2016: Dynamika przeobrażeń języka mieszkańców wsi i możliwości jej badania. *Gwary Dzias* 8, 67–78.
- Joanna TYKA, 2011: Grzeczność na sprzedaż. O zdrobnieniach językowych w rozmowie handlowej. *Linguistics Applied* 4, 129–140. Accessed on 11 May 2021 on <https://repozytorium.ukw.edu.pl/bitstream/handle/item/4177/Grzecznosczna%20na%20sprzedaz%200%20zdrobnieniach%20językowych%20w%20rozmowie%20handlowej.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- WSJP – *Wielki słownik języka polskiego*. Ed. P. Źmigrodzki. Accessed on 4 July 2021 on <https://wsjp.pl/index.php?pw=0>

Bogusław WYDERKA, 2015: O zmianach w dialektach polskich w ostatnim stuleciu. *Odkrywanie słowa – historia i współczesność*. Ed. U. Sokólska. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku. 569–580.

A list of research locations accompanying maps 1-5

The AJKLW locations:

39 – Stara Ruda, 54 – Dobrosolowo, 56 – Sławsk–Branno, 56a – Kramsk, 65 – Królików

The WSR locations:

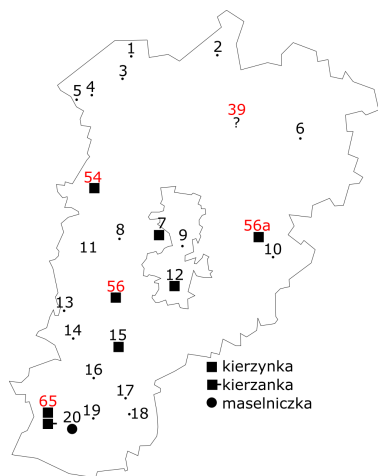
1 – Wilczyn, 2 – Mniszki, 3 – Kolonia Wilczogóra, 4 – Budziszlaw Kościelny, 5 – Słowiki, 6 – Sompolno, 7 – Wieruszew, 8 – Rosocha, 9 – Maliniec, 10 – Podgór, 11 – Golina, 12 – Konin, 13 – Dąbrowica, 14 – Rzgów, 15 – Święcia, 16 – Wardężyn, 17 – Rychwał, 18 – Milewo, 19 – Janów, 20 – Grodziec

Słownik regionalny jako źródło do badań dynamiki zmian językowych

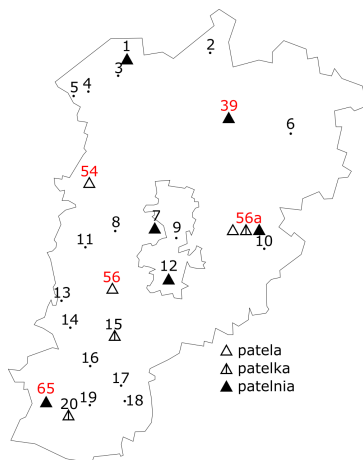
Współczesną sytuację językową na polskiej wsi można odnieść do pojęć dynamiki i interferencji. Dynamika wynika z przemian społeczno-gospodarczych po II wojnie światowej, interferencje zaś wynikają z intensywnych kontaktów gwar z językiem ogólnym. Przeobrażenia te pociągnęły za sobą zmiany w terminologii – pojawiło się pojęcie *języka mieszkańców wsi*. Słownik regionalny to połączenie słownika lokalnej gwary i kultury. W poznańskim ośrodku dialektologicznym, gdzie opracowuje się tego rodzaju słowniki, naukowcy współpracują ze społecznościami lokalnymi, m.in. szkołami. Powstają dzięki temu słowniki tematyczne i całościowe, rejestrujące słownictwo gwarowe, regionalne, ogólnopolskie, potoczne, specjalistyczne i inne.

Wybrano pięć przykładów (1. dawne urządzenie do produkcji masła, 2. płaskie naczynie do smażenia, 3. ziemniaki gotowane i ugniecione, 4. zupa z krwi kaczki, 5. przekąska z nówek wieprzowych i warzyw), by pokazać zmiany, jakie zaszły w słownictwie mieszkańców okolic Konina (wschodnia Wielkopolska) w ciągu 50 lat. W tym celu dane zebrane do atlasu regionalnego z lat 70. XX wieku zestawiono z danymi zebranymi współcześnie w ramach serii Wielkopolskie Słowniki Regionalne. W ten sposób możemy badać dynamikę zmian w wymiarze diachronicznym. W analizie planu synchronicznego wykorzystano dane pozyskane w tym samym czasie od przedstawicieli różnych grup pokoleniowych. Zmiany te prześledzono na przykładzie wybranych znaczeń w trzech pokoleniach (1921-1945, 1946-1970, 1970-1996). W przypadku grupy badawczej zróżnicowanej pod względem miejsca zamieszkania dynamikę tę można zobrazować na mapie językowej.

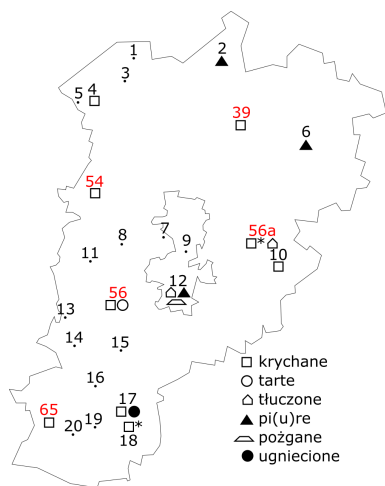
Analiza materiałów wykazała, że zmiany językowe nie zawsze dotyczą integracji polszczyzny ogólnej z gwarami (*czarnina, patelnia*), gdyż czasami jednostki dyferencyjne (*krychane ziemniaki, galarł*) mają silną pozycję w systemie leksykalnym. Cieszą się większym zasięgiem społecznym i geograficznym, przechodząc w efekcie do grupy jednostek regionalnych.

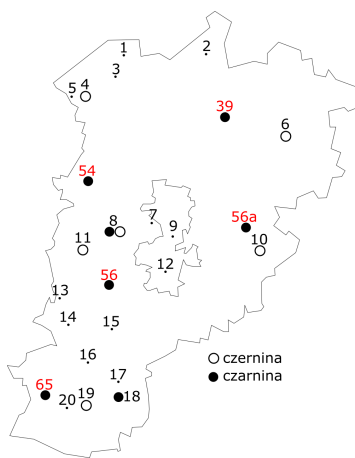
Map 1. A wooden device used to churn butter

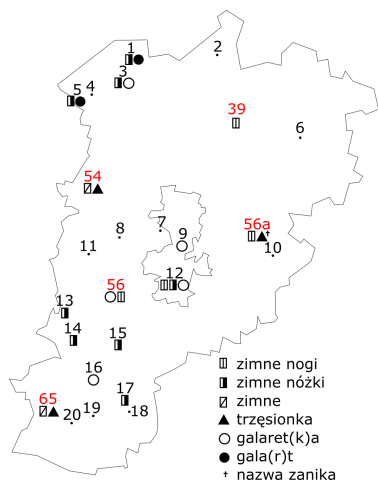
Map 2. A flat kitchen utensil used to fry food

Map 3. Cooked and then mashed potatoes

Map 4. A soup with duck blood

Map 5. Cooked pork, veal or poultry, served in jelly

SLOVENSKI IN MAKEDONSKI JEZIK V LEKSIKOGRAFSKI PERSPEKTIVI

GJOKO NIKOLOVSKI

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Maribor, Slovenija, gjoko.nikolovski@um.si

Sinopsis Priskevek podaja pregled makedonsko-slovenskih in slovensko-makedonskih slovaropisnih del, ki povezujejo oba slovanska jezika, nato pa predstavi prvi *Makedonsko-slovenski slovar* (Nikolovski, Marič, Vizjak 2019), ki je nastal v okviru projekta *Digitalizacija in dostopnost slovarskih virov*. Ugotovljena je dejanska potreba po slovensko-makedonskem spletnem slovarju, predstavljeno pa je tudi leksikografsko delo pri nastajanju omenjenega slovarja. V prispevku je poudarjeno, da izdelava tovrstnega slovarja mora slediti sodobnim smernicam enojezične in dvojezične leksikografije, ki zajemajo uporabo sodobnih leksikografskih korpusnih pristopov s težnjo po čim večji uporabnosti, razumljivosti in preglednosti slovarskih gesel.

Ključne besede:

slovenščina,
makedonščina,
e-leksikografija,
dvojezični slovar,
leksikografski
koncept

SLOVENE AND MACEDONIAN LANGUAGES IN A LEXICOGRAPHIC PERSPECTIVE

GJOKO NIKOLOVSKI

University of Maribor, Faculty of Arts, Maribor, Slovenia, gjoko.nikolovski@um.si

Abstract This article gives an overview of Macedonian-Slovene and Slovene-Macedonian dictionaries that connect Macedonian and Slovene; then, it presents the first *Macedonian-Slovene dictionary* (Nikolovski, Marič, Vizjak 2019), created within the project *Digitization and Accessibility of Vocabulary Resources*. In perspective, the actual need for a Slovene-Macedonian online dictionary is determined and the lexicographic work on the mentioned dictionary is presented. The paper emphasizes that the production of such a dictionary will have to follow modern guidelines of monolingual and bilingual lexicography, which include the use of modern lexicographic corpus approaches with a tendency to maximize the usability, comprehensibility and transparency of dictionary entries.

Keywords:

Slovene,
Macedonian,
e-lexicography,
bilingual
dictionary,
lexicographic
concept

1 Uvod¹

Slovaropisje je definirano kot znanstvena disciplina, ki se ukvarja z besednim zakladom, v širšem pomenu s sestavljanjem slovarjev in leksikonov (Zgusta 1971: 19; Vidovič Muha 2000: 20–21). Osrednji cilj leksikografije je podajanje odgovorov na vprašanja v zvezi s pomenom besed in njihove funkcije v povedi ter na vprašanja, ki se nanašajo na zbiranje in obdelavo slovarskega gradiva.

Bratanić (1986: 53) navaja, da se bo vsak, ki se ukvarja s tujim jezikom, zagotovo soočil s težavami kontrastivne narave, ki se kažejo na ravni neuskkljenosti ali nezmožnosti neposrednega ujemanja elementov dveh jezikovnih sistemov na kateri koli ravni in na vseh jezikovnih ravninah, najbolj pa je izrazito v leksikalnem in pomenskem smislu. Bratanićin pogled korespondira z Zgustino definicijo dvojezičnega slovarja (Zgusta 1991: 294), ki njegov namen vidi v uskladitvi leksikalnih enot izhodiščnega jezika z leksikalnimi enotami ciljnega jezika, ki so jim leksikalno enakovredne. Iz te definicije izhaja, da je vzpostavitev leksikalne prekrivnosti ključni namen dvojezičnega in večjezičnega slovaropisja, pri čemer je treba poudariti, da v tem primeru ne gre le za jezikovne enote, temveč tudi za njihovo vsebino, ki pa je odvisna od kulturnih specifik izhodiščnega in ciljnega jezika v slovarju (Zgusta 1992; Kunzmann-Muller 2001; Atkins 2002; Landau 2001 idr.). Z drugimi besedami, dvojezični in večjezični slovarji bi morali povezati reprezentativno besedišče dveh jezikov in kultur dveh narodov.

Anita Peti-Stantić (2014: 203) je o slovarju zapisala:

»Danes slovar predstavlja vir, ki je skupaj z ostalimi dostopnimi viri, predvsem elektronskimi korpusi (pisnega in govornega jezika) in podatkovnimi zbirkami, namenjen vsem, ki želijo poizvedeti ali preveriti pomen in slovarske oznake posamezne besede, se naučiti rabe besede, skladijskega ujemanja z drugimi besedami in nekaj o izraznem in frazeološkem potencialu besede. Zato je v današnjem času pri procesu sestavljanja slovarja nujno upoštevati vse dostopne vire, saj je le tako mogoče opazovati različne pomene posamezne besede in primere leksikografskih (pa tudi prevajalskih) ustreznic.«

¹ Prispevek je nastal v okviru Raziskovalnega programa št. P6-0156 (*Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine* – vodja programa prof. dr. Marko Jesenšek), ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

V devetdesetih letih prejšnjega stoletja je bila vključitev računalniške tehnologije v oblikovanje in uporabo slovarjev usmerjena predvsem v pretvorbo tiskanih slovarjev v elektronski obliki (npr. slovarji na zgoščenkah), torej ni bilo bistvene razlike med e-slovarjem in tiskanim slovarjem. V novem tisočletju je računalniška tehnologija popolnoma spremenila leksikografijo² in postala ključna v vseh fazah računalniškega leksikografskega postopka, od priprave, zbiranja, obdelave in analize podatkov do predstavitve obdelanih podatkov in analize uporabniške perspektive (Štrkalj Despot, Möhrs 2015: 329–331; Štrkalj Despot, Ostroški Anić 2020: 6).

V povezavi z razvojem e-leksikografije Granger (2012: 1–11) navaja šest ključnih področij v sodobni leksikografiji: (1) korpusna integracija, (2) več podatkov in kakovostnejši podatki, (3) učinkovitost pristopa, (4) prilagodljivost specifičnim potrebam, (5) hibridizacija in (6) uporabniški doprinos. Tovrstni pogled vodi k sinonimnemu pogledu na leksikografijo in e-leksikografijo ter popolnoma logično in pričakovano k zapuščanju tiskanih verzij slovarjev. Tipičen primer za to je eden izmed najbolj znanih slovarjev na svetu, *Oxfordski angleški slovar*, ki se več ne objavlja v tiskani obliki (Granger 2012: 1–11; Dickson 2018).

Razvoj leksikografskih virov v povezavi s tehnologijo je tudi pomemben del državne jezikovne politike, kar je razvidno iz nekdanje *Resolucije o nacionalnem programu za jezikovno politiko Republike Slovenije* (2014–2018: 37),³ v kateri je bilo izpostavljeno močno pomanjkanje sodobnih večjezičnih virov nasploh. Podpora razvoju e-leksikografije je razvidna tudi v novi *Resoluciji o nacionalnem programu za jezikovno politiko Republike Slovenije* (2021–2025),⁴ v kateri so izpostavljene prednostne naloge, ki so vezane predvsem na jezikovnotehnološko polje ter polje diseminacije jezikovnih virov in tehnologij. V *Resoluciji* poudarjajo, da razvoj informacijskih in komunikacijskih tehnologij v tem tisočletju ustvarja globalizirano okolje, v katerem bi lahko zaradi zaostanka pri tehnološkem razvoju posamezni jeziki postali manj privlačni in konkurenčni ter s tem dolgoročno ogroženi. Da se to ne bi zgodilo, potrebujejo posamezni jeziki čim večjo prisotnost na svetovnem spletu, čim bolj razvite sodobne digitalne vire in čim bolj razvita jezikovnotehnološka orodja (*Resolucija* 2021–2025: 6).

² Več o razvoju leksikografije in e-leksikografije pri Caruso (2013: 585–610).

³ *Resolucija o nacionalnem programu za jezikovno politiko* (2014–2018): <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=RESO91>

⁴ *Resolucija o nacionalnem programu za jezikovno politiko* (2021–2025): <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=RESO123>

V današnjem času globalne in tehnološke povezanosti je dostopnost do informacij v določenem jeziku in povezanost z drugimi jeziki ključnega pomena, zato je oblikovanje spletnih slovarskih priročnikov izjemno pomembno, kar je razvidno iz ogromnega števila spletnih slovarjev in obsežne bibliografije raziskovalnih prispevkov s področja e-leksikografije.⁵

2 Slovenski in makedonski jezik v slovarjih

Slovenščina in makedonščina sta se v preteklosti že pojavljali v dvojezičnih slovarjih manjšega obsega. Prvi *Makedonsko-slovenski slovar* (Novšak 1982) je z današnje perspektive plod zastarele leksikografske prakse in zajema veliko arhaičnega besedja ter ne ponuja reprezentativnega aktualnega novejšega besedišča makedonskega in slovenskega jezika. V primeru naslednjega slovaropisnega dela *Mali makedonsko-slovenski slovar* in *Mali slovensko-makedonski slovar* (Stefanija, Pretnar 1998) gre le za žepni slovarček, ki je namenjen popotnikom. Predzadnje slovaropisno delo je *Slovensko-makedonski slovar* (Skenderović 2012). V primeru vseh treh slovarjev gre za klasične slovarje, ki nimajo novejših izdaj in so dosegljivi le v knjižnicah.

2.1 Prvi spletni *Makedonsko-slovenski slovar* na Termanii

V času od 1. 2. 2018 do 31. 10. 2019 je potekal projekt *Digitalizacija in dostopnost slovarskih virov* pod vodstvom Fakultete za matematiko, naravoslovje in informacijske tehnologije Univerze na Primorskem ter podjetja Amebis kot partnerja. Namen projekta je bil promovirati slovarske vire, spodbujati njihovo uporabo in pripravo novih slovarjev. V okviru projekta se je pristopilo k izdelavi *Makedonsko-slovenskega slovarja*, ki omogoča jezikovno-kulturno povezovanje Makedoncev in Slovencev. Tako je leta 2019 izšel prvi spletni *Makedonsko-slovenski slovar* (Nikolovski, Marič, Vizjak 2019–), ki obsega 20.000 iztočnic.⁶ Osnovno težavo pri pripravi tega slovarja je predstavljalo dejstvo, da za izhodiščni jezik (makedonščino) v času zasnove ni bilo relevantnega korpusa za korpusno izdelavo makedonskih iztočnic.

⁵ Obsežni sezname spletnih slovarjev in bibliografskih enot s področja e-leksikografije: *OBELEX* (<http://www.owid.de>); Hartmann (2007); prispevki s konferenc elektronske leksikografije v 21. stoletju (*eLex* 2009, 2011, 2013, 2015, 2017, 2019, 2021), ki so namenjene raziskovanju inovativnega razvoja na področju leksikografije in prinašajo interdisciplinarne raziskave strokovnjakov za slovarsko založništvo, korpusno leksikografijo, razvoj programske opreme, jezikovno tehnologijo, učenje in poučevanje jezikov, prevajalske študije ter teoretično in uporabno jezikoslovje; prispevki v okviru konferenc *Euralex* (1983–2021), ki obravnavajo postopke izdelave slovarja, raziskave o uporabi slovarja leksikografijo in jezikovne tehnologije, leksikografijo in korpusno jezikoslovje, dvo- in večjezično leksikografijo, frazeologijo in kolokacije v slovarjih.

⁶ Več o projektu na spletni strani koordinatorja: <https://www.famnit.upr.si/sl/raziskovanje/programi-in-projekti/Digitalizacija>

V nadaljevanju na kratko predstavljamo zgradbo slovarskega sestavka in prikaz posameznih besednih vrst v *Makedonsko-slovenskem slovarju*.

2.1.1 Zgradba slovarskega sestavka v *Makedonsko-slovenskem slovarju*

Najprej je navedena slovarska iztočnica brez naglasnega znamenja, ker imajo v makedonščini dvo- in trizložne besede naglas na prvem zlogu; če je zlogov več, je naglas na tretjem zlogu od konca besede. Temu sledijo slovnični podatki in ustrežnica v slovenščini, za njo pa neobvezni sestavini slovarskega sestavka, in sicer zglede rabe ter stalne besedne zveze.

2.1.2 Prikaz posameznih besednih vrst in seznam krajšav v *Makedonsko-slovenskem slovarju*

Besedne vrste so predstavljene z mednarodnimi krajšavami, in sicer skladno z dvojezično slovaropisno tradicijo makedonskega jezika kot izhodiščnega jezika v tem slovarju: *adj.* – pridevnik, *adv.* – prislov, *conj.* – veznik, *f.* – samostalnik ženskega spola, *interj.* – medmet, *ipf.* – nedovršni glagol, *m.* – samostalnik moškega spola, *n.* – samostalnik srednjega spola, *pf.* – dovršni glagol, *prep.* – predlog.

2.1.3 Glagoli

Makedonski glagoli so predstavljeni v 3. osebi ednine sedanjika. Ta oblika s svojim končnim samoglasnikom kaže tudi glasovno skupino *a, e in i* (*зледа, нее, носи*). Dovršni glagoli so predstavljeni s krajšavo *pf.*, nedovršni pa s krajšavo *ipf.* Dvovidski glagoli so označeni z obema krajšavama *pf./ipf.* V naslednji fazi dela je predvidena nadgradnja s 3. osebo množine sedanjika: *вика викаат, мисли мислат, ткае ткаат*.

2.1.4 Samostalniki

Samostalniki so predstavljeni v osnovni obliki in odvisno od spola označeni s krajšavami: *m.* (moški spol), *f.* (ženski spol), *n.* (srednji spol). Osnovni obliki sledi podatek o množinski obliki, in sicer kadar odstopa od običajne množine z obrazilom *-u*, bodisi da gre za gibljivi samoglasnik, ki v množini odpade (*старец – старци*), za glasovne spremembe (*весник –ци*), za možnosti dvojnih oblik (*ключ –еви/-ови*) ali za izpad glasu. Samostalniki, ki imajo samo množino, so predstavljeni s krajšavo *pl.*, samostalniki, ki imajo samo ednino, pa s krajšavo *sg.* V naslednji fazi dela je

predviden vnos množinske oblike, in sicer ne glede na prisotnost ali odsotnost glasovne spremembe.

2.1.5 Zaimki

Zaimki so predstavljeni v osnovni obliki in označeni s krajšavo *pron.* K obliki moškega spola sta podani obliki ženskega in srednjega spola.

2.1.6 Pridevniki

Pridevniki so predstavljeni z obliko moškega spola in s kratico *adj.* Oblika ženskega spola je podana v primeru glasovnih sprememb (*правилен -лна*). V naslednji fazi slovarskega dela je načrtovana nadgradnja, in sicer bosta ne glede na prisotnost ali odsotnost glasovne spremembe k obliki moškega spola podani obliki ženskega in srednjega spola.

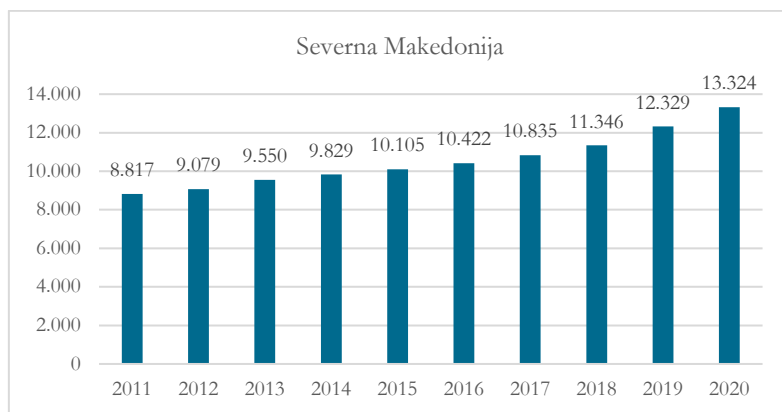
2.1.7 Seznam krajšav v *Makedonsko-slovenskem slovarju*

V slovarju so bile uporabljene naslednje slovnične, terminološke, ekspresivne, časovne in zvrstne krajšave: *acc.* – tožilnik, *adj.* – pridevnik, *adv.* – prislov, *anat.* – anatomija, *arch.* – arhaično, *archaeol.* – arheologija, *archit.* – arhitektura, *astrol.* – astrologija, *astron.* – astronomija, *augm.* – avgmentativ, *biol.* – biologija, *bot.* – botanika, *chem.* – kemija, *dat.* – dajalnik, *dim.* – manjšalnica, *dial.* – narečno, *evol.* – ekologija, *econ.* – ekonomija, *f.* – samostalnik ženskega spola, *fam.* – pogovorno, *fig.* – figurativno, *geog.* – geografija, *hist.* – zgodovina, *imper.* – velelnik, *impers.* – brezosebna raba, *indecl.* – nepregibna beseda, *interj.* – medmet, *ipf.* – nedovršni glagol, *m.* – samostalnik moškega spola, *mod.* – naklonski glagol, *n.* – samostalnik srednjega spola, *part.* – členek, *pl.* – množina, *prep.* – predlog, *pron.* – zaimek, *relig.* – religiozno, *sg.* – ednina, *voc.* – zvalnik, *zool.* – zoologija.

3 Potreba po slovensko-makedonskem spletnem slovarju

Iz kratkega pregleda dvojezičnih leksikografskih del (prim. pogl. 2), ki povezujejo slovenščino in makedonščino, je razvidno, da je v sodobnem času, ko je tehnologija močno vpeta v naše vsakdanje življenje, odsotnost spletne verzije slovensko-makedonskega slovarja moteča. Potreba po tovrstnem slovarju v slovenskem prostoru med drugim temelji tudi na statističnih podatkih o številu makedonskih

državljanov, ki se iz različnih razlogov (služba, študij, privatno življenje ipd.) selijo v Slovenijo in za uspešno integracijo v slovensko družbo potrebujejo jezikovni priročnik oz. slovar, ki bo pripomogel k uspešnejšemu usvajanju in razumevanju slovenskega jezika. Po podatkih Statističnega urada RS se število Makedoncev, ki živijo v Sloveniji, iz leta v leto povečuje, kar je razvidno iz grafa 1.

Graf 1: Prebivalstvo v Sloveniji glede na makedonsko državljanstvo (2011–2020)

Vir: SURS, Podatkovna baza SiStat, tabela: <https://pxweb.stat.si/SiStatData/pxweb/sl/Data/-/05E1008S.px/table/tableViewLayout2/?loadedQueryId=5164&timeType=from&timeValue=2011>

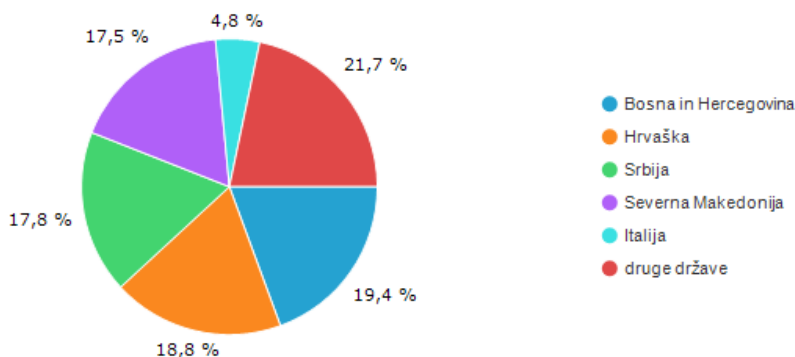
Makedonski državljani so leta 2021 med tujimi državljani v Sloveniji zavzeli četrto mesto, kar je razvidno iz preglednice 1. Pred njimi so bili državljani Srbije, Kosova ter Bosne in Hercegovine.

Preglednica 1: Število tujih državljanov v Sloveniji glede na državljanstvo (prvih 10 držav) v letu 2021

Država	Število
Bosna in Hercegovina	79.616
Kosovo	22.386
Srbija	17.257
Severna Makedonija	14.048
Hrvaška	10.234
Ruska federacija	3.519
Bolgarija	3.281
Italija	2.766
Ukrajina	2.397
Kitajska	1.382

Vir: SURS, Podatkovna baza SiStat (<https://pxweb.stat.si:443/SiStatData/sq/5164>)
<https://pxweb.stat.si/SiStatData/pxweb/sl/Data/-/05E1008S.px>

Po podatkih Statističnega urada Republike Slovenije je bilo med vsemi študenti terciarnega izobraževanja v študijskem letu 2020/21 približno 7.600 ali nekoliko več kot 9 % mobilnih študentov, tj. študentov s stalnim prebivališčem v tujini. Podobno kot v prejšnjih študijskih letih jih je večina bila iz držav nekdanje Jugoslavije, in sicer 60 %, 28 % iz držav EU, 12 % pa iz drugih držav. Makedonski študenti so s 17,5 % zavzeli peto mesto (prim. graf 2).

Graf 2: Mobilni študenti po državi stalnega bivališča, Slovenija, študijsko leto 2020/21

Vir: SURS: <https://www.stat.si/StatWeb/News/Index/9537>

Potreba po dvojezičnem slovensko-makedonskem spletnem slovarju, ki bo zapolnil vrzel na področju slovensko-makedonske leksikografije, je zelo očitna. Slovensko-makedonska leksikografija potrebuje spletni slovar, ki bo z opiranjem na zadnje izdaje normativnih priročnikov in virov izhodiščnega in ciljnega jezika beležil stanje sodobne slovenščine in makedonščine ter povezoval izhodiščno slovensko kulturo s ciljno makedonsko kulturo.

4 Perspektive slovensko-makedonskega spletnega slovarja

Naslednji kratkoročni cilj je izdelava prvega *Slovensko-makedonskega spletnega slovarja*, s katerim bo končno zapolnjena dejanska potreba po tovrstnem slovarju na področju slovensko-makedonske leksikografije.

Priprava tovrstnega slovarja bo morala slediti sodobnim smernicam eno- in dvojezične leksikografije,⁷ ki zajemajo uporabo sodobnih leksikografskih korpusnih pristopov s težnjo po čim večji uporabnosti, razumljivosti in preglednosti slovarskih sestavkov. Podporo pri zasnovi spletne oblike dvojezičnih slovarjev najdemo v študijah Müller-Spitzer (2014) in Kosem, Kovács (2017: 179–214), ki kažejo prevlado spletne oblike kot preferenčnega medija za slovarje med uporabniki. Spletna oblika omogoča zanesljive in natančne ter hitre podatke, ki so podani na uporabniku prijazen način in so prosto dostopni (Müller-Spitzer 2014; Arhar Holdt 2015: 136–149).

Realizacija osrednjega cilja bo zajemala dva sklopa aktivnosti, in sicer jezikoslovni in jezikovnotehnološki sklop. Cilj prvega sklopa aktivnosti je oblikovanje leksikografskega koncepta, ki bo zajemal makro- in mikrostrukturo prvega *Slovensko-makedonskega spletne slovarja*, in sicer skladno s slovaropisno tradicijo in prakso slovenskega jezika kot izhodiščnega jezika v slovarju ter sodobnimi pristopi v e-leksikografiji. Pri tem bomo izhajali iz najnovejših slovenskih eno- in dvojezičnih leksikografskih konceptov (npr. Šorli 2012; Gantar 2016; Ledinek 2016: 119–130; Kosem, Bálint Čeh, Gorjanc, Kolláth, Kovács, Krek, Novak Lukanovič, Rudaš 2018) ter primerov dobrih tujih praks v slovanskem in neslovanskem prostoru, zlasti britanskih založb Collins in Oxford, npr. Atkins, Rundell (2008), Béjoint (2010), Granger (2012), Tarp (2012), Kosem, Lew, Müller-Spitzer et al. (2018) idr.

Makrostrukturna raven bo zajemala rešitve v zvezi z: vrsto vključenih iztočnic (enobesedne, večbesedne), vključevanjem črk, kratic in okrajšav kot samostojnih iztočnic, domačim in prevzetim zapisovanjem iztočnic, vključevanjem lastnih imen (osebna, zemljepisna in stvarna), obravnavo homonimije in homografije, razvrstitvijo iztočnic. Na mikrostrukturni ravni bodo zajeti elementi, v katerih so opisane izrazne, pomenske, pragmatične in druge lastnosti leksikalnih enot (prim. Ledinek 2016: 119–130; Kosem, Bálint Čeh, Gorjanc, Kolláth, Kovács, Krek, Novak Lukanovič, Rudaš 2018).

⁷ Na področju slovenske dvojezične leksikografije je na tem mestu treba omeniti *Osnutek koncepta novega velikega slovensko-madžarskega slovarja* (Kosem, Bálint Čeh, Gorjanc, Kolláth, Kovács, Krek, Novak Lukanovič, Rudaš 2018), ki opredeljuje vsebino in zgradbo omenjenega slovarja ter z njim povezane slovarske podatkovne baze. Poleg tega koncept okvirno opredeljuje namen in vlogo slovarja ter glavne organizacijske vidike njegove priprave. Veliki slovensko-madžarski slovar je prvi slovar kombinacije slovenščina-tuji jezik, ki vsebuje podatke o sodobnem slovenskem jeziku in je izdelan s pomočjo sodobnih jezikovnotehnoloških metod.

Po Kreku (2003: 45) leksikografski proces zajema definiranje določenih podatkov o izhodiščnem jeziku, med katerimi so predvsem:

- lista možnih slovenskih iztočnic (s podatki o pogostosti pojavljanja),
- podatki o slovenski izgovarjavi,
- osnovni slovnični (oblikoslovni) podatki o slovenski iztočnici,
- pomenska struktura,
- pogosti skladenjski vzorci z udeleženci,
- najpogostejši kolokatorji,
- frazeologija,
- informacije o pragmatiki in
- izbrani slovarski zgledi rabe iztočnice.

Cilj jezikovnotehnološkega sklopa aktivnosti je pridobivanje navedenih podatkov o izhodiščnem jeziku, ki se lahko pridobijo iz: (1) obstoječih slovarjev in drugih jezikovnih priročnikov izhodiščnega jezika ali (2) večje zbirke sodobnih besedil, ki je zbrana po načelih korpusnega jezikoslovja za namene raziskovanja jezika, iz katere je potrebno podatke izluščiti z različnimi korpusnojezikoslovnimi metodami (Krek 2003: 46).

Jezikoslovni in jezikovnotehnološki sklop bosta temelj kakovostnemu leksikografskemu delu pri slovarju, ki predvideva obdelavo prvih 20.000 slovenskih iztočnic in njihovih makedonskih ustreznic.

Pri pripravi slovarja se bomo opirali na slovenske in makedonske normativne priročnike ter vire (npr. za slov. *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, *Slovenski pravopis*, *Gigajda 2.0.*, *Kolokacijski slovar sodobne slovenščine* ipd.; za mak. pa *Официјален дигитален речник на македонскиот јазик*, *Правопис на македонскиот јазик*, *Македонски јазичен портал* idr.).

4.1 Zasnova zgradbe slovarskega sestavka

Najprej bo navedena slovarska iztočnica z naglasnim znamenjem. Temu sledijo slovnični podatki. Nato je makedonska ustreznica, za njo pa neobvezni sestavini slovarskega sestavka, in sicer zgled rabe ter stalne besedne zveze. Besedne vrste bodo predstavljene s slovenskimi krajšavami, in sicer skladno z slovaropisno tradicijo slovenskega jezika kot izhodiščnega jezika v tem slovarju.

4.2 Glagoli

Slovenski glagoli bodo predstavljeni v nedoločniški obliki in s prvo osebo ednine sedanjika. Temu sledi podatek o vidu. Dovoljni glagoli so predstavljeni s kratico *dov.*, nedovoljni pa s kratico *nedov.* Dvovidski glagoli so označeni s kratico *dov./nedov.*

4.3 Samostalniki

Samostalniki bodo predstavljeni v osnovni obliki in z rodilniško obliko. Temu sledi kratica o spolu: *m* (moški spol), *ž* (ženski spol), *s* (srednji spol). Samostalnikom, ki imajo samo množino, je dodana krajšava *mn.*

4.4 Pridevniki

Pridevniki bodo predstavljeni z obliko moškega, ženskega in srednjega spola ter s krajšavo *prid.* Vredno je premisliti o navedbi primerniške oblike pridevnika.

4.5 Zaimki

Zaimki bodo predstavljeni v osnovni obliki z rodilniško obliko (*jàž méne*) ali z oblikama ženskega in srednjega spola (*kákešen -šna -o*), temu pa sledi krajšava *zaim.*

4.6 Opis poteka dela na slovarju

Delo bo potekalo v štirih fazah, ki zajemajo tako jezikoslovne kot jezikovnotehnološke aktivnosti.

4.6.1 Analiza stanja

V okviru analize stanja jezikovnih virov slovenskega in makedonskega jezika je predvidena obravnava: a) slovarjev za jezikovni par slovenščina-makedonščina in makedonščina-slovenščina, b) enojezičnih slovarjev in virov za slovenski jezik, c) enojezičnih slovarjev in virov za makedonski jezik, d) korpusnih virov za slovenski in makedonski jezik, e) ostalih virov in jezikovnotehnoloških dosežkov za slovenski in makedonski jezik, f) študij relevantne leksikografske literature. Namen te faze je ustvariti kakovostno teoretično podlago, ki bo pomagala v naslednjih fazah.

4.6.2 Priprava leksikografskega koncepta in uporabniškega vmesnika

V okviru te faze so predvidene tri aktivnosti, ki se medsebojno povezujejo:

- izdelava leksikografskega koncepta *Slovensko-makedonskega spletnega slovarja*, ki bo definiral makro- in mikrostrukturo *Slovensko-makedonskega spletnega slovarja*;
- vzporedno z izdelavo leksikografskega koncepta in s pripravo vzorčnih gesel se bodo pripravljala navodila za leksikografsko delo, ki se uporabljajo pri izdelavi slovarskih sestavkov, podrobne predstavitve vseh korakov izdelave slovarskih sestavkov, ponazorjenih s konkretnimi primeri in izpostavljenimi potencialnimi problemi ter njihovimi rešitvami;
- izdelava uporabniškega vmesnika.

Za programiranje vmesnika bo zadolženo podjetje Amebis, d. o. o., ki bo na podlagi pripravljenega leksikografskega koncepta pripravilo končno verzijo uporabniškega vmesnika za vnašanje gradiva in podatkov.

Slika 1: Osnutek uporabniškega vmesnika za vnašanje gradiva in podatkov (Amebis, d. o. o.)

Vir: zajem zaslona

4.6.3 Leksikografsko delo

Leksikografsko delo je najobsežnejša faza in bo zajemala naslednje delovne sklope: (1) korpusna obdelava podatkov, (2) izgovarjava in slovnični podatki, (3) pomenska struktura in prevodni ekvivalenti, (4) skladenjski vzorci, kolokatorji, zgledi rabe, (5) ustaljene besedne zveze in frazeološke enote, (6) redakcija in testiranje slovarja.

Pri slovarskem delu bodo uporabljeni pristopi, ki poudarjajo prednostno izdelavo slovarskih sestavkov (tj. najprej za izočnice, ki so za uporabnike bolj relevantne, v našem primeru najfrekventnejših 20.000) in vnaprejšnjo objavo delno izdelanih slovarskih sestavkov. Ta pristop dopolnjuje plastna izdelava slovarskih sestavkov, kar pomeni, da se za vsako iztočnico najprej izdela osnovni del, torej prevodi pomenov, stalnih besednih zvez, frazemov ter kontrastivno zanimivih kolokacij in zgledov, potem pa se postopoma dodajajo dodatni prevedeni zgledi ali samo slovenski oz. makedonski zgledi (Krek idr. 2013; Gorjanc idr. 2015; Kosem, Bálint Čeh, Gorjanc, Kolláth, Kovács, Krek, Novak Lukanovič, Rudaš 2018). Končni cilj tretje faze je obdelava prvih 20.000 iztočnic, ki bodo kakovostna baza za uporabo ter nadaljnjo nadgradnjo tega spletnega slovarja.

4.6.4 Objava slovarja

Zadnja faza zajema naslednje aktivnosti:

- zaključna recenzija, testiranje slovarja, morebitni popravki,
- objava slovarja,
- redno vzdrževanje slovarja.

5 Sklep

Slovenska in makedonska leksikografija potrebujeta temeljna dvojezična spletna slovarja, ki bosta povezala oba jezika in s tem olajšala delo ter usvajanje obeh jezikov vsem. Oba slovarja bosta z opiranjem na zadnje izdaje normativnih priročnikov izhodiščnega in ciljnega jezika beležila stanje sodobne slovensščine in makedonščine ter povezovala slovensko in makedonsko kulturo. Priprava tovrstnih slovarjev mora slediti sodobnim smernicam eno- in dvojezične leksikografije, ki zajemajo uporabo sodobnih leksikografskih korpusnih pristopov s težnjo po čim večji uporabnosti, razumljivosti in preglednosti slovarskih slovarskih sestavkov.

Literatura

- Špela ARHAR HOLDT, 2015: Uporabniške raziskave za potrebe slovenskega slovaropisja: prvi koraki. *Slovar sodobne slovensščine: problemi in rešitve*. Ur. Vojko Gorjanc, Gantar Polona, Iztok Kosem, Simon Krek. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete UL. 136–149.
- Beryl T. S. ATKINS, 2002: Bilingual dictionaries: past, present and future. *Lexicography and Natural Language Processing. A Festschrift in Honour of B. T. S. Atkins*. Grenoble: EURALEX.

- Beryl T. S. ATKINS, Michael RUNDELL, 2008: *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford: Oxford University Press.
- Henry BÉJOINT, 2010. *The Lexicography of English: from Origins to Present*. Oxford: Oxford University Press.
- Valeria CARUSO, 2013: From e-Lexicography to Electronic Lexicography. A Joint Review. *Lexikos* 23, 585–610.
- Kristina DESPOT, Ana OSTROŠKI ANIĆ, 2020: Pregled razvoja hrvatske e-leksikografije. *Svijet od riječi. Terminološki i leksikografski ogledi*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovje. 5–24.
- Andrew DICKSON, 2018: Inside the OED: can the world's biggest dictionary survive the internet? *The Guardian*, 23 February 2018. Dostop 6. 12. 2021 na: <https://www.theguardian.com/news/2018/feb/23/oxford-english-dictionary-canworlds-biggest-dictionary-survive-internet>
- Mojca ŠORLI, 2012: *Dvojezična korpusna leksikografija: slovenščina v kontrastu: novi izzivi, novi obeti*. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko.
- Electronic lexicography in the 21st century (Elex) conferences*. Dostop 6. 12. 2021 na: [https://elex.link/European Association for Lexicography \(Euralex\)](https://elex.link/European Association for Lexicography (Euralex)). Dostop 6. 12. 2021 na: <https://euralex.org/publications/>
- Polona GANTAR, 2016: *Leksikografski opis slovenščine v digitalnem okolju*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Sylviane GRANGER, 2012: Electronic lexicography: From challenge to opportunity. *Electronic Lexicography*. Ur. Sylviane Granger, Magali Paquot. Oxford: Oxford University Press. 1–11.
- Vojko GORJANC, Polona GANTAR, Iztok KOSEM, Simon KREK (ur.), 2015: *Slovar sodobne slovenščine: problemi in rešitve*. (Zbirka Prevodoslovje in uporabno jezikoslovje). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Reinhard K. HARTMANN, 2007: *Bibliography of Lexicography*. Dostop 4. 12. 2021 na: <http://euralex.pbworks.com>
- Iztok KOSEM, Attila KOVÁCS, 2017: Raba jezikovnih virov med učitelji na dvojezičnih šolah v Prekmurju. *Slovenščina 2.0: empirične, aplikativne in interdisciplinarne raziskave* 5/2, 179–214. Dostop 6. 12. 2021 na: http://slovenscina2.0.trojina.si/arhiv/2017/2/Slo2.0_2017_2_08.pdf
- Iztok KOSEM, Robert LEW, Caroline MÜLLER-SPITZER idr., 2018: The image of the monolingual dictionary across Europe. Results of the European survey of dictionary use and culture. *International Journal of Lexicography*, 1–23.
- Iztok KOSEM, Júlia BÁLINT ČEH, Vojko GORJANC, Anna KOLLÁTH, Attila KOVÁCS, Simon KREK, Sonja Novak LUKANOVIČ, Jutka RUDAŠ, 2018: *Osnutek koncepta Velikega slovensko-madžarskega slovarja*. Dostop 6. 12. 2021 na: <https://www.cjvt.si/komass/wp-content/uploads/sites/17/2020/08/Osnutek-koncepta-VSMS-v1-1.pdf>
- Simon KREK, 2003. Sodobna dvojezična leksikografija. *Jezik in slovnost* 48/1, 45–60.
- Simon KREK, Iztok KOSEM, Polona GANTAR, 2013: *Predlog za izdelavo Slovarja sodobnega slovenskega jezika*. Verzija 1.1. Dostop 6. 12. 2021 na: http://sssj.si/datoteke/Predlog_SSSJ_v1.1.pdf
- Barbara KUNZMANN-MULLER, 2001: Dvojezična leksikografija i manji jezici. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovje* 27, 161–175.
- Sidney I. LANDAU, 2001: *Dictionaries: the art and craft of lexicography*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nina LEDINEK, 2016: Novi Slovar slovenskega knjižnega jezika: temeljna konceptualna izhodišča. *Leksikologija i leksikografija u svetlu savremenih pristupa: zbornik naučnih radova*. Ur. Stana Ristić, Ivana Lazić Konjik, Nenad Ivanović. Beograd: Institut za srpski jezik SANU. 119–130.
- Mobilni študenti po državi stalnega bivališča, Slovenija, študijsko leto 2020/21*. Dostop 6. 12. 2021 na: <https://www.stat.si/StatWeb/News/Index/9537>
- Caroline MÜLLER-SPITZER (ur.), 2014: *Using Online Dictionaries*. Berlin, Boston: de Gruyter.
- Gjoko NIKOLOVSKI, Mojca MARIČ, Katja VIZJAK, 2019: *Makedonsko-slovenski slovar*. Kamnik: Amebis.
- France NOVŠAK, 1982: *Makedonsko-slovenski slovar*. Ljubljana: Državna založba Slovenije. OBELEX. Dostop 6. 12. 2021 na: <http://www.owid.de>

- Prebivalstvo po makedonskem državljanstvu v Sloveniji od 2011 do 2020*. Dostop 6. 12. 2021 na: <https://pxweb.stat.si/SiStatData/pxweb/sl/Data/-/05E1008S.px/table/tableViewLayout2/?loadedQueryId=5164&timeType=from&timeValue=2011>
- Resolucija o nacionalnem programu za jezikovno politiko (2014–2018)*. Dostop 6. 12. 2021 na: <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=RESO91>
- Resolucija o nacionalnem programu za jezikovno politiko (2021–2025)*. Dostop 6. 12. 2021 na: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=RESO123>
- Remzo SKENDEROVIĆ, 2012: *Slovensko-makedonski slovar*. Ljubljana: samozal.
- Dragi STEFANIJA, Tone PRETNAR, 1998: *Mal makedonsko-sloveneški rečnik*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovske jezike in književnosti.
- Število tujih državljanov v Sloveniji glede na državljanstvo (prvih 10 držav) v letu 2021*. Dostop 6. 12. 2021 na: <https://pxweb.stat.si:443/SiStatData/sq/5164>, <https://pxweb.stat.si/SiStatData/pxweb/sl/Data/-/05E1008S.px>
- Kristina ŠTRKALJ DESPOT, Christine MOEHRS, 2015: Pogled u e-leksikografiju. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovje* 41/2, 329–353.
- Kristina ŠTRKALJ DESPOT, Ana OSTROŠKI ANIĆ, 2020: Pregled razvoja hrvatske e-leksikografije. *Svijet od riječi: terminološki i leksikografski ogledi. Zbornik u čast Maji Bratanić*. Ur. Ivana Brač, Ana Ostroški Anić. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovje. 5–24.
- Ada VIDOVIĆ MUHA, 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje. Govorica slovarja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Ada VIDOVIĆ MUHA, 2009: Poskus določitve meril slovanskega pomena. *Strokovni posvet o novem slovarju slovenskega jezika*. Ur. Andrej Perdih. Ljubljana: Založba ZRC SAZU. 27–36.
- Ladislav ZGUSTA, 1971: *Manual of Lexicography*. Prague: Academia, The Hague: Mouton.
- Ladislav ZGUSTA, 1992: The Czech–Chinese Dictionary and the Theory of Lexicography. *International Journal of Lexicography* 5/2, 85–128.

Viri

- Referenčni korpus slovenskega jezika Gigafida 2.0*. Dostop 6. 12. 2021 na: <https://viri.cjvt.si/gigafida/>
- Leksikalna baza za slovenščino*. Dostop 6. 12. 2021 na: <http://ssj.slovenscina.eu/spletni-slovar/leksikalna-baza>
- Slovar sopomenk sodobne slovenščine*. Dostop 6. 12. 2021 na: <https://viri.cjvt.si/sopomenk/slv/>
- Kolokacijski slovar sodobne slovenščine*. Dostop 6. 12. 2021 na: <https://viri.cjvt.si/kolokacije/slv/>
- Portal Termania*. Dostop 6. 12. 2021 na: www.termania.si
- Portal Slovarji.si*. Dostop 6. 12. 2021 na: www.slovarji.si
- Uradni digitalni slovar makedonskega jezika*. Dostop 6. 12. 2021 na: <https://makedonski.gov.mk/>
- Digitalni slovar makedonskega jezika*. Dostop 6. 12. 2021 na: <http://www.makedonski.info/>
- Korpus najfrekventnejših besed makedonskega jezika*. Dostop 6. 12. 2021 na: <https://makedonski.gov.mk/corpus>
- Pravopis makedonskega jezika*. Dostop 6. 12. 2021 na: <https://pravopis.mk/sites/default/files/Pravopis-2017.PDF>

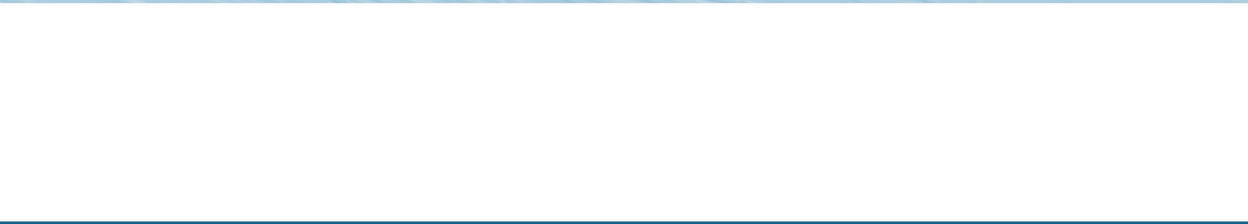
Slovenian and Macedonian Languages in A Lexicographic Perspective

In today's age of global and technological connectivity, access to information in a particular language and connectivity with other languages is crucial; so, the design of online dictionary manuals is extremely important. In the past, Slovene and Macedonian have appeared in small-scale bilingual dictionaries, which are classic dictionaries that do not have newer editions and are only available in libraries. The article presents the work on the first Macedonian-Slovene online dictionary (Nikolovski, Marič, Vizjak 2019), created within the project Digitization and Accessibility of Vocabulary Resources, identifying the actual need for a Slovene-Macedonian online dictionary, which will fill the gap in the field of Slovene-Macedonian lexicography. The need for such a dictionary in Slovenia is based, among other things, on statistical data on the number of Macedonian citizens who move to Slovenia for various

reasons (work, study, private life, etc.) and need a language manual for successful integration into Slovenian society; it is a dictionary that will help in the successful acquisition and understanding of the Slovenian language. The paper describes the work on the dictionary on macrostructural and microstructural level. The macro-structural level will cover solutions related to: the type of entries included (single-word, multi-word), inclusion of letters, abbreviations and acronyms as stand-alone entries, domestic and borrowed words, inclusion of proper names (personal, geographical, etc.), treatment of homonymy and homography, and the classification of entries. At the microstructural level, elements describing expressive, semantic, pragmatic and other characteristics of lexical units will be covered. The paper emphasizes that the production of such a dictionary will have to follow modern guidelines of monolingual and bilingual lexicography, which include the use of modern lexicographic corpus approaches with a tendency to maximize the usability, comprehensibility and transparency of dictionary entries.

SLOVENSKA LEKSIKA

KOLOKACIJSKA ANALIZA IZBRANEGA MOŠKO- IN ŽENSKOSPOLSKEGA PARA

IRENA STRAMLJIČ BREZNIK

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Maribor, Slovenija, irena.stramljic@um.si

Sinopsis V prispevku predstavljamo kolokacijsko analizo za izbrani prevzeti par poimenovanj *ekspert – ekspertka* in *ekspertinja* v odnosu do domačih parnih vzporednic *izvedenec – izvedenka* ter *strokovnjak – strokovnjakinja*. Z uporabo različnih e-jezikovnih virov za slovenščino skušamo na podlagi besednih in besednorazlikovalnih skic ugotoviti, ali se v rabi kaže tudi potencialna družbena zaznamovanost žensk kot nosilk značilnosti v odnosu do moškospolskega parnega poimenovanja. Hkrati pa posredno preizkušamo uporabnost, primernost in zanesljivost razpoložljivih e-virov za tovrstno interpretacijo.

Ključne besede:

slovenščina,
besedotvorje,
moško- in
ženskospolsko
poimenovanje
oseb,
sopojavnice,
Fran.si,
Sketch Engine,
Kolokacije 1.0,
Sopomenke 1.0

COLLOCATIONAL ANALYSIS OF A SELECTED MASCULINE-FEMININE PAIR OF PERSONAL NOUNS

IRENA STRAMLJIČ BREZNIK

University of Maribor, Faculty of Arts, Maribor, Slovenia, irena.stramljic@um.si

Abstract The paper presents a collocational analysis of a selected masculine-feminine pair of borrowed personal nouns *ekspert – ekspertka* in *ekspertinja* in comparison to the domestic pairs with the same meaning *izvedenec – izvedenka* ter *strokovnjak – strokovnjakinja*. Using various e-sources of the Slovene language and word and word-distinguishing schemes we try to determine if language usage potentially shows a social markedness of women as carriers of properties in relation to the masculine word of the pair. At the same time we indirectly examine the usefulness, suitability and reliability of the existing e-sources for this kind of interpretation.

Keywords:

Slovene,
word-formation,
masculine-
feminine pair of
personal nouns,
collocates,
Fran.si,
Sketch Engine,
Collocation 1.0,
Synonyms 1.0

1 Uvod

Presojanje družbenega položaja žensk že od 18. stoletja poteka v določenih časovnih intervalih z različnimi poudarki na socialnem, političnem, ekonomskem kontekstu ali kontekstu spolnih identitet. Ustajene družbene hierarhije v političnem in poslovnem svetu se pogosto kažejo tudi v jeziku, zato v zadnjih desetletjih ne preseneča povečano zanimanje jezikoslovja za preučevanje položaja žensk s perspektive jezika kot odseva družbene (ne)diskriminacije žensk oz. učinkovitosti jezikovnih struktur, da to preprečujejo.

Tako je v letu 2018 sprejet sklep o začasni novi spolni dikciji v pravilnikih Filozofske fakultete v Ljubljani, po kateri je generična moškospolska oblika zamenjana z ženskospolsko, široko odmeval. Odziv na to so prinašale različne spletne razprave, javne debate, posveti in več tematskih števil različnih revij,¹ ki so bile posvečene tako konkretnim posledicam fakultetne odločitve kot razpravi o spolu z vidika slovnice in slovarja na eni in vprašanja spola v družbeni pojavnosti na drugi strani (Mikić 2021).

Posebna jezikovna kategorija, ki lahko zelo neposredno odraža spolno občutljivo rabo jezika, so tako lastno- kot občnoimenska ženskospolska poimenovanja, parna moškimi. Govorimo o t. i. besedotvorni kategoriji feminativov. V nadaljevanju prispevka nas bo ta kategorija tvorjenk zanimala z zgoj jezikoslovne (tj. slovnične in slovarske) perspektive za skupino občnoimenskih tvorjenk.

Slovnčni vidik se osredinja na besedotvorno zmožnost slovenskega kot tudi drugih slovanskih jezikov, ki tovrstne tvorjenke večinsko prepoznavajo kot rezultat modifikacijske izpeljave (Toporišič 2000: 183), ko ženska oblika nastane z modifikacijo moškega poimenovanja (*kmet* – *kmet-ica*).

Z uporabo različnih jezikovnih orodij in virov bo predstavljena študija primera, ki opazuje, katere sopojavnice iz korpusa *Gigafida 2.0* so tipične za variantnoobrazilna feminativa (*ekspertka* in *ekspertinja*) ob ustrezni moški obliki (*ekspert*) in katere ob domači sopomenki (*izvedenka*) za moškospolsko obliko (*izvedenec*). *Slovenski pravopis* 2001 (SP 2001) kot sopomenski par predlaga tudi *strokovnjakinja* – *strokovnjak*. Zanj

¹ *Slavistična revija* (2019). Dostop 26. 11. 2021 na: <https://srl.si/ojs/srl/issue/view/2019-2>

Slovenščina 2.0 (2019). Dostop 26. 11. 2021 na: <https://revije.ff.uni-lj.si/slovenscina2/issue/view/679>

Dialogi (2020). Dostop 26. 11. 2021 na: <http://www.aristej.si/slo/dialogi/dialogi-9-20.html>

bomo opravili le primerjalno sliko sopojavnic, sicer pa nato izbrani tip sopojavnic za vsa moška in ženska poimenovanja navzkrižno medsebojno primerjali. Kolokacije namreč kažejo pogosto družljivost besed, nastopajočih v določenih slovničnih vzorcih ali koligacijah. Primerjanje leksemov na podlagi njihovih kolokatorjev pa omogoča uvid v razlike in podobnosti med njihovo sobesedno povezovalnostjo. Prav slednje pa prek jezika omogoča vsaj posredno sklepanje o pomembnosti, ki je pripisana poimenovanju moškega oz. ženske kot različnospolskih nosilcev iste družbene vloge.

Predstavljena študija primera je lahko izhodišče za zasnovo slovarskega prikaza slovenskih feminativov, ki že ima tradicijo v nekaterih slovanskih jezikih. Treba je upoštevati, da uporaba kolokacijske metode že uslovarjenim oblikam prinaša le dodatne informacije o v korpusu zajeti trenutni rabi, na podlagi katere bi bilo mogoče sklepati o pripisani družbeno bolj ali manj pomembni vlogi zlasti ženskega poimenovanja. Pri tem se je treba zavedati, da kateri koli korpus predstavlja le zelo omejen izsek jezikovnega univerzuma.

2 Slovnični, tj. tvorbeni pogled na feminative

Tvorbeno tipologijo feminativov, nastalih z: (a) dodajanjem ženskospolskega obrazila tvorjenkam moškega spola in (b) z zamenjavo celotnega ali le izglasnega dela moškospolskega obrazila z ženskospolskim ob isti podstavi, je vpeljal Toporišič (1966: 98) in ga v nadaljnjih raziskavah upoštevajo tudi drugi avtorji (Stramljič Breznik 1994/95, Korošec 1998, Jež 1998: 225–226). Toporišič (1992: 382) za zamenjevalno tvorbo uporabi še termin izmenična izpeljava (*Slovenec – Slovenka*) in ostaja pri navajanju obeh tvorbenih načinov dosleden v vseh svojih delih.

Če vsaj pri ženskospolskih oblikah, nastalih po t. i. dodajalnem tipu (*profesor- + -ica*), kjer je tudi morfemsko evidenten nastanek feminativa iz moškospolske oblike, znotraj slovenistike ni večjih razhajanj, je tip t. i. zamenjevalne tvorbe feminativa (*tekem-ec – tekem-ica, sam-ec – sam-ica*) večkrat preizpraševan. Utemeljenost takega tvorbenega vzorca ženskospolske vzporednice, nastale z zamenjavo moškospolskega obrazila z ženskim, je potrjena tudi v etimološki raziskavi (Furlan 2018: 107–127), v kateri je poudarjeno, da je v različnih slovanskih besednih družinah pri samostalniških parih na **-bcb* in **-ica* mogoče ugotoviti, da je člen na **-ica* v odnosu do tistega na **-bcb* v tesnejši funkcijski in posledično tudi semantični povezanosti. Zato bi bilo v njih treba prepoznati slovanski besedotvorni vzorec

morfemske zamenjave **-bcb* → **-ica*, ki je že praslovanski. Po mnenju avtorice tudi slovensko narečno gradivo kaže, da je bil tak besedotvorni vzorec aktiven tudi še v mlajših narečnih razvojnih stopnjah slovenščine in je vplival na nastanek narečnega tipa *gud-ek* 'prasič' : *gud-ika* 'svinja'. Na podlagi analize nekaterih razmerij tipa **samьcb* : **samica* avtorica ugotavlja, da bi bilo v slovanski apelativni in deloma tudi onomastični leksiki zaradi pripadnostne in najverjetneje sekundarne feminativne funkcije drugega člena v odnosu do prvega v njih prepoznati besedotvorno razmerje. Zato iz arealno dokaj široko potrjenih še drugih podobnih parov sklepa, da je tvorjenka na **-ica* v odnosu do podstavnega samostalnika na **-bcb* njegova feminativna tvorjenka.

Tudi monografija (Markeržič, Stramljič Breznik 2021), ki upošteva večinsko besedotvorno interpretacijsko tradicijo feminativov, zlasti južnoslovanskih, in tudi drugih slovanskih jezikov (Derganc 2017: 125–130)² ter Toporišičevo razumevanje obeh tipov feminativov kot enotne pomenske in tvorbenne kategorije modifikacijskih izpeljank, metodološko dosledno izhaja iz besedotvorne delitve feminativov na t. i. dodajalne oz. zamenjevalne.

Drugačen metodološki pristop zagovarja Vidovič Muha, ki se ne strinja z v Toporišičevi *Slovenski slovnici* tvorbenemu podrejanju poimenovanj za ženske poimenovanjem za moške osebe v primerih, ko gre za vzporedno tvorbo (oz. tvorbo z zamenjevanjem moškospolskega priponskega obrazila z ženskospolskim), na primer *pravnica*, *zdravnica*, *delavka* (Vidovič Muha 2003: 180). V članku *Prvine družbene prepoznavnosti ženske prek poimenovalne tipologije njenih dejavnosti, lastnosti* Vidovič Muha (1997: 71) sicer navaja, da tradicionalno besedotvorje feminative uvršča med modifikacijske tvorjenke (v večini drugih slovanskih jezikov), ugotavlja pa, da jih »verjetno lahko obravnavamo kot navadne izpeljanke iz samostalnika z besedotvornim pomenom 'nosilka povezave'« (Vidovič Muha 1997: 71). V monografiji *Slovensko skladnjsko besedotvorje* iz leta 2011 se isti avtorici prištevanje feminativov med modifikacijske izpeljanke sploh ne zdi dopustno. Pojasnjuje

² V ruščini raba feminativov velja za stilno zaznamovano. Nekatera slovenska poimenovanja za ženske osebe so vzporedna tudi v ruščini (*državljanka* – *гражданка*, *novinarica* – *журналистка*, *bralica* – *читательница*, *jezikoslovka* – *лингвистка*). Vrsto slovenskih poimenovanj za ženske osebe pa se prevaja po vzorcu z zloženkami (*ministrica* – *женщина-министр*, *ravnateljica* – *женщина-директор*, *borca* – *женщина-борец*, *docentka* – *женщина-доцент*, *zgodovinarica* – *женщина-историк*, *parovedovalka* – *женщина-диктор*, *književnica* – *женщина-литератор*, *predsednica* – *женщина-председатель*, *prezident*, *zdravnica* – *женщина-врач*, *ketičarka* – *женщина-химик*). To ima posledice tudi v skladnji, tj. v pogovornem jeziku čedalje pogosteje uporabljeno semantično ujemanje (*врач пришла, бригадир уехала в поле*), ki ga omenja tudi ruska akademjska slovnica.

namreč, da gre pri tvorbi feminativov za obraziljenje jedra skladenjske podstave in ne določujoče sestavine (Vidovič Muha 2011: 30).

Vidovič Muha (1997: 71–74, 2011: 409–412) tvorjenke kot poimenovanja žensk na podlagi motivirajoče besede loči v štiri skupine:

V prvo uvršča samostalnice ženskega spola, tvorjene iz samostalnikov moškega spola; obravnava jih, za razliko od Toporišiča, kot navadne izpeljanke iz samostalnika z besedotvornim pomenom nosilka povezave. Kot priponska obrazila, s katerimi tovrstni izrazi nastanejo, navaja *-a* (*glavana*), *-(ar)ka*³ (*fizičarka*), *-esa* (*klovnesa*), *-ica* (*apotekarica*), *-ina* (**heroína*), *-inja* (*rojakinja*), *-isa* (*diakonisa*), *-ja* (*gostja*), *-ka* (*alpinistka*), *-(ov)ka* (*pekovka*), *-na* (*gospodična*), *-ulja* (*vragulja*).

V drugo skupino sodijo redki primeri tvorbe samostalnika moškega spola s podkategorijo spola človeško+ iz samostalnikov ženskega spola – gre za maskulinative, pri čemer se je kot tvorbo za zdaj izkazalo le obrazilo *-ec* (*šviljec*).⁴

Tretja skupina obsega tvorjenke z besedotvornim pomenom vršilka dejanja, nosilka lastnosti, povezave, pri čemer je podstava za tvorbo poimenovanj moškega in ženskega spola enaka (t. i. vzporedna podstava); obrazila za tvorbo iz glagola so *-ica* (*žanjica*), *-ka* (*igralka*), *-nica* (*odvetnica*), iz pridevnika *-ica* (*dolžnica*), *-ka* (*gojenka*), *-nica* (*svetnica*), iz samostalnika pa *-ejka* (*Evropejka*), *-ka* (*Azijka*), *-nica* (*tapetnica*).

V zadnjo skupino sodijo tvorjenke kot poimenovanja žensk ali moških, ki so nastale iz različnih podstav, v nobenem primeru pa ne moremo poiskati skupne motivirajoče besede – gre za tvorjenke, katerih podstava lahko motivira samo poimenovanje žensk oz. samo poimenovanja moških. Poimenovanja žensk so lahko dveh tipov: (a) predmetnostna referenca je vezana na ženske glede na biološko funkcijo (*nosečnica*) ali na vedenjske (družbene) vzorce: tvorjenke iz glagola z obrazili *-ica* (*grabljica*), *-ilja* (*pletilja*), iz samostalnika z *-inja* (*klarisinja*), *-inka* (*uršulinke*); pri slednjih je teoretično mogoče tvoriti poimenovanja za moške, a jih realnost in iz nje izhajajoča jezikovna raba ne izpričujeta; (b) tvorjena poimenovanja so sicer ženskega spola, vendar se

³ Vidovič Muha (2011: 409) šteje spono kot del obrazila in pojasnjuje, da slovenščina nima oblik kot **fizičar*, **matematičar*, **kemičar* itd., zato moramo za pomensko vzporedno poimenovanje žensk uvesti obrazilo *-(ar)ka*, čeprav je obrazilo *-ar*, razvrščeno na glagolsko ali samostalniško podstavo, za tvorbo poimenovanj s pomenom vršilca dejanja ali nosilca povezave razmeroma pogosto (npr. *mesar*, *kuhar* ...).

⁴ Med novejših maskulinativ sodijo *prostitut-0*, *striptiz-er*, *babič-ar*.

načeloma kot lastnostne oznake zlasti v vlogi povedkovnika lahko uporabljajo za oba spola; obrazila so pri tem čustveno zaznamovana: *-a* (*čveka*), *-ulja* (*klepetulja*).

V nadaljevanju (Vidovič Muha 2011: 412–414) predstavi pomensko tipologijo štirih skupin poimenovanj za ženske po ključnih besedah, kot so intelektualni poklic, položaj, dejavnost, poklicna ali fizična dejavnost, lastnost, stanje. Znotraj vsake od njih pa (a) poimenovanja, motivirana s poimenovanji moških (feminativi, npr. *inštruktor-ica*), in (b) vzporedne podstave za poimenovanje žensk in moških (*izdeloval-ka/-ec*).

S stališča teorije, da se pri navadnih izpeljankah obrazili jedrni del (*star moški = tisti, ki je star → star-ec*), pri modifikacijskih pa odvisni del iz skladenjske podstave (*ljub stavec → starč-ek*), skladenjskopodstavna interpretacija feminativov kot *učitelj ženska/ženski učitelj → učitelj-ica* kaže, da se tudi pri teh primerih poobrazili odvisna sestavina, kar je tipično za modifikacijske izpeljanke. Nedvoumno tvorbo iz moške oblike pa kaže tudi morfemska struktura nastale tvorjenke, ker se ženskospolsko obrazilo dodaja na moškospolsko obliko tvorjenke (*učitelj-ica*). Zato je po svoje presenetljiva avtoričina interpretacija, da gre tudi v primeru morfemske podprtga t. i. dodajalnega tipa tvorbe ženskih oblik, ki kaže neposredno tvorbo iz moške oblike (tam navedeni primeri kot npr. *glavan-a, apotekar-ica, predavatelj-ica, advokat-inja, diakon-isa, gost-ja, alpinist-ka, gospodič-na, vrag-ulja*), za navadne izpeljanke iz samostalnika z besedotvornim pomenom 'nosilka povezave' (Vidovič Muha 2011: 409).⁵

Avtorica besedotvorni pogled na feminine interpretira še z vidika družbenostnega. Brez družbene hierarhizacije so tako poimenovanja, ki določajo žensko kot biološko bitje (*dojilja, nosečnica, roditeljica*), medtem ko so poimenovanja, ki določajo žensko kot družbeno bitje, hierarhizirana bodisi zakrito, tj. s tvorbeno dodajalnim tipom (*filozofinja, arhitekt-ka*), bodisi izraženo, tj. z danes starinsko okvalificirano rabo poimenovanja ženske po položaju moškega *župan-ja* 'županova žena', *kovač-ica* 'kovačeva žena').

⁵ Avtoričin termin nosilka povezave je mogoče interpretirani z dvema skladenjskima podstavama. Pri prvi možnosti je, vzemimo primer *predavatelj-ica ← tista, ki je povezana s predavateljem*, kar nedvoumno morfemsko in skladenjskopodstavno kaže na višjestopenjsko tvorjenko iz moške oblike. Druga, manj verjetna možnost pa je izhajati neposredno iz glagolske podstave, kar je proti tvorbeni in morfemski logiki, npr. **predava-teljica ← tista, ki predava*, in taki tvorjenki pripisati pomen vršilka dejanja. Tudi znotraj npr. kategorije poimenovanj po narodnosti prihaja do t. i. dodajalne (*Maročan → Maročanka*) ali zamenjevalne tvorbe (*Pakistanec → Pakistanka*), kjer ne moremo govoriti o argumentu večje ali manjše družbene pomembnosti, marveč gre preprosto za izbiro ustreznega jezikovnega vzorca.

Preusmeritev pogleda na feminative z jezikovnosistemskega težišča na družbenostni ima za posledico, da se feminativne tvorjenke preureja iz skupine modifikacijskih med nemodifikacijske, s tem pa vnaša zmedo v jezikovni opis, ki pa sam po sebi ne prispevka k izboljšanju položaja žensk v družbi. Oblika feminativov skozi jezik lahko zrcali njihov družbeni status, a ga z jezikoslovno reinterpreteracijo ne more reševati. Zato tako preurejanje jezikovno-sistemskega pod vplivom družbenostnega ni v korist ne jeziku ne družbeni skupini, ki jo poimenovanja prizadevajo.

Z jezikoslovnega vidika je treba izhajati iz (ne)zaznamovanosti kategorije spola (Lenček 1972: 55–63). Slovnici spoli slovenskega knjižnega jezika so namreč glede na zaznamovanost v naslednjem razmerju: srednji je zaznamovan v odnosu do moškega in ženskega, ženski pa v odnosu do moškega (Toporišič 2000: 266). Vloga moškega spola kot nezaznamovanega ob različnospolskih oblikah v osebku se kaže tudi v povedku, ki je v tem primeru v moški oz. t. i. nevtralizacijski vlogi, če ni izkoriščena možnost atrakcije po spolu zadnjega člena.

Strinjati se je mogoče (Stramljič Breznik 2004: 18), da poimenovanja ženskih oseb sodijo med nemodifikacijske izpeljanke, kadar gre za biološko (*dojilja*) ali sociološko zaznamovanost (*periva*), ko moškega poimenovanja jezikovna raba ne izpričuje, kot navaja že Vidovič Muha (2011: 411), in pri tvorjenkah ženskega spola za živali, če ni ustreznega moškospolskega poimenovanja (*brenčalka* 'muha'; *brenčalec* 'kolibrj; glasbilo'). Sicer je smiselno izhajati iz dodajalnega oz. zamenjevalnega tipa tvorbe (Stramljič Breznik 1994/95: 289).

3 Feminativi v jezikovni rabi

Feminativi so danes jezikovna realnost. Na jezikovno ozaveščenost jezikovnih uporabnikov vpliva več dejavnikov, med katerimi so bistveni: zakonodajne možnosti, uveljavljene s *Standardno klasifikacijo poklicev* (2008), ki dosledno predpisujejo obojespolno poklicno poimenovanje, bogata tradicija vseh leksikoloških priročnikov, ki vključujejo ob moški tudi žensko obliko, ne nazadnje tudi skrb za spolno občutljivo rabo jezika, kot jo določajo istoimenske *Smernice* (2008).

Sledenje slovarskim virom kaže, da le-ti izpričujejo vedno nova poimenovanja. Po podatkih iz leta 2020 (Markežič, Stramljič Breznik 2021: 169) jih je bilo v *SSKJ 1* 1939, v *SSKJ 2* že 2229, v *SSKJ 3* 34). Hiter prirast odraža *SSKJ 3*, saj se je njih število v dobrem letu povečalo za več kot petdeset in trenutno znaša skupno 87 enot (Markežič 2022). Spolno nediskriminatorna raba torej narekuje uporabo ženskih oblik, to pa zaradi njihove pogoste variantnosti prinaša tudi zadrege jezikovnim uporabnikom, ki se pogosto sprašujejo o primernosti ene ali druge oblike. Vzemimo primer takega variantnoobrazilnega feminativa *poštarka* in *poštarica*. *SSKJ 2* in *Simonimni slovar slovenskega jezika (SSSJ)* ju vsebujeta s pomenom 'poštna delavka', *SSSJ* jima pripisuje nadpomenko *delavka*. Razlika je ta, da *poštarici* *SSKJ 2* pripisuje kvalifikator (pog.)ovorno. Dodatno jo kot tvorjenko vključuje tudi etimološki slovar pri iztočnici *pošta* ob *poštarju* brez variante *poštarka* (Snoj 2016).⁶

Z jezikoslovnega terminološkega vidika so tovrstne tvorjenke lahko poimenovane glede na točko zrenja kot rezultat variantnosti priponskih obrazil (Toporišič 1973: 241–242, 244), poimenovanih tudi kot tekmiška (Toporišič 1992: 326) ali vzporedna, tekmovalna oz. konkurenčna obrazila. Interpretirati pa jih je mogoče tudi z vidika medleksemskih razmerij (Vidovič Muha 2000: 168), saj različna obrazilna izbira ob isti podstavi prispeva k nastanku istokorenskih sopomenk z različno stopnjo stilne (ne)zaznamovanosti.

Na vprašanje, ali obstaja način, po katerem je iz jezikovne rabe mogoče razbrati družbeno (ne)enakost spolov, lahko odgovorimo pritrdilno. Sodobno jezikoslovje in slovaropisje temeljita na jezikovnih tehnologijah in uporabi korpusnih podatkov, ki v skladu s svojimi lastnostmi, kot so avtentičnost pisnih ali govorjenih besedil, primerna vzorčenost in reprezentativnost, omogočajo pridobivanje dokazov o dejanski jezikovni rabi (Šorli 2020: 50). Bistveno za korpusni pristop je razmerje med pomenom in obliko, ker različni pomeni iztočnice ustrezajo samo izbranim besedilnim kombinacijam (n. m. 55).

⁶ *Fran.* Dostop 26. 11. 2021 na: <https://fran.si/>

4 Metodologija

V poskusu, da bi razbrali potencialno razlikovalnost v rabi med moško obliko *ekspert* in ženskima oblikama *ekspertka* in *ekspertinja* ter njihovimi domačimi obojespolskimi vzporednicami (*izvedenec* – *izvedenka*) smo uporabili korpusni pristop z orodjem *Sketch Engine* (v nadaljevanju *SkE*), ki omogoča tudi izdelavo besednih skic in s tem prikaza leksikalnega profila izbrane iztočnice s podatki o njenih tipičnih sobesedilnih okoljih (Gantar idr. 2009: 33).

Besedne skice temeljijo na kolokacijah, ki so pogoste in statistično pomembne sopojavitve besed glede na povezovalnost na pomenski in slovnični ravni (Šorli 2020: 40–41, 58–59).

Zavedamo se relativnosti in pomanjkljivosti funkcije Besedne skice v orodju *SkE*, ki so jih avtorji Pobirk, Zaranšek, Šuster (2009: 422) izpostavili – kljub njeni koristnosti pri leksikografskem delu – in so v tesni odvisnosti od: (a) besedilne sestave, označenosti korpusa in razpršenosti virov; (b) načina obdelave podatkov, kjer igra ključno vlogo slovnica besednih skic in (c) uporabnika, ki na rezultate vpliva z izbiro nastavitvev orodja. Čeprav je računalnik sposoben hitre obdelave velike količine jezikovnih podatkov, avtorji poudarjajo, da za vnosom le-teh, potrebnih za računalniško procesiranje, stoji še zmeraj človek.

V prid uporabi tega jezikovnotehnološkega orodja z besednimi skicami pa govori že opravljena primerjalna analiza za feminative v angleščini in slovenščini, ki je z vidika semantične preference ugotavljala, do kakšne mere pri posameznih poklicih lahko govorimo o stilistični (ne)zaznamovanosti teh izrazov, in preverila, kako pogosto določene feminative in/ali maskulinate spremljajo stereotipne predstave o spolnih vlogah, videzu in značaju (Stopar, Ilc 2019: 333–342).

Za lažjo primerjavo podobnih oz. različnih sobesednih okolij med različnimi členi parnih sopomenskih poimenovanj smo pri interpretaciji podatkov uporabili še funkcijo Primerjalne skice v *SkE* za moško in žensko poimenovanje s pomenom 'strokovnjak/strokovnjakinja, ki daje mnenja, nasvete o zadevah iz svoje stroke' za prevzeto *ekspert* – *ekspertka*, *ekspertinja* in vzporedno domače poimenovanje *izvedenec*

– *izvedenka*,⁷ nato še za *strokovnjak* – *strokovnjakinja* in za pregled medsebojnih razmerij med vsemi naštetimi členi.

Funkcija besednih skic daje podatke o tipičnih sopojavnicah izbrane besede v svoji okolici in kaže na njeno slovnično in kolokacijsko vedenje. V besedni skici smo za vsako od oblik upoštevali le tri vzorce: (S_kakšen?), (S_za-d_s4) in (S_v_rodil-s), s čimer smo dobili tipične pridevniške ali samostalniške sopojavnice, ki se najpogosteje nahajajo kot levi oz. desni prilastki v vseh besednih zvezah, v katerih se kot jedrna sestavina nahaja vsaka od poimenovanj. Z njimi bomo lahko odgovorili na vprašanja, ali sta *ekspert* in *izvedenec* okarakterizirana z enakimi lastnostmi (najtipičnejši pridevniški prilastki) kot *ekspertka*, *ekspertinja* in *izvedenka* ter ali obstaja opazna razlika med njimi tudi glede tega, katero strokovno področje je pripisano moški oz. ženski obliki (najtipičnejši tožilniški in roditeljski samostalniški prilastki). Sopojavnice so razvrščene po frekvenci in trdnosti. Pri tem visoka frekvenca ne predstavlja nujno tudi najtrdnjše povezanosti, ki jo izraža vrednost LogDice,⁸ zato smo pri navedbi kolokatorjev za vsako iskano besedo upoštevali vse pojavnice do vrednosti 1, ki so hierarhizirane po trdnosti tako, da je prva sopojavnica najtrdnjša, zadnja najšibkejša (v našem primeru omejena na vrednost 1).⁹ Dodatno smo za primerjavo pri paru *ekspert* – *ekspertka*, *ekspertinja* navedli še frekvenco za vse sopojavnice z namenom, da predstavimo razvrstitveno razliko med obema meriloma znotraj besednih skic.

5 Besedne skice za moške in ženske oblike

5.1 Besedne skice za prevzeta poimenovanja *ekspert* ter *ekspertka* in *ekspertinja*

V tej skupini bomo obravnavali razmerja *ekspert* – *ekspertka* in *ekspertinja*. V korpusu *Gigafida 2.0* nastopa *ekspert* 2718-krat. Glede na vrsto besedila je opazno največ pojavitev v časopisih (1227), revijah (704), na internetu (538), v stvarnih besedilih (212), opazno manj pa v leposlovnih (27) oz. drugih besedilih (10). Ženska oblika

⁷ Glede na delitev poklicnih feminativov v raziskavi (Stopar, Ilc 2019: 337), na tiste, ki se pomensko ne razlikujejo od moških oblik in so stilistično nezaznamovani (*zdravnica/zdravnik* in *sodnica/sodnik*), in na tiste, katerih pomen je pri feminativu spremenjen (ožji) in so (vsaj delno) stilistično zaznamovani (*tajnica/tajnik*, *kubarica/kubar*, *maserka/maser* in *čistilka/čistilec*) naš primer sodi v prvo skupino.

⁸ Maksimalna vrednost LogDice je 14, vrednosti nad 7 so znak močne kolokacijske povezave med leksemoma (Stopar, Ilc 2019: 336). Za izbrane primere ugotavljamo, da navedeni kolokatorji sploh redko dosežejo vrednost 7.

⁹ Za primerjavo: pri *ekspertu* dobimo npr. podatke za 40 sopojavnic, ki so po trdnosti kategorizirane od vrednosti 6,7 (*samožnan*) do 0.1 (*ameriški*).

ekspertka je zastopana z 41 pojavitvami, medtem ko *ekspertinja* z le 14. Besedilnovrstno so pojavitve za *ekspertko* razvrščene na: revije (22), internet (14), časopisi (5) in leposlovje (1), za *ekspertinjo* pa prevladujejo pojavitve v časopisih (9), internetu (4) in revijah (1).

Na portalu *Fran.si* lahko razberemo, da je iztočnica *ekspert* uslovarjena kot samostojna iztočnica v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika 2* (v nadaljevanju *SSKJ 2*), *Slovenskem pravopisu 2001* (*SP 2001*), *Sinonimnem slovarju slovenskega jezika* (*SSSJ*), Snojevem *Slovenskem etimološkem slovarju*, med terminološkimi pa v *Pravnem terminološkem slovarju*. Iztočnici *ekspertka* in *ekspertinja* sta le v *SSKJ 2* in *SSSJ*, slednja kot podiztočnica k *ekspert* tudi v *SP 2001*. Kot sopomenki sta v *SSSJ* navedeni *izvedenec* oz. *izvedenka*, v *SP 2001* pa poleg tega še *strokovnjak* oz. *strokovnjakinja*.

5.1.1 Na vprašanje, kakšni so *eksperti* v odnosu do *ekspertke* in *ekspertinj*, dobimo naslednje lastnostne oznake.

Ekspert: *samozvan, neodvisen, samooklican, vprašan, zunanjepolitičen, računalniški, priznan, kulinarichen, tuj, znanstven, zunanji, izkušen, praven, vojaški, vrhunski, medijski, vinski, razni, avstrijski, finančen, tehničen, bančen, domneven, pravi, medicinski, vodilen, vladen, nogometen, nacionalen ...*; razvrstitev po frekveni: (55) *tuj*, (43) *zunanji*, (40) *neodvisen*, (36) *pravi*, (31) *finančen*, (28) *praven*, (23) *mednaroden*, (22) *vojaški*, (19) *računalniški*, (18) *ameriški*, (14) *znanstven*, (13) *avstrijski*, (12) *priznan*, *nacionalen*, (11) *tehničen*, *nogometen*, *nemški*, (10) *vrhunski*, (8) *medijski*, *razen*, *vodilen*, *vladen*, *imenovan*, *policijski*, (7) *samozvan*, *izkušen*, *turističen*, (6) *bančen*, *ekonomski*, *izbran*, (5) *zunanjepolitičen*, *medicinski*, *davčen*, (4) *samooklican*, *vprašan*, *kulinarichen*, *ugleden*, *domneven*, *moden*.

Ekspertka:¹⁰ *biokemičen, seksi*; njuna frekvenca je izenačena (1).

Ekspertinja: *Petrovičev, iskriv, vabljen*; njihova frekvenca je izenačena (1).

¹⁰ Manjše število primerov pomeni, da so le-ti edini. V tem primeru sta navedeni le dve sopojavnici.

5.1.2 Z naslednjim slovničnim vzorcem smo ugotavljali, za katero področje so specializirani.

Ekspert:¹¹ *Balkan, efekt, eksploziv, epigram, demoliranje, porota, harmonizacija, (varnostna) tema, demontaža, igralništvo, balistika, prisluškovanje, šah, doping, področje (orientacije in mobilnosti slepih), prepričevanje, evalvacija, simbol, genetika, reč, pravo, terorizem, vzhod, teorija, izkušnja, histopata, showbiz, reinterpretiranje, penetriranje, swingerstvo, enigmatika, hentai, 4wd, business, vtipkavanje, kimče,*¹² *deprogramiranje, efektnost; razvrstitev po frekveni: (38) področje, (9) Balkan, pravo, (4) efekt, tema, (3) make up,*¹³ *eksploziv, prisluškovanje, vzhod, terorizem, (2) epigram, demoliranje, porota, harmonizacija, demontaža, igralništvo, balistika, šah, doping, prepričevanje, evalvacija, simbol, genetika, reč, terorizem, izkušnja, (1) histopata, showbiz, reinterpretiranje, penetriranje, swingerstvo, enigmatika, hentai, 4wd, business, vtipkavanje, kimče, deprogramiranje, efektnost, consulting, Julius, dilanje.*

Ekspertka:¹⁴ *povitica, fešta, terorizem, PR, post, morilec, arhiv, kozmetika, raketa, ličenje, obnašanje, problematika, Rusija, smrčanje, marketing, vprašanje, zdravje; razvrstitev po frekveni: (5) terorizem, (3) vprašanje, zdravje, (1) povitica, fešta, PR, post, morilec, arhiv, kozmetika, raketa, ličenje, obnašanje, problematika, Rusija, smrčanje, marketing.*

Ekspertinja:¹⁵ *moda, oblikovanje, področje (socialne izključenosti); razvrstitev po frekveni: vse tri sopojavnice so s frekvenco 1.*

5.1.3 Področje specializiranosti smo preverjali tudi z rodilniškim samostalniškim prilastkom.

Ekspert:¹⁶ *OZN, stroka, področje, unija, svet (ekspert Sveta Evrope), narod, organizacija, agencija; razvrstitev po frekveni (27) svet, (10) stroka, (7) OZN, unija, organizacija, EU, (6) komisija, (5) področje, narod, agencija, (4) ministrstvo, zveza.*

Ekspertka: /.

Ekspertinja: /.

¹¹ Razpon v trdnosti vseh naštetih kolokacij znaša od 7,9 do 6,3; frekvenca od 38 do 1.

¹² Neustrezna lema *kimče*, dejansko *kimči* 'tradicionalna korejska jed'.

¹³ Neustrezna lema *maka*, dejansko *make-up*, upoštevali smo slednje.

¹⁴ Razpon v trdnosti vseh naštetih kolokacij znaša od 10 do 1.

¹⁵ Razpon v trdnosti vseh naštetih kolokacij znaša od 5,5 do 1,3.

¹⁶ Razpon v trdnosti vseh naštetih kolokacij znaša od 4,2 do 1,2; pod to vrednostjo so še: *komisija, EU, ministrstvo, zveza*. Frekvenca med 27 in 4.

5.2 Besedne skice za domači sopomenki *izvedenec* in *izvedenka*

V korpusu *Gigafida 2.0* je 23 487 pojavitev za obliko *izvedenec* z največ pojavitvami v časopisju (12648), na internetu (7983), v revijah (1834), stvarnih (427), drugih besedilih (316) in najmanj v leposlovju (280). Pri obliki *izvedenka*¹ 'strokovnjakinja, ki daje mnenja, nasvete o zadevah iz svoje stroke' se pojavijo težave, saj gre za enakopisnico k *izvedénka*² s pomenoma 1. 'izdelek, ki se razlikuje od drugega izdelka istega tipa zlasti po izdelavi, navadno avtomobil, letalo'; 2. jezikosl. 'beseda, narejena iz podstave s pripono; izpeljanka'. Sledeči podatki niso ločeni za obe obliki. V celoti gledano je za *izvédenko*¹ in *izvédenko*² štirikrat manj pojavitev (5899), ki so najpogostejše v časopisih (2729), na internetu (1579), revijah (1508), leposlovju (51), v stvarnih (29) in drugih besedilih (3). Nerazlikovalnost se bo pokazala tudi pri sopojavnih.

5.2.1 Razlikovalne lastnostne oznake med paroma *izvedenec* – *izvedenka* so naslednje.

Izvedenec:¹⁷ *soden, sodnomedicinski, psihiatričen, zaprisežen, zaslišan, forenzičen, neodvisen, balističen, švicarski, nepristranski, medicinski, bruseljski, postavljen, revizijski, kriminalističen, stalen, avstrijski, pooblaščen, vabljen, praven, vojaški, zunanjepolitičen, nevtralen, ugleden, pritegnjen, priznan, finančen, računalniški, Nator, nemški, tuj, makroekonomski, angažiran, povabljen, marketinški, strokoven, cestnoprometen, usposobljen, protiterorističen, obtožen, veterinarski, portugalski, britanski, psihološki, zdravniški, vodilen, ekonomski, vključen, tehničen, gozdarski, prometeni, policijski, angleški, vrhunski, gradben, imenovan, izkušen, ustrezen, nov, prepričan, vpliven, tukajšnji, zunanji, pristojen, avstralski, razen, ameriški, okoljski, finski, davčen, ruski, predlagan, dosedanji, hrvaški, madžarski, medijski, moden, znan, poljski, tržen, pravi, gospodarski, slovenski, bančen, redek, francoski, borzen, izbran, številni, vladen, dodaten, sporen, mednarodni, letalski, domač, umetniški, verski, italijanski, različen, jugoslovanski.*

Izvedenka:¹⁸ *karavanski, karoserijski, limuzinski, petvraten, kombilimuzinski, trivraten, kupejski, kabrioletski, kombijevski, soden, gnan, štirivraten, psihiatričen, vstopen, enoprostorski, hibridni, dizelski, dostavniški, roadsterski, zaslišan, serijski, poceni, sedemsedežen, oklepljen, opremljen, zmogljiv, zaprisežen, varčen, robusten, podaljšan, dirkaški, turbodizelski, motoren,*

¹⁷ Kolokacije so navedene za razpon trdnosti od 9,9 do le 1,4. Zaradi obilice primerov jih ne bomo razvrščali tudi po frekvenci, zato le informacija o sopojavnici *soden* (3624) z največ pojavitvami in z najmanj pojavitvami (6) nastopajo *pritegnjen, cestnoprometen, protiterorističen, finski, borzen, verski* in *jugoslovanski*.

¹⁸ Kolokacije so v razponu trdnosti od 9,9 do 0,1, pri čemer smo upoštevali le do 1. Podčrtane ustrezajo podspolu človeško.

bencinski, šibeke, štirikolesen, dirkalen, potniški, osnoven, luksuzen, pogodben, terenski, predstavljen, športen, običajen, močen, civilen, neodvisen, standarden, postavljen, drag, kassen, zgodnji, prenovljen, prestižen, požen, moden, finančen, tovoren, poseben, različen, računalniški, stalen, klasičen, razen, cesten, prejšnji, priznan, dosedanj,¹⁹ medicinski, mogoč, nov, električen.

5.2.2 Z naslednjim slovničnim vzorcem smo ugotavljali, za katero področje so specializirani.

Izvedenec:²⁰ balistika, psihiatrija, stroka, sled, medicina, pravo, odtis, področje, metafora, orožje, vprašanje, psihologija, daktiloskopija, telekomunikacija, grafoskopija, mesoznanstvo, terorizem, računalništvo, ekonomija, pravi, predmet, preiskava, Balkan, obvalo, analiza, pisava, plaz, gradbeništvo, internet, grafologija, simbolika, zavarovalništvo, preiskovanje, umetnina, Rusija, primerjava, patologija, raziskava, etika, zgodovina, Koroška, problematika, rodoslovje, rokopis, nesreča, kirurgija, cenitev, identifikacija, sodišče, vzhod, rudarstvo, prepoznavna, simbol, komunikacija, reč, telefonija, vojna, mnenje, kriminal, diamant, islam, obrazec, pooblastilo, ugotavljanje, radar, večšina, eksploziv, informatika, jezik, Azija, bomba, logistika, lastninjenje, sistem, politika, slikarstvo, mamilo, bančništvo, grafika, komisija, Amerika, ginekologija, pismo, ocenjevanje, vedenje, tehnologija, odnos, menedžment, gibanje, umetnost, meja, medij, varnost, terapija, forenzika, Stonehenge, GDPR, slikopleskarstvo, grizli.

Izvedenka:²¹ psihiatrija, grafologija, ekonomija, sled, poligraf, biomehanika, mitologija, DOS, psihologija, cenitev, patologija, spolnost, metaforoseksualnost, nagačevanje, mikrosled, ŽKMS, Lozar, antropometrija, testiranje, CVT, vudu, vtič, kinologija, puma, ledenik, zagorelost, saga, dolgoživost, divjina, pajek, molekula, prešustvo, dinozaver, oftalmologija, modelar, panda, rokopis, Kitajska, Notranjska, optika, noša, zbujanje, tetovaža, smernica, navada, diamant, stroka, dopolnjevanje, pisava, didaktika, zemljevid, konzerva, antibiotik, hotelirstvo, ozračje, prijem, poljub, tkanina, toksikologija, manipuliranje, vek, gib, psihoanaliza, upnik, morilec, vrtnarjenje, večšina, govorica, vonj, profil, odvisnost, primerjava, inteligenca, priklop, vleka, vmesnik²², genetika, lik, modeliranje, splet, reč, terorizem, Irska, sladoled, bogatenje, nakupovanje, preiskava, orientacija, sadjarstvo, bančništvo, področje, ekologija, naročanje, vrednotenje, medicina, vprašanje, gasilec, aparat, steklo, sociologija.

¹⁹ Med 9 pojavitvami je ustrezna le ena (Prav tako ni uspelo tožilcu s predlogom za novega psihiatra; z ugotovitvijo dosedanje izvedenke, da je bil storilec v usodnem trenutku bistveno zmanjšano prištevten, ni bil zadovoljen).

²⁰ Kolokacije so na voljo v razponu trdnosti od 10 do 4,8.

²¹ Kolokacije so navedene za vrednosti od 9,3 do 5. Pri tem je v 88-odstotkih primerov frekvenca 1, najvišje število pojavitev je 22 pri sopojavnici psihiatrija.

²² Sopojavnice priklop, vleka, vmesnik se zelo očitno ne nanašajo na pomen izvedenka'.

5.1.3 Področje specializiranosti smo preverjali tudi z rodilniškim samostalniškim prilastkom.

Izvedenec:²³ *stroka, psibiater, psibiatrja, medicina, psibologija, Wolfgang, psibolog, Ervin, grafolog, travmatolog, Mladen, nevropsibiater, direkcija, Gorazd, Axl, inštitut, LAE, laboratorij, Pierre, Franc, Marjan, komisija, Nato, OZN, urad, Peter, Ivan, unija, tožilstvo, sklad, Janez, agencija, zavod, ministrstvo, fakulteta, center, sodišče, mnenje, stran, univerza, organizacija, banka, narod, svet, služba, država, EU.*

Izvedenka:²⁴ *stroka, psibiatrinja, minij, turbodizel, psibiatrja, model, astra, Unox fiat, audi, mercedes, peugeot, psibologija, Irena, kupe, Martina, podvozje, terenec, lovec, procesor, Alenka, koncept, golf, različica, motor, avtomobil, medicina, serija, tožilstvo, vozilo, generacija, razpred, letalo.*

6 Razlikovalne besedne skice za posamezne pare in primerjave med njimi

Kot smo videli, nam uporaba besednih skic prinaša veliko različnih sopojavnic, razvrščenih po merilu trdnosti, k vsaki izmed moških oz. ženskih oblik v treh izbranih besednozveznih strukturah.

Izmed velike skupine sopojavnic za eno ali drugo spolsko obliko je mogoče s primerjalnimi skicami hitro in enostavno pridobiti relativno ustrezno sliko o tem, katere sopojavnice so tipičnejše za eno ali drugo primerjano lemo in katere so mogoče pri obeh. Zaradi natančnega nabora vseh sopojavnic v točki 5 se tukaj osredinjamo samo na prvih dvanajst različnih primerjalne skice, in to le za dva slovnična vzorca sopojavnic, tj. levo od leme, ko pridevniki karakterizirajo njene lastnosti oz. vrsto, in desno od leme, ko tožilniškopredložni samostalniški prilastek karakterizira področje delovanja. Po številu sopojavnic sta oba vzorca od preizkušanih treh v točki 5 tudi najobsežnejša. Dodatno pa smo izdelali še razlikovalno skico za *strokovnjak – strokovnjakinja*, ki jo kot sopomenko k *ekspert – ekspertinja* predlaga *SP 2001*, nato pa vse moško- in ženskopolske oblike primerjali še medsebojno.

²³ Kolokacije so navedene v razponu 11,8 do 1. Najvišja frekvenca 2505 (*stroka*), najnižja frekvenca 7 (*služba*).

²⁴ Kolokacije so navedene v razponu 9 do 1. Najvišja frekvenca 304 (*stroka*), najnižja frekvenca 5 (več sopojavnic tudi višje kategorije trdnosti). Podčrtani primeri se nanašajo na obliko *izvedenka*'.

6.1 Razmerje *ekspert* – *ekspertka*, *ekspertinja*

6.1.1 V paru *ekspert* in *ekspertka* se ponovi ugotovljeno, da je večina navedenih levih sopojavnic (*samozyan*, *Pharov*, *šbi-jev*, *težkokategoren*, *kvazi*, *organizacijski*, *talibanski*, *fovšen*, *glanzkopf*) vezanih na moško obliko, za specifično žensko sta prepoznani le *seksi* in *biokemičen*. V razmerju *ekspert* in *ekspertinja* je slika enaka, ženski obliki sta pripisani samo tipični sopojavnici *Petrovičev* in *iskriv*.

6.1.2 Pri desnih sopojavnicah so za eksperta tipične *Balkan*, *efekt*, *make up*, *eksploziv*, *epigram*, *demoliranje*; za *ekspertko* so tipični pridevniki *postmoderna*, *PR*, *fešta* in *povitica*, medtem ko je ekspertnost za *morilce* pripisana obema spoloma; *terorizem* pa se bolj nagiba k ženskim *ekspertkam*. Pri *ekspertu* in *ekspertinji* se pri moški obliki kot dodatne tipične sopojavnice pridružujejo še *porota*, *harmonizacija*, *tema* in *področje*; za *ekspertinjo* ostajata tipični le *moda* in *oblikovanje*.

6.2 Razmerje *izvedenec* – *izvedenka*

6.2.1 Tudi v tem paru so najpogostejše sopojavnice za moško obliko *sodnomedicinski*, *forenzičen*, *soden*, *zaprisežen*, medtem ko so *zaslišan*, *psihiatričen* precej pogosti za obe sestavini para. Oblike, ki pripadajo izključno lemi *izvedenka*¹, pa so večinsko za pomen *izvedenka*², kar ni relevanten pomen.

6.2.2 Področja, tipičnejša za moško obliko *izvedenec*, so *balistika*, *stroka*, *sled*, *pravo*, *odtis*, deloma *medicina*, *področje*. Nevtralne sopojavnice so *preiskava*, *psihiatrija*, *psihologija*, *ekonomija*. Za žensko obliko pa je prevladujoče *področje* in *testiranje*.

6.3 Razmerje *strokovnjak* – *strokovnjakinja*

6.3.1 Frekvenca moške oblike (206917) je opazno višja v primerjavo z žensko (6447). Opazne sopojavnice pri strokovnjaku so *tuj*, deloma *praven*, *vrhunski*, tudi še *ugleden*, *neodvisen priznan*, medtem ko so *cenjen*, *forenzičen*, *samooklican*, *prebranski*, *lepoten* znotraj 12 pojavitev tipične za obe. Zgolj za žensko obliko sta značilni sopojavnici z dna seznama, torej le pridevnika *osamljen* in *ranjen*.

6.3.2 Tožilniško predložno zvezo, ki določa področje strokovnosti, zapolnjujejo samostalniki *varnost, vprašanje, področje*. Za obe obliki so tipični *marketing, pravo, odnos, prebrana, psihologija*. Značilnejše za *strokovnjakinjo* pa so sopojavnice *spolnost, govorica, moda, paliativa*.²⁵

6.4 Razmerje *ekspert – izvedenec*

6.4.1 V skladu z manjšo pojavnostjo sta za *eksperta* tipični zlasti sopojavnici *samožvan* in *vprašan*, za *izvedenca* pa več njih (*forenzichen, zaslišan, zaprisežen, psihiatričen sodnomedicinski, soden*). Presečno rabo predstavljajo pridevniki *samooklican, zunanjepolitičen, računalniški* in *neodvisen*.

6.4.2 Presečno množico v tej koligaciji predstavljajo kolokacije *Balkan, področje, orožje, vprašanje*. Tipičnejši za *eksperta* sta *efekt* in *tema*; za *izvedenca* pa so kolokacije *pravo*, posebej frekventne pa *medicina, sled, stroka, psihiatrija, balistika*.

6.5 Razmerje *ekspert – strokovnjak*

6.5.1 Za *eksperta* je tipičen le *samožvan*; *vprašan, samooklican* in *zunanjepolitičen* predstavljajo presek; *računalniški, tuj, priznan, praven vrhunski, ugleden, usposobljen* pa se močno nagibajo k lemi *strokovnjak*.

6.5.2 Področji, značilni za *eksperta*, sta *efekt* in *tema*; presečni pa *Balkan, področje, orožje, vprašanje, pravo* je nekoliko bolj vezano na osnovno obliko *strokovnjak*, za katero so zelo tipične sopojavnice *medicina, sled, stroka, psihiatrija* in *balistika*.

6.6 Razmerje *strokovnjak – izvedenec*

6.6.1 *Strokovnjak* ima večje število pojavnici (206917) v razmerju do *izvedenec* (23487). Primerjava kaže, da so sopojavnice *vrhunski, priznan, ugleden, praven, tuj* značilne za prvega. Presečne lastnosti so lahko *neodvisen, forenzichen*. Sopojavnice kot *sodnomedicinski, zaprisežen, zaslišan, soden, psihiatričen* pa so na začetku lestvice najtipičnejših kolokacij za lemo *izvedenec*.

²⁵ Razširitev seznama sopojavnici na več kot 12 različnic k *strokovnjakinji* pokaže, da je poleg *paliative* tipična tudi *trajnica*. Povezovalne z žensko obliko pa so še: *zveza, spolnost, ličenje, nastopanje, seks, poljedelstvo, govorica, bonton, moda, vrtnarjenje*.

6.6.2 Tipičnejše desne sopojavnice za *strokovnjaka* so *prebrana, marketing, varnost*, deloma *področje*; prekrivne za obe poimenovanji *pravo, vprašanje, medicina*. Z *izvedencem* pa so najbolj povezane *psihiatrija in stroka*, nekoliko manj *sled, odtis in balistika*.

6.7 Razmerje *ekspertka* in *ekspertinja* – *izvedenka*¹

6.7.1 Primerjava med *ekspertko* in *izvedenko* kaže, da je specifična sopojavnica za prvo le *biokemičen; seksi* bi lahko bila presečna. Pri *ekspertinji* so specifične *Petrovčičev, iskriv in vabljen*, medtem ko so druge sopojavnice, tipične za obliko *izvedenka*², ki niso relevantne za pomen *izvedenka*.¹

6.7.2 Področja, značilna za *ekspertko*, so *povitica, fešta, PR, post*, deloma *terorizem, morilec* je presečna sopojavnica. *Biomehanika, poligraf, sled, ekonomija, grafologija, psihiatrija* pa so tipičnejše za *izvedenko*¹. Zaradi nizke pojavitve oblike *ekspertinja* prevladujejo sopojavnice za *izvedenko*¹ (*metaforoseksulanost, nagačevanje, mikrosledi, biomehanika, poligraf, sled, ekonomija, grafologija, psihiatrija*). Le sopojavnica *področje* je deloma, *moda* in *oblikovanje* pa sta presečni za oba feminativa.

6.8 Razmerje *ekspertka* in *ekspertinja* – *strokovnjakinja*

6.8.1 *Ekspertki* je nedvoumno pripisan pridevnik *biokemičen, seksi* sodi v presečno množico. Sicer pa navedeni (*Frajhajmov, Hykelov, samooklican, cenjen, lepota, forenzičen, priznan, prebranski*) kot značilne kolokacije pripadajo *strokovnjakinji*. Enake so tudi v razmerju *strokovnjakinje* do *ekspertinje*, ki ima tipično svoje le tri (*Petrovčičev, iskriv, vabljen*).

6.8.2 Pogostejše sopojavnice za *ekspertko* so *povitica, fešta, post, terorizem*, manj pogoste pa *PR* in *morilec*. Za *strokovnjakinjo* pa *psihologija, spolnost, paliativa, govorica, pravo, prebrana*. Deloma sta presečni *PR* in *morilec*. Presečni za *ekspertinjo* in *strokovnjakinjo* sta *oblikovanje* in *moda*. *Področje, etnobiologija, paliativa, hypoxa, psihologija, spolnost, govorica, pravo* in *prebrana* pa, kot že znano, tipične za *strokovnjakinjo*.

6.9 Razmerje *izvedenka* – *strokovnjakinja*

6.9.1 Razmerje med njima ponovno kaže anomalijo, ki je posledica nerazvdoumljene leme, saj je večina sopojavnic vezana na *izvedenka*², deloma je lahko skupna obema pridevnik *priznan*, vse druge (*samooklican*, *cenjen*, *lepoten*, *forenzivčen*, *prebranski*) pa pripadajo *strokovnjakinji*.

6.9.2 Desne predložnotožilniške zveze se pokažejo kot relevantnejše, saj takšno slovnično razmerje jasneje razdvoumlja enakopisnici *izvedenka*¹ in *izvedenka*². Za *izvedenka* kot žensko so tako tipične sopojavnice *psihijatrija*, *ekonomija*, *testiranje*, *preiskava*; *psihologija*, *medicina* so lahko družljive z obema. Sopojavnice kot *področje*, *spolnost*, *paliativa*, *govorica*, *pravo*, *prebrana* pa značilnejše za *strokovnjakinjo*.

7 Razmerja med kolokacijami v parnih poimenovanjih v viru *Kolokacije 1.0*

Preverili smo tudi uporabnost vira *Kolokacije 1.0* (v nadaljevanju *K1*) za določanje razlikovalnih sopojavnic. Podatki za ženskospolske oblike *ekspertka*, *ekspertinja* niso na voljo, zato smo preverili leve pridevniške in desne tožilniške sopojavnice s predlogom *za* po načelu presečno in razlikovalno (kot v točki 6) medsebojno le za para *strokovnjak* – *strokovnjakinja* in *izvedenec* – *izvedenka*. Primerjalno smo upoštevali le sopojavnice, ki jih dobimo, ko je jeziček sredi skale redko – pogosto, najrelevantnejše sopojavnice pa so obarvane temno sivo. Morebitne presečne besede smo zapisali v krepkem tisku.

7.1 Razmerje *strokovnjak* – *strokovnjakinja*

Za *strokovnjaka* so najtipični pridevniki *priznan*, *ugleden*, *vrhunski*, *praven*, *neodvisen*, *tuj*, *usposobljen*, *izkušen*, *vodilen*, *računalniški*, *domač*, *številen* in *medicinski*. Za žensko obliko pa le *priznana*; manj pogosta pa (*forenzivna*, *lepotna*, *prebranska*, *modna*, *kozmetična*, *plesna*, *cenjena*, *marketinška*, *ugledna*, *uveljavljena*, *vrhunska*, *osamljena*, *vodilna*, *neodvisna*, *izkušena*, *usposobljena*, *medijska*, *računalniška*, *znan*, *britanska*). Najtipičnejše desne samostalniške pojavnice so za *strokovnjaka*: **pravo**, **prehrana**, **področje**, *vprašanje*, *varnost*, *orožje*, *odnos*, *marketing*, *eksploziv*, *trženje*, *medicina*, *tehnologija*, *zgodovina*, *priprava*, *izživ*. Pri *strokovnjakinji* pa **prehrana**, **pravo**, *psihologija*, *moda*, *nastopanje*, *kulinarika*, *spolnost*, **področje**, *genetika*, *komuniciranje*, *bonton*, *ličenje*, *seks*.

7.2 Razmerje *izvedenec* – *izvedenka*

Razmerje *izvedenec* – *izvedenka* izpostavlja za prvega tipične pridevnike *soden*, *sodnomedicinski*, *zaprisežen*, *psihiatričen* in *neodvisen*. Pri desnih sopojavnicah pa za moško obliko (*balistika*, ***psihiatrija***, ***pravo***, *medicina*, *stroka*, *odtis*, ***področje***, *orožje*, *metafora*, *sled*, *grafoskopija*, ***vprašanje***, *grafologija*, *daktiloskopija*, *mesoznanstvo*, *psihologija*). Pridevniki, pogosti ob *izvedenki*, tudi tukaj niso relevantni, saj se nanašajo na neživo (npr. *trivratna*, *kombilimuzinska* ...), vendar so kolokacije ustreznejše pri predložnotožilniških koligacijah (***psihiatrija***, *ekonomija*, *testiranje*; redkeje pa (*preiskava*, ***pravo***, ***področje***, ***vprašanje***, *prebrana* ...). Kot kaže, je več prekrivnih kolokacij med obema le pri razširitvi seznama sopojavnic za žensko obliko, ki pa že sodijo med manj pogoste.

7.3 Ugotovitve

Uporaba vira *K1* je pokazala, da je primerjalne skice mogoče narediti le z ročno primerjavo kolokacij za moško in žensko poimenovanje, vendar ne za par *ekspert* – *ekspertka*, *ekspertinja*, ker podatkov za ženski obliki ni. So pa podatki iz *SkE* in *K1* dokaj primerljivi, če upoštevamo samo prvih 12 kolokacij. Med levimi sopojavnicami v obeh virih najdemo skupne za *strokovnjaka* (*tuj*, *praven*, *vrhunski*, *ugleden*, *neodvisen*, *priznan*), pri *strokovnjakinji* pa so enako verjetne za moško in žensko poimenovanje iz *SkE* v *K1* pripisane *strokovnjakinji* (*forenzičen*, *lepoten*, *prehranski*), kot tipična sopojavnica za žensko poimenovanje pa je v *K1* pridevnik *priznan*.

Presečne desne sopojavnice iz obeh virov so za *strokovnjaka* (*varnost*, *vprašanje*, *področje*), pri *strokovnjakinji* (*spolnost*, *moda*), medtem ko so *marketing*, *pravo*, *odnos*, *prebrana* s seznama nevtralnih iz *SkE* v *K1* pripisane moški lemi. S seznama skupne rabe v *SkE* je med tipično ženske sopojavnice uvrščena tudi *psihologija*.

Pri paru *izvedenec* – *izvedenka* sta *SkE* in *K1* med pridevniškimi sopojavnicami skupni *sodnomedicinski*, *soden*, *zaprisežen*. Nevtralni pridevniški sopojavnici *psihiatričen* in *zastlišan* iz *SkE* sta razvrščeni v *K1* tako, da je prvi zelo, drugi pa manj tipičen za žensko lemo, medtem ko za žensko obliko na prvih 12. mestih ni ustreznih sopojavnic, ker se nanašajo na neživo. Prva ustrežna v *K1* je šele na 13. (*soden*) in 18. (*psihiatričen*) mestu.

Med desnimi sopojavnicami so pri *izvedencu* skupne *balistika, stroka, sled, pravo, odtis, medicina, področje*, pri *izvedenki* pa *področje* in *testiranje*. Nevtralizirane sopojavnice iz *SkE* so v *K1* razvrščene tako, da sta *psihiatrija, ekonomija* pripisani kot tipični sopojavnici k ženski, *psihologija* pa kot tipična za moško lemo.

8 Sklepne ugotovitve

Na izbranem primeru moško- in ženskospolskega prevzetega poimenovanja *ekspert* – *ekspertka, ekspertinja* ter njunima domačima vzporednima sopomenskima paroma *izvedenec* – *izvedenka* ter *strokovnjak* – *strokovnjakinja* smo z uporabo besednih (za prva dva para prevzetega in domačega poimenovanja) in primerjalnih skic (za vsa tri parna poimenovanja) v *SkE* želeli preveriti poleg pogostosti še njihove značilnosti v rabi. Zanimalo nas je, ali se bistveno razlikujejo kolokacije pri moških oz. ženskih oblikah znotraj posameznega para, ali obstajajo bistvene razlike med moško in žensko obliko tudi z vidika prevzetega in domačega poimenovanja.

Po frekvenci kaže, da je najvišja pojavnost moških in ženskih oblik (213364) pri paru *strokovnjak* (206917) – *strokovnjakinja* (6447), sledi par (29386) *izvedenec* (23487) – *izvedenka* (5899)²⁶ in (2763) *ekspert* (2708) – *ekspertka* (41), *ekspertinja* (14). Glede na število vseh ženskih poimenovanj (12401) v razmerju do moških (233112) je ženskih skoraj devetnajstkrat oz. blizu dvajsetkrat manj, če še dodatno upoštevamo, da lema *izvedenka* ni razdvoumljena.

Prva ugotovitev je, da se kljub v slovenščini tvorbeno zelo usistemljeni rabi ženskih oblik verjetno pogosteje tudi za ženske nosilke poklicne, strokovne ali druge dejavnosti v konkretnem primeru uporabljajo moške oblike. Druga ugotovitev kaže, da se v konkretnem primeru pogosteje rabijo domača poimenovanja (230404) pred prevzetimi (2708). To je lahko tudi posledica leksikalnega razmerja, v katerega vstopata kar dve domači sopomenki (*JSSJ* in *SP 2001*), čeprav vir *Sopomenke 1.0* navaja k *ekspertu* po višji pogostosti poleg *izvedenec* in *strokovnjak* še *poznavalec*, med bližnjimi sopomenkami pa še *mojster* in *profesionalec*. Zanimala nas je še razlikovalnost levih pridevniških in desnih predložnotožilniških sopojavnic med moškimi in ženskimi oblikami.

²⁶ Opozorili smo, da gre za vse oblike, ker lema ni razdvoumljena z vidika *izvedeneka*¹ in *izvedenka*².

Če izpostavimo samo leve ali desne razlikovalne sopojavnice za ženske oblike vseh treh parnih poimenovanj, lahko ugotovimo, da je v razponu dvanajstih kolokatorjev v obeh primerih spet več tistih, ki se vežejo na moškospolsko obliko, kar je posledica večje frekvence moškospolskih oblik. Med tipičnimi levimi sopojavnicami samo za žensko obliko so po izdelanih primerjalnih skicah v *SkE* pri *ekpertki* (*seksi* in *biokemičen*), pri *ekspertinji* (*Petrovčičev*, *iskriv*). Pri *strokovnjakinji* sta to pridevnika (*osamljen* in *ranjen* – kot povezovalnostno skrajno omejena in z dna zelo obsežnega seznama, presegaajočega sicer upoštevanih le prvih dvanajst sopojavnic); pri *izvedenki* relevantnih pojavitev ni.

Sestav tipičnih desnih predložnotožilniških samostalnikov za *ekpertko* predstavljajo: *postmoderna*, *PR*, *fešta*, *povitica*, deloma *morilec*; za *ekspertinjo* pa: *moda* in *oblikovanje*. Za *strokovnjakinjo* so značilno razlikovalne: *spolnost*, *govorica*, *moda* in *paliativa*. Pri *izvedenki* je tipična le sopojavnica *testiranje*. Pet konkordanc, ki jo podpira, kaže na pomen za žensko, vendar so iz istega vira (Dnevnik 2004) in se nanašajo na isto osebo.²⁷

Uporaba vira *Kolokacije 1.0* je pokazala, da je razlikovalne skice mogoče narediti le z ročno primerjavo kolokacij za moško in žensko poimenovanje, vendar ne za par *ekspert* – *ekspertka*, *ekspertinja*, ker podatkov za ženski obliki ni. Za druga para so podatki primerljivi, vendar ne identični. Za *strokovnjakinjo* in *izvedenko* so med prvimi dvanajstimi tipične leve (*priznana*; /) oz. desne sopojavnice (*prehrana*, *pravo*, *psihologija*, *moda*, *nastopanje*, *kulinarika*, *spolnost*, *področje*, *genetika*, *komuniciranje*, *bonton*, *ličenje*; *psihiatrija*, *ekonomija*, *testiranje*).²⁸

Pri interpretaciji rezultatov opravljene raziskave lahko ugotovimo, da je v korist slovenskemu jeziku raba domačepodstavnih²⁹ sopomenskih ustreznice k paru *ekspert* in *ekspertka*, vendar frekvenca kaže prevladujočo rabo moškospolskih oblik pred možnimi ženskimi.³⁰ Razlikovalne besedne skice pokažejo, da obstajajo presečna področja lastnosti oz. delovanj za oba spola, vendar so samo za ženskospolske oblike še zmeraj pogostejše sopojavnice, ki so odsev družbeno in kulturno kodiranih razlik med spoloma. Slednje pripisujejo ženskam lastnosti oz. značilnosti, povezane s stereotipi (Stramljič Breznik 2018: 27–43) o zunanosti (*seksi*), govorjenju (*PR*, *iskriv*),

²⁷ Konkordanca: /.../ da sta se Peričev zagovornik in izvedenka za poligrafsko testiranje dr. Polona Selič /.../.

²⁸ Do razlik prihaja tudi zato, ker smo v *SkE* upoštevali le prvih dvanajst sopojavnic, ki so rezultat avtomatsko izdelanih razlikovalnih skic za moško in žensko lemo, v *K1* pa smo pri ročni analizi upoštevali do 12 sopojavnic ločeno tako za moško kot za žensko obliko.

²⁹ *Slovenski etimološki slovar* (Snoj 2016) izvaja *strokovnjaka* iz *stroke*, ki je slavizem, prevzet in prilagojen iz hrvaščine.

³⁰ Ob predpostavki, ki je nismo preverjali, da se raba ne nanaša zgolj za nosilce značilnosti moškega spola.

o poklicno za ženske bolj tipičnih področjih (Markežič, Stramljič Breznik 2020: 100–119), kot so: *moda, oblikovanje, govorica, paliativa, ličenje*) ali dejavnostih, vezane na ožje skupnosti (*fešta, povitica*).

V raziskavi sta bila primerjalno uporabljena jezikovnotehnološka vira *SkE* in *K1*, temelječa na korpusnih virih. Oba sta uporabna z vidika hitro pridobljenih podatkov o velikem številu možnih različnic, ki se sopoljavljajo ob izbrani lemi v izbranem slovničnem vzorcu. Za izdelavo primerjalnih skic je uporabnejši *SkE*, ker je izdelava avtomatska, vendar je treba biti pazljivejši pri izbiri in branju velike množice razpoložljivih formalizirano predstavljenih koligacij. Vir *K1* koligacije sicer predstavi uporabniku na preglednejši in prijaznejši način, vendar sta njegovi trenutni pomanjkljivosti umanjkanje nekaterih lem in nezmožnost sočasne izdelave primerjalnih skic za izbrani lemi. Oba vira pa pri razvrščanju bolj relevantnih od manj relevantnih podatkov uporabniku pomagata z barvnim označevanjem.

Trdnost zveze v *SkE*, kot smo v ponazoritev navedli pri besednih skicah *ekspert – ekspertka* in *ekspertinja*, ni v neposredni zvezi s frekvenco pojavljanja. Slednja pa je odločilnejša pri prikazu sopoljavnic v primerjalnih skicah, saj število pojavitev odloča o tem, na kateri skrajni spekter rabe izmed obeh lem bo uvrščena, medtem ko primerljivo število pojavitev ob eni ali drugi lemi sopoljavnico v smislu razlikovalnosti nevtralizira. Pomembna ugotovitev je, da uporabljeni jezikovnotehnološki pripomočki za leksikalno analizo še niso dovršeni, ker z njimi pridobljeni podatki vsebujejo tudi veliko nelogičnih besed, ki so rezultat napačne lematizacije, ali pa nerazdvoumljenosti. Zato sta za ustrezno interpretacijo še zmeraj potrebna dodatna preverjanja in kritični pregled uporabnika.

Literatura in viri

- Aleksandra DERGANČ, 2017: Poimenovanja za ženske nosilke poklicev in položajev v slovenščini in ruščini. *Jezikoslovni zapiski* 23/2, 125–130.
- Metka FURLAN, 2018: Slovanska razmerja tipa **samьcb : *samica* – funkcija in nastanek besedotvornega vzorca. *Slavistična revija* 66/2, 107–127.
- Polona GANTAR idr. 2009: Specifikacije za izdelavo leksikalne baze za slovenščino: opis analize referenčnega korpusa. Dostop 26. 11. 2021 na: http://projekt.slovenscina.eu/Media/Kazalniki/Kazalnik5/SSJ_Kazalnik_5_Specifikacije-opis-analize-korpusa_v1.pdf
- Gigafida 2.0*. Dostop 26. 11. 2021 na: <https://viri.cjvt.si/gigafida/>
- Marija JEŽ, 1997: Feminativi na Pohorju. *Jezikoslovni zapiski* 3/1, 113–125.
- Kolokacije 1.0*. Dostop 26. 11. 2021 na: <https://viri.cjvt.si/kolokacije/slv/#>
- Tomo KOROŠEČ, 1998: *Slovenski vojaški jezik*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

- Rado LENČEK, 1972: O zaznamovanosti in nevtralizaciji slovnične kategorije spola v slovenskem knjižnem jeziku. *Slavistična revija* 20/1, 55–63.
- Tjaša MARKEŽIČ, Irena STRAMLJIČ BREZNIK, 2020: Poklicni feminativi v slovarskih virih in v razpisih za delovna mesta. *Slavia Centralis* 13/2, 100–119.
- Tjaša MARKEŽIČ, Irena STRAMLJIČ BREZNIK, 2021: *Feminativi v slovenskem jeziku*. Maribor: Univerzitetna založba. (Mednarodna knjižna zbirka Zora, 143.)
- Tjaša MARKEŽIČ, 2022: Feminativi v tretji izdaji Slovarja slovenskega knjižnega jezika in v Sprotnem slovarju slovenskega jezika. *Slavistična prepletanja* 3. Ur. Gjoko Nikolovski, Natalija Ulčnik. Maribor: Univerzitetna založba. 237–251.
- Jasna MIKIČ, 2021: *Spol in jezik*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Olga YEROSHINA POBIRK, Petra ZARANŠEK, Simon ŠUSTER, 2009: Besedne skice za slovenščino. Kritični pogled. *Infrastruktura slovenščine in slovenistike*. Ur. Marko Stabej. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 413–422.
- Slovenski pravopis 2001*. Dostop 26. 11. 2021 na: <https://fran.si>
- Slovar slovenskega knjižnega jezika 1*. Dostop 26. 11. 2021 na: <https://fran.si>
- Slovar slovenskega knjižnega jezika 2*. Dostop 26. 11. 2021 na: <https://fran.si>
- Smernice za spolno občutljivo rabo jezika*. Dostop 26. 11. 2021 na: https://www.ki.si/fileadmin/user_upload/datoteke-splosno/Projektna_pisarna/PLOTINA/smernice_web.pdf
- Marko SNOJ, 2016: *Slovenski etimološki slovar*. Dostop 26. 11. 2021 na: <https://fran.si>
- Sopomenke 1.0*. Dostop 26. 11. 2021 na: <https://viri.cjvt.si/sopomenke/slv/>
- Sprotni slovar slovenskega jezika*. Dostop 26. 11. 2021 na: <https://fran.si>.
- Standardna klasifikacija poklicev*. Dostop 26. 11. 2021 na: <https://www.stat.si/Klasje/Klasje/Tabela/5334>
- Andrej STOPAR, Gašper ILC, 2019: Stilistična (ne)zaznamovanost moških in ženskih poimenovalnih parov za poklice v angleščini in slovenščini. *Slavistična revija* 67/2, 333–342.
- Standardna klasifikacija poklicev*. Dostop 2019–2020 na: <http://www.stat.si/Klasje/Klasje/Tabela/5334>
- Irena STRAMLJIČ BREZNIK, 1994/95: Specializiranost obrazil za izpeljanke s pomenom vršilca dejanja, nosilca lastnosti ali stanja in opravkarja. *Jeziški in slovstvo* 40/8, 285–291.
- Irena STRAMLJIČ BREZNIK, 2004: *Besednodružinski slovar slovenskega jezika. Poskusni zvezek za iztočnice na B*. Maribor: Slavistično društvo.
- Irena STRAMLJIČ BREZNIK, 2018: Ženske ne povedo nič pametnega: jezikovnokorpusna analiza stereotipa. *Jeziškoslovni zapiski* 24/1, 27–43.
- Mojca ŠORLI, Helena DOBROVOLJC (ur.), 2020: *Semantična prozodija: leksikalni in besedilno-diskurzivni vidiki*. Ljubljana: Založba ZRC. Zbirka Lingua Slovenica, 16.
- Jože TOPORIŠIČ, 1966: *Slovenski knjižni jezik 2*. Maribor: Obzorja.
- Jože TOPORIŠIČ, 1973: Stilna vrednost glasovnih, prozodijskih, (pravo)pisnih, morfemskih in naglasnih variant slovenskega knjižnega jezika. *Slavistična revija* 21/2, 217–263.
- Jože TOPORIŠIČ, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Jože TOPORIŠIČ, 2004: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.
- Ada VIDOVIČ MUHA, 1997: Prvine družbene prepoznavnosti ženske prek poimenovalne tipologije njenih dejavnosti, lastnosti. 33. *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ur. Aleksandra Derganc. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 69–79.
- Ada VIDOVIČ MUHA, 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje. Govorica slovarja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Ada VIDOVIČ MUHA, 2003: Čas stiske jezikoslovnega nazora ali odgovor avtorju na vprašanja zasnove Slovarja Slovenskega pravopisa. *Slavistična revija* 51/2, 177–181.
- Ada VIDOVIČ MUHA, 2011: *Slovensko skladenjsko besedotvorje*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Collocational Analysis of a Selected Masculine-Feminine Pair of Personal Nouns

This paper presents a collocational analysis of a selected pair of borrowed personal nouns, *ekspert* – *ekspertka* in *ekspertinja*, in relation to the domestic pairs with the same meaning, *izvedenec* – *izvedenka* and *strokovnjak* – *strokovnjakinja*.

Using various e-sources for the Slovene language and word-distinguishing schemes, we have established that there are overlapping properties and activities expressed by pairs of personal nouns. At the same time, we have determined that feminine forms still have typically marked collocates, which reflect socially and culturally coded differences based on gender. These express feminine attributes and characteristics based on stereotypes of appearance (*seksi*), talking (*PR*, *iskriv*), or, of typically feminine areas of profession (*moda*, *oblikovanje*, *spolnost*, *govorica*, *paliativa*) or activities related to specialized fields (*fešta*, *povitica*).

The results of the analysis were also used to determine the usefulness and suitability of linguistic tools based on corpus sources. We have established that the used tools still have some areas of weakness, as they yield data which contain a lot of illogical words due to the wrong lemmatization, or due to the ambiguity of lemmas. The interpretation of the analysis thus still heavily relies on the additional checks and critical evaluations by the user.

FEMINATIVI V TRETJI IZDAJI SLOVARJA SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA IN V SPROTNEM SLOVARJU SLOVENSKEGA JEZIKA

TJAŠA MARKEŽIČ

Prva gimnazija Maribor, Maribor, Slovenija, tjasa.markezic@prva-gimnazija.org

Sinopsis V prispevku prikazujemo feminative v enojezičnih slovarjih slovenskega jezika skozi zgodovino, pri čemer se osredotočamo na tovrstna poimenovanja v spletnem *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (eSSKJ) in *Sprotnem slovarju slovenskega jezika* (SSSJ). Zbrano gradivo iz obeh virov smo proučevali z besedotvornega in pomensko-funkcijskega vidika. Ugotavljamo, da kot produktivni prevladujeta feminativni priponski obrazili *-ica* in *-ka*, ki sta že po dosedanjih raziskavah najproduktivnejši pri feminativni tvorbi. Pomensko pa zbrane feminative lahko razporedimo v več skupin; izražajo namreč položaj v družbeni strukturi, sorodstvena in druga razmerja, poimenovanja živali, bajeslovna bitja, povezanost z mediji in družbenimi omrežji itd.

Ključne besede:

slovenski jezik,
besedotvorje,
feminativi,
priponsko
obrazilo,
korpus

FEMINATIVES IN THE THIRD
EDITION OF THE *DICTIONARY OF
THE SLOVENIAN LITERARY
LANGUAGE* AND IN THE *GROWING
DICTIONARY OF THE SLOVENIAN
LANGUAGE*

TJAŠA MARKEŽIČ

Prva gimnazija Maribor, Maribor, Slovenia, tjasa.markezic@prva-gimnazija.org

Abstract In this paper, we deal with feminatives in monolingual dictionaries of the Slovene language throughout history, focusing on such types of naming in the online *Standard Slovenian Dictionary* (eSSKJ) and the *Growing Dictionary of the Slovenian Language* (SSSJ). The collected material from both sources was studied from a word-forming and semantic-functional point of view. We find that the productive feminine suffixes *-ica* and *-ka* predominate as productive, which, according to previous research, are the most productive in feminative formation. Semantically, however, the collected feminatives can be divided into several groups; namely, they express a position in social structure, kinship and other relationships, animal names, mythological creatures, connection with the media and social networks, etc.

Keywords:

Slovene language,
word formation,
feminine nouns,
suffixes,
corpus

1 Feminativi v slovenskem jeziku¹

Tipična besedotvorna zmožnost slovenščine in drugih jezikov, predvsem slovanskih, je, da tvorijo feminative, ženskospolske vzporednice k moškospolskim poimenovanjem, izhajajočim iz dejanj, lastnosti ali značilnosti, ki jih osebe opravljajo ali so njihovi nosilci. *Slovenska slovnica* (Toporišič 2004: 183) znotraj inačenjske/modifikacijske izpeljave feminative definira kot ženski par moškemu; tako so tovrstne tvorjenke rezultat drugotnega besedotvornega postopka. Feminativi se po Toporišiču tvorijo s priponskimi obrazili *-a/-á* (*smrkelja; gospa*), *-ica/-íca* (*dankarica; gospodarica*), *-ja* (*županja*), *-ilja* (*volkulja*), *-inja* (*grofinja*), *-ka* (*gostačka*), *-(ov)ka* (*pekovka*) in *-ična²* (*gospodična*). Vendar pa Toporišič opozarja, da je parno žensko poimenovanje pri višje razvitih večjih bitjih pogosto izraženo s posebno besedo (*mož – žena, oče – mati, blapec – dekla ...*). Tvorbeno tipologijo feminativov, nastalih z a) dodajanjem ženskospolskega obrazila poimenovanjem moškega spola (*mizar – mizarica*) in z b) zamenjavo celotnega ali le izglasnega dela moškospolskega obrazila z ženskospolskim ob isti podstavi (*bralec – bralka*) je vpeljal Toporišič (1966: 98) in ga v nadaljnjih raziskavah upoštevajo tudi drugi avtorji (Stramljič Breznik 1994/95, Korošec 1998, Jež 1998: 225–226, Markežič 2019). Toporišič (1992: 382) za zamenjevalno tvorbo uporabi še termin izmenična izpeljava (*Slovenec – Slovenka*) in vztraja pri navajanju obeh tvorbenih načinov v vseh svojih delih. Tudi Irena Stramljič Breznik pojmuje izpeljanke ženskega spola, ki zaznamujejo osebe ali živali, kot dodajalne oziroma zamenjevalne feminative, vendar opozarja, da o tem v sodobni slovenski besedotvorni teoriji ni enotnega mnenja (Stramljič Breznik 2004: 18). Pri tem se sklicuje na Ado Vidovič Muho, ki zavrača Toporišičevo tvorbeno podrejanje poimenovanj za ženske poimenovanjem za moške osebe, ko gre za vzporedno tvorbo (z zamenjevanjem moškospolskega priponskega obrazila z ženskospolskim), na primer *pravnica, pomočnica, bralka* (Vidovič Muha 2003: 180). Opaža, da tradicionalno besedotvorje feminative uvršča med modifikacijske tvorjenke, ugotavlja pa, da jih »verjetno lahko obravnavamo kot navadne izpeljanke iz samostalnika z besedotvornim pomenom ‘nosilka povezave’« (Vidovič Muha 1997: 71).³ Irena Stramljič Breznik (2004: 18) se strinja, da poimenovanja ženskih oseb

¹ Gre za prispevek na podlagi že objavljenega zaključnega dela *Feminativi v slovenskem jeziku* (Markežič 2019).

² V resnici gre za feminativno priponsko obrazilo *-na*, ki se dodaja moškospolskim poimenovanjem z izglasjem na *-(i)č*.

³ V monografiji *Slovensko skladenjsko besedotvorje* (2011) se avtorici prištevanje feminativov med modifikacijske izpeljanke sploh ne zdi dopustno. Pojasnjuje namreč, da gre pri tvorbi feminativov za obraziljenje jedra skladenjske podstave in ne določujoče sestavine (Vidovič Muha 2011: 30).

sodijo med nemodifikacijske izpeljanke, kadar gre za biološko (*dojilja*) ali sociološko zaznamovanost (*perica*), ko moškega poimenovanja jezikovna raba ne izpričuje, kot navaja Vidovič Muha (2011: 411), in pri tvorjenkah ženskega spola za živali, če ni ustreznega moškospolskega poimenovanja (*brenčalka* ‘muha’; *brenčalec* ‘kolibrj; glasbilo’). Sicer pa kot Toporišič izhaja iz dveh načinov tvorbe poimenovanj za osebe (in tudi živali) ženskega spola (Stramljič Breznik 1994/95: 289) in ugotavlja, da je feminativna obrazila, ki se dodajajo moškospolskim poimenovanjem bitij, mogoče razvrstiti glede na to, s katerimi tipičnimi soglasniškimi izglasji moškospolskih obrazil se družijo. Tako se priponski obrazili *-a* in *-na* dodajata obrazilom, katerih v izglasju je *-č*: *gostača*, *dedična*; *-ica* tistim s *-č*, *-lj* in *-r*: *beračica*, *ravnateljica*, *direktorica*; *-inja* se družijo s podstavami ali obrazili moškospolskih tvorjenk s *k*, *g*, *b* v izglasju, na primer *prerokinja*, *varuhinja*, *boginja*; *-ka* se lahko dodaja obrazilnim izglasjem na *-č*, *-d*, *-j*, *-r*, *-t*, *-v*: *brusačka*, *doktorandka*, *čuvajka*, *balinarka*, *absolventka*, *detektivka*. Kot zamenjevalni feminativni obrazili pa Stramljič Breznik izpostavlja priponsko obrazilo *-ica*, ki zamenjuje *-ik*, npr. *basnica* v pomenu ‘basnopiska’, ter *-ka* pri zamenjavi moškospolskega obrazila *-ec* (*borka*). Do zamenjave dela obrazila moškega spola s *-ka* in *-ica* pride pri tvorbi feminativov kot tistih izpeljank, katerih končni del večzložnega obrazila je *-ec*, ter pri *-nik*. Tako obrazilo *-ka* zamenjuje *-ec*: *-(V)lec* (*dajalka*, *gojilka*), *-(V)vec* (*kegljavka*, *hvalivka*, *pevka*). Najpogostejša je tvorba feminativov z dodajanjem ženskospolskih obrazil, pri čemer prevladujejo tvorjenke s *-ka*, ki predstavljajo dobro četrtno vseh ženskih ustreznic k moškemu spolu (Stramljič Breznik 1992: 421–422). Novejše analize (npr. Markežič 2019) potrjujejo družljivost feminativnih obrazil *-ica*, *-inja* in *-ka* z omenjenimi izglasji oz. obrazili, hkrati pa izpostavljajo tudi druga moškospolska izglasja, ki se jim ta in še druga feminativna priponska obrazila lahko dodajajo, oz. moškospolska obrazila, ki jih zamenjujejo.

Če torej pri ženskospolskih oblikah, nastalih po t. i. dodajalnem tipu (*mizar-* + *-ka*), kjer je tudi morfemsko razviden nastanek feminativa iz moškospolske oblike, znotraj slovenistike ni večjih razhajanj, je zamenjevalni tip tvorbe feminativa (*tek-m-ec* – *tek-m-ica*, *sam-ec* – *sam-ica*), kot smo že nakazali, večkrat preizpraševan. Utemeljenost takega tvorbenega vzorca ženskospolske vzporednice, nastale z zamenjavo moškospolskega obrazila z ženskim, je sicer potrjena tudi v etimološki raziskavi (Furlan 2018: 107–127), v kateri avtorica izpostavlja, da je v različnih slovanskih besednih družinah pri samostalniških parih na **-bcb* in **-ica* mogoče ugotoviti, da je člen na **-ica* v odnosu do tistega na **-bcb* v tesnejši funkcijski in posledično tudi

semantični povezanosti. Zato bi bilo v njih treba prepoznati slovanski besedotvorni vzorec morfemske zamenjave **-bcb* → **-ica*, ki je že praslovanski. Na podlagi analize nekaterih razmerij tipa **samъcb* : **samica* avtorica ugotavlja, da bi bilo v slovanski apelativni in deloma tudi onomastični leksiki zaradi pripadnostne in najverjetneje sekundarne feminativne funkcije drugega člena v odnosu do prvega v njih prepoznati besedotvorno razmerje. Sklepa, da je tvorjenka na **-ica* v odnosu do podstavnega samostalnika na **-bcb* njegova feminativna tvorjenka (Markežič, Stramljič Breznik 2021: 88–89). Ker upoštevamo interpretacijsko tradicijo feminativov v drugih slovanskih jezikih, Toporišičevo razumevanje obeh tipov feminativov kot enotne pomenske in tvorbene kategorije modifikacijskih izpeljank ter dejstvo, da gre za historično prepoznani slovanski besedotvorni vzorec, v prispevku metodološko dosledno izhajamo iz besedotvorne delitve feminativov na t. i. dodajalne oz. zamenjevalne.

2 Pomenske tipologije feminativov v slovenščini⁴

Dosedanje pomenske tipologije feminativov so bile pripravljene na podlagi besedja iz 16. in 18. stoletja ter ponujajo dragocen vpogled v ne le takratno tvorbo ženskospolskih vzporednic k že obstoječim moškospolskim poimenovanjem, temveč pričajo tudi o družbenem položaju in vlogi žensk. Tako je Majda Merše (2008: 31–44) zarisala obseg rabe ženskospolskih poimenovanj oseb v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja. Čeprav ženski pari ne spremljajo vseh moških poimenovanj, je tudi pri njih mogoče razlikovati dve osnovni skupini: lastnoimenska (npr. *Egiptar – Egiptarica*, *Jud – Judinja*) in občnoimenska poimenovanja, ki jih lahko nadalje členimo na več podskupin. Mednje spadajo pari, ki označujejo poklicna poimenovanja (npr. *kubar – kubarica*, *mlinar – mlinarica*), v okviru teh tudi parna poimenovanja, ki označujejo položaje v družbeni strukturi (npr. *cesar – cesarica*, *keralj – kraljica*), parna (izglagolska) poimenovanja vršilcev različnih dejavnosti (npr. *besednik – besednica*, *bojnik – bojnica*), parna poimenovanja nosilcev lastnosti ali stanja (*grešnik – grešnica*, *nevernik – nevernica*), parne izsamostalniške tvorjenke, ki označujejo pripadnike in pripadnice različnih skupnosti (*purgar – purgarica*) – pari samostalniške rabe pridevnika moškega spola in ženska obrazilna tvorjenka (npr. *budobni / budobnik* in *budobnica*, ki se parno ne moreta povezovati, saj ju razdvaja pomen samostalnika ženskega spola 'mrzlica') ter vzporedne izpeljanke moških poimenovanj v cerkveni

⁴ Poglavje je povzeto po zaključnem delu *Feminativi v slovenskem jeziku* (Markežič 2019), saj so predstavljene tipologije pomembne za nadaljnjo analizo gradiva.

hierarhiji (*priol – priolovka* oz. *prior – priorivica* ter *apat*, tudi *abat*, *apt* in *opat – abačica*, tudi *abtašica*), ki s poimenovanjem predstojnikov posredno kažejo na obstoj različnih (moških in ženskih) samostanskih redov. Prepoznana pa so tudi parna poimenovanja sorodstvenih in drugih razmerij (*boter – botra*) ter živalska poimenovanja (*golob – golobica*).

Irena Stramljč Breznik (2013: 269–270) pa feminative iz Pohlinovega slovarja *Tu malu besedishe treh jezikov* (1781) pomensko družijo v feminative, ki so rezultat danosti, v kateri obstaja parskost kot realna možnost, pogosto zasnovana na tipičnem dejanju ali sorodstvenem razmerju (*gledovž – gledovka*, *rednik – redniža*, *gospodar – gospodina*, *gospodizhēzh – gospodizhna ...*), kažejo možno obojespolsko dejavnost, poklic (*farbar – farbarža*, *budivž – budnica*, *kuhar – kuharža ...*), izražajo zakonsko ženo (*kovazh – kovazhiza*, *kluzhar – kluzharica*), so prebivalske vzporednice (*Celan – Celanka*, *Celovzhan – Celovzhanka*, *Lublanszhan – Lublanszhanke ...*), kažejo realno parskost z obrobja družbenih skupin (*berazh – berazhiza*, *bogovž – bogovka*, *hotnik – hotniža ...*), parskost, ki je rezultat pozitivnih lastnosti (*lube – luba*, *lubež – lubeža ...*), in parskost znotraj družbenih skupin, ki so zaznamovane s telesnimi ali duševnimi motnjami (*ežlavž – ežlavka*, *abotnek – abotneža*, *bolnik – bolniža ...*).

Ada Vidovič Muha (1997: 74–76) pa ob snovanju tipologije ni bila osredotočena na tovrstna poimenovanja v nekem zgodovinskem obdobju, pač pa je podala poskus pomenske tipologije z vidika nekaterih pogostih ključnih leksemov; k temu je dodala priponska obrazila, s katerimi se tovrstna poimenovanja lahko tvorijo. Kot eden takih leksemov se kaže poklicna ali kakšna druga intelektualna dejavnost – gre za intelektualne poklice, ki so nastali kot posledica predpisanega univerzitetnega šolanja; pri tem avtorica opaža primere feminativov, tvorjenih z a) besedotvorno podstavo za poimenovanja žensk, motivirana s poimenovanji moških: *-(ar)ka* (*matematičarka*), *-ica* (*inštruktorica*), *-inja* (*geologinja*), *-ka* (*recenzentka*); b) vzporedno (besedotvorno) podstavo za poimenovanje žensk in moških: *-ica* (*upravnica*), *-ka* (*profesionalka*), *-nica* (*predsednica*). V povezavi s tem govorimo tudi o poklicni ali drugi predvsem fizični dejavnosti: a) poimenovanja žensk, motivirana s poimenovanji moških: *-(ar)ka* (*mehaničarka*), *-ica* (*pastirica*), *-ka* (*brusačka*); b) vzporedna (besedotvorna) podstava za poimenovanje žensk in moških: *-ka* (*čistilka*). Lahko pa ženska nastopi tudi kot nosilka lastnosti (duševna, značajska ali izvirajoča iz določenih opredelitev) ali stanja: a) poimenovanja žensk, motivirana s poimenovanji moških: *-(ar)ka* (*alkoholičarka*), *-ica* (*ljubiteljica*), *-inja* (*potepuhinja*), *-ka* (*državljanka*); b)

vzporedna (besedotvorna) podstava za poimenovanje žensk in moških: *-ica (dolžnica), -ka (birmanka)*. Poimenovanja telesnih lastnosti po Vidovič Muhi (1997: 76) načeloma nastajajo iz vzporedne podstave: *-(en)ka (mladenka), -ica (dolgoprstnica), -ka (dolgolaska), -(ov)ka (grbovka)*.

V nadaljevanju prispevka bomo po pregledu dveh novejših enojezičnih slovarjev ugotovili, da nekateri novi primeri ženskospolskih poimenovanj oseb kažejo na uveljavljanje žensk v poklicih in drugih dejavnostih, ki so jih sprva po tradicionalni delitvi na ženska in moška dela opravljali le moški. Med področja, kjer je bila zastopanost žensk dolgo nizka in ki so veljala za izrazito moško domeno, uvrščamo menedžment, znanost, gradbeništvo, politiko, policijo in vojsko (Krajnc 2013: 38–42). Nova poimenovanja pa kažejo vse opaznejšo vlogo žensk prav na teh področjih, poleg tega se ženske uveljavljajo kot strokovnjakinje na različnih področjih, pogosto zavzemajo vodilne položaje v različnih institucijah, jezik pa vse bolj izkazuje njihovo stalno prisotnost v športu in glasbi, odseva njihove navade in način življenja ter kaže na njihovo aktivnost v aktualnem družbenem dogajanju. Novost v primerjavi s starejšimi jezikovnimi viri so tudi ženskospolska poimenovanja horoskopskih znamenj.

3 Feminativi v enojezičnih slovarjih slovenskega jezika

3.1 19. in 20. stoletje

Kot smo videli že pri obstoječih pomenskih tipologijah in v gradivu iz že omenjenega zaključnega dela (Markežič 2019), feminativi niso pojav 21. stoletja, ampak jih srečamo že v eno- in večjezičnih slovarskih priročnikih skozi zgodovino slovenskega jezika. Tik pred koncem 19. stoletja je izšel prvi v raziskavo vključen priročnik, tj. *Slovenski pravopis* Frana Levca (1899), kateremu pomemben vir predstavlja Pleteršnikov slovar, pri čemer pa navedba nekaterih prevzetih in domačih besed razodeva Levčevo veliko poznavanje takratnega pojmovnega sveta in izostren občutek za bogatitev besedja s prevzetimi besedami (Bokal 2000: 16). V slovarskem delu pravopisa je sicer mogoče zaznati leksikografsko neenotnost pri prikazu besed, saj so feminativi, tako občno- kot tudi lastnoimenski, navedeni kot podiztočnice k moškospolski ustreznici (občnoimenski npr. *dedič – dedična, binavec – binavka, nečak – nečakinja*; lastnoimenski npr. *Afričan – Afričanka, Američan – Američanka*) ali ob drugem samostalniku (npr. *grad – graščak – graščakinja, milijon – milijonar – milijonarka*)

v slovarskem geslu. Enako kot Levčev slovarski priročnik feminative obravnavata tudi Breznikov ter Breznik-Ramovšev *Slovenski pravopis* (1920; 1935, denimo *boter – botrica*, *demagog – demagoginja*, a tudi *Amerika – Američan – Američanka*). Prvega Toporišič (1975: 102) ocenjuje kot manj uspešnega s teoretičnega in taktičnega stališča, drugega pa kot bolj prilagojenega realnemu obstoječemu jeziku, sicer pa je tudi zanj značilnih veliko spodrseljavev (Toporišič 1991: 115). *Slovenski pravopis* iz leta 1950 je izdala Slovenska akademija znanosti in umetnosti, izdajo pa sta priredila Inštitut za slovenski jezik in Zavod za kulturo slovenskega jezika. Prirejen je po *Breznik-Ramovševem pravopisu* iz leta 1935 in se v navajanju feminativov od omenjenega vira ne razlikuje. Leta 1962 je Pravopisna komisija pri SAZU pripravila nov pravopisni priročnik, ki pa feminative obravnava enako kot predhodni viri. Med pravopisoma iz let 1950 in 1962 ni veliko razlik; podobna sta si po obsegu in tudi po pravopisni vsebini (Gložančev 1997: 95). Če je bil tisti iz leta 1950 velik napredek, čeprav še daleč od popolnosti (Bajec 1958: 145), drugi iz leta 1962 po Urbančičevi (1964: 118) oceni ne more biti normativen, njegova praktična vrednost pa je omejena. V Glonarjevem *Slovarju slovenskega jezika* (1936) feminativi sicer nastopajo kot iztočnice (*levinja* 'samica leva') oz. podiztočnice (*čarovnik – čarovnica*), vendar pri poimenovanju oseb pogosto ne pomenijo ženske, ki opravlja poklic/dejavnost, ampak ženo, npr. *generalica* 'generalova žena', *kraljica* 'kraljeva žena'.

Drugače je s prikazom feminativov v *SSKJ1*⁵ (1970–1991), kjer so samostojna gesla in imajo tudi različne razlage. Pri domačih, zlasti pa pri prevzetih besedah je samo spolska razlika pokazana s sklicevalno razlago 'ženska oblika od', na primer *desničarka* 'ženska oblika od desničar', *dentistka* 'ženska oblika od dentist'. Razlaga je lahko tudi bolj samostojna: *harfistka* 'ženska, ki igra harfo', čeprav je navedeno tudi geslo *harfist* z razlago 'kdor igra harfo'. Pri nekaterih feminativih so geselski članki obsežni, na primer pri geslu *delavka*, ali pa ima geslo pomen časovno ali kako drugače označen, denimo geslo *ministrica* ima pomen 'ženska oblika od minister' neoznačen, podpomen 'ministrova žena' pa ima oznako starinsko (Markežič 2019: 161).

⁵ Analiza 1939 feminativov iz *SSKJ1* kaže, da jih je 1093 (56 %) nastalo z zamenjevalnim, 846 (44 %) pa z dodajalnim načinom (Markežič 2019).

3.2 21. stoletje

Vprašanje navajanja feminativov kot iztočnic je bilo pereče tudi pri pripravi geslovnika slovarskega dela *Slovenskega pravopisa* (2001). Po Nastji Vojnovič (1995: 245) je bil izražen nov predlog, da v redakcijah občnih imen ženskospolske parne vzporednice moškim izpeljankam ne bi bile več samostojne iztočnice, kot so bile doslej. Iztočnice bi ostale le izpeljanke ženskega spola s priponskimi obrazili s samostojnim pomenom. To vprašanje je izpostavil tudi Janez Dular (2003b: 126), ki je navajanje feminativov kot podiztočnic opredelil celo kot enega od problemov, glede katerih so sestavljavci *Slovenskega pravopisa* najteže našli kompromis. Način sestavljanja geslovnika, po katerem bi bili feminativi podiztočnice, bi rahljajl sistemskost, h kateri sicer teži geslovnik oziroma prikaz redakcij v slovarju. Pri razvrstitvi besedotvornih pripon v *Slovenski slovnici* Jožeta Toporišiča (2004) so feminativi uvrščeni med modifikacijske izsamostalniške izpeljanke. V isti skupini je še osem podskupin besed, npr. skupna imena, manjšalnice, slabšalne besede in še druge, ki so po sedanjem dogovoru vse iztočnice. S tem argumentom N. Vojnovič meni, da je za pravopisni slovar dobro ohraniti načelo, da se vse modifikacijske izpeljanke obravnavajo enako. Besede, na primer *magister*, *magistra*, *magistrica*, so po takratnem načinu sestavljanja geslovnika samostojne enote, ker so predvidene za samostojne iztočnice. V samostojnih geselskih člankih so namreč potrebni podatki (slovnični, normativni, stilistični, pomenski) lahko najbolj pregledno predstavljeni, pri čemer je treba upoštevati, da je ženskih modifikacijskih izpeljank k moškemu paru včasih nepričakovano celo več in da imajo različno stilno vrednost, na primer pri besedi *bruc* so ženske oblike *brucka*, *bruculja* in *brucija*. *Bruc* in *brucka* sta v *SSKJ1* označena z oznako žargonsko, *bruculja* in *brucija* pa s kvalifikatorjem žarg., slabš. Čeprav je obseg pravopisnega slovarja omejen, zgolj zaradi prihranka prostora ni treba feminativov prikazovati kot podiztočnice. Glede na podatek, da je med 507 izglagolskimi izpeljankami s pomenom vršilca dejanja 92 feminativov, pa razume, da je misel o feminativih kot podiztočnicah vabljava. Nazadnje je prevladalo stališče, da je treba število podiztočnic zaradi večje preglednosti omejiti (Vojnovič 1995: 245–246).

Kljub temu pa *SNBSJ* iz leta 2013 obravnava feminative kot samostojne slovarske iztočnice, npr. *dizajnerka*. Tudi v *SSKJ2*⁶ (2014) so feminativi samostojna slovarska gesla. Za razliko od prve izdaje spolska razlika ni več prikazana s sklicevalno razlago *ženska oblika od*. Razlaga je samostojnejša s pomensko sestavino *ženska, ki*. Še vedno pa so pri nekaterih feminativih geselski članki obsežnejši ali pa ima geslo pomen časovno ali drugače zaznamovan (Markežič 2019: 161).

4 Feminativi v tretji izdaji *Slovarja slovenskega knjižnega jezika*

Obsežnejšo raziskavo feminativne tvorbe smo že opravili na podlagi gradiva iz *SSKJ1* in *SSKJ2* (Markežič 2019). Kot nadgradnjo takratnih ugotovitev smo pregledali spletni rastoči *SSKJ3* (spletni vir), novejši temeljni informativno-normativni razlagalni slovar slovenskega knjižnega jezika. V njem so slovarski sestavki izdelani povsem na novo na podlagi analize sodobnega jezikovnega gradiva. Pri pregledu 1641 iztočnic smo zasledili zgolj nekaj feminativov, ki jih v starejših jezikovnih virih⁷ nismo našli, to sta denimo dve poimenovanji osebe *alergologinja* ('zdravnica specialistka za alergologijo') in *pesimistka* ('ženska, ki vse vidi slabo, slabše, kot je, in pričakuje najslabše tudi za prihodnost') ter eno poimenovanje živali *rotvajlerka* ('samica večjega, močnejšega psa črne barve s simetričnimi rdeče rjavimi lisami in kratko dlako'). Veliko feminativov je bilo že zabeleženih v starejših jezikovnih priročnikih, zlasti v *SSKJ2*, v tretji izdaji slovarja pa nastopajo s kompleksnejšimi pomenskimi razlagami. Zbrali smo 87 feminativov.

4.1 Besedotvorni vidik

V analizo smo vključili 87 feminativov in ugotovili, da jih večina, tj. 65 primerov (75 %), nastane z dodajalnim načinom tvorbe, in sicer z naslednjimi feminativnimi priponski obrazili: *-ovka* (*bobrovka*, po preglasu *-evka: ježevka*); *-arka* (trije primeri: *astmatičarka, bioenergetičarka, dietetičarka*); *-ica* (štirje feminativi: *bivolica, dežnikarica, kegljačica, klekljarica*); *-inja* (trinajst primerov: *alergologinja, chefinja, dietologinja, embriologinja, enologinja, grafologinja, kartografinja, ornitologinja, paparacinja, pešakinja, svakinja, teologinja, volkodlakinja*); *-ka* (43 feminativov: *analfabetka, atašejka, balinarka, blogarka, bloggerka, cvetličarka, čebelarka, čembalistka, čistunka, debilka, degustatorka,*

⁶ Analizirali smo tudi 2229 feminativov iz *SSKJ2* in ugotovili, da jih je 1193 (53,6 %; v *SSKJ1* pa 56 %) nastalo z zamenjevalnim, 1036 (46,4 %; v *SSKJ1* nekaj manj, tj. 44 %) pa z dodajalnim načinom.

⁷ V pregled smo vključili *SSKJ1* in *SSKJ2*.

doajenka, doktorandka, doktorantka, dreserka, faraonka, filmarka, floristka, folkloristka, golfistka, graverka, hekerka, invalidka, judoistka, kajtarka, kartografka, kleptomanka, kontrabasistka, lectarka, manikerka, markacistka, netopirka, nutricionistka, oboistka, pesimistka, pozavnistka, puristka, rotvajlerka, sirarka, talentka, vampirka, važička, zelenjadarka).

Med 87 primeri jih je samo 22 (25 %) nastalo z zamenjevalnim načinom tvorbe, kot produktivni pa sta se izkazali priponski obrazili *-ica* z desetimi primeri (*dolgooprstnica, dvojnica, folklornica, gornica, hišnica, hrčica, kolednica, mladoletnica, polnoletnica, prvoprstnica*) in *-ka* z dvanajstimi primeri (*abrahamovka, brivka, čistilka, dalmatinka, hribolazka, jezikoslovka, kegljavka, krasoslovka, mačka, peška, samobranilka, strojepiska*).

4.2 Pomensko-funkcijski vidik

Nekatera že v drugih virih zabeležena poimenovanja v *SSKJ3* nastopajo z drugačnimi, v glavnem natančnejšimi pomenskimi razlagami, npr. *abrahamovka* 'ženska, ki praznuje petdeseti rojstni dan ali dopolni petdeset let' (po *SSKJ2* 'ženska, ki je dopolnila petdeset let'); *blogerka* 'ženska, ki na spletnem mestu, namenjenem predstavljanju zlasti posameznikovih zanimanj, mnenj, objavlja besedila, slike, posnetke' (v *SSKJ2* 'ženska, ki piše blog'); *čistilka* 1. 'ženska, ki se poklicno ukvarja s čiščenjem', 1.1 'ženska, ki čisti' (*SSKJ2*: 'ženska, ki se poklicno ukvarja s čiščenjem'); *jezikoslovka* 1. 'strokovnjakinja za jezikoslovje', 1.1 'študentka ali diplomantka jezikoslovja' (v *SSKJ2* samo 'strokovnjakinja za jezikoslovje'); *kegljačica* in *kegljavka* 'športnica, ki se ukvarja s kegljanjem' (*SSKJ2*: 'igralka pri kegljanju'); *oboistka* 'ženska, ki igra oboo, navadno kot poklicna glasbenica' (v *SSKJ2* samo 'ženska, ki igra oboo'); *samobranilka* 'ženska, ki v enostarševski družini preživlja, vzgaja otroka' (*SSKJ2*: 'mati, ki mora sama skrbeti za otroka, otroke'); *svakinja* 'sestra (zakonskega) partnerja ali sorojenčeva (zakonska) partnerica' (*SSKJ2*: 'bratova žena ali sestra zakonskega partnerja'); *vampirka* 'bajeslovno bitje ženskega spola, navadno z dolgima podočnikoma, ki ponoči vstaja iz groba in hodi pit kri živim bitjem, zlasti človeku' (*SSKJ2*: 'mrtva ženska, ki vstaja ponoči iz groba in sesa ljudem kri'). Z enako pomensko razlago kot v *SSKJ2* pa nastopi denimo *judoistka* ('športnica, ki se ukvarja z judom'). Nove, kompleksnejše pomenske razlage odsevajo smelo vstopanje žensk v slovenski jezikovni in družbeni prostor.

Opažamo, da gre v večini primerov za poklicna poimenovanja (*brivka, cvetličarka, čistilka, floristka, bišnica, strojepiska, zelenjadarka ...*), položaj v družbeni strukturi (*faraonka*), nosilke lastnosti ali stanja (*abrahamovka, mladoletnica, polnoletnica ...*), poimenovanja sorodstvenih in drugih razmerij (*samobranilka, svakinja*), živali (*bivolica, bobrovka, dalmatinka, hrčica, ježevka, rotvajlerka ...*). V primerjavi z obstoječimi tipologijami feminativov so nova poimenovanja bajeslovnih bitij (*vampirka, volkodlakinja*), izrazi s področja športa (*balinarka, golfistka, gornica, hribolazka, judoistka, kajtarica, kegljačica ...*), glasbe (*čembalistka, kontrabasistka, oboistka, pozavnistka ...*) in iz sveta spleta, medijev in družbenih omrežij (*blogarka, bekerka*).

5 Feminativi v *Sprotnem slovarju slovenskega jezika*

Sprotni slovar je zasnovan kot slovar informativne narave, ki zbira živo, v slovarjih še ne registrirano novejšo besedje (vključuje tudi najnovejše, uveljavljajoče se pomene že registriranega besedja) in v temeljnih obrisih prikazuje njegove pomenske, slovnične in pragmatične lastnosti. Jedro geslovnika predstavlja še neuslovarjeno besedje, katerega rabo v zadnjih letih potrjuje korpusno gradivo, dopolnjeno s predlogi jezikovnih uporabnikov (spletni vir). Feminativi so tudi v *Sprotnem slovarju slovenskega jezika* samostojne slovarske iztočnice, pomenska razlaga pa je neodvisna od moškospolskega poimenovanja osebe. Pregledali smo 988 slovarskih gesel in izpisali 33 feminativov.

5.1 Besedotvorni vidik

V analizo smo zajeli 33 izobčnoimenskih feminativov, med katerimi je večina, tj. 21 primerov oz. 60 %, nastala z dodajanjem feminativnega priponskega obrazila moškospolskemu poimenovanju. Gre za tvorbo z obrazili *-ica* (dva feminativa: *asica, otvoriteljica*), *-inja* (trije primeri: *chefinja, klasikinja, naturopatinja*) in *-ka* (16 primerov: *antifeministka, avtodomarka, backpackerka, bestička, fejmička, gladiatorica, bejterka, hipsterka, bornistka, influencerica, jogistka, pedofilka, suparka, tajkonavtica, vlogerica, youtuberica*).

Manj feminativov, tj. 12 (40 %), je nastalo z zamenjavo moškospolskega obrazila z ženskospolskim. Kot taki nastopita feminativni obrazili *-ica* s štirimi primeri (*bestica, kužica, mislica, vplivnica*) in *-ka* z osmimi feminativi (*geolovka, krasilica, mentoriranka, odločevalica, podizvajalka, poduhovljenka, snubka, sprehajalka*).

5.2 Pomensko-funkcijski vidik

Na podlagi obstoječih, že predstavljenih pomenskih tipologij lahko gradivo iz *Sprotnega slovarja slovenskega jezika* razporedimo v naslednje pomenske skupine: vršilka dejavnosti (*odločevalka, otvoriteljica, podizvajalka, sprehajalka ...*), nosilka lastnosti ali stanja (npr. *podubovljenka*), poimenovanja sorodstvenih in drugih razmerij (*bestica, bestička, snubka*), žival (*kužica, kužika*). Nova so poimenovanja s področja športa (*suparka*), glasbe (*hornistka*), iz sveta medijev in družbenih omrežij – zlasti pri slednjih je mogoče zaznati tvorbo iz prevzetih podstav (*fejmička, hejterka, influencerka, vlogerka, vplivnica, youtuberka*).

5.3 Feminativi iz *SSSJ* po korpusu *Gigafida 2.0*

Ker gre za novo, še neuslovarjeno izrazje, nas je zanimala raba feminativov, kar smo preverjali v korpusu *Gigafida 2.0*. Opazili smo, da so z več kot 30 konkordancami zastopane le *chefinja/šefinja, gladiatorka, hornistka, podizvajalka, sprehajalka* in *vlogerka*, in to v zelo različnih virih. Zgolj z eno konkordanco v korpusu nastopijo *avtodomarka, backpackerka, bestica, bestička, otvoriteljica* in *snubka*.

"Popotniki z avtodomi samo prečkajo Slovenijo /.../" pravi **avtodomarka** Petra Krnc. /.../

Najraje se odpravi na pot samo z nabrbtnikom kot '**backpackerka**'.

Problem druge »**bestice**«: lahko vsi razlagajo, kolikor bočejo, da ima lepo postavo, ampak kljub temu ne sme iti niti za gram čez!

Šla sem od ultrafascinacije in skorajšnje **bestičke** v prvem sporočilu. /.../

Z nagovorom ministra za gospodarstvo Andreja Vizjaka in častne **otvoriteljice**, županje Ljubljane Danice Simšič se je v ponedeljek začel največji letošnji sejem na Gospodarskem razstavišču. /.../

Prav zato bo izbira med tisočimi **snubkami**, ki si želijo postati njegove princeske, strašansko težka.

Brez konkordanc pa za zdaj ostajajo *fejmička, geolovka* in *hejterka*.

6 Sklep

Prispevek potrjuje in nadgrajuje ugotovitve zaključnega dela *Feminativi v slovenskem jeziku* (Markežič 2019). Z vstopom žensk v celovit javni svet se je število ženskospolskih poimenovanj bitij izrazito povečalo. Seveda gre pri tem za poimenovalno zaporednost, pogojeno s prvotno vezanostjo dejavnosti ali položaja pretežno ali celo zgolj na moško osebo. Tako opažamo, da se v novih jezikovnih priročnikih (že v *SP*, še bolj pa v *SSKJ2* in *SSKJ3*, *SNBSJ* in rastočem *Sprotnem slovarju slovenskega jezika*) in drugih virih, denimo v korpusih in na spletu, pojavljajo zmeraj nova ženskospolska poimenovanja bitij glede na starejše jezikovne vire in znanstvene razprave. Glede na podatke iz korpusa *Gigafida 2.0* so nekatera tovrstna nova poimenovanja v vsakdanji rabi že precej uveljavljena, nekatera med njimi pa v jezikovno rabo šele vstopajo. Glede na to, da je jezik živ organizem, menimo, da se bodo feminativi še naprej tvorili ob ustreznih moškospolskih novotvorjenkah ali novopomenkah, kjer je to mogoče, in se sčasoma v jeziku tudi ustalili.

Literatura

- Anton BAJEC, 1958: Pred novo izdajo *SP*. *Jezik in slovstvo* 3/4, 145–148.
- Ljudmila BOKAL, 2000: Leksikografska obravnava prvega slovenskega pravopisa (Fran Levec, 1899). *Jezikoslovni zapiski* 6, 15–26.
- Anton BREZNIK, 1920: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna.
- Anton BREZNIK, Fran RAMOVŠ, 1935: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Znanstveno društvo.
- Janez DULAR, 2003: Pravopisni kompromis ali kompromisni pravopis? *Slavistična revija* 51/2, 123–126.
- Metka FURLAN, 2018: Slovanska razmerja tipa *самъць : *samica – funkcija in nastanek besedotvornega vzorca. *Slavistična revija* 66/2, 107–127.
- Joža GLONAR, 1936: *Slovar slovenskega jezika*. Ljubljana: Umetniška propaganda.
- Alenka GLOŽANČEV, 1997: Kratek pregled slovenskega pravopisa od konca devetnajstega stoletja do danes. *Jezikoslovni zapiski* 3, 85–104.
- Marija JEŽ, 1998: Iz teorije feminativov. *Jezik za danes in jutri*. Ur. I. Štrukelj. Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije. 223–230.
- Tomo KOROŠEC, 1998: *Slovenski vojaški jezik*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Simona KRANJC, Martina OŽBOT, 2013: Vloga spolno občutljivega jezika v slovenščini, angleščini in italijanščini. *Družbena funkcionalnost jezika*. Ur. Andreja Žele. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 233–239.
- Fran LEVEC, 1899: *Slovenski pravopis*. Dunaj: Cesarska kraljeva zaloga šolskih knjig.
- Tjaša MARKEŽIČ, 2019: *Feminativi v slovenskem jeziku*. Doktorska disertacija. Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru.
- Tjaša MARKEŽIČ, Irena STRAMLJIČ BREZNIK, 2021: *Feminativi v slovenskem jeziku*. Maribor: Univerzitetna založba.
- Slovar novejšega besedja slovenskega jezika*. Ljubljana: Založba ZRC, 2013.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Tretja izdaja. Dostop avgusta 2021 na: www.fran.si
- Slovenski pravopis*. Ur. F. Ramovš idr. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1950.
- Sprotni slovar slovenskega jezika*. Dostop avgusta 2021 na: www.fran.si

- Irena STRAMLJIČ BREZNIK, 1992: Izglagolske izpeljanke s pomenom vršilca dejanja. *Slavistična revija* 40/4, 411–427.
- Irena STRAMLJIČ BREZNIK, 1994/95: Specializiranost obrazil za izpeljanke s pomenom vršilca dejanja, nosilca lastnosti ali stanja in opravkarja. *Jezik in slovstvo* 40, 285–291.
- Irena STRAMLJIČ BREZNIK, 2004: *Besednodružinski slovar slovenskega jezika. Poskusni zvezek za iztočnice na B*. Maribor: Slavistično društvo.
- Jože TOPORIŠIČ, 1966: *Slovenski knjižni jezik 2*. Maribor: Obzorja.
- Jože TOPORIŠIČ, 1975: Beseda o Brezniku. *Jezik in slovstvo* 20/4, 99–102.
- Jože TOPORIŠIČ, 1991: Breznik-Ramovšev Slovenski pravopis. *Slavistična revija* 39/1, 115–126.
- Jože TOPORIŠIČ, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Jože TOPORIŠIČ, 2004: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- Boris URBANČIČ, 1964: Naš novi Pravopis. *Jezik in slovstvo* 9/4–5, 103–118.
- Ada VIDOVIČ MUHA, 1997: Prvine družbene prepoznavnosti ženske prek poimenovalne tipologije njenih dejavnosti, lastnosti. *Zbornik predavanj/XXXIII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, 30. 6.–19. 7. 1997. Ur. A. Derganc. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti. 69–79.
- Ada VIDOVIČ MUHA, 2003: Čas stiske jezikoslovnega nazora ali odgovor avtorju na vprašanja zasnove Slovarja Slovenskega pravopisa. *Slavistična revija* 51/2, 177–181.
- Ada VIDOVIČ MUHA, 2011: *Slovensko skladenjsko besedotvorje*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Nastja VOJNOVIČ, 1995: O oblikovanju geslovnika za pravopisni slovar. *Jezikoslovni zapiski* 2, 241–249.

Feminatives in the third edition of the *Dictionary of the Slovenian Literary Language* and in the *Growing Dictionary of the Slovenian Language*

In this paper, we deal with feminatives in monolingual dictionaries of the Slovene language throughout history, focusing on such types of naming in the online *Standard Slovenian Dictionary (eSSKJ)* and the *Growing Dictionary of the Slovenian Language (SSSJ)*. The collected material from both sources was studied from a word-forming and semantic-functional point of view. We deal with common feminative nouns formed by adding the feminine suffix to the masculine denomination (*bejterka*) or by replacing the whole or the pronounced part of the masculine with the feminine parts on the same basis (*poduhovljenka*). Feminatives in these two sources derive from domestic (*snubka, sprehajalka, vplivnica*) or foreign bases (*fejmička, influencerka, youtuberka*). We find that the productive feminine suffixes *-ica* and *-ka* predominate as productive, which, according to previous research, are the most productive in feminative formation. Semantically, however, the collected feminatives can be divided into several groups; namely, they express a position in social structure, kinship and other relationships, animal names, mythological creatures, connection with the media and social networks, etc. The semantic explanations from the third edition of the Standard Slovenian Dictionary were compared with those from the second edition. We notice that, in the online growing dictionary, feminatives appear with different, more complex semantic explanations than in *SSKJ2*. The use of feminatives from *SSSJ* was studied according to the *Gigafida 2.0* corpus. With more than 30 concordances, only *chefinja/šefinja, gladiatorka, hornistka, podizvajalka, sprehajalka* and *vlogerka* are represented.

PRILOŽNOSTNE TVORJENKE KOT ODRAZ DOBE KORONAVIRUSA

INES VORŠIČ

Univerza v Mariboru, Pedagoška fakulteta, Filozofska fakulteta, Maribor, Slovenija,
ines.vorsic@um.si

Sinopsis V prispevku predstavljamo novotvorjenke, ki so vzniknile v času pandemije covid-19 in so motivirane iz družbeno-političnega dogajanja ter sprememb, ki jih je pandemija vnesla v vse sfere človekovega življenja. V središču obravnave so priložnostnice z ekspresivno miselno asociacijo na različne družbene posledice pandemije. Z besedotvornega vidika so izstopajoče zlasti prekrivanke različnih tipov, ki s humorno in porogljivo konotacijo pogosto odsevajo kritiko ukrepov, povezanih s pandemijo koronavirusne bolezni.

Ključne besede:

slovenski jezik,
besedotvorje,
priložnostna
tvorjenka,
prekrivanka,
koronavirus

AD-HOC FORMATIONS AS A REFLECTION OF THE CORONAVIRUS ERA

INES VORŠIČ

University of Maribor, Faculty of Arts, Faculty of Education, Maribor, Slovenia,
ines.vorsic@um.si

Abstract This article presents newly created words that have emerged during the Covid-19 pandemic that are motivated by socio-political events and changes which the pandemic has brought to all spheres of human life. The discussion focuses on ad-hoc formations with an expressive association to the various social consequences of the pandemic. From a word-formation perspective, these formations characteristically include various types of word blends with a humorous and mocking connotation, reflecting the criticisms of the measures related to the coronavirus pandemic.

Keywords:

Slovenian
language,
word formation,
ad-hoc formations,
blends,
coronavirus

1 Uvod

Ena od temeljnih značilnosti jezika kot sistema, ki služi sporazumevanju, je njegova zmožnost spreminjanja in razvijanja (Blagus Bartolec 2020). Spreminja in razvija pa se pogosto pod vplivom zunajjezikovne realnosti. Še posebej dinamične so spremembe na ravni leksike, ki se najbolj očitno kažejo v vznikanju novih besed. Pojavljanje novejšega besedja je povsem običajen proces, ki poteka vseskozi; v slovenščini ga letno v obsegu okoli 120–140 slovarskih iztočnic beleži *Sprotni slovar slovenskega jezika*, ki je v prikazu svoje vsebine integriran v slovarski portal *Fran* (Krvina 2020). Vendar pa se je doslej jezik spreminjal počasneje. Da jezikovna sprememba dozori, da jo družba sprejme in usvoji, da se nova beseda v rabi ustali, je potrebno določeno časovno obdobje. Pandemija koronavirusne bolezni pa je svojo razsežnost pokazala tudi v jezikovnem smislu, saj smo bili priče vsakodnevne širjenju leksikalnega fonda. Pandemija je hipoma postala glavna tema tako javne kot zasebne komunikacije. Pojavile so se nove besede, ki se v dobi hitrega informacijskega razvoja in digitalizacije še toliko hitreje širijo. Številne že ustaljene besede so dobile nov pomen, besede, ki so se doslej pojavljale zgolj v medicinski stroki, so se razmahnile v splošni rabi (npr. *asimptomatičnost, asimptomatski, koronavirus, respirator, virolog, virologija*). Nekatere besede so bile v občem jeziku sicer že ustaljene, a so v obdobju, zaznamovanem s covidom-19, povečale svojo frekventnost (npr. *bolezen, cepivo, maska, karantena, razdalja, razkužiti, prekuževanje, pozitiven, negativen*). Tovrstne leksikalne spremembe so bile zaznane praktično v vseh jezikih in nanje so že opozorili tako domači (npr. Krvina 2020; Stramljič Breznik 2021) kot tuji jezikoslovci (npr. Będkowska-Kopczyk, Łaziński 2020; Blagus Bartolec 2020; Štrkalj Despot 2020; Entlová 2022).

Mi pa se bomo v pričujočem prispevku odmaknili od novih besed, ki so nastale iz poimenovalne nuje, in v središče obravnave postavili priložnostnice z ekspresivno miselno asociacijo na različne družbene posledice pandemije covid-19. Čeprav je njihova pojavnost nizka in segajo na samo obrobje jezikovnega sistema, so priložnostne tvorjenke tiste besede, ki kažejo najaktualnejše besedotvorne procese in odražajo ustvarjalno gibkost jezika, ki je zmeraj odraz družbe, dogajanja v njej in družbenih sprememb. Priložnostne tvorjenke so tako pogosto tisti jezikovni element, ki družbi nastavlja ogledalo in oblikuje sliko aktualnega družbenega stanja, kot ga odsevajo besede. Preden pa se posvetimo predstavitvi novotvorjenih priložnostnic, podajamo teoretično opredelitev priložnostnic (okazionalizmov) in neologizmov, saj je razmejevanje med pojmomoma še zmeraj pogosto nejasno.

2 Priložnostnice kot del leksikalnega sistema

Priložnostnice ali okazionalizmi kot besede, ki pogosto rušijo ustaljeno leksikalno podobo jezika, segajo na obrobno območje jezikovnega sistema, vendar so odraz ustvarjalne prožnosti jezika. Natančna opredelitev, kaj so priložnostnice, zahteva nekaj razmisleka. Če bi jih želeli definirati z vidika leksikona, bi se namreč hitro znašli v dilemi. Po eni strani se priložnostne besede obravnavajo v okviru neologizmov, po drugi strani se od neologizmov tudi jasno razmejujejo. Tudi odgovor na vprašanje, kaj je neologizem, ni povsem enostaven. *Slovenska slovnica* (Toporišič 2000: 130) neologizem razlaga kot besedo, ki jo občutimo kot zelo mlado tvorbo, časovno obarvano besedo, ki s pogostnejšo rabo prehaja v stilno nevtralno besedje, sicer pa ostane priložnostna in zaide v pozabo; *Slovenski pravopis* (2001) neologizem opredeljuje kot novo besedo; *SSKJ 2* (2014) pa kot novo besedo ali zvezo, ki še ni splošno uveljavljena – v razlago (sopomensko) vključuje izraz *novotvorjenka*, ki nakazuje, da je neologizem na novo tvorjena beseda. Priložnostna beseda je po definiciji *Slovenske slovnice* (Toporišič 2000: 130–131) beseda, ki jo govoreči tvorijo po običajnih besedotvornih vzorcih in jih bralci ali poslušalci tudi razumejo, toda beseda ne postane splošna last jezika. *SSKJ 2* (2014) priložnostnico pojasnjuje kot besedo, ki je priložnostno tvorjena za izrazitev navadno posebne, enkratne vsebine. Pri opredelitvi neologizmov in priložnostnic se tako izpostavljata vidik leksikaliziranosti (širša opredelitev) in vidik tvorjenosti (ožja opredelitev). Upoštevajoč vidik leksikaliziranosti je opazno razlikovanje med neologizmom kot besedo, ki je v neki jezikovni skupnosti že lahko sprejeta, a še občutena kot nova, in priložnostnico kot besedo, ki je enkratna in neustaljena tako v slovarju kot v jezikovnem sistemu. Z vidika tvorjenosti pa se po vzoru zahodnoslovanskega jezikoslovja (Buzássyová in Martincová 2003: 262) priložnostnice razmejujejo glede na to, ali nova beseda uresničuje možnosti besedotvornega sistema ali pa besedotvorne zakonitosti krši. Novotvorjenke, ki nastajajo v skladu z besedotvornimi pravili, so potencialne in imajo možnost postati ustaljena sestavina jezikovnega leksikona, novotvorjenke, napravljene po nesistemskih besedotvornih vzorcih, pa so trenutne in ostajajo zunaj slovarja kot priložnostnice. Širši leksikalni vidik seveda ni zanemarljiv, saj lahko status priložnostnic ohranjajo tudi sistemske tvorjenke, ki vznikajo s funkcijo stilnega učinkovanja. Ekspresivnost je prepoznana kot inherentna lastnost priložnostnic (Liptákova 2008: 67), kakor piše Ološtiak (2011: 29) pa ekspresivna motivacija temelji na subjektivnem in emocionalnem v jeziku, kar pomeni, da jezikovni uporabnik v tako besedo eksplicitno ali implicitno vnaša svoje subjektivno stališče. Zaznamovanost leksema lahko izvira iz glasovne, besedotvorne ali

pomenske podobe. Besedotvorna motivacija predstavlja tip inherentne ekspresivnosti, ki izhaja iz (1) obstoja ekspresivnih besedotvornih sredstev in postopkov (podstav, obrazil, tvorbenih tipov, besedotvornih pomenov); (2) besedotvornega motivanta (tvorjenke iz ekspresivnih besed); (3) razmerja med besedotvornim in leksikalnim pomenom (Ološtiak 2011: 66). V širšem leksikalnem smislu so torej lahko ekspresivne tako sistemske kot nesistemske tvorjenke. Pri slednjih je znak ekspresije že sama besedotvorna inventivnost, pri prvih pa so nosilci ekspresivnega naboja morfemi. Stilna zaznamovanost še posebej pride do izraza ob neobičajni morfemski kombinatoriki. Priložnostno besedotvorje se pogosto zgleduje po že obstoječih tvorbenih vzorcih oziroma novo besedo oblikuje po analogiji z že znanimi besedami. Pri takih tvorjenkah ni zaznamovana niti besedotvorna podstava niti obrazilo, temveč je zaznamovana njuna kombinacija (Logar 2006: 92).

Priložnostnico torej lahko razumemo kot besedo, ki je nastala priložnostno, glede na pragmatične okoliščine, in je pogosto motivirana iz ekspresivnih spodbud. Na osnovi tvorjenosti pa je mogoče razmejiti: (1) priložnostne novotvorjenke, ki zaznamovanost realizirajo z nenavadno kombinatoriko morfemskih sestavin, a so zaradi ohranjanja besedotvorne sistemske potencialna sestavina slovarja (npr. *čokolin-ko* ← *tisti+š*, *ki ima rad čokolino*, *žog-ališče* ← *to*, *kjer se žoga*, *samarijan-iti* ← *biti samarijan*, *palačinko-o-ljub-ec* ← *tisti+š*, *ki ljubi palačinke*, *megl-o-slov-je* ← *veda o megli* 'prazno govorjenje'), (2) priložnostne novotvorjenke, ki hote rušijo besedotvorne zakonitosti, zaradi svoje nesistemske pa ostajajo brez možnosti uslovarjenja (npr. *presenečka* < *presenečenje* + *vrečka*, *strojka* < *stroj* + *trojka*, *(k)okusno* < *kokos* + *okusno*). Priložnostnice so tako tiste besede, ki kažejo najaktualnejše besedotvorne procese in odražajo ustvarjalno gibkost nekega jezika. Obenem pa so pogosto »zrcalo«
zunajjezikovne stvarnosti v jeziku (Štebih Golub 2016: 37) in s tem odraz aktualnega družbenega stanja.

3 Priložnostne tvorjenke v dobi pandemije koronavirusa

Mogočno podporo besednemu ustvarjanju nudijo zlasti spletne platforme in družbena omrežja, katerih osrednji namen je interakcija z drugimi ljudmi. Še posebej ob izbruhu pandemije pa so se družbena omrežja izkazala tudi kot pomemben vir informacij oziroma sredstvo prenosa novic, posredovanja priporočil *Nacionalnega inštituta za javno zdravje* (NIJZ) in poročanja o stanju okužb. Hkrati pa je na družbenih omrežjih potekala živahna komunikacija, ki odraža težnjo državljanov, da na verbalni način sproščajo svoje stiske, ki so posledica ukrepov, kot so omejevanje zadrževanja

na javnih površinah, prepoved prehoda med regijami, ukinitvev kulturnih in drugih prireditvev, zaprtje lokalov, kulturnih ustanov in drugih prostorov, na katerih je sicer potekalo družabno življenje (Stramljič Breznik 2021: 307). Družbena omrežja tako pogosto predstavljajo tudi učinkovito sredstvo za izražanje stališč in kritik, v času pandemije vezanih zlasti na politično delovanje in ukrepanje zoper širjenje virusa. To se odraža tudi v številnih leksikalnih stvaritvah. Vrsto izvornih novotvorjenk sta v času od marca do maja leta 2020 v okviru t. i. akcije *#BesedaNaDan* tvorila Jure Karas in Igor Bračič, ki ustvarjata pod imenom Slon in Sadež; objavljala sta jih na družbenem omrežju Facebook.¹ V analizi v nadaljevanju so njune avtorske leksikalne stvaritve posebej označene (*), tudi pomen tvorjenke, zapisan v narekovajih, je takšen, kakršnega sta zapisala avtorja. V odzivih oziroma komentarjih k njunim objavam so nastale tudi izvirne novotvorjenke njunih sledilcev in drugih uporabnikov družbenega omrežja Facebook. Ob teh novotvorjenkah so v analizo vključene še priložnostnice, paberkovalno zbrane tudi iz drugih družbenih omrežij, spletnih forumov in drugih javno dostopnih spletnih mest. Besedje smo zbirali od marca leta 2020, ko se je pandemija koronavirusne bolezni razmahnila tudi pri nas. Zbrano besedje v nadaljevanju predstavljamo z vidika tvorbene strukture, pri čemer se posvetimo najprej sistemskim in nato nesistemskim novotvorjenkam.

Med sistemskimi novotvorjenkami lahko izpostavimo glagolske izpeljanke, kot je *beović-iti* < *govoriti kot (Bojana) Beović* 'govoriti tako, da pušiš ljudi v negotovosti'; podobno še *kaciniti* 'na hudomušen način razlagati navodila in zraven žugati'; *krekovati* 'govoriti nepripravljeno, zmedeno, tudi v protislovju s kacinjem'. Pri zadnjem navedenem primeru je razvidno, da iz tovrstnih izpeljank nastajajo tudi višjestopenjske samostalniške izpeljanke, tj. *beovićenje*, *kacinjnje*, *krekovanje*. Sicer pa so med sistemskimi tvorjenkami v obdobju pandemije razmah doživele zlasti medponske podredne zloženke s sestavino *korona-*, kar je izpostavila že Irena Stramljič Breznik (2021). Kot primer podajamo novotvorjenke iz pesmi Franja Frančiča z naslovom *Velikonočna koronasvinjina*² – že v naslovu je zaslediti medponsko zloženko s korenskim morfemom *-korona-*, tj. *koronasvinjina*, pesem pa vsebuje še naslednje tovrstne priložnostnice: *koronabedak*, *koronaobala*, *koronadebil*, *koronazima*, *koronadopust*, *koronastarci*, *koronapapež*, *koronapolicaj*, *koronacesta*, *koronaobčan*, *koronabedarije*, *koronaoštarije*, *koronaprašič*, *koronaturist*, *koronaego*, *koronasvinja*. Opaziti je, da imajo take zloženke v drugem delu lahko stilno zaznamovano podstavo,

¹ Dostopno 21. 10. 2021 na <https://www.facebook.com/SlonSadez>

² Dostopno 2. 11. 2021 na <https://www.dodogovor.org/shownews.aspx?newsid=29900>

izvirajočo iz slovarske kvalifikatorske oznake, npr. *koronabedak*, *koronastarci*, *koronabedarije* (ekspr.), *koronadebil* (slabš.). Na dilemo ob zapisovanju tovrstnih zloženek pokaže besedna zveza *korona molitve* – prvi del je mogoče dojemati kot nesklonljivi pridevnik *korona*, ki nastopa v prilastkovni rabi, zaradi česar je ustrezen tako zapis narazen kot skupaj.³ Neobičajna je tudi glagolska tvorjenka *koronakvakati*. Tvorjenka *koronapalicaj* ima v podstavi besedo *palicaj*, ki je blizuzvočna prekrivanka, nastala po analogiji z besedo *policaj* (*palicaj* < *policaj* + *palice*). Policaj je v pesmi poimenovan tudi kot *plavikoronaš*, tvorjenko pa bi zaradi zapisa skupaj lahko obravnavali kot sklop. Že podstavna beseda *koronaš* je sicer novotvorjena izpeljanka. Velja navesti, da priložnostnico *palicaj* najdemo že v pesniški zbirki *Blabla* (1983) Borisa A. Novaka, na tem mestu pa je mogoče izpostaviti tudi njegovo pesem *Izdajalci z veliko začetnico P*,⁴ kjer avtorsko novotvorjenko *palicaj* pesnik znova uporabi. Gre namreč za protestno pesem, ki jo je Boris A. Novak prav v času epidemije, natančneje 19. 2. 2021, prebral policistoma pred parlamentom. V pesmi ob omenjeni novotvorjenki najdemo še eno priložnostno novotvorjenko, ki jasno odraža kritiko tedaj aktualnih poslancev, avtor pa jih v pesmi priložnostno poimenuje *Pizdajalci*. Z besedotvornega vidika gre za nesistemsko tvorjenko, sklop besed *pizda* (beseda ima v slovarju kvalifikatorsko oznako *vulg.*, iz česar izhaja tudi pejorativna konotacija novotvorjenke) in *izdajalec*. Obe besedi se v enakem delu (*pizda* + *izdajalci*) prekrivata – take novotvorjenke tudi v slovenščini že prepoznavamo kot prekrivanke. Na tem mestu se od sistemskih priložnostnic tako obračamo k nesistemskim.

Izpostavili smo že, da nove besede ne nastajajo vedno upoštevajoč merila, kot jih določa tvorbeni sistem, še zlasti kadar so tvorjene z namenom stilnega učinkovanja in kot atraktivnejša vzporednica že obstoječih leksemov. Vse pogostejši so tvorbeni vzorci, ki so s tvorbenopretvorbene vidika nepredvidljivi. Temeljna značilnost nesistemskih tvorjenk sta nedoločljivost skladenjske podstave ali nezmožnost morfemizacije oziroma določitve besedotvorne podstave in obrazila, hkrati pa nepredvidljivost števila in besednovrstnosti podstavnih besed, ki se združijo v novotvorjenko. V prvi vrsti se ob nesistemskih tvorjenkah zmeraj omenjajo sklopi, saj so kot posebna besedotvorna vrsta v Toporišičevi *Slovenski slovnici* (2000) že prepoznani, a so jih novejše interpretacije (Logar 2006: 93–94) kot tvorbeno nepredvidljive enote že razmejile od tvorbeno predvidljivih, in sicer zato, ker ne

³ Kot navaja že Stramlič Breznik (2021) je priporočilo *Jezikorne svetovalnice* takšno, da je zaradi dolžine zloženek in težav pri naglaševanju (prvi del zloženke nekateri izgovarjajo nenaglašeno) v rabi veliko bližje pisna obravnava prvega dela kot nesklonljivega pridevnika *korona*, ki nastopa le v prilastkovni rabi, torej levo od samostalnika, zato se lahko piše narazen in so možne naslednje različice zapisa: *korona pozdrav* – *koronapozdrav* – *koronski pozdrav*.

⁴ Dostopno 15. 1. 2022 na <http://vrabecanarhist.eu/boris-a-novak-protest-pred-parlamentom/>

moremo predvideti niti števila predmetnopomenskih besed niti slovničnega razmerja med njimi (npr. *nebodigatreba*). V zbranem gradivu so navadni sklopi redki, npr. *kapitalizolacija** < *kapital* + *izolacija* ‘ko greš lahko v službo, ne smeš se pa družiti s prijatelji’, pojavljajo se lahko kot t. i. ključniki,⁵ npr. #*OstaniZdrav*, #*OstaniDoma*, #*ProtiKoronaUkrep*. Lahko bi jih opredelili tudi kot sklope dvo- in večzačetnice, saj je v ključniku vsaka sestavina sklopa zapisana z veliko začetnico.

Visoko produktivnost pa v naboru zbranega priložnostnega besedja izpričujejo predvsem že omenjene prekrivanke. Gre za mlajši tip tvorjenk, ki nastaja s sklapljanjem in krnjenjem dveh, redkeje tudi več samostojnih besed, ki so na določenem mestu izrazno prekrivne. Sicherl in Žele (2018: 76) izpostavljata dva osnovna pogoja, hkrati tudi vzroka, ki ju je treba upoštevati, da lahko govorimo o upravičenosti tovrstnih tvorb, in sicer (1) prekrivanka mora biti pomensko prepoznavna, smiselna in stilno učinkovita ter (2) stopnja krnitve posameznih podstavnih besed se prilagaja izgovorljivostnim zmožnostim v določenem jeziku in jo sproti določa tvorec. Stilna učinkovitost, duhovitost, šaljivost je značilnost, ki jo izpostavlja tudi srbski jezikoslovec Ranko Bugarski (2002), ki prekrivanke (srb. slivenice) obravnava kot izrazito sociolingvistično motiviran proces tvorbe besed (Bugarski 2002: 217). Prekrivanke se upravičeno dojemajo kot tvorjenke, narejene namensko za doseganje določenega slogovnega učinka ali z namenom vplivanja (Sicherl, Žele 2018: 82), kar potrjujejo tudi prekrivanke, predstavljene v nadaljevanju.

Zaradi različnih skladenjskih podstav, ki jih ne gre vnaprej tipsko določiti, oziroma zaradi pretvorbene nepredvidljivosti podstavnih sestavin je prekrivanke težko tipologizirati, lahko pa se jih razvršča takole:

- a) Prekrivanke, pri katerih se sklopita prvi del prve podstavne besede in celotna druga podstavna beseda: *covinek** < *covid* + *ovinek* ‘rahlo ogibanje nasproti prihajajoči osebi med sprehodom’; *karanteden** < *karantena* + *teden* ‘ko nisi prepričan, ali je minilo 7 ali 14 dni’; *plažnivec** < *plaža* + *lažnivec* ‘Ljubljčan, ki se za potrebe sprehoda ob morju pretvarja, da je iz Portoroža’; *karantenis** < *karantena* + *tenis* ‘samostojno nabijanje žogice v steno’; *karanten** < *karantena* + *ten* ‘barva kože po prvem mesecu

⁵ Ključnik je po *Sprotnem slovarju slovenskega jezika* pojasnjen kot »oznaka lojtra [#] skupaj z vsaj eno ključno besedo takoj za njo, ki na družbenih omrežjih služi zlasti za označevanje, razvrščanje vsebin po temik«.

- samoizolacije', *terasisť** < *terasa* + *rasist* 'oseba, ki ločuje med ljudmi glede na velikost njihovega balkona'.
- b) Prekrivanke, pri katerih se sklopita celotna prva podstavna beseda in zadnji del druge podstavne besede: *hvarantena** < *Hvar* + *karantena* 'nezmožnost počitnikovanja na hrvaški obali'; *Murtertena* < *Murter* + *karantena*; *koronačitnice* < *korona* + *počitnice* 'počitnice v času korone'; *kerkolica** < *Krke* + *prikolica* 'nedosegljiva premična počitniška nastanitvev'; *koronativa* < *korona* + *kurativa*.
- c) Prekrivanke, pri katerih je osrednji del prekrivanke skupen obema podstavnima besedama in se v tem delu prekrivata: *covidealist** < *covid* + *idealist* 'človek, ki še vedno ni odpovedal prvomajske rezervacije na Bookingu'; *covidiot* < *covid* + *idiot* 'oseba, ki ne upošteva ukrepov'; *domanijak** < *dom* + *manijak* 'oseba, ki uživa v karanteni'; *koronaniranje* < *korona* + *onaniranje* 'samoaktivnost med samoizolacijo'; *mamaska** < *mama* + *maska* 'kos zaščitne opreme, ki ti ga proda družinsko podjetje'; *prevodja** < *prevod* + *vodja* 'državnik, ki govori v vseh jezikih sveta' (nanašajoč se na nagovor predsednika RS Boruta Pahorja v tujih jezikih).
- č) Prekrivanke, pri katerih je del druge podstavne besede znotraj prve: *opravljičilo** < *opravičilo* + *pravljica* 'očitno izmišljen razlog, ko te policija ustavi v sosednji občini'; *natednovanje** < *nategovanje* + *teden* 'ko je vsak dan »še 14 dni, potem bomo pa videli«'
- d) Posebna vrsta prekrivank, strukturiranih z miselno asociacijo na aktualne družbene razmere, omenjata jih že Sicherl in Žele (2018), so prekrivne blizuzvočnice. Širok nabor potrjuje, da so v obdobju pandemije koronavirusa te še posebej pogoste: *dombola** < *dom* + *tombola* 'žrebanje, kateri od staršev gre lahko sam na sprehod in kdo ostane doma z otroki'; *koronine* < *korona* + *korenine*; *koronika** < *korona* + *kronika* 'osrednja informativna oddaja med epidemijo'; *koronik** < *korona* + *kronik* 'človek, ki se ga napije še pred Skype žurom'; *koronoskopija** < *korona* + *kolonoskopija* 'bolščanje v soljudi v vrsti za kruh, z namenom laične diagnoze'; *krivolja** < *krivulja* + *volja* 'ko je tvoje jutranje razpoloženje odvisno od poročanja o številu obolelih'; *kužva** < *kužen* + *gužva* 'gneča na vrtu gostinskega lokala'; *maška** < *maska* + *maša* 'zaščitna oprema ob nedeljah'; *maskarada** < *maska* + *maškarada* 'pretvarjanje, da je tvoj šal maska'; *milonijec** < *milo* + *milenijec* 'pripadnik generacije, ki je odrasla v eri pretiranega umivanja rok'; *nalezek**

< *narezek* + *nalesti se* 'krožnik sušenih mesnin, ki je bil pripravljen brez ustrezne zaščitne opreme'; *nogotovost** < *noga* + *negotovost* 'ko nisi prepričan, ali ti bo uspelo odpreti vhodna vrata brez uporabe rok'; *pričaska** < *pričeska* + *čas* 'frizura, pri kateri lahko iz narastka razbereš, koliko časa je oseba že v karanteni'; *ropček** < *rop* + *robček* 'denarna transakcija ob prodaji mask iz papirnatih prtičkov'; *sprenevedenje** < *sprenevedanje* + *vodenje* 'aktualna politična taktika'; *prvomejske** < *prvomajske* + *meja* 'počitnice, med katerimi ne smeš iz občine'; *Korontanija* < *korona* + *Karantanija* 'ko Slovenijo prevzame totalitarna oblast'; *Karantenija* < *karantena* + *Karantanija*; *glumidefekt** < *glumiti* + *gumidefekt* 'ko greš k vulkanizerju samo zato, ker bi se rad družil z nekom novim'; *varikino** < *varikina* + *keino* 'ko cel blok uro in pol gleda soseda, kako drgne kljuko na vratih stolpnice'; *tibanje** < *tib(o)* + *kibanje* 'ko imaš seneni nahod, ampak si ne upaš kihniti v javnosti'; *kvarantena** < *kva* + *karantena* 'karantena na območju Mestne občine Ljubljana'; *Sovid_19* < *Sova* + *covid-19* 'ko vlada lahko nadzoruje tvoj mobilni telefon'; *nekupovalec** < *ne* + *nakupovalec* 'upokojenec brez osebne izkaznice'; *pirčakovanje** < *pir* + *pričakovanje* 'ko veš, da je samo še šest dni do odprtja lokalov'; *Šparcir* < *Spar* + *špencir* 'ko rečeš, da greš v trgovino, zares pa se samo sprehajaš z vrečko v roki'; *žajfoun** < *žajfa* + *Iphone* 'telefon, ki ga vsak dan večkrat razkužiš'; *zoomag** < *Zoom* + *Umag* 'istrsko letoviško mesto v primeru drugega vala korone'.

V naboru novotvorjenk, navedenih zgoraj, je opaziti tudi takšne priložnostnice, ki se nanašajo na različna lastna imena, in sicer zemljepisna (npr. *Zoomag* ← *Umag*, *Karantenija* ← *Karantanija*) in stvarna (npr. *Sovid_19* ← *SOVA*, *šparcir* ← *Spar*, *žajfoun* ← *Iphone*). Še pogostejše pa so prekrivanke iz osebnih lastnih imen, ki imajo večkrat izrazito slabšalno konotacijo: *Tvito* < *Twitter* + *Tito*; *Gnojs* < *gnoj* + *Hojs*; *Počivavčer* < *Počivalšek* + *počitek* + *vavčer*; *Nategalšek* < *nategniti* + *Počivalšek*; *hojskati* < *Hojs* + *bujskati*; *hojsta** < *Hojs* + *hosta* 'gozd, v katerem se državljani sprehajajo posamično'; *razgalenost** < *razgaljenost* + *Gale* 'neprijeten občutek, ko te izpostavijo na oddaji Tarča'; *objocovanje** < *objokovanje* + *Joc* (*Peččnik*) 'žalost zaradi drugega prevoza opreme'.

Opaziti je tudi primere t. i. grafičnih prekrivank, pri katerih je prekrivnost izražena s pomočjo grafičnih prvin, npr. v primeru *KORoNCERT* je s pomočjo kombinacije malih in velikih črk izpostavljeno, da gre za koncert v času korone. Zanimivo je tudi poimenovanje *FOLK(L)ORONICA*,⁶ ki se nanaša na spletno rubriko, v kateri so predstavljene folklorne dejavnosti v času korone. Zaradi grafičnih elementov je tovrstne novotvorjenke mogoče uvrščati h grafoderivatom. Grafoderivati so atraktivnejša vrsta nesistemske tvorbe, ki jih opredeljujemo (Stramljič Breznik, Voršič 2009) kot besede, nastale z izrabo posebnih grafičnih možnosti. Postopek tvorbe takšnih besed se imenuje grafiksacija (tudi grafoderivacija) in pomeni sposobnost oblikovanja, pri kateri kot tvorbene prvine nastopajo različna grafična in ortografska sredstva, in sicer z estetsko, ekspresivno, intelektualno in vplivajnsko vlogo. Grafično obogatene so lahko tako tvorjene kakor tudi netvorjene (npr. *korona*) besede, ki s pomočjo grafemskih sredstev pridobivajo aktualiziran pomen. Medtem ko običajne tvorjenke novo pomenskost črpajo iz morfemskih sestavin, jo grafoderivati dobivajo z grafičnimi elementi. Nov, aktualiziran pomen grafično oblikovanih novotvorjenk lahko razumemo zgolj sobesedilno, medtem ko ga običajna tvorjenka vedno ohranja brez sobesedila. Temeljne skupine grafoderivatov glede na uporabo grafemskih sredstev v tvorjenih besedah so: (1) grafoderivati, nastali s kombinacijo tiska, (2) grafoderivati, ki vključujejo znake, številke in simbole, (3) grafoderivati, ki vključujejo slike, (4) grafoderivati, ki vključujejo ločila, (5) anagrami in (6) grafoderivati, ki so kombinacija različnih pisav. Ker so grafoderivati vezani na pisni prenosnik in imajo izrazito stilistično in vplivajnsko funkcijo, jih pogosto zasledimo v oglasih.

Med grafoderivati posebej izpostavljamo oglas, ki je nastal v okviru osveščevalne akcije,⁷ s katero so ljudi opozarjali na pomen omejitve širjenja koronavirusa.

V oglasu je zapisano besedilo *NE KORONAJ GA, OSTANI DOMA*. Osnova za novotvorjenko *koronati (ga)* je glagolski frazem *koronati ga*. Glede na tvorbeni postopek lahko novotvorjenko uvrščamo k (blizuvočnim) prekrivankam, saj je nastala iz *korona(virus)* + *koronati ga*; ob tem pa je o, ki je vrinjen v glagol *koronati (ga)*, grafično aktualiziran z ilustracijo virusa. Izpostaviti je treba tudi zaimensko popono, ki prinaša pomensko spremembo (*koronati* 's položitvijo krone na glavo podeliti vladarski

⁶ Dostopno 5. 6. 2020 na <https://www.fs-grofblagaj.si/kaj-dogaja/folklornica/>

⁷ Dostopno 5. 6. 2020 na <https://iprom.si/blog/osvescevalna-akcija-ne-koronaj-ga-ostani-doma/>

naslov': *kronati ga* 'početi neumnosti'). Besedilo tako lahko razumemo v smislu: »Ne počni neumnosti in v času koronavirusa ostani doma.

4 Sklep

Priložnostnice po svoji naravi sodijo na obrobje jezikovnega sistema, kljub temu pa so prav priložnostne tvorjenke tiste besede, ki odražajo najaktualnejše besedotvorne procese na eni strani in vitalnost ter ustvarjalno gibkost jezika na drugi. Jezik je sredstvo komunikacije, identifikacije in interakcije, ki se popolnoma oblikuje šele v določeni kulturi (Skubic 2005). Jezik je torej odraz družbe, dogajanja v njej in družbenih sprememb. Priložnostne tvorjenke so tako pogosto tisti jezikovni element, ki družbi nastavlja ogledalo in oblikuje sliko trenutnega družbenega stanja, kot ga odsevajo besede. V središče obravnave smo postavili novotvorjenke, ki so vzniknile v času pandemije covid-19 in so motivirane iz družbeno-političnega dogajanja ter družbeno-političnih sprememb, ki so posegle v vse sfere človekovega javnega in zasebnega življenja. Odmaknili smo se od novih tvorjenk, ki so nastale iz poimenovalne nuje, in v središče obravnave postavili priložnostnice z ekspresivno miselno asociacijo na različne družbene posledice epidemije koronavirusne bolezni. Izkazalo se je, da so z vidika tvorbene strukture najpogostejše prekrivanke različnih tipov, med katerimi so produktivne zlasti tvorjenke, ki nastajajo po analogiji v jeziku že obstoječih besed, in sicer na osnovi fonološke bližine motivirajočih besed: *sprenevodenje* < *sprenevedanje* + *vodenje* 'aktualna politična taktika', *koronika* < *korona* + *kronika* 'informativna oddaja med epidemijo'. Pogosto se pojavljajo tudi priložnostne tvorjenke, motivirane iz lastnih imen, npr. *Twito* < *Twitter* + *Tito*, *Počivavčer* < *Počivalšek* + *počitek* + *vavčer*, *bojskati* < *Hojs* + *bujskati*. Povsem jasno je, da so take nove tvorjenke humornega značaja in imajo navadno porogljivo konotacijo, skoznje pa je izražena kritika dogajanja, še zlasti ukrepov, povezanih s pandemijo covid-19.

Literatura

- Laurie BAUER, 1993: *English Word-formation*. Cambridge: University Press.
- Agnieszka BĘDKOWSKA-KOPCZYK, Marek ŁAZIŃSKI, 2020: COVID-19 Vocabulary in Slavic. *Encyclopedia of Slavic Languages and Linguistics Online*. Ur. Marc L. Greenberg. Dostop 21. 10. 2021 na <https://referenceworks.brillonline.com/browse/encyclopedia-of-slavic-languages-and-linguistics-online>
- Goranka BLAGUS BARTOLEC, 2020: Jezik u doba korone. *Hrvatski jezik* 7/22, 30–32. Dostop 1. 10. 2021 na <https://hrcak.srce.hr/240079>
- Ranko BUGARSKI, 2002: *Nova lica jezika*. Beograd: Čigoja štampa.

Klára BUZÁSSYOVÁ, Olga MARTINCOVÁ, 2003: Neuzuální slovtvorba v západoslovanských jazycích. *Komparacija współczesnych języków słowiańskich*. Ur. Ingeborg Ohnheiser. Opole: Uniwersytet Opolski. 262–275.

Gabriela ENTLOVÁ, 2022: Novotvary a internacionalismy v češtině v období pandemie covid-19. *Bohemistika* 1, 20–34. Dostop 20. 4. 2022 na https://www.bohemistika.pl/pelne_numery/numer_2022_01.pdf

L'udmila LIPTÁKOVÁ, 2000: *Okazionalizmy v hovorenej slovenčine*. Prešov: Náuka.

Domen KRVINA, 2020: Vpliv širjenja koronavirusa in epidemije COVIDA-19 na novejšje besedje v slovenščini v letu 2020 in njegov opis v Sprotnem slovarju slovenskega jezika. *Mednarodna naučna konferencija Leksikografija i leksikologija in svetlu aktuelnih problema: Beograd, 28.–30. oktobar 2020*; knjiga rezimea. Beograd: Institut za srpski jezik SANU. 82–83. Dostop 11. 3. 2022 na http://www.isj.sanu.ac.rs/wp-content/uploads/2020/09/Prelom_knjige_rezimea-1.pdf

Nataša LOGAR, 2006: Stilno zaznamovane nove tvorjenke – tipologija. *Slavistična revija, posebna številka. Slovensko jezikoslovje danes*, 87–101. Dostop 24. 10. 2021 na https://srl.si/ojs/srl/article/view/COBISS_ID-25698653

Martin OLOŠTIK, 2011: *Aspekty teórie lexikálnej motivácie*. Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.

Eva SICHERL, Andreja ŽELE, 2018: Prekrivanke v slovenščini z vidika vpliva angleškega jezika. *Jezik in slovstvo* 63/1, 75–88. Dostop 12. 2. 2022 na <https://www.jezikinslovstvo.com/pdf.php?part=2018%7C1%7C75%E2%80%9388>

Andrej E. SKUBIC, 2005: *Obrazj jezika*. Ljubljana: Študentska založba.

Sprotni slovar slovenskega jezika 2014–. Dostop 21. 10. 2022 na <https://fran.si/132/sprotni-sprotni-slovar-slovenskega-jezika>

SSKJ 2 = Slovar slovenskega knjižnega jezika. Druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja. Dostop 21. 10. 2021 na www.fran.si

Irena STRAMLJIČ BREZNIK, 2021: Pandemija koronavirusa – zunajjezikovni dejavnik jezikovne ustvarjalnosti. *Slovtvórstvo v pržestrzeni komunikacijnej = Word Formation in the Communicative Space*. Ur. Paweł Kowalski. *Prace Slawistyczne, Slavica* 151, 307–322. Dostop 12. 2. 2022 na https://ispan.waw.pl/ireteslaw/bitstream/handle/20.500.12528/1927/Pawe%25%82_Kowalski_%25%82owotw%25%82owotw%25%82owotw_w_przestrzeni_komunikacyjnej.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Irena STRAMLJIČ BREZNIK, Ines VORŠIČ, 2009: Grafoderivati v tiskanih oglasih. *Teorija in praksa* 46/6, 826–838. Dostop 24. 10. 2021 na <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-BX59Z3RH>

Barbara ŠTEBIH GOLUB, 2016: Okazionalizmi u hrvatskome jeziku na internetu. *Slavia Centralis* 9/1, 35–46. Dostop 25. 10. 2021 na <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-VJ02F3WI>

Kristina ŠTRKALJ DESPOT, 2020: Kako koronavirus mijenja jezik kojim govorimo (i mislimo)? *Hrvatski jezik* 7/2, 1–7. Dostop 1. 10. 2021 na <https://hrcaak.srce.hr/240073>

Jože TOPORIŠIČ, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.

Ad-hoc Formations as a Reflection of the Coronavirus Era

Although peripheral to the language system, ad-hoc formations are words that are formed through the most current word-formation processes and reflect the creative flexibility of a language. Language is always a reflection of society, important social events and changes. Ad-hoc formations are often held up as a mirror to society, as they reflect pictures of the current social situation. This study focuses on ad-hoc formations that have emerged during the Covid-19 pandemic and are motivated by socio-political events and changes affecting all spheres of public and private life. The study moves away from the neologisms formed due to lexical gaps, but rather focuses on ad-hoc formations with an expressive association to the various social consequences of the coronavirus pandemic. From a word-formation perspective, such formations characteristically include blends and combinations formed by analogy to

already existing words, exploiting the phonological similarity of their constituents: *sprenevodenje* < *sprenevedanje* + *vodenje* = 'current political strategy', *koronika* < *korona* + *kronika* = 'news broadcast during the epidemic'. Ad-hoc formations using personal names as constituents also appear: *Twito* < *Twitter* + *Tito*, *Počivavčer* < *Počivalšek* + *rest* + *voucher*, *hojskati* < *Hojs* + *instigate*. Such new formations are humorous and often have a mocking connotation, expressing criticism of current events, in particular measures related to the Covid-19 pandemic.

BESEDJE V PRIDIGAH JOŽEFA HORVATA

NINA HORVAT

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Maribor, Slovenija, nina.horvat7@um.si

Sinopsis V prispevku je predstavljeno besedje v pridigah Jožefa Horvata (r. 31. 8. 1880, u. 1. 5. 1932), manj znanega duhovnika, ki je odraščal in se šolal v madžarskem okolju, nato pa je živel in deloval v Prekmurju (od 1905 do 1912 je bil kaplan v Župniji Črenšovci, od 1912 do 1932 pa župnik v Martjancih). Jožef Horvat je bil po poreklu gradiščanski Hrvat iz Velike Narde. Njegovo odraščanje ob avstrijsko-ogrski meji s hrvaškim maternim jezikom izpričuje raba germanizmov in madžarizmov, uporabljal pa je tudi značilno panonsko besedje ter besedje romanskega in grškega izvora. V članku je med drugim opozorjeno na besedje zakritega prevzemanja. Pozornost je namenjena tudi sopomenskim nizom oz. besednim dvojnicam, s katerimi je Horvat bogatil prekmursko besedišče, ter njegovim novotvorjenkam oz. zanimivejšim obrazilom in tvorbenim rešitvam.

Ključne besede:

Jožef Horvat,
prekmurske
pridige,
madžarizmi,
germanizmi,
kalki,
novotvorbe

LEXICAL FEATURES IN THE SERMONS OF JOŽEF HORVAT

NINA HORVAT

University of Maribor, Faculty of Arts, Maribor, Slovenia, nina.horvat7@um.si

Abstract This article contains words from the sermons of Jožef Horvat (b. 31 August 1880, d. 1 May 1932), a lesser-known priest who grew up and studied in a Hungarian environment and then lived and worked in Prekmurje: from 1905 to 1912, he was a chaplain in the parish of Črenšovci and from 1912 to 1932 a parish priest in Martjanci. Jožef Horvat was a Burgenland Croat from Velika Narda. His growing up along the Austrian-Hungarian border with the Croatian mother tongue is evidenced by the use of Germanisms and Hungarianisms, and he also used typical Pannonian words and words of (Church) Latin and Romance origin. In this article, words of covert takeover are also highlighted. Last but not least, attention is paid to synonymous series or word duplicates, with which Horvat enriched his Prekmurje vocabulary, as well as his neologisms and more interesting affixes and word-formational solutions.

Keywords:

Jožef Horvat,
Prekmurje
sermons,
Hungarianisms,
Germanisms,
calcs,
neologisms

1 Uvod

Jožef Horvat, rojen 31. 8. 1880 v Veliki Nardi, umrl 1. 5. 1932 v Martjancih, je bil črenšovski kaplan (1905–1912) in martjanski župnik (1912–1932). Po rodu je bil gradiščanski Hrvat, šolal se je na Madžarskem, služboval pa je v Prekmurju, ki je do 1919 pripadalo Ogrski. Nedavno je bilo dokazano, da je napisal več kot petsto rokopisnih pridig (Horvat 2020: 61).

V njegovih začetnih pridigah se kaže privajanje novemu jezikovnemu okolju, saj je v jeziku prisotnih precej hrvaških elementov, prepletajočih se s prekmurskimi značilnostmi (Horvat 2022). Sprva je opazna težnja po zapisovanju pridig v starem prekmurskem knjižnem jeziku, medtem ko se avtor kasneje vedno bolj približuje jeziku žive prekmurske govornice in pod vplivom Mohorjevih knjig vnaša vanj vedno več osrednjeslovenskega besedja.

Madžarščina je bila Horvatov drugi jezik, saj je kot gradiščanski Hrvat odraščal in se šolal v dvojezičnem, hrvaško-madžarskem okolju. Po posvetitvi 2. 7. 1904 v Sombotelu je nastopil službo kaplana v vasi Szepetnek, kjer je ostal do 15. 3. 1905. Iz tega obdobja so ohranjene tri njegove pridige v madžarščini. Vsaj sprva je lažje razmišljal v madžarščini kot prekmurščini, zaradi česar se v pridigah pogosto pojavljajo madžarsko pisani deli besedil, razne opombe (npr. *Nem mondtam el* 'Nisem vam povedal', *Befejezés hiányzik* 'Manjka zaključek') in nadpisane besede, verjetno za pomoč pri razumevanju pomena (npr. *Dusgazdag* 'prebogat', *Szamariai asszony* 'žena Samarijanka', nad besedo *sztan* je zapisal *lakás* 'stanovanje' itd.). V madžarščini je sprva zapisoval tudi kraj in priložnost, ob kateri je nastala pridiga, npr. *Nagy Pénteken Cserencsözön* (Veliki petek v Črenšovcih). Mestoma je med pridižnim besedilom zaslediti osnutke neodposlanih pisem v madžarščini, večinoma namenjenih visokim cerkvenim predstavnikom sombotelske škofije.

Horvatova razpetost med štirimi etničnimi ozemlji (gradiščanskohrvaškim, nemškim,¹ madžarskim in slovenskim oz. prekmurskim) se odraža v rabi madžarizmov, germanizmov in značilnega panonskega besedja, zaradi skupne panonske baze (Jesenšek 2013: 25) prisotnega tako v prekmurskem kot tudi hrvaškem (kajkavskem) prostoru. Tudi gradiščanski Hrvati so bili v stalnem stiku s kajkavci, prav tako se je njihova cerkvena književnost razvijala pod kajkavskim

¹ Naselje Narda leži tik ob avstrijski meji.

vplivom, zato je razumljivo, da imata oba naroda skupne prevzete besede (Hadrovics 1974: 430).

Količina gradiva, ki ga je zapustil Horvat, je ogromna (več kot 2500 tipkanih strani diplomatičnega prepisa), zato v članku predstavljam zgolj izbrano, zanimivejše besedje. Vse besede, razen tistih v poglavju o sopomenskih nizih, so prečrkovane iz prekmurskega črkopisa v gajico oz. slovenico, upoštevajoč prekmurska glasova *ü* in *ö* ter morebitna diakritična znamenja v izvirnem besedilu. Primeri so zapisani v nevtralni obliki: samostalniki v Ied. (množinski v Imn.), pridevniki v m. sp. ed., glagoli v nedoločniku. Poglavje o sopomenskih nizih prinaša originalne prepise v prekmurici (<cz> = /c/, <cs> = /č/, <ly> = /lj/, <ny> = /nj/, <sz> = s, <s> = /š/, <zs> = /ž/) z navedbami mest posameznega citata, pri čemer je najprej navedena oznaka pridige, za vejico pa stoji številka strani pridizne pole, npr. DPa9, 3 pomeni 'datirana pridiga 9, stran 3'. Z DPa so označene pridige, ki jih je datiral avtor, z NPr tiste, katerih datacijo sem rekonstruirala avtorica prispevka, z NP pa nedatirane pridige, ki jim datacije zaenkrat še ni mogoče določiti.

2 Analiza besedja

Izvor besedja sem preverjala v različnih etimoloških slovarjih: v Bezlajevem *Etimološkem slovarju slovenskega jezika* (ESSJ 1976; 1977; 1982; 1995), Snojevem *Slovenskem etimološkem slovarju* (SES 2015) in v *Novem etimološkem slovarju slovenskega jezika* Metke Furlan (NESSJ 2013) – slednja sta dostopna na portalu Fran. Nekaterim besedam, denimo cerkvenim terminološkim izrazom, kot sta *fundamentum* in *purgatorium*, zanesljivega vira ni mogoče določiti; znano je, da sta prevzeta iz latinščine, ni pa natančno določeno, ali sta posredovana prek nemščine ali madžarščine. Hadrovics (1974: 430) je podobno dilemo omenjal za glagola *durati* in *kaštigati*. Pri tovrstnih primerih je opozorjeno, da sta možna dva vira.

Pomen citatno zapisanega madžarskega besedja sem preverjala v *Madžarsko-slovenskem slovarju* Elizabete Bernjak (1995) in spletnem madžarsko-slovenskem slovarju *Szotar.net*, pomen že udomačenih madžarizmov in germanizmov pa v Novakovem *Slovarju stare knjižne prekmurščine* (SSKP) in *Slovarju beltinskega prekmurskega govora* (SBPG; 2009), v Mukičevem *Porabsko-knjižnoslovensko-madžarskem slovarju* (2005) in *Slovarju Gornjega Senika A–L* (2009) Marije Bajzek Lukač, tudi v slovarjih na portalu Fran.

2.1 Značilno panonsko besedje

Po abecednem vrstnem redu predstavljam 158 panonizmov, tudi novotvorjenih besed iz domačih podstav, izpričanih v Horvatovih pridigah:

A: *ar* 'ker'; **B:** *bežaj* 'tek', *bilice* 'jajca', *bojati se* 'bati se', *bomblek* 'mačica', *božen* 'slab oz. hudoben', *bratva* 'trgatev'; **C:** *cecati* 'sesati'; **Č:** *čemér* '1. strup, 2. jeza', *činiti* 'delati', *čislo* 'rožni venec', *črep* 'strešna opeka'; **D:** *dača* 'davek', *deca*, *domanji* 'domač', *drtinje* 'drobtine', *dveri*, *dvojiti*; **G:** *gizdost* 'bahaštvo, ošabnost', *glad*, *gorice* 'vinograd', *grmlenca* 'grmenje', *gučati*, *gut*; **H:** *benjati* 'nehati'; **I:** *istina* 'resnica'; **J:** *jako* 'zelo', *jelič* 'smreka, jelka', *jufkati* 'vriskati', *justati* 'lasati'; **K:** *kalati* 'cepiti, klati', *klantivati se* 'klatiti, potepati se', *klonkati* 'trkati', *kmica* 'tema', *kopanja* 'svinjsko korito', *korina* 'cvetlica', *kotriča* 'ud oz. član', *kovran* 'krokar', *kroto* 'zelo', *krščenik* 'kristijan', *krv*, *kūkeo* 'kot, vogal', *kevočka* 'koklja'; **L:** *lagoji* 'hud, slab', *log* 'gozd', *liubav* 'ljubezen'; **M:** *mamelnivost* 'omotica, vrtoglavica', *manjost* 'lenoba', *megnjenje* 'trenutek', *mela* 'moka', *meték* 'metulj', *milostiven*, *moka* 'muka', *molba*, *mujvati*; **N:** *nači* 'drugače, sicer', *nakanénje* 'namen', *narodjenje* 'rojstvo', *nazvestiti* 'sporočiti, naznaniti', *nazveščavati* 'oznanjati', *nevola*, *nevolivati se* 'tožiti, negodovati', *(v)nóžati se* 'ne zljubiti se'; **O:** *obečati* 'obljubiti', *obed*, *obinoti* 'objeti', *obist* 'ledvica', *očivestno*, *odavati*, *Odküpiteo*, *odiurjavati*, *ograd*, *ovarati* 'zagledati, opaziti'; **P:** *paščiti se* 'hiteti', *pitati* 'vprašati', *pitvina* 'pijača', *plakati* 'jokati', *plantati* 'šepati', *platiti* 'plačati', *plüška* 'klofuta', *pojas* 'pas', *polaganje* 'krmljenje', *popejvati*, *poprijéten* 'izvirni', *poškalti se* 'spodrsniti', *potáč* 'kolo', *póv* 'pridelek', *pozvoj* 'zmaj', *prečiščavanje* 'obhajilo', *prišést* 'prihod'; **R:** *razpitanje* 'ločitev, razveza', *rejš* 'beseda', *renda* 'vrsta, red', *risali* 'binkošti', *rob* 'suženj, ujetnik'; **S:** *skrovnost*, *smeknoti* 'zabosti', *smilivati se*, *sod* 'sodba', *spadnjenje* 'padeč', *spaka* 'pohujšanje', *spejvati*, *spodoben* 'podoben', *sprotoletje* 'pomlad', *sredbenik* 'posrednik', *stališ* 'stan, poklic', *sto* 'miza', *stolec* 'stol', *stopaj* 'korak, stopinja', *stiudenec*, *(nema) stvar* 'žival', *svaja*, *svedok*, *svedočanstvo*, *svéteke* 'praznik', *Svéto Trojstvo* 'Sveta Trojica'; **Š:** *šinjek* 'vrat', *šklisko* 'spolzko', *šteti* 'brati', *šuma* 'gozd'; **T:** *telovo* 'praznik svetega rešnjega telesa', *tepeš* 'potepuh, postopač', *tirati* 'gnati, poditi', *topanka*, *trošiti*, *trpeti* 'trajati', *tühinec* 'tujec'; **U:** *utroba* 'maternica, trebuh'; **V:** *vekivečen*, *veleti* 'reči, govoriti, praviti', *vgojdo* 'zjutraj', *viditi se* 'ugajati', *vkaniti*, *vkanlivec* 'goljuf', *vlat* 'lat, storž', *vonjati* 'smrdeti', *voža* 'ječa', *vože* 'vrv', *vrač*, *vračiti* 'zdraviti', *vre(j)me(n)* '1. čas, 2. vreme', *vrlí* 'priden, dober', *vtoliti* 'pomiriti, potolažiti', *vučenic*, *vüzem/-n* 'Velika noč'; **Z:** *zuohton* 'zaman, zastoj', *zasagati se* 'prestrašiti se', *zgednoti se* 'ozreti se', *zmisliti se* 'spomniti se', *znati* 'vedeti', *zrokivati* 'povzročati', *zútra* 'jutri', *zvati* 'klicati'; **Ž:** *žalec* 'zelo', *žitek*, *žmeten* 'težek', *žmécava* 'težava, nadloga', *žuti* 'rumen'.

Za nekatere besede ne moremo ugotoviti, ali jih je Horvat usvojil v času bivanja v Prekmurju ali pa jih je pritegnil iz madžarskega jezika, saj se v grafiji bolj ujemajo s slednjim. Tak primer je npr. samostalnik *črep*: *odszpodi pa z-zselezu pa z-cserepa*. Gre za besedo psl. porekla (**čerpъ* 'lončena posoda, črepinja'; Snoj 2015), vendar ima v madžarščini zapis *cserép* 'črepinja, črep', kakor je izpričano tudi pri Horvatu, le da brez naglasnega znamenja. Podobno je s samostalnikom *topánke* 'opanke' (< psl. **ōpъnъkъ*, madž. *topánka*; Snoj 2015), s katerim bi se Horvat sicer lahko srečal v Bagaryjevih *Pervih knjigah čtenyá* (Bagary 1886: 16). Omeniti velja še samostalnik *boroštjan* 'bršljan', ki ima v madžarščini podobno obliko – *borostyán*, vendar je psl. izvora (< **brъskel'amb*, **brъščamb*; Snoj 2015).

2.2 Besedje, prevzeto iz drugih slovanskih jezikov

Horvat je uporabljal slavizme. Številne je slovenski knjižni jezik prevzel že v času pred nastopom ilirizma (Toporišič 1992: 279), bodisi »zaradi kulturnih stikov ali zavestne namerne slavizacije« (Furlan 2012: 24). Iz hrvaškega oz. srbskega jezika so npr. *broj* 'število', *dražba*, *naslov*, *pokolenje*, *pristaš*, *proščenje*, *razlika*, *razprava*, iz ruskega *soglasje*, *sposoben*. Za samostalnik *predmet* ni točno znano, iz katerega slovanskega jezika je prevzet (Snoj 2015). Tudi etimologija glagola *habati* (*se*) 'varovati se, izogibati se' ni pojasnjena; Bezlaj (1977: 189) piše, da se v srbohrvaščini, kajkavščini in na območju Slavonije rabi za pomen 'čuvati, varovati se', v čakavščini pa 'paziti, poslušati'. Horvat ga rabi v prvem pomenu: *steri sže nescse szmertni grejbov habati, taksi naj ne preblizsava k-Jezusi* (NPr1, 2). Zanimiv je tudi glagol *brzati se*, ki je v hrvaščini in srbsščini izpričan brez onomatopejskega *b-* sekundarnega izvora (Snoj 2015). V *Beltinskem slovarju* (Novak 2009: 52) se pomen nanaša le na oglašanje konja ('rezgetati'), medtem ko ima danes ta beseda v prekmurščini tudi pomen 'preglasno se smejati', ki se je lahko kot onomatopejski izraz razširil iz hrvaško govorečega prostora (prim. Blažeka etc. 2009: 105). Domnevno izhaja iz litovščine, kjer pomeni 'grohotati se' (Bezlaj 1976: 205).

2.3 Besedje, prevzeto iz madžarskega prostora

V pridigah so izpričani različno stari madžarizmi, zlasti tisti, ki so se med uporabniki prekmurskega narečja udomačili že v 11. stoletju, npr. *aldunati*, *beteg*, *dika*, *hasniti*, *kejp* (Dudás 2014: 137–8). Zakoreninili so se predvsem v »čakavskem in kajkavskem narečju in delno tudi v srbskem jeziku« (Bajzek Lukač 2005: 442); Novak (1972: 102) meni, da so jih utrdili kajkavci.

Spodnji nabor (skupno 71 besed) vključuje madžarizme, ki se pojavljajo v pridigah, tudi besede, ki jih je madžarščina posredovala iz drugih jezikov, npr. latinščine. Zajetih je tudi nekaj tvorjenk iz prevzetih podstav, kljub temu da po Toporišiču »/b/esed, ki jih delamo iz prevzetih besed, nimamo za prevzete /.../: na pol prevzete jih upravičeno imenujemo le glede na njihov morfemski sestav« (Toporišič 1992: 218):

A: *aldov* 'žrtev'; **B:** *bantiivati* 'žaliti, prizadeti', *barat*² 'menih', *batriviti*, *berek* 'močvirje, loka', *bérus* 'hlapec, volar na veleposestvu', *beteg* 'bolezen', *birka* 'ovca', *birov* 'sodnik', *bolvan* 'malik', *bauta* oz. *bunta* 'trgovina, prodajalna'; **C:** *cintor*³ 'pokopališče', *cmér* 'šopek'; **Č:** *čalaren* (< *csalárd* 'goljufiv, lažen'), *čonta* 'kost'; **D:** *darda* 'kopje, sulica', *dika* 'slava'; **E:** *engediivati*⁴ 'odpuščati'; **F:** *faklja*, *falat* 'kos', *féla* 'vrsta', *fullér*, *fiškalis* 'odvetnik'; **G:** *gingavi* 'šibek, slaboten', *gomb* 'gumb'; **H:** *hajóv* 'ladja', *hamičja* 'zavist, zloba', *hamišen* 'lažen', *hasek* 'korist'; **J:** *jezero* 'tisoč'; **K:** *kep* 'podoba, slika', *keinc* 'zaklad, dragocenost', *klajbas*,⁵ *koldus/kodis* 'berač', *kepča* 'sponka'; **L:** *lakat* 'viséca ključavnica', *lampas* 'laterna, svetilka', *lanc* 'veriga'; **M:** *marba* 'živina', *mertičljüvost* 'zmernost', *morgiivati* 'godrnjati', *muštarskei* 'gorčični'; **O/Ö:** *öročina* 'dediščina', *orsag* 'dežela, država'; **P:** *palinka* 'žganje', *paradižom*,⁶ *pelda* 'zglede, vzor', *plebanos* 'župnik', *püšpök* 'škof'; **S:** *saga* 'neprijeten vonj', *somar* 'osel'; **Š:** *šajnaliivati*⁷ 'obžalovati', *šator* 'šotor', *šereg* 'množica, skupina (živali)', *šetiivati* 'hiteti', *šors* 'usoda', *šponja* 'spužva', *štruc* 'noj', *šütati* 'oprezovati, okoli se plaziti, krevsati'; **T:** *tanač* 'nasvet, posvet', *tanjér* 'krožnik', *temjén* 'kadilo', *to(l)vaj*, *trnac* 'hodnik ob hiši ali preddverje'; **V:** *vadliivati* 'priznati, izpovedati se', *valon* '1. izhajajoč, po rodu; 2. sodeč k čemu, primeren', *vankis* 'vzglavnik', *varoš/varas*⁸ 'mesto', *verostiivati* 'bedeti', *vižgaliti*; **Ž:** *žoltar* 'psalm'.

Prevzete besede so sprva fonološko prilagojene madžarščini, npr. *baszan* 'korist', *apát* 'opat', *spongya* 'spužva', *gyüngy* 'biser', *faklya* 'bakla', *követ* 'poslanec', *magnes* 'magnet',

² Po Jurančiču (1966: 40) spada *barat* med povratne izposojenke, to so besede, »ki si jih je nekoč madžarščina izposodila iz slovanskega besednega zaklada /.../, nato pa so se iste besede z več ali manj tipičnimi prilagoditvami madžarski fonetiki udomačile v panonskih govornih«. Mednje uvrščamo tudi samostalnike, kot so *gazda*, *kundra*, *mertik*.

³ Iz staromadž. *cinterem*, kar je iz lat. *coemeterium*, to pa iz gr. (Bezlej 1976: 65).

⁴ Glagol je pogost v pridigah iz časa Horvatovega kaplanovanja, medtem ko ga je v poznem obdobju zapisovanja pridig uporabil samo še enkrat: *li požalivanie žloveki ne engedije* (NP489, 5). Bolj zastopan je glagol *odpuščati* oz. *odpüstiti*.
⁵ »/l/ zposojeno delno s posredovanjem madž. *plajbasz* iz nvn. *Bleivéjs* 'svinčevo belilo' /.../, srvn. *blünž*« (Bezlej 1995: 46, gl. iztočnico *plajbez*). Po disimilaciji *p-b > k-b* je nastala pkm. oblika *klajbas* (Ramovš 1924: 184).

⁶ Snój piše, da je samostalnik prevzet »prek nem. *Paradies* in lat. *paradisus* iz gr. *parádeisos* 'ograjen vrt'« (SES), László Hadrovics (1974: 474) pa sklepa, da je verjetno iz lat. prek madž. *paradicsom*, ta pa iz starejšega **paradižsom*. Potrditev madžarskega posredovanja sicer ni nujna, saj v srlat. poleg *paradisus* obstaja tudi oblika *paradisum*, katere končnica se na kajkavskem območju izgovarja *-om*, tako Hadrovics (1974: 474).

⁷ V Mukičevem slovarju (2005: 355) glagol najdemo pod iztočnico *šajnaliivati* 'pomilovati'.

⁸ »Različica *varas* je starejša in je v madžarščini izpričana od leta 1015 /.../« (Dudás 2014: 141)

dajka 'pešunja, varuška, dojlja'. Ko prekmurico zamenja slovenica, madž. <ɟ> nadomesti <ʃ>, posamezno besedje pa ostaja madžarsko, npr. *po slabo presvetljeni foljosab* (madž. *foljosó* 'hodnik, veža, prehod'); *smrt na maglji* (madž. *mághya* 'grmada'). Tudi osebna in zemljepisna lastna imena je Horvat zlasti v zgodnjem obdobju zapisoval madžarsko oz. jih je prilagajal madžarskim glasovnim značilnostim: *Szániszló* (Stanislav), *Gergeby* (Gregor), *László* (Ladislav), *Antal* (Anton), *Fülöp* (Filip), *Veliki Sándor* (Aleksander Veliki), *Lajos* (Ludvik), *Azsia* (Azija), *Jeruzsalem* ipd. V začetku se pojavlja tudi madžarska končnica *-ai* za izkrajevne pridevnike, npr. *bolonyai* 'bolonjski', *szjenai* 'sienski', *arimathei* 'arimatejski', *villanovai* 'vilanovski', *nolai* 'iz Nole', *szamariiai* 'samarijanski', *lojolai* 'lojolski', ki jo sčasoma nadomesti *-ski* oz. *-ški*.

Glagol *vižgaliti* (< madž. *vižgál* 'preiskovati, raziskovati') je znan samo v porabskem prostoru, kjer je (bilo) vdiranje madžarščine še intenzivnejše kot drugod v Prekmurju, Horvat pa ga je vnesel tudi v nižinsko Prekmurje, npr. *ono moremo vižgaliti* (DPA58, 3); *previžgali szebé* (DPA189, 2). V Mukičevem slovarju (2005: 396) najdemo iztočnici *vižgálivanje* in *vižgálivati*. V SSKP glagola ne zasledimo, kar pomeni, da v času stare knjižne prekmurščine še ni bil prisoten, najdemo pa v *Formuli juramenti* (Horvátsidány 1769) glagol *vižgalovat*, iz česar lahko sklepamo, da ga je Horvat morda poznal iz gradiščanskohrvaške knjižne tradicije.

2.4 Besedje, prevzeto iz germanskega prostora

Spodnji nabor vključuje besedje (skupno 196 besed), prevzeto iz nemškega prostora, tudi besede, ki so jih germanski jeziki posredovali iz drugih jezikov, npr. iz latinščine in grščine, ter nekatere tvorjenke iz prevzetih podstav:

A: *advent*, *almoštvo* 'miloščina', *angel*, *apát*⁹; **B:** *bal* 'ples', *banda* 'tolpa', *bankaš* 'denarnica', *baron*, *blek*¹⁰ 'želodec, vamp', *Birma/férma*, *bogati* 'ubogati', *briitív* 'pokopališče', *(z)buntati (se)* '1. (z)motiti, 2. upreti se'; **C:** *cagati*, *cajt*, *cedla* 'listek', *cejtunge* 'časopis', *ceremoni(j)a*, *cérkev*, *cigeo* 'opeka', *citare* 'citre', *cona* 'priimek, vzdevek', *cotasti* 'cunjast', *cuker* 'sladkor', *cumper*, *cigle* 'povodec', *cvek*; **D:** *denok* 'vendar', *duplíški* 'dvojni'; **F:** *fajnsček*, *falinga* 'napaka, pomanjkljivost', *familija* (lahko tudi prek it.), *fara*, *farba*, *farof*, *farnik*, *fertao* 'četrť', *féronga* 'zavesa', *fertig*, *flek* 'madež', *forma*, *fret* 'šala', *frišek* 'svezž'; **G:** *galér* 'ovratnik', *gatre* 'okenske mreže', *gauge* 'vislice', *glíh(ati)*, *gratati*, *grof*, *groš*, *grünt*, *gvant*,

⁹ Oblika *apát* (tako tudi v madž.) je iz stvnem. *abbát*, »kar je prek clat. *abbās* 'opat' in gr. *abbā*, *ábbas* izposojeno iz aram. *abbā* 'oče, gospod'« (Snoj 2015).

¹⁰ Samostalnik ima v množinski obliki *bleki* tudi pomen 'osepnice, ošpice' (Novak 2009: 21).

gviniti 'dobiti (pri igri)', *gvüšno*; **H:** *hamer* 'kladivo', *benjati*, *herbija*, *biža*, *bižóp*¹¹ 'ožepek, izop'; **J:** *jager* 'lovec', *janke* 'krilo', *jesi* 'kis', *juš* 'pravica'; **K:** *kamra* 'shramba, manjša soba', *kapela*, *kassa* 'blagajna', *keli(b)*, *kešta* 'zaboj', *klafter* 'klaftra', *klošter* 'samostan', *komedija*, *komendirati* 'poveljevati, ukazovati', *kopfer/kofer* 'baker', *korona* 'krona', *koštati* '1. stati, veljati; 2. pokusiti', *krajcar*, *krugla*, *künšten* 'spreten, zvit';¹² *keüš(č)* 'poljub'; **L:** *lada* 'skrinja', *lampe* 'usta, ustnice', *larma*¹³ 'vpitje, hrup', *ledičen* (< *ledig*), *legion* 'krdelo', *lelija/lilija*, *lón* 'plačilo', *lónati* 'plačati', *liift*; **M:** *malar*, *mantrati*, *marof*, *mašin*, *materija*, *mauta* 'mitnina', *meša* 'maša', *milliön*, *ministrant*, *mirba* 'mira, dišava', *mission*, *mort* 'malta, grez', *municija* 'strelivo', *muzika*; **N:** *natura*, *nor*, *numera*, *nücati*; **O:** *ober* 'nad', *officér*, *opat*, *oraubati* 'oropati', *orgule*; **P:** *papér*, *pasati* 'prilegati se', *patriarka*, *patron*, *paver* 'kmet', *pehar*, *pinezi/penezzi*¹⁴ 'denar', *plac* 'trg', *planet(a)*, *pležérani* 'ranjen', *pólke* 'polkna, naoknice', *pončoli* 'čevlji', *pop*¹⁵ 'duhovnik', *porobiti* 'zasušnjiti, ugrabiti', *post*, *probat*, *proces*, *processia*, *škaf*,¹⁶ *predga*, *preša*, *profesor*, *punkt* 'pika, konec', *pükša* 'puška', *püngrat* 'vrt', *pütra* 'lončen vrč'; **R:** *rajnskei* 'goldinar', *reberija* 'upor', *reklín* 'jopica, bluza', *revolucija*, *roža*; **S:** *sekeretarius*, *zħoblati* [s]- 'skobljati', *spucati*; **Š:** *šina* 'tračnica' (možno tudi prek madž. *sin*), *šinjanje*, *skapulér*, *škegenj*, *šker* 'orodje', *škola*, *škorpio*¹⁷ 'škorpijon' (možno tudi prek it.), *škrampli* 'kremplji', *škerinja*, *šoca* 'ljubica', *šörc* 'predpasnik', *špilanje*, *špital* 'bolnišnica', *špot* 'sramota, posmehovanje', *špric(ke)ati* 'brizgati, škropiti', *štacija* 'postaja', *šrapnel* 'topovski izstrelek', *štala*, *štimatei* 'ceniti', *štola*, *štörke*¹⁸ 'štorklja', *štrioma* 'do roba polno' (< *strich*), *štük* 'top', *štükati se* 'prepirati se', *šuma* 'vsota', *švic* 'pot, znoj'; **T:** *talent*, *tao*, *ténta* 'tinta', *termin*, *tiran*, *trofiti* 'zadeti', *trón(us)* 'prestol', *troštati* 'tolažiti', *trupa* 'vojaška enota', *trücati* 'siliti, ponujati'; **V:** *vaga*, *vancar* 'viničar', *vandrati*, *vért* 'gospodar', *votum* 'volilni glas', *viper(a)* 'gad', *vtraglivost* 'lenoba'; **Z:** *zagiftati* 'zastрупiti', *zamerkati si* 'zapomniti si', *zgrüntati* 'ugotoviti, spoznati'; **Ž:** *žegnani* 'blagoslovljen', *žinagoga*, *žmaj* 'okus', *žveglar* 'piskač, kdor igra na piščal', *žveplo*.

¹¹ Nem. *Ysop* < it. *isòpo* < srlat. *byssòpus* < gr. *byssòpos* < hebr. *ezòb* (Snoj 2015).

¹² V SSKJ² s kvalifikatorjem *nizje* *pog.* 'bister, pameten, učen'.

¹³ Po Bezlaju (1982: 125) gre za bav.-avstr. besedo. Tudi Madžari imajo *lárma* za 'hrup, kričanje, vreščanje, dretje' in *lármažike* za 'dreti se, vpiti, vreščati', vendar so to prevzeli iz slov. j. (Bezljaj 1982: 125).

¹⁴ Beseda je bila zelo zgodaj prevzeta iz stvnem., etimologija germ. besede pa ni povsem pojasnjena (Snoj 2015). Glasovna različica *pinezi* je po Meršiču (1972: 27) gradiščanskohervaška.

¹⁵ »Nekateri avtorji menijo, da je splošnosl. **pōpō* sprejeto iz gr. brez germ. posredovanja.« (Jesenšek 2007: 55, iz slovarja Tatjane Grah)

¹⁶ Iz srvnem. *schaf* < lat. *scaphium* < gr. *skaphe* (Snoj 2015).

¹⁷ V madž. spletnem slovarju *Szotar.net* najdemo obliko *škorpió*, torej brez *-n*, kakor je zapisal tudi Horvat.

¹⁸ Snaj (ESS) domneva, da se je beseda v baltoslov. in germ. vzporedno razvijala.

2.5 Latinske in grške prevzete besede ter besedje iz romanskega prostora

V pridigah se pojavlja nekaj citatnih latinskih besed, ki kažejo, da je Horvat kot nekdanji teološki študent in duhovnik poznal latinski jezik in latinske cerkvene priročnike, ki jih je potreboval za službovanje: *collecta* (»to je vküpszpravlyeno molitev /.../, vu steroj mésnik vszakomi csloveki miloscse proszi« (DPa39, 5)), *examen*, *exercitia*, *fīrmamentum*, *gebenna* 'pekel', *historia*, *Hosanna*, *humerale*, *Kolosseum*, *mammon* 'bogastvo, denar', *praefatio* 'predgovor', *purgatorium*, *regula fidei* 'pravilo vere'. Tudi osebna lastna imena je, vsaj sprva, zapisoval latinsko, npr. *Olympius*, *Macarius*, *Zakeus*, *Basilius*, *Cesarius*, *Lactantius*, *Herodes*, *Abigeuses*, *Eusebius*. Razmeroma veliko je glasovno prilagojenega latinskega oz. grškega cerkvenega besedja, ki se je v prekmurskih religioznih tiskih ustaljevalo že od Temlina dalje. Na njegov zapis so pogosto vplivale madžarske oz. nemške prevodne predloge: *apostol*, *diakon(us)*, *evangelium*, *farižeus*, *fīrmament*, *fundament*, *kalvarija*, *katehumen*, *katekiizmus*, *kerubini*, *kórus*, *kvatre*, *limbus* 'predpekel', *litaniya*, *litera* 'črka', *makula* 'napaka, madež', *oltar*, *pater*, *peršona*, *pogan/pagan*, *profeta* 'prerok', *publikanus* 'cestninar', *reverenda* 'talar, duhovniško oblačilo', *sakrament*, *serafini*, *šatan*, *židov*. Končnice *-um*, *-us*, *-es* ipd. lahko tudi izpadejo (npr. *vu evangeliu*, *fīrmament*, *fundament*), kar je po Hadrovicsu (1978: 431) posledica starejšega romanskega ali mlajšega nemškega posredovanja.

Prisotno je občnoimensko besedje iz romanskega prostora, npr. *briga*, *casar*, *denar*, *kapora* 'ara, naplačilo', *kaštiga*, *kupica*, *križ*, *mešter* (po Snoju (2015) prevz. iz it. *maestro*, to pa iz lat. *magister*), *ormar*, *oštarija*, *palača*, *račun*, *soldak*, *škerlat* (možno prek it. ali stvnem. (Snoj 2015)), *štampati* 'tiskati, natisniti', *trombönta*. Izpričan je tudi hrvaški glagol *durati*, prevzet iz it. *durare* (*Hrvatski jezični portal*, spletni vir).

2.6 Besedje, prevzeto iz turškega ali arabskega prostora

Turcizmi so v panonsko narečje večinoma preneseni prek hrvaščine oz. so v sodobnosti del splošnoslovenskega besedja (Jurančič 1966: 41), pri Horvatu npr. *bar* 'vsaj', *bedak*, *pajtaš/pajdas*¹⁹ 'tovariš, prijatelj', *sablja*, *tolmač*, *tovariš*, *žep*. Nekaj turškega in arabskega besedja je posredovala madžarsščina: *baršon* 'škrlatno rdeč žamet' (iz tur.

¹⁹ Miklošič je domneval, da je samostalnik prevzet iz madžarsščine, Bezljaj (1995: 3) pa je ugotovil, da gre za balkanski turcizem.

prek madž. *bársony*), *cifra*²⁰ 'nakit, okrasek', *džündž* 'biser', *jalni*²¹ 'varljiv, potuhnjen, hinavski', *korbác*²² 'korobač', *oroslan* 'lev'.

2.7 Besedje zakritega prevzemanja – kalkiranja

V pridigah je zaslediti precej besedja zakritega prevzemanja, tj. kalkov, bodisi iz nemščine bodisi iz madžarščine. Večino teh so pisali že pridigarji pred Horvatom in so prisotni od prve prekmurske tiskane knjige (Temlin 1715), medtem ko so se glagolski kalki pojavljali že v osrednjeslovenskih prvotiskih protestantov – kalkiranje je bilo namreč »eden izmed osnovnih načinov širitve slovenskega glagolskega besedja« (Merše 2013: 41). Značilna za glagolske kalke je prislovna sestavina v predponi, ki glagolom pogosto daje pomen, kakor ga imajo v nemščini ali madžarščini (Hadrovics 1974: 436). Po Dudásu (2011: 59; 2011a: 36) so lahko vzroki za nastanek kalkov iz madžarščine študij prekmurskih izobražencev v madžarskem jezikovnem okolju, obvladovanje madžarščine, dolgo trajajoče skupno sožitje in dvojezičnost prevzemnikov, kar vse velja tudi za Jožefa Horvata.

2.7.1 Samostalniški kalki

Najpogostejši samostalniški kalki, h katerim prištevam tudi izglagolske samostalnike (glagolnike), so: *dobročinitel*, *drejvo znanosti*, *drejvo žitka*, *düšnavest* (madž. *lelküismeret*), *figovo drevo* (< nem. *Feigenbaum*), *bižni zakon*²³ 'zakonska zveza' (< madž. *házasság* 'zakonci'), *bižnik* / *bižni tivaruš* 'mož, zakonec', *bižniki/bižnije* 'zakonci, možje in žene', *križno drejvo*, *pismoznanci*, *prosti človek*, *prosto ljudstvo*, *proti guč*, *dobročinejje*, *dolimalanje*, *dolispranje*, *dolizmoljenje*, *goridržanje*, *goristanejje*, *gorivzétje*, *gorizgojitev*, *bvalodavanje*, *napregučanje*, *napreidenje*, *naprevidenje*, *nazajdržanje*, *nazajgučanje*, *nazajplačanje*, *nazajplačivanje*, *nazajpovernenje*, *nazajzadobenje*, *notriidenje*, *notriprikazanje*, *notriprikaživanje*, *notripüščenje*, *notristopljenje*, *okolik glédanje*, *okolik oglejivanje*, *prekdanje*, *prekidjenje*, *prekseljenje*, *prekstopljenje*, *protigučanje*, *protipostavljenje*, *protipovenje*, *verevadlivanje* 'veroizpoved', *vküpderszanje*, *vküpmeszanje*, *vküppridenje*, *vküppračunanje*, *vküp(er)življenje*,

²⁰ Beseda *cifra* naj bi v madžarščino prišla prek latinščine (*zifbra*), kjer je pomenila 'znak, številka' (Dudás 2011: 44). Po Bezlaju (1976: 63) beseda pod iztočnico *cifra* 'nakit, okrasje' izhaja iz madž. *cifra* 'okras, pisan', kar je iz *zifbra*, *zifra* 'ničla', to pa je po Snoju (2015) iz arabščine prek srlat.

²¹ Sln. in kajk. *jál* »je morda izposojeno iz madž. *ál* 'varljiv', medtem ko je štok. in blg. *jalan* (m.) 'laž' iz turšč. *yalan* 'lažnivec, goljuf' (Bezljaj 1977: 218).

²² Iz turšč. *kerbaç* prek hrv. oz. srb. (Snoj 2015).

²³ Po Dudásu (2011: 38) gre za hibridno besedno zvezo; »jedro *zakon* je slovensko, prilastek *bižni* pa madžarski kalk«. Samostalnika *bištvo*, ki je prav tako madžarski kalk v istem pomenu (Dudás 2011: 38), Horvat ne uporablja.

vneboidenje, v-nebo(za)stopljenje 'vnebohod', vödanje, vödelenje, vögučanje, vönigučanje, vöpövenje, vözmišljenje, zadostačinejnje.

2.7.2 Glagolski kalki

V pridigah najdemo veliko dvočlenskih glagolskih kalkov, sestavljenih iz prislova in glagola. Zapis prislovne sestavine v predponi in sledečega glagola v pridigah ni enoten, Horvat ju nedosledno piše skupaj oz. narazen. V spodnjem naboru je navedenih le nekaj primerov glagolskih kalkov, pretvorjenih v nedoločniško obliko in transkribiranih v slovenico:

(k)cuj/ coj-: *cuj djati*;

dol(i)-: *doli(z)malati, dolizklenoti, dolispadnoti, dolizlöpati, doli(s)plačati, dolipüstiti, dol(i)povedati, dolidävati, dolistöpiti, dolizgrizti, dolipokleknöti, doliprečeti, dolivtrgnöti, dolidjasti, doligučati, dolivžeti, dolpognüati, dolipozrvati, dol(spo)kapati, dolizapisati, dolispraviti, dolizbrisati, doliiti, dolipriti, dolperšteti, dolizapečatiti, dolivdariti, dolwiseti, dolzgučati*;

gor(i)-: *goribenjati, gorinajti, goriprijeti, gorialdünvati, goriskričvati, gorista(no)ti, gor(i)poiskati, gorizgöjiti, gorizdignöti, gorivžeti, gori podignöti, gorodpreti, gorobüditi, gorzözedati, gorperšteti, gori(z)držati, gori prejemati, gorizbüditi, gori obdržati, goristopati, gorotraniti*;

napre(j)-²⁴ *napreprinesti, napredavati, napre oditi, naprepostaviti, napredati, napre(j)povedati, naprenositi, naprepripovidavati, napre paščiti, naprekažati, naprepisati, napre(j)priti, naprepraviti, naprej hoditi, naprepozrvati, napre vžeti, napreznati, napre poznati, napreviditi, naprestöpiti, napreprinašati, naprepripläsati, napreskočiti*;

nazaj-: *nazajd(j)ati, nazajpövrnoti, nazaj plačati, nazaj pripelati, nazajdobiti, nazaj(v)žeti, nazajspraviti, nazaj leteti, nazajstopiti, nazaj vračati, nazaj oditi, nazaj zadobiti, nazajjiti, nazaj spadnoti, nazajobrnöti, nazajdržati, nazaj poslati, nazajzaderž(va)ti, nazaj posaditi, nazajpotegnöti, nazaj rvati, nazajpostaviti, nazaj prezkrbeti, nazajpriti, nazajnesti, nazajpaščiti se, nazajpogrožiti se*;

²⁴ Po Ramovšu (1924: 170) je dvojica *naprej – napre* nastala pod vplivom dvojic *noco – nocoj, zuna – zunaj, prece – precej, zjutra – zjutraj, odspreda – odspredaj* ipd.

notri-: *notri(s)pelati, notri (pr)iti, notri (v)zėti, notri spadnoti, notripüstiti, notri stopiti, notri djasti, notri prijėti, notripotisnoti, notriprikazati, notridati, notripokazati, notripoglednoti, notrizoseliti, notriskeriti, notrizapisati, notrinositi, notrivdariti, notri viditi, notriposlati, notrizagriznoti, notripelati, notri odpelati, notriprikazživati, notristečiti, notrispraviti;*

okolí(k)-: *okolí(k) (v)zėti, okolik obračati/ obrniti se, okolik hoditi, okolik klantiivati, okolik poglednoti, okolik nositi, okolik jemati;*

pre(j)k-: *prejk priti, prejk oditi, prejk (z)iti, prejk zapivati, prejk sinoti, prekdati, preksmeknoti, prekstopiti, prek dati, prekposaditi, prek vzėti, prek preživeti, prek porinoti, prek izhajati, prekdjasti, prek prehoditi, prekpüstiti, prekzoseliti, prekzgrabiti se;*

proti-: *protipostavljeni se, proti gučati, proti stati, protistanoti, protipovedati;*

razno-: *raznoprostérati, razno razžagati, razno vtrgnoti, razno vtégnoti, razno razčesnoti, razno (raz)tergati, razno razpočiti, razno pokati, razno potréti, razno gnati, razno razbiti, razno razliučati, razno raztirati, razno potégnoti, raznopüstiti, razno bežati;*

ta-: *ta da(va)ti, ta nihati, ta odposlati, ta pelati, ta spraviti, ta spokapati, ta sraniti, ta püstiti, ta razdeliti, ta zapravljati, ta skočiti;*

(v)kraj-: *(v)krajsinoti, vkrajvtrgnoti, (v)kraj spraviti, (v)kraj iti, vkraj odvrniti, vkraj vrčti, (v)kraj (v)zėti, (v)kraj obrniti, vkraj odvernoti, vkraj odgnati, vkraj držati, vkraj spravlati, (v)kraj liučiti, vkraj potégnoti, kraj bežati, kraj zgoniti, kraj ognoti se, kraj stopiti, kraj bresnoti, kraj odvalati se, vkrajvlečiti, vkraj jemati, vkraj metati, vkraj sinjavati, vkraj spravlati;*

vküp(er)-: *vküpzdati, vküp(er)spraviti, vküpdrižiti, vküpvézati, vküp(er) priti, vküp pozvati, vküper hoditi, vküper spadati, vküp živeti, vküp(er)držati, vküp pasati, vküper si sestiti, vküper stopiti, vküppodreti, vküp ostati, vküptiskati, vküpcediti, vküp prinesti, vküpprebivati, vküpzbrati, vküp vdariti, vküp delati, vküp obsližavati, vküp dati se, vküpstaniivati, vküpzidati, vküpzložiti, vküpskapčiti;*

vö-: *vötalati, vö(z)pelati, vöspokubiti, vöpovedati, vöviditi, vözplačati, vö(od)iti, vözleteti, vöspadnoti, vönihati, vö vtrgnoti, vöpokazati, vö(v)zėti, vö pühnoti, vöodsloboditi, vözklenoti, vözglédati, vözgoniti, vövaživati, vömetavati, vöpri(d)ti, vöpregnati, vözkopati, vöprinesti, vöstočiti, vötalati, vözdelati, vözsüšiti, vösekatati, vözaprėti, vöskeerčiti, vöpremliti, vöspraviti, vöskopati, vözganjati, vöbežati.*

Besednozvezni glagolski kalki so: *na znanje dati* (< nem. *zur Kenntnis bringen* oz. madž. *értésére / tudtára ad*), *navuk držati, v-pamet zéti* (< nem. *bedenken, erwägen* oz. madž. *észbe vesz*), *oči metati* (< nem. *vorwerfen* oz. madž. *szemre hány*), *k srci zéti* (< nem. *zu Herzen nehmen*), *vu zaročkaj biti* 'biti zaročen', *meti pazko* 'paziti'; enobesedni glagolski kalki: *dopadnoti se, doprinesiti, podstopiti se, slišiti* 'spadati, pripadati' (< nem. *geboren*).

2.7.3 Ostali kalki

Pridevniški kalki so večinoma tvorjeni iz glagolskih, npr. *k-cuj dani, notrizapisani, notripelani, vküpspravleni, vözapreti, vözvučeni*, zaslediti pa je tudi že ustaljene veččlenske kalkirane zveze, kot je *z-žlakom vdarjeni* 'zadet od kapi' (srvnem. *slac* 'udarec').

Prislovni kalki so npr. *od séga mao, od nigda mao, vsake kvatre*.

3 Sopomenski nizi in uvajanje osrednjeslovenskega besedja

V Horvatovih pridigah se odraža postopno približevanje prekmurskega (knjižnega) jezika slovenskemu knjižnemu, in sicer z uvajanjem osrednjeslovenskih besed, ki za prekmursko okolje niso (bile) značilne, s sopomenskimi nizi – t. i. dvojnimi formulami. Te so najpogosteje sestavljene iz 1) prevzete besede (ali tvorjenke iz le-te) in bolj ustaljene domače sopomenke, 2) narečne besede in njihove osrednjeslovenske ustreznice, 3) dveh domačih sinonimov, 4) dveh prevzetih besed, 5) prevzete in novotvorjene besede; lahko so tudi 6) opisne. Horvat jih zapisuje v različnem vrstnem redu, najpogosteje jih ločuje z vejico ali veznikom *i/in*, redkeje s pomišljajem, sinonimne izraze pa uvaja tudi s pojasnjevalnim *to je*. Zaradi prostorske omejenosti navajam zgolj nekatere:

1) *malo bunto, trgóvnico* (DPa102, 4); *z-liberalszke vladne to je kormanyyszke sztranke* (DPa150, 4); *té ne dobéte najam, lón* (DPa155, 2); *kerv razcsemerile, zagijitale* (DPa184, 2); *fret i sala* (DPa184, 2; NP313, 2); *tak bi sze mogli brigati i szkerbeti* (NP258, 3); *materia, predmet nasega denésnjega premislavanja* (NP328, 1); *z-szpicov, z-dardov* (NP242, 5); *na veliki kvar, na veliko skodó* (NP313, 1); *Bolezni, betegi szo potrebni* (NP346, 3); *szkerb, briga za zgojo decé* (NP371, 1); *šteri so norili, kanjiivali 'goljufali'* (NP373, 2); *z-pepéla nastajajo kosti i čonte se združujejo* (NP377, 2); *tórvénje, zakone* (NP406, 4); *zgrabó čeljust samara, osla* (NP409, 5); *bodo /.../ ošpotali, osramotili* (NP413, 4); *Nevere tüdi dnjes dén ne manjka, fali* (NP438, 1); *od jagra, lovca* (NP442, 4); *na poti je prišeó lev, oroslan* (NP456, 2); *Boga glédati je lón, je plačilo* (NP457, 2); *brezji slabostov, faling* (NP470, 2); *se /.../ ne zmeni, ne briga* (NP476, 5); *ogovarja, šinja* (NP488, 3); *razloževati numere, številke* (NP518, 2);

2) *naznanjuje prihod, prisészt* (DPa143, 3); *v-tezsavaj – v-nevolaj* (DPa180, 4); *naj bode szpomlad, szprotoletje* (NP249, 4); *escse izda, vedno zsinivé* (NP250, 3); *na szton korine, rózsze denete* (NP298, 3); *szo zapüsztili, vönjali* (NP370, 2); *prepéri, svaje* (NP386, 4); *hasnij čas, vremen* (NP391, 1); *martinšéke, divje mladike* (NP392, 3); *zaklenjen vert, ograd* (NP443, 3); *z-cvetlicami, korinami* (NP464, 4); *neprestanoma zaszavate, imenijete* (NP471, 3); *brezi kaštige moriti, bujiti* (NP485, 2); *pijane i psüvajúóce družbe, tivarišije* (NP523, 2); *more biti že poprej, prle* (NP526, 5);

3) *Bog i človek navküper, ob ednom* (NP379, 2); *na tenci prevdariti, presoditi* (NP416, 3); *opravljanje, zveršénje* (NP420, 4); *razdeljeno, razdvojeno* (NP437, 5); *ino si upodobo, narédo* (NP466, 2); *najbolje bogata, premožna hiža* (NP476, 5); *hitro iznebijó, se otriesjó* (NP494, 1);

4) *blagoslov dobite za herbijo, öročino* (NP470, 1); *bi že stem zagogftala, otrovala svétost* (NP519, 3);

5) *naj nebi szamo gazemberom, nistovridnjakom dobro bilo 'ničvreden človek'* (NPr182, 2); *verska nebrižnost, nebriganje* (NP408, 2);

6) *Bóg je na dale nepremenliv, to je vszigdar ón iszti osztane* (DPa170, 4); *szo opesale, trüidne gratale* (DPa184, 1); *vu dnéni szo szkrite, sže ne vidijo* (NP369, 2); *štera je nalomljena, malo česnjena* (NP443, 2); *samo to valja, to ma vrednost* (NP457, 5); *Lüdjé so se zzigzdili, gizdavo se záčnoli nositi* (NP476, 5); *verno sodelajo, vküper delajo* (NP522, 4).

Pojavljajo se tudi trojne formule, v katerih so nakopičeni po trije sinonimni oz. pomensko sorodni izrazi, npr. *neizmerno, neskončno, vekivečno kaštigo* (NP410, 2); *lastivnoj strasti, nasladnosti, poželjivosti* (NP460, 4); *rodbina pride na kanto, v dug, na bobénj* (NP476, 5); *odnemoreno, odnemoglo, zničeno ženo* (NP519, 2).

Narečnih besed Horvat ni želel takoj nadomestiti z osrednjeslovenskimi, o čemer pričajo popravki, kot npr.: *Tü pa Jezus ne ~~gato~~ gucsi* (NP206, 3); *Csi Bóg tak szkerbi za ~~szivati~~ neme sztvári* (NP366, 1); *Zametavanjom gléda siromaka pred ~~zra~~ dverami* (NP507, 2). Osrednjeslovenskih rešitev se je izogibal tudi na glasoslovni ravni: *takó ocsiveszgne* (NP210, 4); *taebka* (NP521, 2). Kljub temu je v najpoznejšem obdobju zapisovanja pridig začel prevladovati vpliv Mohorjevih in drugih osrednjeslovenskih knjig. *Cintor* oz. *brütiv* je Horvat postopoma nadomeščal s *pokopališcem, slobodo/ slobodnost s prostostjo, potrplivost/ potrplénje* s *potrpežljivostjo, doktorja* oz. *vračitela* z *zdravnikom, beteg z boleznijo*,

prišest s pribodom, troštati s tolažiti, gratati s postati, žmetno s težko, tudi za staro knjižno prekmurščino značilen samostalni *žitek* 'življenje' je izgubljal na pojavnosti. Besede, ki jih je na novo usvajal, je kdaj nerodno rabil, npr. *szo minola z-gledaliscsa szvejta* 'gledišča' (NP354, 3); *Ali ni to vse čüdno vito?* (NP402, 3); *nikomi ni trbi biti vu zdrji* 'zadregi' (NP470, 3); *rodbina pride na kanto* 'kant' (NP476, 5); *ne smejo svetiti brezji izrečnoga dovoljenja rim. pape* 'izrecnega' (NP526, 3). Po nepotrebnem je pošumevljal sičnike, denimo v *rešnica*, *skužé* 'solze', *žemlja* 'zemlja'.

4 Horvatove novotvorjenke

Horvat je ob besedah, ki so jih poznali in uporabljali že starejši prekmurški pisci, tvoril tudi svoje, nove, s čimer je pokazal sposobnost ubesedovanja predmetnosti, 1) za katero je že obstajalo poimenovanje, a ga kot nematerni govorec prekmurščine ni dovolj natančno poznal, in 2) za katero je sam tvoril in uvajal novo poimenovanje. Domnevne novotvorbe sem analizirala in določala glede na morebitno pojavnost v različnih slovarjih – v Novakovem (2009; 2014), Pleteršnikovem (2014), Mukičevem slovarju (2005), v slovarju Marije Bajzek Lukač (2009), *Rječniku pomurskih Hrvata* (2009) ali katerem drugem slovarju na portalu Fran. Ker je bil Horvat naročnik tiska Jožefa Klekla st. (npr. *Marijinoga lista*), je možno tudi, da je katero besedo prevzel od njega; žal pa korpus Kleklovega besedja in besedja njegovih sodobnikov (npr. Jožefa Sakoviča,²⁵ Ivana Baše, Jožefa Baše) še ni bil izdelan, zato ni mogoče z gotovostjo trditi, da so tvorjenke Horvatovo delo.

Horvat je prevzemal tvorjenke nekoliko starejših prekmurških piscev, denimo Terplana, Kardoša, Agustiča, svojega martjanskega predhodnika Bagaryja. To so npr.: *dalečina* 'daljava', *odvčiti se* 'odvaditi se', *poljedelavec*, *rokodelavec*, *sen-tam* 'sem in tja', *spotiti se* 'pomiriti, potolažiti', *vtoliti*, *žaostanjeni* 'zaostal', *zmešlinga* 'zmešnjava, zmeda', nekatere izmed njih, npr. *betegivati*, *glasoviten*, *nesramnjača*, *pajdašija*, *peldatno* 'za zgled', *žabürati* 'zaježiti', je uvedel že Jožef Košič.²⁶ Precej besed, ki jih je rabil Horvat, najdemo v Pleteršnikovem slovarju (2014). Spremljata jih kvalifikatorja *ogr.* in *kajk.*, ki pričata o njihovi prisotnosti v panonskem prostoru, druge je Horvat najverjetneje prevzel iz osrednjeslovenskega območja: *bogatus*, *častilakoten*, *dojkinja*, *lagojina*, *neprijateljinja*, *nevarščina*, *neveselje*, *ničest*, *peliniti* 'greniti', *podbūdba*, *pogražati se*, *predrūgačiti*, *samobót*, *sredbovati*, *velikoserčnost*, *vodotoč*, *žandirati*, *žigica* 'vžigalica' itd.

²⁵ Analizirano je bilo le besedje treh Sakovičevih pridig (Grah 2008: 182–194).

²⁶ Košičev vpliv na mlajše prekmurske pisce je preučevala tudi Natalija Ulčnik (2008: 178).

Besede, za katere predvidevam, da so Horvatove novotvorjenke, so: **B:** *bogatajivec* 'bogataš', *bogoslužba*, *bogovica* 'boginja', *bojnišče* 'bojišče', *brezbožnjak* 'brezbožec, ateist', *brezbasnoviti*; **D:** *diktalivati* 'diktirati, narekovati', *dolinesač*, *dolžklenóti* 'zaklenjen', *dugopotrplivi*, *džündžni* 'biserni'; **G:** *globotina*, *gojaček* 'gojenec', *goriprimeni* 'sprejet'; **H:** *Herodiaskinja*; **J:** *jezeroletje* 'tisočletje'; **K:** *kamenivalec*²⁷ 'kdor kamenja', *koldiivanje* 'beračenje', *kradniivanje*, *krčmeni*, *krvajóci* 'krvaveč', *kufraten* 'bakrenast'; **L:** *lebkóživóci*; **M:** *mametlivosť* 'omotica', *manterništvo*, *mebkoživen*, *monštrancija*, *morstvo* 'umor, morjenje', *mrmravčina* 'slabš. kdor mrmra', *mulatiivanje*²⁸ 'veselje, zabavljanje', *mužatno*; **N:** *najistinskejše* 'najresničnejše', *najpéldatnejši*, *najsiromaškejši*, *najzdoljni* 'najnižji', *nasladnostni*, *nasrednik* 'posrednik', *naturežnanost* 'naravoslovje', *navdihavec* 'kdor navdihuje', *neporazumljenje* 'nerazumevanje', *nevüpnost*, *nibavljóci* 'opuščajóč', *ništovridnjak* 'ničvrednež', *novodebrani*; **O:** *obernaturalski*, *odküpilni* 'odkupljen', *odtriüdjati* 'omagati, obnemoči', *orianski* 'orjaški'; **P:** *pavučinar* 'pajčevinar', *pelavajóci*, *pležerani* 'ranjen', *pobüдавajóci*, *poiskavati*, *povalina*, *povilo* 'to, s čimer se povije', *pozívač* 'kdor poziva', *pred dedek* in *preded* 'praded', *prediskava* 'preiskava', *preganjar*, *prekstopaj* 'prestopok', *prelomlivec*, *prevzetiti se* 'postati prevzeten', *prilizáč*, *prisiljavkinja* 'tista, ki prisili', *protibóžci*; **R:** *razméci* 'razumevajoč', *ribnjek*, *rožnovenčen*; **S:** *sinski* 'sinov', *slobodnomiselec*, *slobodnovolno*, *sočüüéci* 'sočuten', *soöročník* 'sodedič'; **Š:** *šcegéci* 'ščetgljiv, srbeč'; **V:** *vjenje* 'kar se vje', *vjeti* 'ugriznjen', *vküpvkapčeni* 'združen', *vódenoti* 'izročeni', *vögučavati* 'izpovedovati', *vojskovodnik*, *vözžiti*, *vözklenóti* 'izobčeni', *vsevidóci*, *vseznojóčnost*; **Z:** *žagovarjavanje*, *žanemaranjač*, *žanesajóci*, *žaroblenik*, *žasramnjak*, *žbantiivalec*, *ždvaja* 'dvom', *žlebkotivati* 'olajševati', *žmagevüpní*, *žrebereni* 'uporniški'; **Ž:** *žalivavanje*. Večina besed je tvorjenih iz domače, že obstoječe podstave in dodanega novega obrazila.

5 Sklep

V prispevku je ugotovljeno, da je v pridigah izpričano tako avtohtono besedje iz panonskega jezikovnega prostora kot prevzeto besedje (madžarizmi, germanizmi, besedje iz slovanskega, romanskega, grškega, turškega in arabskega prostora), ki ga je pisec na glasovno-oblikovni ravni v glavnem prilagajal podobi prekmurskega jezika. Z originalnimi latinskimi ali madžarskimi zapisi besed je dokazal, da obvlada več jezikov – poleg gradišćanske hrvaščine in prekmurščine tudi madžarščino kot svoj drugi materni jezik in latinščino kot nekdanji jezik bogoslužja.

²⁷ V Pleteršnikovem slovarju (2014) *kamenovavec*.

²⁸ Glagol *mulatavati* (< madž. *mulat* 'zabavati se, poveseliti se') je evidentiran v *Rječniku pomurskih Hrvata* (Blažeka et al. 2009: 164–165).

Z uvajanjem osrednjeslovenskega izrazja je Jožef Horvat približeval in postopoma izenačeval besedje vzhodno- in zahodnoslovenskega jezikovnega sistema, svojim poslušalcem je predstavil tudi tujejezične sinonime domačih izrazov. Pokazal je sposobnost tvorbe novih besed po že uveljavljenih besedotvornih postopkih: domačim ali prevzetim podstavam je dodajal obrazila *-(k)inja, -(v)ica, -včina, -ak, -ik, -ač* idr. Zelo dobrodošla za raziskovalce prekmurskega knjižnega jezika in narečja bi bila izdaja slovarja Kleklovega besedja in besedja njegovih sodobnikov, saj bi bilo s tem možno dokazati avtorstvo novotvorjenk in vplive na rabo priložnostnic ter ostalih manj zastopanih besed.

Literatura in viri

- Jožef BAGARY, 1886: *Perve knige čtenýá za katoličánske vesničke šole*. Budimpešta.
- Marija BAJZEK LUKAČ, 2005: Madžarske izposojenke v Küzmičevem prevodu Novega zakona. *Knjižno in narečno besedoslovje slovenskega jezika*. Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Slavistično društvo. (Zora, 32). 436–448.
- Marija BAJZEK LUKAČ, 2009: *Slovar Gornjega Senika A–L*. Maribor: Filozofska fakulteta, Mednarodna založba Oddelka za slovenske jezike in književnosti. (Zora, 66).
- Elizabeta BERNJAK, 1995: *Madžarsko-slovenski slovar*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- France BEZLAJ, 1976: *Etimološki slovar slovenskega jezika. Knjiga 1: A–J*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- France BEZLAJ, 1977: *Etimološki slovar slovenskega jezika. Knjiga 1: A–J*. 1. ponatis. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- France BEZLAJ, 1982: *Etimološki slovar slovenskega jezika. Knjiga 2: K–O*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- France BEZLAJ, 1995: *Etimološki slovar slovenskega jezika. Knjiga 3: P–S*. Ur. M. Snoj in M. Furlan. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Đuro BLAŽEKA, Istvan NYOMÁRKAY, Erika RÁCZ, 2009: *Mura menti horvát tájszótár = Rječnik pomurskih Hrvata*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Előd DUDÁS, 2011: Madžarski jezikovni vpliv v besedišču Martjanske pesmarice. *Jezikoslovni zapiski* 17/1, 35–72.
- Előd DUDÁS, 2011a: Madžarski kalk *hištvo* in sorodno v stari knjižni prekmurščini. *Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies* 8, 35–43.
- Előd DUDÁS, 2014: Vprašanje časa prevzema madžarskih izposojenk v prekmurski knjižni jezik. *Jezikoslovni zapiski* 20/1, 135–144.
- Fran, slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik ZRC SAZU, 2020. Dostop 18. 9. 2021 na: www.fran.si
- Metka FURLAN, 2012: Koštialov Slovenski etimološki besednjak. *Jezikoslovni zapiski* 18/2, 11–36.
- Metka FURLAN, 2013: *Novi etimološki slovar slovenskega jezika. Poskusni zvezek*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Tatjana GRAH, 2008: Besedje Sakovičevih pridig v Slovarju stare knjižne prekmurščine. *Od Megiserja do elektronske izdaje Pleteršnikovega slovarja*. Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenske jezike in književnosti. (Zora, 56). 182–194.
- László HADROVICS, 1974: *Schrifttum und Sprache der burgenländischen Kroaten im 18. und 18. Jahrhundert*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Nina HORVAT, 2020: Predstavitev prekmurskih rokopisnih pridig iz 1. polovice 20. stoletja. *Slavia Centralis* 13/2, 50–63.
- Nina HORVAT, 2022: Kroatizmi v jeziku pridigarja Jožefa Horvata. *Jezik in slovstvo*. V tisku. *Hrvatski jezični portal*. Dostop 18. 9. 2021 na <https://hjp.znanje.hr/index.php?show=main>

- Marko JESENŠEK, 2007: Slovensko panonsko besedje in razvoj slovenskega jezika. *Besedoslovne spremembe slovenskega jezika skozi čas in prostor*. Maribor: Slavistično društvo. (Zora, 49).
- Marko JESENŠEK, 2013: *Poglavja iz zgodovine prekmurskega knjižnega jezika*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta. (Mednarodna knjižna zbirka Zora, 90).
- Janko JURANČIČ, 1966: O leksiku v panonskih govorih. *Panonski zbornik*. Ur. F. Zadravec, B. Borko, I. Potrč idr. Murska Sobota: Pomurska založba. 31–41.
- Majda MERŠE, 2013: *Slovenski knjižni jezik 16. stoletja: Razprave o jezikovnem sistemu, besedju in prevodni problematiki*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Martin MERŠIČ ml., 1972: *Znameniti i zaslužni Gradišćanski Hrvati*. Čakavski sabor.
- Francek MUKIČ, 2005: *Porabsko-knjižnoslovensko-madžarski slovar*. Sombotel: Zveza Slovencev na Madžarskem.
- France NOVAK, Vilko NOVAK, 2009: *Slovar beltinskega prekmurskega govora*. 2. ponatis. Murska Sobota: Pomurska založba.
- Vilko NOVAK, 1972: Kajkavske prvine v prekmurski knjigi 18. stoletja. *Slavistična revija* 1/20, 95–103.
- Vilko NOVAK, 2014: *Slovar stare knjižne prekmurščine*. Spletna izdaja. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Maks PLETERŠNIK, 2014: *Slovensko-nemški slovar*. Spletna izdaja. Ljubljana: Založba ZRC, Znanstvenoraziiskovalni center SAZU.
- Fran RAMOVŠ, 1924: *Konzonantizem (Historična gramatika slovenskega jezika II)*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna.
- Marko SNOJ, 2015: *Slovenski etimološki slovar*. Spletna izdaja. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Szotar.net*, 2021. Akadémiai Kiadó. Dostop 12. 5. 2021 na <https://www.szotar.net/>
- Ferenc TEMLIN, 1715: *Mali Katechismus, tonje tou krátkei návuk věre kersobánszke dávrno nigda, po D. Luther Martonni z svätého písma vküip zebřáni ino za droune Deczě voló szpizsani, zdai pak na szlovenszkei jezik preloseni*. Halle.
- Jože TOPORIŠIČ, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Natalija ULČNIK, 2008: Košičevo besedje v Slovarju stare knjižne prekmurščine. *Od Megiserja do elektronske izdaje Pleteršnikovega slovarja*. Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti. (Zora, 56). 168–181.

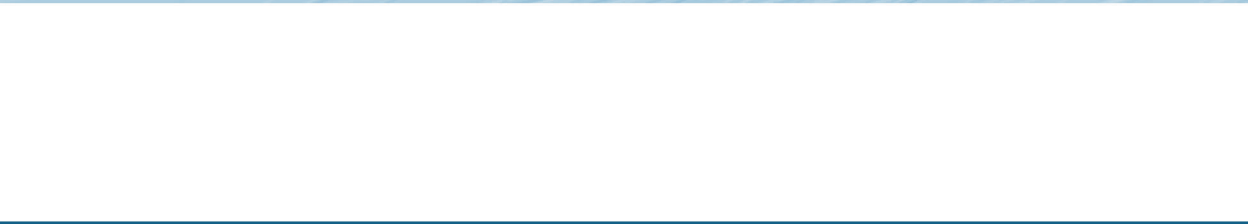
Lexical Features in the Sermons of Jožef Horvat

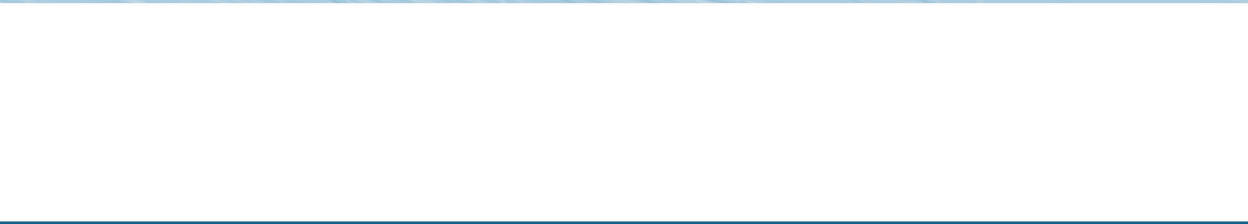
This article presents the characteristics of words in the sermons of the Burgenland Croat Jožef Horvat (b. 31 August 1880, d. 1 May 1932), a lesser-known priest who grew up and studied in a Hungarian environment and then lived and worked in Prekmurje: from 1905 to 1912 he was a chaplain in the Črenšovci Parish and from 1912 to 1932 a parish priest in Martjanci.

Horvat's words are first classified according to their origin, encompassing typical Pannonian words, as well as words of Hungarian, Germanic, Romance and Greek origin. The words of the so-called covert takeover are also presented with an emphasis on verb calques (*goripostaviti, vküipspraviti, napredavati* etc.). Jožef Horvat was originally a Croat of Burgenland, so frequent Croatisms are especially noticeable in his first sermons. Growing up in a Hungarian environment is evidenced by using Hungarianisms, which users of the Prekmurje dialect also took for granted, as well as written words and phrases originally written in Hungarian. In his first sermons, Horvat also wrote the place and occasion for which an individual sermon was written in the Hungarian language.

His middle and late period of writing sermons reflects the gradual approximation of the Prekmurje literary language to the Slovene literary language, through the use of literary Slovene words – some of which are now obsolete – were/are not characteristic of the Prekmurje environment (e.g., *zlasti, prevzetijja, ves iz sebe, Gospod govori, lažiznanost*), synonymous sets or word duplicates (e.g., *ešče izda, vedno živéjo; svojo dobro példo, svoj dober zgléd; so šteli, želeli; mladénc pijančije, norije, divja; numere, številke*).

Attention is also paid to new words or more interesting affixes and creative solutions. I determined them according to their possible occurrence in Novak's *SSKP, Slovar beltinskega prekmurskega govora*, Pleteršnik's *Slovene-German dictionary*, Mukič's *Porubsko-knjižnoslovensko-madžarski slovar* and *Slovar Gornjega Senika A-L* by Marija Bajzek Lukač.

SLAVISTIČNA PREPLETANJA 3

GJOKO NIKOLOVSKI, NATALIJA ULČNIK (UR.)

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Maribor, Slovenija,
gjoko.nikolovski@um.si, natalija.ulcnik@um.si

Povzetek Znanstvena monografija *Slavistična prepletanja 3* zajema petnajst jezikoslovnih prispevkov, ki se nanašajo na razvojne značilnosti posameznih slovanskih jezikov in vključujejo primerjalni vidik raziskovanja. Monografijo odpira sklop prispevkov, ki prinašajo aktualne metodološko-teoretične pristope s področja diahronije slovanskih jezikov in ponovno pretresajo obstoječe jezikoslovne teorije ter terminološko rabo. Drugi sklop zajema etimološke raziskave slovanske leksike in se dotika standardizacije slovanske leksike ter leksikografskih perspektiv. Monografijo zaokrožajo prispevki s področja slovenskega besedotvorja in razvoja slovenske leksike. Metodološki pristopi v slavistiki, slovanska leksika v stiku in slovenska leksika so le nekateri od raziskovalnih izzivov slavističnih jezikoslovnih raziskav, ki so aktualne tako z vidika raziskovalnih tematik kot tudi metodologij.

Ključne besede:

slovanski jeziki,
raziskovalni
pristopi,
etimologija,
leksika,
leksikografija,
besedotvorje

SLAVIC INTERTWINING 3

GJOKO NIKOLOVSKI, NATALIJA ULČNIK (ED.)

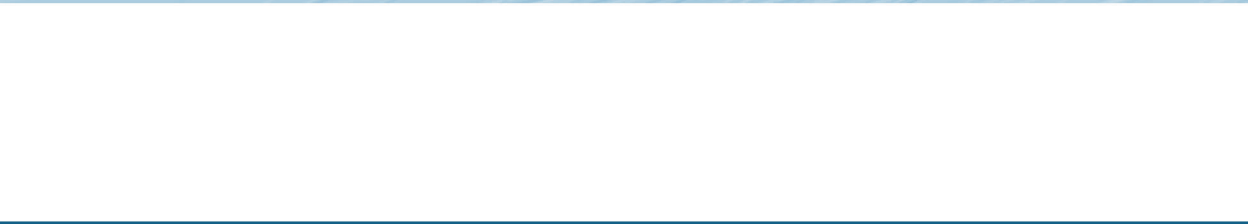
University of Maribor, Faculty of Arts, Maribor, Slovenia,
gjoko.nikolovski@um.si, natalija.ulcnik@um.si

Abstract The scientific monograph *Slavic Intertwining 3* includes fifteen linguistic contributions that relate to the developmental characteristics of individual Slavic languages and include a comparative aspect of research. The monograph opens with a set of articles that bring current methodological and theoretical approaches in the field of diachrony of Slavic languages to light and shake up existing linguistic theories and terminological use. The second set covers etymological research of Slavic lexica, touches on the standardization of Slavic lexica and lexicographic perspectives. The monograph is rounded off by contributions from the field of Slovene word formation and the development of Slovene lexica. Methodological approaches in Slavic studies, Slavic lexica in different contacts and Slovene lexica are just some of the research challenges of Slavic linguistic research, which is current in terms of both research topics and methodologies

Keywords:

Slavic languages,
research
approaches,
etymology,
lexis,
lexicography,
word-formation

Gjoko Nikolovski je doktor znanosti s področja slovenskega jezikoslovja in izredni profesor za slovenski jezik. Zaposlen je na Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Mariboru, kjer predava slovenščino kot drugi in tuji jezik ter južnoslovanske jezike (hrvaščino, srbsščino in makedonščino). S sinhronega in z diahronega vidika raziskuje južnoslovanske jezike na različnih jezikovnih ravneh. Vključen je bil v raziskovalne in aplikativne projekte Slovenski jezik v stiku evropskega podonavskega in alpskega prostora (2011–12) in Digitalizacija in dostopnost slovarskih virov (2018–2019) ter Slovenščina na dlani (2017–2021). Bil je vodja Študentskih inovativnih projektov za družbeno korist, v okviru katerih sta nastali dve prostodostopni spletni aplikaciji SOS slovenščina (2019) in Hotel Slovenščina (2020), ki sta namenjeni učenju slovenščine kot drugega in tujega jezika. Je član programske skupine Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine

Natalija Ulčnik je doktorica jezikoslovnih znanosti in izredna profesorica za slovenski jezik. Predava na Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Mariboru. Raziskovalno se ukvarja z zgodovino slovenskega (knjižnega) jezika, leksikologijo, leksikografijo, frazeologijo in paremiologijo. Osredinja se na jezikovnorazvojne zakonitosti, spremembe v slovenščini in knjižnojezikovno variantnost, v zadnjem času pa tudi na pripravo frazeoloških učnih gradiv v digitalnem okolju. Med letoma 2017 in 2021 je vodila projekt Slovenščina na dlani, v okviru katerega je bilo pripravljeno učno e-okolje za slovenščino. Uredila je monografijo Slovenščina na dlani 4, ki je vsebinsko vezana na digitalizacijo v jezikoslovju, razvoj in rabo jezikovnih virov ter učnih e-okolij. Sodelovala je v več raziskovalnih projektih s področja jezikoslovja, med drugim tudi v leksikografskem projektu Madžarsko-slovenski slovar (2015–2019), ki se je izvajal na Filozofski fakulteti univerze ELTE v Budimpešti. Je članica raziskovalnega programa Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine.

Univerza v Mariboru

Filozofska fakulteta